

การศึกษาเปรียบเทียบการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทกับมหายาน

A COMPARATIVE STUDY OF THE BODHISATTVA'S PERFECTIONS
PRACTICE IN CANON OF THERAVĀDA AND MAHĀYĀNA BUDDHISM

พระสันติ สิทธิสมบูรณ์ (ถ่อออง)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาศาสนาเปรียบเทียบ
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

การศึกษาเปรียบเทียบการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์
ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทกับมหายาน

พระสันติ สิริสมบุญ (ถ่ออาจ)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาศาสนาเปรียบเทียบ
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

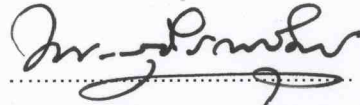
**A COMPARATIVE STUDY OF THE BODHISATTVA'S PERFECTIONS
PRACTICE IN CANON OF THERAVĀDA AND MAHĀYĀNA BUDDHISM**

Phra Santi Sittisomboon (Tho-Ang)

**A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Master of Arts
(Comparative Religion)
Graduate School
Mahachulalongkorntajavidyalaya University
Bangkok, Thailand
B.E. 2554**

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

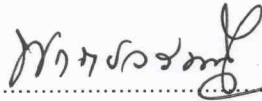
บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย
ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาศาสนา
เปรียบเทียบ

(พระสุธีธรรมมานูวัตร, ผศ.ดร.)

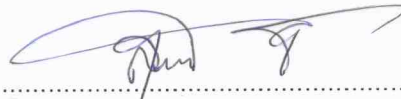
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

ประธานกรรมการ

(พระราชวรมนี, ดร.)

กรรมการ

(พระมหาสุทิตย์ อากาศโร, ดร.)

กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุวิญ รักษิตย์)

กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ชำนาญ พาศีอ)

กรรมการ

(ดร.แสวง นิลนามะ)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระมหาสุทิตย์ อากาศโร, ดร.

ประธานกรรมการ

ผศ.ชำนาญ พาศีอ

กรรมการ

ดร.แสวง นิลนามะ

กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาเปรียบเทียบการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์
ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทกับมหายาน

ผู้วิจัย : พระสันติ สัทธิตสมบุรณ์ (ถ่ออาจ)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (ศาสนาเปรียบเทียบ)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระมหาสุทิตย์ อากาศโร, ดร. ป.ธ.๗, รม., พช.ม. (พัฒนาชุมชน),
พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)

: ผศ.ชำนาญ พาชื้อ ป.ธ.๔, พธ.บ., M.A.(Phil.)

: ดร.แสง นิลนามะ ป.ธ.๗, พธ.บ., พธ.ม.(ปรัชญา),
พธ.ด.(พระพุทธศาสนา)

วันที่สำเร็จการศึกษา : ๑๐ เมษายน ๒๕๕๕

บทคัดย่อ

จุดประสงค์ของวิทยานิพนธ์นี้มีอยู่ ๓ ประการ ได้แก่ (๑) เพื่อศึกษาการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท (๒) เพื่อศึกษาการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา มหายาน และ (๓) เพื่อศึกษาเปรียบเทียบการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทกับมหายาน งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เน้นศึกษาค้นคว้าจากเอกสาร โดยสำรวจข้อมูลชั้นปฐมภูมิจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ตำราข้อมูลชั้นทุติยภูมิจากตำราวิชาการ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผลการวิจัยพบว่า

พระโพธิสัตว์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง ผู้บำเพ็ญบารมีเพื่อการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์มี ๒ ประเภท ได้แก่ อนิยตะ ๑ นียตะ ๑ พระโพธิสัตว์ที่ไม่ได้รับพยากรณ์ หรือรับรองจากพระพุทธเจ้าว่า จะได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต เรียกว่า อนิยตะโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ที่ได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าแล้ว เรียกว่า นียตะโพธิสัตว์ คือจะต้องมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าอย่างแน่นอน โดยที่จำต้องประพฤติปฏิบัติตนด้วยหลักธรรม สโมธาน ๘ และบำเพ็ญบารมี ๑๐ ให้บริบูรณ์เป็นต้นด้วย

ผลการเปรียบเทียบพบว่า พระพุทธศาสนาเถรวาทยึดหลักการบำเพ็ญบารมี ๑๐ ทศ แบ่งเป็น ๓ ลำดับชั้น ส่วนพระพุทธศาสนา มหายาน แต่เดิมมีเพียงบารมี ๖ ทศ ต่อมาภายหลังซึ่งไม่ปรากฏแน่ชัดว่าเริ่มสมัยไหน เพิ่มจาก ๖ ทศมาเป็น ๑๐ ทศเช่นเดียวกัน พระพุทธศาสนา มหายานได้กล่าวถึงโพธิสัตว์ยานอันหมายถึงยานของพระโพธิสัตว์ผู้มีน้ำใจกว้างขวาง ประกอบด้วยพระมหากรุณาในสรรพสัตว์ ก้าวล่วงอรหัตภูมิ จึงกล่าวได้ว่าโพธิสัตว์ยานเป็นการสร้างเหตุอันมีพุทธภูมิ

เป็นผล การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ เบื้องต้นจะต้องมีมหาปณิธาน ๔ ประการและบำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการให้เป็นที่ไปตามลำดับและต้องบำเพ็ญให้บริบูรณ์ก่อนแล้วจึงบำเพ็ญบารมีข้ออื่นต่อไป จุดมุ่งหมายของมหายานทุกๆ นิกายต่างมุ่งบรรลุพุทธภูมิได้ โดยผ่านการบำเพ็ญจริยธรรมแห่งพระโพธิสัตว์มา แต่จุดมุ่งหมายสูงสุดของฝ่ายเถรวาทโดยทั่วไปอยู่ที่อรหัตตภาวะ คือ ความเป็นพระอรหันต์สิ้นกิเลสโดยสิ้นเชิง

Thesis Title : A Comparative Study of the Bodhisattva's Perfections Practice
Canon of Theravāda and Mahāyāna Buddhism

Researcher : Phra Santi Sittisomboon (Tho-Ang)

Degree : Master of Arts (Comparative Religion)

Thesis Supervisory Committee

: Phramahā Suthit Āphakalo (Oboun), Dr. Palī VII, B.A.(Pol),
Ms.A. (Community Development), Ph.D. (Buddhist Studies)

: Asst. Prof. Chamna Phachue Palī IV, B.A., M.A.(Phil.)

: Dr.Sawaeng Nilnama Palī VII, B.A., M.A.(Phil.),
Ph.D. (Buddhist Studies)

Date of Graduation : 10 April 2012

ABSTRACT

The Objective of this thesis is to analytical study : 1) to study of the Bodhisattva's Perfections Practice in Canon of Theravāda Buddhism, 2) to study of the Bodhisattva's Perfections Practice in Canon of Mahāyāna Buddhist Scripture and 3) to comparative Study of the Bodhisattva's Perfections Practice in Canon of Theravāda and Mahāyāna Buddhism.

The study is a qualitative and focuses on a study from documentaries, such as the Tipiṭaka Commentaries, documents, and is other studies.

The results of the study reveal that : The Bodhisattva in Theravāda Buddhist Scripture means the one who has resolved to attain enlightenment for helping his fellowmen. There are two kinds of Bodhisattvas : the one having been declared by one of the Buddhas is called Niyata Bodhisattva, and the one who has not been declared by the pedaka is called Aniyata Bodhisattva, who has to absolutely observe the eight Dhamma Samodhanas and ten perfections.

Mahayana Buddhism is the Bodhisattvayāna, It means the vehicles of the Bodhisattva, with graciousness in the animals. It creates factor and Buddhahumi as results. the Bodhisattva's Perfections Practice must have some basics on Four Wish and ten Perfections in order to complete the Perfections.

The aim of Every Nikāya Mahāyāna Buddhism is to Stage of astern the Buddha (Buddhabhumi) by the practice of Bodhisatva's Perfections. Hovered the ultimate aim of Theravada Buddhism is Arahanta's ship (the Condition of final emancipation, Nibbāna).

กิตติกรรมประกาศ

ขอกราบขอบพระคุณ พระสุธีธรรมานุวัตร (เทียบ สิริญาโณ, ผศ.ดร.) คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย พระราชวรมุนี (พล อากาศโร, ดร.) คณบดีคณะพุทธศาสตร์ ประธาน กรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุวิญ รักษัตย์ กรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ องสรภานอนัมพจน์ (พิศิษฐ์ เกียนแก้ว, ดร.) ที่กรุณาให้คำแนะนำและตรวจสอบวิทยานิพนธ์จนเสร็จสมบูรณ์

ขอขอบคุณอาจารย์พระมหาสุทิตย์ อากาศโร,ดร. ประธานกรรมการ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ชำนะ พาชี้อ และ ดร.แสวง นิลนามะ กรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ ที่เอาใจใส่ดูแลในการทำวิจัยในครั้งนี้เป็นอย่างดี

ขอขอบคุณและอนุโมทนา ต่อคณะกรรมการสอบ โครงร่าง วิทยานิพนธ์ และ คณะกรรมการสอบป้องกันวิทยานิพนธ์ ที่ให้ข้อเสนอแนะที่ดีและมีประโยชน์ต่องานวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ซึ่งสามารถแก้ไขและแล้วเสร็จได้ตามที่กำหนด ขอขอบคุณเพื่อนๆ ร่วมชั้นเรียนทุกๆ คน ที่ให้ความเป็นกัลยาณมิตร ที่ดีเสมอมา

ขออนุโมทนาต่อบุรพจารย์ผู้ก่อตั้ง มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่สรรค์สร้างให้มหาวิทยาลัยเจริญรุ่งเรือง เป็นที่พึ่งทางจิตวิญญาณของสังคม และเป็นแหล่งผลิตบุคลากรด้านศาสนาได้อย่างยั่งยืน เป็นผู้ชี้แนวทางสังคม สร้างความสมดุลทางสังคมได้อย่างเหมาะสม

ความดีที่เกิดจากวิทยานิพนธ์นี้ ขอมอบแด่บุพการีของข้าพเจ้า อันมีมารดาบิดาเป็นต้น ผู้ให้ชีวิตจิตวิญญาณ ก่อกำเนิดเป็นมนุษย์และได้รับใช้พระพุทธศาสนา

พระสันติ สิทธิสมบูรณ์ (ถ่อออง)

๑๐ เมษายน ๒๕๕๕

สารบัญ

หน้า	
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ณ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๕
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๕
๑.๔ คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย	๕
๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๖
๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๗
๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๗
๑.๘ กรอบแนวคิดในการวิจัย	๑๘
บทที่ ๒ การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๕
๒.๑ ความหมายของพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนาเถรวาท	๑๕
๒.๒ ความหมายของบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท	๒๕
๒.๒.๑ นิยามความหมายของบารมี ๓๐	
๒.๓ การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์	๓๗
๒.๔ ประเภทและระดับบารมีของพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนาเถรวาท	๔๑
๒.๔.๑ ประเภทของบารมี ๔๑	
๒.๔.๒ ระดับของบารมี ๔๖	
๒.๕ ลักษณะและคุณค่าการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์	๕๒
๒.๖ จุดมุ่งหมายการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์	๕๗
๒.๗ ผลการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์	๖๒
๒.๘ สรุป	๖๔

บทที่ ๓ การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนามหายาน ๖	๓
๓.๑ ความหมายของพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนามหายาน	๖๓
๓.๒ ความหมายของบารมีในพุทธศาสนามหายาน	๖๕
๓.๒.๑ นิยามความหมายของบารมี ๗๓	
๓.๓ การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์	๗๔
๓.๔ ประเภทและระดับบารมีของพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนามหายาน	๘๒
๓.๔.๑ ประเภทของบารมี ๘๒	
๓.๔.๒ ระดับของบารมี ๘๕	
๓.๕ ลักษณะและคุณค่าการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์	๘๕
๓.๖ จุดมุ่งหมายการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์	๑๐๑
๓.๗ ผลการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์	๑๐๕
๓.๘ สรุป	๑๐๕
บทที่ ๔ เปรียบเทียบการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทกับมหายาน ๑๑๑	๑๑๑
๔.๑ เปรียบเทียบความหมายของพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนาเถรวาทกับมหายาน	๑๑๑
๔.๒ เปรียบเทียบความหมายของบารมีในพุทธศาสนาเถรวาทกับมหายาน	๑๑๖
๔.๓ เปรียบเทียบการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์	๑๒๑
๔.๔ เปรียบเทียบประเภทและระดับบารมีของพระโพธิสัตว์	๑๒๕
๔.๔.๑ เปรียบเทียบประเภทบารมีของพระโพธิสัตว์ ๑๒๕	
๔.๔.๒ เปรียบเทียบระดับบารมีของพระโพธิสัตว์ ๑๒๕	
๔.๕ เปรียบเทียบลักษณะและคุณค่าการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์	๑๓๑
๔.๖ เปรียบเทียบจุดมุ่งหมายการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์	๑๓๔
๔.๗ เปรียบเทียบผลการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์	๑๓๗
๔.๘ สรุป	๑๔๓
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ ๑๕๒	๑๕๒
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๕๒
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๕๕
๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะจากการวิจัย	๑๕๕
๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป	๑๕๕

บรรณานุกรม ๑

ภาคผนวก ก หนังสือเชิญผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบวิทยานิพนธ์ ๑๖๐

ประวัติผู้วิจัย

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์พระไตรปิฎก

งานวิจัยนี้ ผู้วิจัยใช้พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระไตรปิฎกอรรถกถาภาษาไทย ๕๑ เล่ม ของมหามกุฏราชวิทยาลัย และพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ ในการอ้างอิง จะระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังอักษรย่อคัมภีร์ดังตัวอย่าง เช่น วิ. มหา. (ไทย) ๑/๑๖๗/๑๓๕. หมายถึง วินัยปิฎก มหาวิภังค์ ภาษาไทย เล่ม ๑ ข้อ ๑๖๗ หน้า ๑๓๕ ฉบับ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๕ ภาษาไทย เป็นต้น

พระวินัยปิฎก

- วิ.มหา. (ไทย) = วินัยปิฎก มหาวิภังค์ (ภาษาไทย)
วิ.ม. (ไทย) = วินัยปิฎก มหาวรรค (ภาษาไทย)
วิ.จ. (ไทย) = วินัยปิฎก จุฬวรรค (ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

- ที.สี. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค (ภาษาไทย)
ที.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค (ภาษาไทย)
ที.ปา. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค (ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ (ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ (ภาษาไทย)
ม.อุ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปรปัณณาสก์ (ภาษาไทย)
สั.ส. (ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค (ภาษาไทย)
สั.นิ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค (ภาษาไทย)
สั.ข. (ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค (ภาษาไทย)

ส.สพ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สพายตนวรรค (ภาษาไทย)
อง.เอกก.(ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.จตุกก.(ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.ปณจก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปณจกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.สตุตท.(ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.ทสก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต (ภาษาไทย)
ขุ.ธ.(ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท (ภาษาไทย)
ขุ.วิ.(ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย วิมานวัตถุ (ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ทก.(บาลี)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ทกนิปาต ชาดกปาติ (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.ทก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ทกนิบาต ชาดก (ภาษาไทย)
ขุ.ชา.จตุกก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จตุกกนิบาต ชาดก (ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ทสก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ทสกนิบาต ชาดก (ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิบาต ชาดก (ภาษาไทย)
ขุ.ป. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิตามรรค (ภาษาไทย)
ขุ.อป.(ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน (ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง.(ไทย)	= อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี (ภาษาไทย)
อภิ. วิ.(ไทย)	= อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี (ภาษาไทย)
อภิ.ก.(ไทย)	= อภิธรรมปิฎก กถาวัตถุ (ภาษาไทย)

ในส่วนของคัมภีร์ภาษาต่างประเทศ ซึ่งใช้อ้างอิงในงานวิจัยนี้ จะบอกตัวเลข บอกหน้าของคัมภีร์ และลงไว้หลังด้วยว่า p. หรือ pp. หรือ น. คัมภีร์ใดมีหลายเล่มจบ จะบอกเล่มที่ด้วยตัวเลขโรมัน แล้วตามด้วยเลขหน้า โดยไม่มีด้วยย่อ เช่น

CpA. P. 3 หมายถึง อรรถกถาจริยาปิฎก หน้า ๓.

MA. I : 32 หมายถึง อรรถกถามัชฌิมนิกาย เล่ม ๑ หน้า ๓๒

อักษรย่อ คาติม

Bcv. Bodhicaryāvatāra

แปลเป็นไทย

โพธิจริยาวตาร เป็นต้น

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ให้ความสำคัญแก่ชีวิตทุกชีวิต ที่อุบัติขึ้นในโลกนี้ ชีวิตทุกชีวิตมีธรรมชาติที่เหมือนกัน คือมีความรักสุขเกลียดทุกข์มีการดิ้นรนเพื่อต่อสู้ตามสัญชาตญาณแห่งความรักชีวิต ในยุคที่ประเทศชาติประสบกับปัญหาทางสังคม การเมืองและเศรษฐกิจซึ่งส่งผลกระทบต่อความเป็นอยู่ของประชาชนภายในประเทศโดยตรงโดยเฉพาะอย่างยิ่งกระทบต่อภาวะทางร่างกายและจิตใจ จนถึงกับตัดสินหนีปัญหาด้วยการฆ่าตัวตาย ด้วย ภาวะการณ์เช่นนี้จึงทำให้บางคนเอาเปรียบผู้อื่นเห็นแก่ตัวโดยไม่คำนึงถึงสัจจะธรรมกลับแสวงหาความสุขบนความทุกข์ของผู้อื่น ปัญหาการขาดสัจจะธรรมในสังคมไทย นับวันจะเพิ่มความรุนแรงมากยิ่งขึ้น เช่น การประทุษร้ายต่อร่างกาย ชีวิตและทรัพย์สินของผู้อื่น เช่น การปล้นจี้ฆ่าเจ้าทรัพย์ การฆ่าข่มขืน การทุจริตฉ้อโกง หลอกลวง ปัญหาเหล่านี้ เป็นปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อบุคคลและสังคม ส่วนปัญหาประเภทหนึ่ง ที่มีผลกระทบต่อประเทศชาติส่วนรวม คือปัญหา “ทุจริตในวงราชการ” การอำนวยความสะดวกให้กับคนในกลุ่มของตนเอง การขึ้นราคาสินค้าโดยไม่เป็นธรรม การกักตุนสินค้า การลักลอบค้าขายสิ่งเสพติด การคดโกง เอาลัดเอาเปรียบกันในเชิงธุรกิจ ปัญหาต่างๆ เหล่านี้ เกิดจากการกระทำของบุคคลที่มักง่าย เห็นแก่ตัวเห็นแก่ได้ ไม่มีสัจจะธรรม พระพุทธศาสนาในประเทศไทย นอกจากนิกายเถรวาท ที่มีสองฝ่าย คือ มหานิกาย ซึ่งเป็นนิกายดั้งเดิมและมีพระสงฆ์มาก ธรรมยุต นิกาย ซึ่งมีพระสงฆ์จำนวนน้อย เพราะเกิดในภายหลัง คือ ยุครัตนโกสินทร์ตอนกลาง แล้วยังมีนิกายมหายาน ที่มีพระสงฆ์สองฝ่ายเช่นกัน คือ จินนิกาย มีคนไทยเชื้อสายจีนนับถือ และมีจำนวนมาก อานัม นิกาย หรือ พระยวน ซึ่งคนไทยเชื้อสายยวนจะนับถือ ทั้งสองนิกายนี้มีวัฏปฏิบัติเหมือนกัน ต่างแต่โครงสร้างและสำเนียงการสวดมนต์บ้างเท่านั้น พระสงฆ์ทั้งสองนิกายนี้ต่างก็เป็นพระสงฆ์มหายาน และมีรากฐานจากพระพุทธเจ้าองค์เดียวกัน พระคัมภีร์เล่มเดียวกัน ซึ่งมีเค้าเงื่อนมาจากเหตุการณ์หลัง จากพุทธปรินิพพานได้ ๑ เดือน ได้มีการทำสังคายนาครั้งที่ ๑ แล้วจัดระเบียบพระธรรมวินัยเป็นหมวดหมู่ เพื่อสะดวกในการจดจำ เรียกว่าพระไตรปิฎก แต่ยังคงใช้วิธีท่องจำ มิได้บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร การทำสังคายนาได้ทำกันมาหลายครั้ง ด้วยเหตุผลเพียงประการเดียวคือเกรงว่า “พระธรรมวินัยเสื่อมสูญไปหรือผิดพลาดไปจากเดิม โดยเฉพาะการทำสังคายนาครั้งที่ ๕ ได้

มีการจารึกพระพุทธรูปจะเป็นลายลักษณ์อักษรบนใบลานด้วยภาษาบาลี ซึ่งเป็นภาษาที่พระศาสดาทรงใช้แสดงธรรมแก่พุทธสาวก อันเป็นต้นฉบับของพระไตรปิฎกฝ่ายนิกายเถรวาท มีจำนวน ๔๕ เล่ม แบ่งออกเป็นวินัยปิฎก สุตตันตปิฎก และอภิธรรมปิฎก รวมเรียกว่าพระไตรปิฎก”^๑

สาเหตุของการแตกแยกของพระสงฆ์ สืบเนื่องมาจากความคลาดเคลื่อนของพระพุทธรูปและคัมภีร์ที่บรรดาพระภิกษุชาวเมืองวัชชีได้ยืมได้ฟังมาจากพระโอรสของพระพุทธเจ้า ในสมัยที่เกิดการขาดแคลนอาหารซึ่งทำให้ภิกษุได้รับความเดือดร้อน และพระพุทธองค์ได้ตรัสอนุโลมให้ภิกษุวัชชีบุตรปฏิบัติตามวัตร ๑๐ ประการ เพื่อเป็นการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น จนกระทั่งหลังการสังคายนาครั้งที่ ๑ ผ่านไป ภิกษุชาววัชชีก็ยังประพฤติปฏิบัติตามวัตร ๑๐ ประการดังกล่าวอยู่ จึงเป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งในการประพฤติพระธรรมวินัย อันเป็นสาเหตุที่นำไปสู่การเกิดการสังคายนาครั้งที่ ๒ และหลังจากเสร็จสิ้นการสังคายนาครั้งที่ ๒ ทำให้สังฆมณฑลได้แตกออกเป็น ๒ ฝ่าย คือ เถรวาท หรือ สลวีระ อันเป็นนิกายเดิม กับมหาสังฆิกวาท คือพวกที่แตกออกไปในการต่อมา “นิกายทั้งสองนั้นได้แตกออกไปเรื่อยๆ จนถึง ๑๘ นิกาย โดยเป็นฝ่ายสลวีระ ๑๒ นิกาย และฝ่ายมหาสังฆิกะ ๖ นิกาย ซึ่งฝ่ายสลวีระเป็นต้นเค้าของนิกายเถรวาทหรือหินยานในเวลาต่อมา ส่วนฝ่ายมหาสังฆิกะเป็นต้นเค้าของมหายานในปัจจุบัน”^๒

เมื่อเกิดความคิดเห็นที่ขัดแย้งด้านการตีความพระธรรมวินัย ระหว่างหมู่สงฆ์สาวกด้วยกัน นับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑ เป็นต้นมา “คณะได้สงฆ์แบ่งแยกเป็นนิกายใหญ่และน้อยมีสาขาปลีกย่อยแยกออก มาอีก ต่างนิกายต่างมีอุดมทัศน์ทางหลักธรรมและวัตรปฏิบัติผิดแผกกัน และต่างนิกายย่อมมีศูนย์กลาง ของคณะ มหายานก็มีลักษณะอย่างเดียวกัน คือเกิดขึ้นเพราะมีทัศนะในเรื่องอุดมคติต่างจากพวกนิกาย ๑๘ ต่อมาภายหลังจึงต้องแยกตนออกมาตั้งนิกายมหายาน”^๓ “บุคคลผู้ที่บรรลุดุจดหมายอันสูงยิ่งได้ จำเป็นจะต้องบำเพ็ญคุณความดีที่ยิ่งยวดมาก่อน ก็จะต้องมีบารมีกล่าวเฉพาะบุคคลผู้ประเสริฐสูงสุดในโลก ผู้รู้แจ้งโลก ผู้เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย หากบุคคลผู้เสมอเหมือนมิได้ คือ สมเด็จพระบรมศาสดา อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงเต็มเปี่ยมด้วยพระบารมีทั้ง ๑๐ ประการ จึงได้ทรงบรรลुพระสัมมาสัมโพธิญาณ เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ว่าว่าที่พระองค์จะทรงบำเพ็ญบารมีทั้ง ๓๐ ทศให้บริบูรณ์ได้นั้น ต้องทรงเวียนว่ายตายเกิด

^๑ ฉันทน์ ไชโยธา, ลัทธิต ศาสนา และระบบความเชื่อกับประเพณีนิยมในท้องถิ่น, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์), หน้า ๓๑.

^๒ เอกสารประกอบการสอน, ประวัติพระพุทธศาสนา, หมวดวิชาแกนพระพุทธศาสนารายวิชา หลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๔๐ - ๔๘.

^๓ อภิชาติ โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์, พระพุทธศาสนมหายาน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๘๓.

ในภพน้อยภพใหญ่เสวยพระชาติเป็นสัตว์เดรัจฉานบ้าง เป็นมนุษย์บ้าง เป็นเทวดาบ้าง เป็นพรหมบ้าง นับชาติไม่ถ้วน ในพระชาติหนึ่งของการเวียนว่ายตายเกิดเพื่อบำเพ็ญบารมี”^๔

คำว่า “การบำเพ็ญบารมี” เป็นหลักธรรมหนึ่งเป็นที่รู้จักของพุทธศาสนิกชนทั่วไป แต่คำว่า “บารมี” ในที่นี้ไม่ใช่อำนาจวาสนาที่จะคุ้มครองและรักษาผลประโยชน์ของตนเองอย่างที่เข้าใจกันในปัจจุบัน หากแต่เป็นคุณธรรมที่นำผู้ปฏิบัติก้าวหน้าไปสู่ความสำเร็จสูงสุดตามที่ตั้งปณิธานไว้แล้ว “บารมี” ยังเป็นหลักธรรมสำคัญในระบบจริยธรรม มีความหมายว่า คุณความดีที่บำเพ็ญอย่างยิ่งยวด เพื่อบรรลุจุดหมายอันสูงยิ่ง คือ คุณธรรมหรือคุณสมบัติอันเป็นเหตุให้ถึงฝั่ง คือความสำเร็จต่าง ๆ ตามที่บุคคลผู้นั้นมุ่งหมาย บุคคลต้องการบรรลุผลอันใด ก็ต้องบำเพ็ญบารมีอันเป็นเหตุให้บรรลุผลอันนั้น ดังเช่นใน “ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท” ได้กล่าวถึงความหมายของบารมีในแต่ละยุค ตั้งแต่ความหมายแรกเริ่มที่ปรากฏ ในพระสูตรต้นตปิฎก ความหมายในคัมภีร์อื่นๆ ในคัมภีร์ปกรณ์พิเศษและอรรถกถา จนถึงความหมายที่ปรากฏในคัมภีร์รจนานในประเทศไทย เพื่อจะได้เข้าใจอย่างกระจ่างชัดว่าในแต่ละสมัยความหมายของคำว่า “บารมี” แตกต่างหรือคล้ายคลึงกันอย่างไร และความคิดที่เปลี่ยนไปแต่ละยุคแต่ละสมัยนั้น มีผลอย่างไรต่อความคิดเรื่องการบำเพ็ญธรรม เพื่อพุทธภูมิและการประพฤติธรรมโดยทั่วไปของพุทธศาสนิกชนชาวไทย และวัฒนธรรมไทย แต่สุดท้ายก็สรุปความหมายเป็น ๒ คือ ๑) หมายถึงความเป็น ๒) หมายถึงธรรมเครื่องถึงฝั่ง และจากความหมายนี้คัมภีร์ช่วงแรกหมายถึงความเป็นเลิศ ความเต็มเปี่ยม ผลสุดท้ายในเรื่องต่างๆ ไป อาจไม่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาก็ได้ หมายถึงเป้าหมายสูงสุด แต่คัมภีร์หลังๆ จะเปลี่ยนจากเป้าหมายมาเป็นวิธีการแนวทาง คุณธรรมที่ปฏิบัติเพื่อบรรลุเป้าหมายสูงสุด^๕

คำว่า พระโพธิสัตว์ หมายถึงท่านผู้ขังคิดอยู่ในความรู้ แปลว่ายังไม่รู้ปลดปล่อย แจ่มแจ้งถึงที่สุด จึงเรียกว่า พระโพธิสัตว์ ศัพท์ว่า โพธิสัตว์ นี้ในลัทธิผู้นับถือพระพุทธศาสนาฝ่ายเหนือหรือฝ่ายมหายานกับลัทธิของผู้นับถือพุทธศาสนาฝ่ายใต้ หรือที่เขาตั้งชื่อว่า หินยาน ความหมายต่างกัน พระโพธิสัตว์ทางฝ่ายมหายานนั้น แสดงว่าท่านผู้ที่ได้มุ่งทำความดีทำชอบให้เจริญยิ่งขึ้นไป จนถึงเข้ากระแสธรรมที่จะเป็นพระพุทธรเจ้าต่อไปได้เรียกว่า โพธิสัตว์และแสดงว่าพระโพธิสัตว์นั้นไม่ต้องเกิด ไม่ต้องแก่ ไม่ต้องเจ็บ ไม่ต้องตายต่อไป เพราะฉะนั้น เขาจึงสอนกันให้ตั้งใจบำเพ็ญเพียรเพื่อให้บรรลุถึงความเป็นพระโพธิสัตว์เป็นพื้น และก็มีพระโพธิสัตว์ฝ่ายมหายานเป็นจำนวนมาก ส่วนทางฝ่ายใต้ที่เรียกว่า หินยานหรือเถรวาท ไม่เช่นนั้น แม้ท่านที่เป็นพระโพธิสัตว์จนถึงในชาติที่สุดซึ่งเป็นพระสิทธัตถะ พระกายต้องเกิดในเบื้องต้นก็ต้องชำระทุกข์โทรมและในที่สุดก็ต้อง

^๔ บ. พุทธ. (บาลี) ๓๓/๗๖/๔๓๕.

^๕ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, **ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๒.

สลาย พระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีพระกายที่ต้องเกิด มีพระกายที่ต้องชำระทุกข์โทรม ในที่สุดก็ต้องสลาย แต่ว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไม่ได้เกิด ไม่ได้เจ็บ ไม่ได้ตายตลอดถึงไม่เกิด ไม่เกิด ไปตายกาย แม้ในทศชาติคือ ๑๐ ที่ทางแสดงไว้ว่า “พระเดมิย์ พระชนก พระสุวรรณสาม เป็นต้น จนถึงพระเวสสันดร เมื่อต้องเกิดในเบื้องต้น ก็ต้องชำระทุกข์โทรมในท่ามกลาง ในที่สุดก็สลาย นี่เป็นส่วนรูปกาย ท่านจึงบำเพ็ญบารมีสืบเนื่องต่อกันมาโดยลำดับ จนถึงในที่สุดที่เป็นพระสิทธัตถะ นี่เป็นตัวอย่างที่คุณับถือพระพุทธศาสนาจะถึงระลอกแล้ว และพยายามทำตนให้ดีขึ้น โดยลำดับตามความสามารถที่จะพึงกระทำได้ พระโพธิสัตว์ที่เรียกกันและรู้จักกันเข้าใจกันนั้น ท่านมุ่งพยายามถึงพระโพธิสัตว์ที่จะตรัสรู้ เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างเดียวกัน^๖”

จากการศึกษาความเป็นมาและความสำคัญของของปัญหาของ “บารมี” กับ “โพธิสัตว์” ที่ปรากฏใช้ในคัมภีร์รุ่นแรกพุทธศาสนาใช้ในข้อความแสดงประวัติพระโคตมสิทธัตถะแต่ครั้งยังไม่ตรัสรู้ ต่อมาเมื่อเกิดความคิดเรื่องพระพุทธเจ้าหลายพระองค์จึงได้ใช้หมายรวมถึงพระพุทธเจ้าองค์อื่นๆ เมื่อยังไม่ตรัสรู้ คำว่าโพธิสัตว์ จึงกลายเป็นชื่อประเภทบุคคลผู้ที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พุทธศาสนา ช่วงการแตกเป็นสำนักต่างๆ คำว่า โพธิสัตว์เป็นชื่อประเภทบุคคลผู้บำเพ็ญตน หรือมีความมุ่งหมายที่จะบรรลุโพธิญาณและในที่สุดเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ก็ได้เป็นแก่นกลางหรือหลักพระพุทธศาสนาเรื่องของพระโพธิสัตว์นั้นดูเหมือนว่าจะไม่ค่อยได้รับความสนใจจากพุทธศาสนิกชนฝ่ายเถรวาทมากนัก ซึ่งผิดกันกับพุทธศาสนิกชนฝ่ายมหายาน ซึ่งจะได้รับการยกย่องกล่าวขวัญกันอย่างกว้างขวาง และทุกคนต่างปรารถนาที่จะเป็นพระโพธิสัตว์ แต่ในทางกลับกันพุทธศาสนิกชนฝ่ายเถรวาทนั้นมุ่งเป้าหมายชีวิตไปที่การบรรลุพระนิพพาน โดยไม่ได้ตั้งความปรารถนาถึงความเป็นพระโพธิสัตว์อย่างพุทธศาสนิกชนฝ่ายมหายาน อาจจะเป็นเพราะชาวพุทธเถรวาทคุ้นเคยกับการสั่งสอนให้บรรลุความเป็นพระอรหันต์หมดกิเลส เพื่อจะได้สิ้นทุกข์หรือพ้นจากความทุกข์เช่นเดียวกับเหล่าพระอริยสาวกทั้งหลาย ด้วยเหตุผลดังกล่าวมา ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาเปรียบเทียบการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทกับมหายาน เพื่อทำความเข้าใจ ในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ทั้งสองนิกายให้ ชัดเจนยิ่งขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์ ๓ ประเด็นดังนี้

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

^๖สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, **ธรรมมานุสร**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๓๒๐- ๓๒๑.

๑.๒.๓ เพื่อเปรียบเทียบการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทกับมหายาน

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑.๓.๑ ความหมาย ประเภท และลักษณะการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร

๑.๓.๒ ความหมาย ประเภท และลักษณะการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร

๑.๓.๓ ความเหมือนและความต่างของการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทกับมหายานเป็นอย่างไร

๑.๔ คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

๑.๔.๑ การบำเพ็ญบารมี หมายถึง คุณงามความดีที่ควรบำเพ็ญมี ๑๐ ประการ ได้แก่ ๑) ทาน ๒) ศีล ๓) เนกขัมมะ ๔) ปัญญา ๕) วิริยะ ๖) ขันติ ๗) สัจจะ ๘) อธิษฐาน ๙) เมตตา ๑๐) อุเบกขา เรียกว่า ทศบารมี และคุณความดีที่ได้บำเพ็ญมา คุณสมบัติที่ทำให้ยิ่งใหญ่

๑.๔.๒ พระโพธิสัตว์ หมายถึง ผู้มุ่งมั่นปรารถนาบรรลุพุทธภูมิ ตั้งจิตบำเพ็ญเพื่อตรัสรู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือพุทธภูมิ เพราะเห็นว่าการเกิดเป็นพระพุทธรูปเจ้าเท่านั้นจึงจะสามารถช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นจากทุกข์ได้อย่างแท้จริงและไม่จำกัด^๓

๑.๔.๓ พระพุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง นิกายดั้งเดิมของพระพุทธศาสนา มิได้ถูกผันแปรแก้ไขเปลี่ยนแปลงไปจากที่พระมหาเถระทั้งหลายเคยปฏิบัติกันมาก่อน นับว่าเป็นนิกายที่สามารถรักษาพระธรรมวินัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้บริสุทธิ์บริบูรณ์กว่านิกายอื่น^๔

๑.๔.๔ พระพุทธศานามหายาน หมายถึง พาหนะที่ใหญ่หรือยานอันสูงสุด และยังมี ความหมายว่าทางอันประเสริฐ หมายถึงความที่เส้นทางสายนี้หรือพาหนะอันใหญ่นี้สามารถรับคนทุกประเภททุกชนชั้นวรรณะ^๕ ถือว่าเป็นที่สำคัญยิ่งทั้งในแนวคิดและหลักปฏิบัติที่มุ่งอุทิศบำเพ็ญเป็นพระโพธิสัตว์ เพื่อช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นทุกข์ก่อน ส่วนตนเองจึงบำเพ็ญตนให้พ้นทุกข์ภายหลัง

^๓ สุมาลี มหาณรงค์ชัย, พุทธศานามหายาน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๖), หน้า ๒๒.

^๔ อภิรัช โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์, พระพุทธศานามหายาน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์มกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๔๔.

^๕ สุมาลี มหาณรงค์ชัย, พุทธศานามหายาน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑.

๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับมหายาน ” ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับมหายาน และได้เรียบเรียงเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องได้ดังนี้

ก. เอกสารที่เกี่ยวข้อง

สมเด็จพระพรหมญาณสังวร ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “พระปฐมโพธิกถา” สรุปได้ว่า “พระโพธิสัตว์ที่จะบรรลุเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า นั้น จะต้องบำเพ็ญบารมี ๓๐ ทัศ มีทานบารมี เป็นต้น อุกเบกขาบารมีเป็นที่สุด กิริยาที่ทรงสะสมบารมีเพื่อประโยชน์แก่พระโพธิญาณจัดเป็นสังละ ๓ ประการ คือ บารมี ๑๐ แลอุปบารมี ๑๐ แลปรมัตถบารมี ๑๐”^{๑๐}

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช ได้กล่าวไว้ใน หนังสือชื่อ “ทศบารมี ทศพิชราชธรรม” สรุปได้ว่า “คำว่าบารมี มีความหมายที่แปลอีกอย่างหนึ่งว่า เลิศ อย่างยิ่ง ก็คือเลิศ หรือประเสริฐ อีกอย่างหนึ่ง บารมีแปลว่าถึงฝั่ง อันหมายความว่า นำให้ถึงฝั่ง คือจากฝั่งนี้ไปสู่ฝั่งโน้น อันหมายความว่า นำจากฝั่งนี้คือโลกนี้ ไปสู่ฝั่งโน้นคือ โลกุตตระ เหนือโลก พันโลกอันหมายถึงนิพพาน และคำว่าบารมีนี้ท่านแสดงว่า พระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญบารมีมาโดยลำดับ ตลอดเวลาช้านาน และบารมีที่พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญนั้น เมื่อบำเพ็ญมากๆ เข้าก็เป็นบารมีที่สูงขึ้น ๆ หรือบริบูรณ์ขึ้น ดังนั้นจึงจัดเป็น ๓ ชั้นเรียกว่า บารมี อุปบารมี ปรมัตถบารมี ที่เรียกว่า บารมี ในเมื่อแบ่งเป็น ๓ ชั้นดังนี้ก็หมายถึงบารมีสามัญ อุปบารมีก็หมายถึงมีบารมีที่มากยิ่งขึ้น จนถึงใกล้ที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ปรมัตถบารมีที่เป็นปรมัตถ์ คือ คือให้เป็นประโยชน์อย่างยิ่ง ก็หมายถึงบารมีที่สมบูรณ์ทำให้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า”^{๑๑}

เสฐียร พันธงชัย ได้กล่าวไว้ในหนังสือชื่อว่า “พุทธศาสนมหายาน ” สรุปได้ว่า “พระโพธิสัตว์แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ พระโพธิสัตว์มีปฏิญาณเพื่อตนเอง และพระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีตามปณิธานเพื่อสรรพสัตว์เหล่าอื่น เถรวาทสอนให้บุคคลบำเพ็ญบารมีธรรมเพื่อความ เป็นพระอรหันต์ ไม่ใช่เพื่อความ เป็นพระโพธิสัตว์ ฝ่ายมหายานให้บุคคลบำเพ็ญบารมีธรรมเพื่อความ เป็นพระโพธิสัตว์พระอรหันต์มุ่งผลเพื่อความตรัสรู้หรือผลแห่งการพ้นจากกิเลสของตนเอง

^{๑๐}สมเด็จพระพรหมญาณสังวร, พระปฐมโพธิกถา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๐๕), หน้า ๓๘.

^{๑๑}สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, ทศปารมีทศพิชราชธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๒), หน้า ๒๘.

ส่วนพระโพธิสัตว์มุ่งช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้เข้าถึงพุทธภาวะ หรือการตรัสรู้ของสรรพสัตว์มากกว่าตนเอง ดังนั้น จึงกล่าวว่า พระโพธิสัตว์แม้จะมีทางเข้าสู่นิพพานก็ตาม แต่ก็ยังปฏิเสธเพื่อนิพพานนั้น แล้วยินดีเวียนว่ายอยู่ในโลกเพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ไม่เลิกหน้า”^{๑๒}

สุวิญ รัตตย์ ได้ให้รายละเอียดไว้ในหนังสือเรื่อง “พระพุทธศาสนามหายาน” สรุปได้ว่า “พระพุทธศาสนามหายานนั้นได้เชิดชูและรักษาพระพุทธศาสนาเอาไว้ได้ คนทั่วไปยังได้รับประโยชน์จากพระพุทธศาสนามหายานมากมาย พระพุทธศาสนามหายานยังสามารถจัดระเบียบทางสังคมให้คนมีศีลธรรมพร้อมกัน ไปด้วยการดำเนินชีวิตประจำวันของเขา ทั้งนี้เป็นเพราะพระพุทธศาสนามหายานได้รับหัวใจของพระโพธิสัตว์เข้ามาอยู่ในจิตใจและมีปณิธานและตั้งความปรารถนาไว้ว่า ข้าพเจ้าตั้งความปรารถนาให้สิ่งมีชีวิตทั้งหลายได้เข้าถึงความบริสุทธิ์ และความรู้ การปฏิบัติของข้าพเจ้า ก็เพื่อจะให้เขาเหล่านั้นได้มีความรู้ ข้าพเจ้าไม่แสวงหาความหลุดพ้นจากสังสารวัฏฏ์เพื่อตนเอง เพื่อชีวิตทั้งหลาย ข้าพเจ้ายอมทนทุกข์ทรมานทั้งหมดในโลก ในสถานการณ์ที่เลวร้ายทั้งหมดในโลก ตราบจนกระทั่งถึงขั้นปลายสมัยในอนาคต และเมื่อสิ่งมีชีวิตทั้งหลายเหล่านั้น ข้าพเจ้าจึงได้พยายามสร้างบุญกุศลอยู่อย่างไม่รู้จักจบสิ้น เพราะเหตุว่าเป็นการดีกว่าข้าพเจ้าจะทนทุกข์ทั้งหมดอยู่เพียงคนเดียว และใช้สิ่งที่มีชีวิตต้องตกลงไปในนรกเลย”^{๑๓}

ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ ได้แปลไว้ใน หนังสือเรื่อง “สังฆกรรมปุณทริกสูตร” สรุปได้ว่า “ในสหโลกชาตุนี ตถาคตมีพระโพธิสัตว์หลายพันองค์ จำนวนเท่ากับเม็ดทรายใน ๖๐ คงคาที่เรียงกันอยู่เป็นขบวน และในจำนวนพระโพธิสัตว์มากมายดุจเม็ดทรายใน ๖๐ คงคาในที่นี้ พระโพธิสัตว์แต่ละองค์ก็ยังมีขบวนของตนอีกเป็นจำนวนเท่ากัน”^{๑๔}

พระพนารถ ปภาโส ได้กล่าวไว้ในหนังสือ ชื่อ “ปัญญาบารมี” สรุปได้ว่า “การสร้างหรือการบำเพ็ญปัญญาบารมีให้เกิดขึ้นมี ๒ แบบ คือ แบบธรรมดาสามัญ และแบบพิเศษ การสร้างปัญญาบารมีแบบธรรมดา ได้แก่ให้ปัญญาพัฒนาไปตามธรรมชาติ โดยมีจุดมุ่งหมายเพียงเพื่อให้บรรลุประโยชน์ที่คนทั่วไปนิยมกัน เช่น ศึกษาเล่าเรียนให้มีความรู้เพียงพอที่จะนำไปประกอบอาชีพเลี้ยงตัวเองและครอบครัว ไม่ขวนขวายไปมากกว่านั้น ส่วนการสร้างปัญญาบารมีแบบพิเศษได้แก่ การสร้างปัญญาบารมีเพื่อเป็นพระพุทธเจ้า พระอรหันตสาวก หรือเพื่อให้ประสบความสำเร็จ

^{๑๒} เสฐียร พันธงยี, พุทธศาสนมหายาน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๔๑), หน้า ๓๒.

^{๑๓} สุวิญ รัตตย์, พระพุทธศาสนามหายาน, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ห้างหุ้นส่วนจำกัดบางกอกบด็อก, ๒๕๕๒), หน้า ๑๐๘.

^{๑๔} कुमारชีวะ, สังฆกรรมปุณทริกสูตร, แปลโดย ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, (กรุงเทพมหานคร : เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า ๒๒๗.

ในเรื่องที่ต้องการ การสร้างปัญญาบารมีของพระมโหสถโพธิสัตว์มีจุดมุ่งหมายเพื่อเป็นพระพุทธรเจ้า การสร้างปัญญาบารมีแบบพิเศษแตกต่างจากแบบธรรมดาสามัญตรงที่มีกำหนดระยะเวลาที่จะประสบความสำเร็จ และเป็นไปรวดเร็วกว่า การสร้างปัญญาบารมีทั้งสองแบบต้องเป็นไปตามลำดับขั้น เหมือนการเดินขึ้นขมดึก ต้องเดินขึ้นทีละขั้น การสร้างปัญญาบารมีแบบธรรมดาสามัญ เปรียบเหมือนการเดินขึ้นขมดึกถึงขั้นที่ตนต้องการจะชมแล้วไม่ขึ้นต่อไป ส่วนการสร้างปัญญาบารมีแบบพิเศษ เปรียบเหมือนการเดินขึ้นขมดึกตั้งแต่ขั้นแรกจนถึงขั้นสุดท้าย ในการสร้างปัญญาบารมีสองแบบนี้ ผู้บำเพ็ญจะต้องกำหนดให้ชัดเจนว่าจะบำเพ็ญแบบใด แล้วดำเนินชีวิตไปตามแบบนี้”^{๑๕}

ปิ่น มุกทุกันต์ ได้กล่าวไว้ในหนังสือชื่อ “ตอบบาทหลวง” สรุปได้ว่า “สังฆธรรมมีความหมายเป็นสองอย่าง คือ หมายถึงความจริงก็ได้ หมายถึงคำสอนที่แสดงความจริงก็ได้ เพราะกฎเกณฑ์ใดเป็นความจริง ก็เป็นกฎเกณฑ์ที่แน่นอน กฎเกณฑ์นั้นก็เรียกว่าสังฆธรรม เช่นความตายเป็นของจริงแท้ ความตายก็จัดว่าเป็นสังฆธรรมอันหนึ่งได้ คำสอนที่แสดงความจริง คือ คำสอนที่ถึงขั้นเป็นสังฆธรรม จะต้องเป็นความจริงอยู่เสมอ แน่แน่นอนตามนั้น ไม่มีการกลับกลอกยกยอกย้อน”^{๑๖}

วศิน อินทสระ ได้กล่าวไว้ในหนังสือชื่อ “หลักคำสอนในพระพุทธศาสนาปรัชญาเถรวาท” สรุปได้ว่า “สังจะ คือการไม่ยอมที่จะกล่าวคำเท็จ จะกล่าวแต่ความเป็นจริง และการมีอหยาตย์ชื่อตรงสุจริตเสมอ คนกล่าวเท็จเป็นคนขลาด กล่าวคือไม่กล้าเผชิญหน้ากับความจริง คำเท็จทำให้คนไร้เกียรติยศ”^{๑๗}

สุวรรณ เพชรนิล ได้กล่าวไว้ในหนังสือชื่อ “พุทธปรัชญาเบื้องต้น” สรุปได้ว่า “สังจะ คือ การมีอหยาตย์ชื่อตรงสุจริตเสมอ การสร้างความสัตย์ให้สมบูรณ์ เป็นการยืนยันว่า การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าเป็นการใช้ชีวิตที่ควบคู่กันมากกับความสัตย์เป็นอย่างยิ่ง แม้จะเสียชีพก็ไม่ยอมเสียสัตย์ ผู้มีความสัตย์สามารถเข้าถึงความรู้แท้จริงในสิ่งทั้งปวง มีความจริงใจต่อตนเองและผู้อื่นอย่างยิ่ง สังจะจึงเป็นเครื่องประกันว่า ไม่มีการคิดการกระทำสิ่งใดๆ เพื่อการหลอกลวง ผู้ที่เหินห่างจากความจริงในมักจะทำเอาตนเองเป็นเครื่องวัดคนอื่น และอาจจะมองผู้อื่นว่าไม่มีความจริงใจ”^{๑๘}

^{๑๕} พระพนารถ ปภาโส, **ปัญญาบารมี**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ส่องสยาม จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๗๓- ๗๕.

^{๑๖} ปิ่น มุกทุกันต์, **ตอบบาทหลวง**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กมลการพิมพ์, ๒๕๒๕), หน้า ๑๕๖.

^{๑๗} วศิน อินทสระ, **หลักคำสอนในพระพุทธศาสนา (พุทธปรัชญาเถรวาท)**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๓๘-๑๓๙.

^{๑๘} สุวรรณ เพชรนิล, **พุทธปรัชญาเบื้องต้น**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กึ่งจันทร์การพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๘๑.

สมภพ ชีวรัฐพัฒนา ได้กล่าวไว้ในหนังสือชื่อ “จริยธรรมกับชีวิต” สรุปได้ว่า “สัจจะ หมายถึง ความซื่อสัตย์สุจริต ความซื่อตรง หรือการตั้งใจทำจริง หรือการมุ่งแสวงหาความจริง โดยการยกเอาความเป็นจริงอยู่อย่างไร ขึ้นตั้งอธิฐานเพื่อสำเร็จผลที่มุ่งหมายเป็นสัจจะ”^{๑๙}

วสิน อินทสระ ได้กล่าวไว้ในหนังสือชื่อว่า “สวรรค์ นรก บาป บุญ ในพุทธศาสนา” เกี่ยวกับสัจจะ ซึ่งเป็นหลักหนึ่งในการบำเพ็ญบารมีสรุปได้ ว่า “สัจจะ คือ ความซื่อสัตย์สุจริต เป็นคนตรงแท้ไม่เปลี่ยนแปลงไปตามอารมณ์ นี่เป็นกิจอันยิ่งใหญ่ของมนุษย์ เป็นสิ่งที่จะต้องทำตลอดชีวิต คือ ความซื่อสัตย์สุจริต ความจริงใจต่อตนเองและผู้อื่น”^{๒๐}

ข. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผศ.ดร.สุกพันธุ์ ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบความคิดเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าในพุทธปรัชญาเถรวาทกับพุทธปรัชญามหายาน” ผลการศึกษาพบ ว่า “พระโพธิสัตว์ทั้งหลายทางมหายานและเถรวาทเหมือนกันที่ต้องบำเพ็ญบารมี เพื่อการตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่สำหรับมหายานเปิดกว้างสำหรับบุคคลทั่วไปและเน้นความสำคัญในเรื่องกรุณา คือช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ ในขณะที่ตนเองก็บำเพ็ญบารมีเพื่อแสวงหาโพธิญาณ ส่วนเถรวาทถือว่าพระโพธิสัตว์เป็นบุคคลที่ยังไม่รู้แจ้งในสัจธรรมอันนำไปสู่ความหลุดพ้นจากทุกข์ ต้องแสวงหาความรู้ต่อไป และการเป็นพระโพธิสัตว์เริ่มขึ้นเมื่อบุคคลตั้งปณิธานปรารถนาพุทธภูมิ และเริ่มบำเพ็ญบารมีที่จะนำไปสู่การตรัสรู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่จะเรียกว่าเป็นพระโพธิสัตว์โดยสมบูรณ์ก็ต่อเมื่อได้รับคำพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าองค์ใดองค์หนึ่งแล้วเท่านั้น”^{๒๑}

ประพจน์ อัครวิรุฬหการ ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาทและคัมภีร์มหายาน” ผลการศึกษาพบ ว่า “ลักษณะของการบำเพ็ญบารมีของเถรวาทและมหายานมีความคิดคล้ายคลึงกันพอสมควร ข้อแตกต่างเป็นเรื่องของรายละเอียดเป็นส่วนมาก

^{๑๙} สมภพ ชีวรัฐพัฒนา, จริยธรรมกับชีวิต, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาภูมิบาลราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๑๖๕.

^{๒๐} วสิน อินทสระ, สวรรค์ นรก บาป บุญ ในพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๔. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เมธีธรรม, ๒๕๔๕), หน้า ๕๒.

^{๒๑} ผศ.ดร.สุกพันธุ์, “การศึกษาเปรียบเทียบความคิดเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าในพุทธปรัชญาเถรวาทกับพุทธปรัชญามหายาน”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๑๔๑.

โดยโครงร่างใหญ่แล้วลักษณะการบำเพ็ญบารมีคงเป็นไปในลักษณะเดียวกัน เป็นแต่ของเถรวาทไม่เป็นระบบดีเท่ากับคัมภีร์มหายาน”^{๒๒}

โพลิน องค์สุพรรณ ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์บารมีของพระนางพิมพาที่ปรากฏในชาดก” ผลการศึกษาพบว่า “พระนางพิมพา มีส่วนช่วยให้พระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีได้สูงสุดและครบถ้วนบริบูรณ์ คือ พระโพธิสัตว์นั้น บำเพ็ญบารมี ๓๐ ทศครบถ้วนแล้ว แต่ยังไม่สามารถจะตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณได้ ต้องบำเพ็ญปัญญา महाวิจจาคครบทั้ง ๕ ประการ พระโพธิสัตว์ได้สละทรัพย์ สละอวัยวะ สละชีวิต เป็นทานมหาภพชาติ มาในชาติที่เกิดเป็นพระเวสสันดร ได้สละบุตรธิดาให้เป็นทาน ครบ ๔ ประการก็ยังไม่สามารถตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ต้องสละภรรยาสุดที่รักเป็นทาน คือ สละพระนางมัทรีให้แก่พราหมณ์ท้าวสักกเทวราชแปลง จึงถือว่าได้บำเพ็ญทานอย่างสูงสุด และเป็น การบำเพ็ญปัญญา มหาวิจจาค ครบถ้วนบริบูรณ์”^{๒๓}

พระมหาบุญเรือน ปภังโก (พิลาพันธ์) ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องเมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท” ผลการศึกษาพบว่า “คำสอนเรื่องเมตตาเป็นคำสอนที่เป็นบ่อเกิดของคุณธรรมอื่น ๆ อีกมาก ถ้าหากบุคคลมีคุณธรรมข้อนี้แล้ว ก็จะทำให้ชีวิตของเขาตระหนักถึงหน้าที่ในอันที่จะช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน และอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข แต่หากไม่มีเมตตาแล้ว มวลมนุษยในโลกนี้จะเบียดเบียนทำลายซึ่งกันและกัน ไม่รู้สึกเกรงกลัวต่อผลของความชั่วที่ตนได้กระทำลงไป”^{๒๔}

พระมหาสุทธีชัย จิตชโย (ถาวรศิลป์) ได้ศึกษาเรื่อง “ศึกษาเชิงวิเคราะห์พหุวิหาร ๔ ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ” ผลการศึกษาพบว่า “เมตตาเป็นองค์ธรรมข้อแรกในพหุวิหาร ๔ ข้อ เป็นธรรมเครื่องดำเนินชีวิตอันประเสริฐ เป็นพื้นฐานความดีของมนุษยชาติ เป็นธรรมที่ขาดเสีย

^{๒๒} ประพนธ์ อัสวีรุพการ, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาทและคัมภีร์มหายาน”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓), หน้า ๒๒๖.

^{๒๓} โพลิน องค์สุพรรณ, “การศึกษาวิเคราะห์บารมีของพระนางพิมพาที่ปรากฏในชาดก”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๒๘.

^{๒๔} พระมหาบุญเรือน ปภังโก (พิลาพันธ์), “การศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องเมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๑.

มิได้ในการจรรโลงสันติสุข ความยุติธรรม และมีคุณประโยชน์อย่างมากต่อมนุษยชาติในโลก เพราะเป็นธรรมที่มนุษย์ทุกคนในสังคมพึงปฏิบัติต่อกัน”^{๒๕}

พระมหาปรีชา ปริญาณจาโร (หลักโคตร) ได้ศึกษาเรื่อง “ความรักในพุทธปรัชญา ” ผลการศึกษาพบว่า “มูทิตา หมายถึง ความรัก ความชื่นชมเอ็นดู ความอนุเคราะห์ ความไม่พยายาทปองร้าย ความปรารถนาดีต่อผู้อื่น อยากให้เขาเป็นสุข เป็นความรักที่บริสุทธิ์ เพื่อแผ่ ทำให้จิตใจเบิกกว้างออกไปและผ่อนคลายเบิกบาน คนทุกคนทุกเพศทุกวัยควรมี เป็นธรรมพื้นฐานของใจขั้นแรก”^{๒๖}

พระมหากานต์ชัย จิรกนฺโต ได้ศึกษาเรื่อง “ศึกษาเชิงวิเคราะห์มโนทัศน์เกี่ยวกับสิ่งที่มีอยู่จริงตามพระสนะของพระพุทธศาสนาเถรวาท ” ผลการศึกษาพบว่า “สิ่งที่มีอยู่จริงหรือความจริงในพระพุทธศาสนานั้น ท่านเรียกสิ่งที่มีอยู่จริงหรือความจริงนั้นว่า สัจจะ คำว่า สัจจะ แปลว่า ความจริง หรือสภาพที่ดำรงตัวเองได้หรือความจริงที่เรียกว่า “สัจธรรม” หรือสัจจะนั่นเอง ซึ่งถูกค้นพบโดยการตรัสรู้อริยสัจธรรมของพระพุทธเจ้า คำสอนที่แสดงถึงความจริงนั่นเอง คือความจริงทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ทั้งที่เป็นโลกิยธรรมและโลกุตตรธรรม และทั้งที่เป็นสังขตธรรม และอสังขตธรรม ล้วนเป็นคำสอนที่แสดงถึงความจริงในพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น”^{๒๗}

พระมหามณเฑียร ปุริสุตโตโม (อามาตมนตรี) ได้ศึกษาเรื่อง “ความสัมพันธ์ระหว่างสังขธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท ” ผลการศึกษาพบว่า “คำว่า สัจธรรม หมายถึง ความจริงหรือสภาพที่เป็นจริง มีอยู่จริง ส่วนคำว่า ธรรม นั้นหมายถึง สิ่ง สภาพ ปรากฎการณ์ ธรรมชาติ คำสอนสถานะที่ทรงสัจจะไม่ให้ตกไปในที่ชั่ว เหตุ ต้นเหตุ อารมณ์ที่ปรากฏกับใจ คุณธรรม ความดี ความถูกต้อง เมื่อมองจากความหมายดังที่ปรากฏแล้ว “สัจธรรม” หมายถึง ธรรมชาติที่เป็นความจริง หรือสภาพที่เป็นความจริง สัจธรรมทางโลก หมายถึง ความจริงชั่วคราวที่โลกร่วมกันยอมรับเช่น

^{๒๕}พระมหาสุทธิชัย จิตชโย (ถาวรศีล), “ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระมหาวีร ๔ ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา”, **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑.

^{๒๖}พระมหาปรีชา ปริญาณจาโร (หลักโคตร), “ความรักในพุทธปรัชญา”, **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๑๔.

^{๒๗}พระมหากานต์ชัย จิรกนฺโต, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องมโนทัศน์เกี่ยวกับสิ่งที่มีอยู่จริงตามพระสนะของพระพุทธศาสนาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๕-๘.

สวयไม่สวยสังขธรรมทางธรรม หมายถึง ความจริงที่ทุกคนต้องยอมรับ ด้วยความจริงนี้ไม่มีใครที่จะหลีกเลี่ยงพ้นได้ เช่น ความแก่ ความเจ็บ ความตาย เป็นต้น”^{๒๔}

พระมหาจารย์ธ เชมโซโต ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาเชิงเปรียบเทียบแนวความคิดทางจริยศาสตร์” ผลการศึกษาพบว่า “สังจะ คือหลักการหรือธรรมชาติของสิ่งที่มีอยู่เป็นอยู่ และเป็นจริงตามหลักของสังขตธรรมและอสังขตธรรม ธรรมชาติของสิ่งมีชีวิต คือมีธาตุหรือสภาวะของมันเอง เช่น อารพุกธาตุ ธาตุแห่งความเริ่มต้น นิกกมธาตุ ธาตุแห่งความเสื่อม ปรกุกมธาตุ ธาตุแห่งความบากบั่น ถามธาตุ ธาตุแห่งพลัง ธิติธาตุ ธาตุแห่งความดำรงไว้ อุปกุกมธาตุ ธาตุแห่งความพยายาม ธาตุเหล่านี้ เป็นสภาวะที่มีอยู่ตามธรรมชาติของมันเองในลักษณะที่เรียกว่า “ซัมมฐิติ ซัมนนิยาม”^{๒๕} นั้นแสดงว่า ธรรมชาติของสังจะในทัศนะของพุทธศาสนาเองก็มีลักษณะเป็นขบวนการของความเป็นอยู่มีอยู่โดยธรรมชาติของมัน โดยไม่มีอำนาจใดๆ มาเป็นตัวบังคับหรือควบคุมกระบวนการของสิ่งหรือสภาวะที่ดำรงอยู่แล้ว ไม่มีใครหรือผู้ใดสร้างหรือกำหนดขึ้น ซึ่งมีลักษณะเป็นสังขธรรม คือ ความสากลนั่นเอง

พระมหาสงกรานต์ ธมมธโร ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เมตตาในพระไตรปิฎก” ผลการศึกษาพบว่า “สังจะ คือ ความอาจหาญ เป็นผู้ซื่อตรง วาง่าย อ่อนโยน ไม่เย่อหยิ่ง สันโดษ เลี้ยงง่าย มีกิจน้อย มีความประพฤติเบา มีอินทรีย์อันสงบแล้ว มีปัญญาเครื่องรักษาตน ไม่คะนอง ไม่ประพฤติทุจริต ซึ่งเป็นเหตุให้ท่านผู้อื่นติเตียน”^{๒๖}

พระมหามลล ขนฺติธโร ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องปฏิจจสมุปบาทตามพระพุทธวจนะ ” ผลการศึกษาพบว่า “หลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงในรูปของ กฎธรรมชาติ เช่น หลักปฏิจจสมุปบาท หรือหลักไตรลักษณ์ ซึ่งเป็นหลักของความจริงที่มีอยู่โดยธรรมชาติ หรือเป็นหลักของความจริงที่มีอยู่โดยธรรมดา ไม่ได้เกี่ยวข้องกับ การอุปติขึ้นของตถาคตทั้งหลาย จะเห็นได้จากพุทธพจน์ที่ทรงแสดงปฏิจจสมุปบาทในรูปแบบของกฎธรรมชาติว่า

^{๒๔}พระมหามณเฑียร ปรีสุตโตโม, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างสังขธรรมกับจริยธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๕-๑๓.

^{๒๕}พระมหาจารย์ธ เชมโซโต, “การศึกษาเชิงเปรียบเทียบแนวความคิดทางจริยศาสตร์”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๒๕-๒๖.

^{๒๖}พระมหาสงกรานต์ ธมมธโร, “ศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องเมตตาในพระไตรปิฎก”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๕.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงมีชราและมรณะพระตถาคตทั้งหลายเสด็จอุบัติขึ้นก็ตาม ไม่เสด็จอุบัติขึ้นก็ตาม ชาติอันนั้น คือ ชัมมฉฐิติ ความตั้งอยู่แห่งธรรมดา ชัมมนิยาม ความเป็นกฎตายตัวแห่งธรรมดา อิทัปปัจจยตา ความที่เมื่อมีสิ่งนี้สิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น ก็ดำรงอยู่”^{๑๑}

พระมหาสุทนต์ สุทสุตโน ได้ศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่อง “ความคิดทางสังคมในพระสูตรต้นตปิฎก” ผลการศึกษาพบว่า “สัจจะ คือ ความซื่อสัตย์สุจริต จริ่งใจต่อสังคม ซื่อตรง ไม่คดโกง ไม่มีมายา มีองค์ตนอยู่บนฐานที่ถูกต้องแล้ว ย่อมจะนำสันติสุขมาสู่สังคม”^{๑๒}

พระรัตนัน สนุดจิตโต ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์หัมโนทศน์เรื่องสันติในพุทธปรัชญาเถรวาท” ผลการศึกษาพบว่า “สัจจะ คือ ความจริง หรือธรรมชาติที่อยู่เหนือกาลเวลา จึงไม่มีการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา แม้กาลเวลาจะเปลี่ยนแปลงไป เป็นธรรมชาติที่เหตุปัจจัยเข้าไปปรุงแต่งไม่ได้ เป็นธรรมชาติที่อยู่เหนือทุกสิ่ง จากการศึกษาพบว่า สัจจะในพระพุทธศาสนานั้นมีสองนัย คือ นัยตามพระสูตรต้นตปิฎก ได้แก่ความจริงของสังขธรรม ส่วนนัยในพระวินัยปิฎกนั้นหมายถึงการปฏิบัติตามข้อบัญญัติ หรือพระวินัยได้อย่างถูกต้อง ไม่ค่างพร้อย ส่วนลักษณะของสัจจะนั้นมีสองระดับคือ สมมติสัจจะ และปรมัตตสัจจะ สมมติสัจจะหมายถึงความจริงตามที่ชาวโลกสมมติและบัญญัติขึ้น ส่วนปรมัตตสัจจะนั้น หมายถึงสภาพที่แท้จริงของสรรพสิ่งส่วนการปฏิบัติสัจจะบารมีแบ่งได้เป็นสามระดับคือ ระดับต้น หมายถึงการปฏิบัติตามหลักเบญจศีลเบญจธรรม ระดับกลางหมายถึงการฝึกตนให้มีสติปัญญา มีสัพปุริสธรรม อิทธิบาท ๔ และสติปัญญา ๔ ส่วนระดับสูงนั้น หมายถึงการพิจารณาสภาพธรรมที่แท้จริงที่มีตามธรรมชาติโดยเน้นถึงสภาพธรรมที่แท้จริงของมนุษย์ โดยพิจารณาถึงขั้น ๕ ไตรลักษณ์ อริยสัจ ๔ และปฏิจสมุปบาท”^{๑๓}

พระนิเวทย์ ญาณวีโร (เทพารส) ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์สัจจะบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท ” ผลการศึกษาพบว่า “เนกขัมมะ คือการออกจากกาม การเสียสละความสุขทางโลก การไม่เกี่ยวข้องด้วยการครองเรือน การนำเอาเนกขัมมบารมีไปใช้นั้น อาจจะเริ่มจากการรักษาศีล ๕ ศีล ๘ และจนกระทั่งปลีกวิเวกไปอยู่ในป่า ในส่วนของพระสงฆ์นั้น สามารถนำหลักของเนกขัมมบารมีไปปฏิบัติคือ รักษาศีลอย่างเคร่งครัด ถือธุดงค์วัตร ไม่ยึดมั่นในวัตถุและมี

^{๑๑}พระมหามงคล ขนฺติธโร, “ศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องปฏิจสมุปบาทตามพระพุทธวจนะ”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๒๕-๒๖.

^{๑๒}พระมหาสุทนต์ สุทสุตโน, “ศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องความคิดทางสังคมในพระสูตรต้นตปิฎก”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๘๗.

^{๑๓}พระรัตนัน สนุดจิตโต, “ศึกษามโนทัศน์เรื่องสันติในพุทธปรัชญาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๓.

ความสันโดษในที่สังัด ขรราวาสสามารถนำเนกขัมมบารมีมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน คือ เจริญศีล สมาธิ ปัญญา ตามสมควรแต่อัถภาพ ลดความโลภ ความโกรธ ความหลงให้น้อยลง”^{๓๔}

พระครูปลัดประสิทธิ์ กนฺตสีโล (ไชยเมือง) ได้ศึกษาเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์เรื่องเนกขัมมบารมีในพุทธปรัชญาเถรวาท” ผลการศึกษาพบว่า “สังจะในพระพุทธศาสนานั้นมีสองนัย คือ นัยตามพระสุตตันตปิฎก ได้แก่ความจริงของสังขธรรม ส่วนนัยในพระวินัยปิฎกนั้น หมายถึงการปฏิบัติตามข้อบัญญัติ หรือพระวินัยได้อย่างถูกต้อง ไม่ค้างพร้อย ส่วนลักษณะของสังจะนั้นมีสองระดับคือ สมมติสังจะ และปรมัตตสังจะ สมมติสังจะหมายถึงความจริงตามที่ชาวโลกสมมติและบัญญัติขึ้น ส่วนปรมัตตสังจะนั้น หมายถึงสภาพที่แท้จริงของสรรพสิ่ง ส่วนการปฏิบัติสังจะบารมีแบ่งได้เป็นสามระดับคือ ระดับต้น หมายถึงการปฏิบัติตามหลักเบญจศีลเบญจจรธรรม ระดับกลางหมายถึงการฝึกตนให้มีสติปัญญา มีศัพฺปริสธรรม อิทธิบาท ๔ และสติปัญฐาน ๔ ส่วนระดับสูงนั้น หมายถึงการพิจารณาสภาวธรรมที่แท้จริงที่มีตามธรรมชาติโดยเน้นถึงสภาวธรรมที่แท้จริงของมนุษย์ โดยพิจารณาถึงขั้น ๕ ไตรลักษณ์ อริยสัจ ๔ และปฏิจฺสมุปบาท”^{๓๕}

พระมหาจุฬาลอม ชูเลื่อน ได้ศึกษาเรื่อง “ศึกษาความกล้าหาญทางจริยธรรมในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในทศชาติชาดก ” ผลการศึกษาพบว่า “พระโพธิสัตว์คือผู้ที่ยึดถือเอาพระพุทธเจ้าเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิต พระพุทธเจ้าคือบุคคลในอุดมคติของพระโพธิสัตว์ที่พระโพธิสัตว์จะต้องบำเพ็ญบารมีธรรมให้ครบถ้วนบริบูรณ์เพื่อก้าวสู่ฐานะอันเป็นความสำเร็จสูงสุดเช่นเดียวกับพระพุทธเจ้าทุกพระองค์แล้วดำเนินตามพุทธกิจที่พึงปฏิบัติคือการกระทำตามปณิธานที่ได้วางไว้ กล่าวคือจักได้เป็นพระพุทธเจ้าแล้วทำการช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้ข้ามพ้นวัฏฏะสงสารดังที่พระพุทธเจ้า(องค์ปัจจุบัน)ได้ทรงดำริในพระทัยในคราวที่พระองค์ได้เสวยพระชาติเป็นสุเมธดาบสซึ่งเป็นพระชาติแรกของการเริ่มต้นเป็นพระโพธิสัตว์”^{๓๖}

พระมหาสมยศ อากาศุตฺโต(เสนาบุษ) ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องพระโพธิสัตว์(กวนอิม)ในพุทธศาสนาเถรวาท ” ผลการศึกษาพบว่า “แนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์มีความสำคัญอย่างยิ่งในระบบคำสอน ความเชื่อความศรัทธาในพระพุทธศาสนา

^{๓๔}พระนิเวศย์ ญาณวิโร (เทพารส), “ศึกษาวิเคราะห์เรื่องเนกขัมมบารมีในพุทธปรัชญาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๓.

^{๓๕}พระครูปลัดประสิทธิ์ กนฺตสีโล (ไชยเมือง), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์สังจะบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๓.

^{๓๖}พระมหาจุฬาลอม ชูเลื่อน, “ความกล้าหาญทางจริยธรรมในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในทศชาติชาดก”, *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๖), หน้า ๔๗.

ทั้งฝ่ายเถรวาทและมหายาน โดยเฉพาะในฝ่ายมหายานนั้นมีพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงไปโดยได้รับอิทธิพลทั้งภายในพุทธศาสนาแบบดั้งเดิมคือเถรวาทและศาสนาพราหมณ์-ฮินดูหลายอย่างทั้งในแง่ของหลักธรรมคำสอน ซึ่งเป็นพื้นฐานของความเชื่อความศรัทธาและพิธีกรรมทางศาสนาที่พุทธศาสนิกชนแสดงต่อพระโพธิสัตว์จนทำให้เกิดการอ่อนวอนขอบูชาบวงสรวงพึงพาอาศัยในที่สุด”^{๓๓}

พระครูปริยัติคณาภรณ์ (พงษ์สันต์ ศรีสมงาม) ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบ บารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน ” ผลการศึกษาพบว่า “บารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท มีความหมายหนึ่งคือ เป้าหมายของการปฏิบัติธรรมอีกความหมายหนึ่งคือ เป็นแนวทางปฏิบัติเพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมายสูงสุด นั่นคือการหมดกิเลส เป็นพระอรหันต์ มีข้อสังเกตถึงความหมายของบารมี ที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาเถรวาท ดังนี้ (๑) การบำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการ (๒) ระดับขั้นของบารมีคือ บารมี อุปปบารมีและปรมัตถบารมี (๓) ระยะเวลาในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ เมื่อเริ่มต้นได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อน คือ สื่อสงไชยแสนกัป และ (๔) ความเต็มเปี่ยมของบารมีนั้น ยังมีขอบเขตในแต่ละการบรรลุธรรมด้วย กล่าวคือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะต้องมีความเต็มเปี่ยมของบารมีในขอบเขตที่มากกว่าพระปัจเจกพุทธเจ้า และลดหลั่นลงมาตามลำดับจนถึงระดับอริยบุคคลคือ พระโสดาบันบารมีในพระพุทธศาสนา มหายาน มีจุดมุ่งหมายหลักอันเบี่ยงไปจากความปรารถนาพระโพธิสัตว์ ทั้งนี้อาจกล่าวได้ว่า ความปรารถนาพระโพธิสัตว์ก็คือ ความปรารถนาความสุขให้เกิดแก่สรรพสัตว์เพราะการหวังที่จะได้บรรลุพระสัมโพธิญาณ คือ ความต้องการที่ช่วยเหลือสัตว์ที่พึ่งให้พ้นจากทุกข์อันเป็นทุกข์ประจำ คือชาติ ชรา มรณะ อย่างถูกวิธี แต่ทั้งนี้พระโพธิสัตว์มีความจำเป็นที่จะต้องช่วยเหลือตัวเองพัฒนาตัวเองให้สามารถเป็นที่พึ่งของตัวเองได้เสียก่อน จึงจะสามารถแนะนำหรือช่วยเหลือผู้อื่นได้ อุปมาเหมือนบุคคลจะช่วยเหลือผู้อื่นขึ้นจากตมไต้้น จะต้องช่วยเหลือตัวเองให้พ้นจากตมไต้้นเสียก่อน ฉะนั้น พระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีธรรมทั้งหลายด้วยความปรารถนาพระโพธิญาณเป็นเหตุปรารถนาก็เป็นเหตุแห่งความสัมฤทธิ์ คือ การบรรลุพระโพธิญาณ จึงกล่าวได้ว่า การบำเพ็ญบารมีธรรมกับความใคร่ปรารถนา ซึ่งพระโพธิญาณเป็นเหตุปัจจัยหนุนเนื่องแก่กันและกันให้เกิดขึ้น อนึ่งเมื่อกล่าวถึงจุดมุ่งหมายแห่งการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์แล้วจะเห็นได้ว่าข้อมเป็นไปเพื่อ (๑) การ

^{๓๓}พระมหาสมยศ อากาศโชติ (เสนาบุญ), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ (กวนอิม) ในพุทธศาสนา มหายาน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๖.

ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณของพระโพธิสัตว์เองก่อน (๒) การรื้อชนปวงชนทั้งหลายทั้งปวง ออกไปจากห้วงทุกข์ระทมแห่งการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น พระโพธิสัตว์ หมายถึง ผู้บำเพ็ญบารมีเพื่อที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต แต่ใน พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานได้พัฒนาไปอีกแบบหนึ่งกล่าวคือ ศาสนิกทุกคนควรตั้งโพธิจิต เพื่อ เป็นพระโพธิสัตว์ อุดมคติพระโพธิสัตว์ในฐานะระบบจริยธรรม ที่เป็นแบบอย่างการดำเนินชีวิต ซึ่ง ปัจเจกชนสามารถดับทุกข์ได้ด้วยตัวเอง ถูกแทนที่ด้วยระบบจริยธรรมที่ต้องพึ่งพิง ลิงภายนอกช่วยเหลือให้พ้นทุกข์แทนนอกจากนั้น มหายานยังเห็นต่อไปอีกว่า พระโพธิสัตว์ที่ บำเพ็ญบารมีแก่กล้า สมควรที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าได้แล้ว อาจจะไมยอมตรัสรู้และยินดีเป็น พระโพธิสัตว์เพื่อช่วยขนสรรพสัตว์จากกองทุกข์ในวัฏฏสงสารต่อไป สรรพสัตว์ทั้งปวงแม้จะมี พุทธภาวะในตน แต่ก็ไร้ทั้งหมดที่จะสามารถช่วยตนเองได้ จึงต้องอาศัยการช่วยเหลือจากพระ โพธิสัตว์จึงจะสามารถดำรงตนอยู่ได้และก้าวหน้าในธรรมขั้นสูงต่อไป”^{๘๘}

สุวรรณณ์ แนวจำปา ได้ศึกษาเรื่อง “ศึกษาพัฒนาการแนวคิดเรื่องอุดมคติของพระ โพธิสัตว์” ผลจากการศึกษาพบว่า “แนวคิดเรื่องอุดมคติและหลักการบำเพ็ญบารมีทั้งในฝ่ายเถรวาท และมหายานนั้นพบว่า มีหลักฐานอธิบายความแตกต่างและความเหมือนที่เชื่อมโยงสืบเนื่องกัน คือภาพของพระโพธิสัตว์เป็นผู้มุ่งต่อความเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือพระโพธิญาณเช่นเดียวแต่ ต่างกันตรงแนวคิดหลักที่ว่าพระโพธิสัตว์ฝ่ายเถรวาทนั้นไปให้ถึงที่หมายแล้วกลับมาช่วย ขณะที่ ฝ่ายมหายานนั้นเชื่อว่าช่วยให้หมดแล้วค่อยไปสู่ที่หมายในภายหลัง ทั้งประเภทและจำนวนพระ โพธิสัตว์ คุณสมบัติของพระโพธิสัตว์ อุดมการณ์หรือปณิธาน มีเหตุอยู่ ๒ ประการ คือ ๑) เหตุจาก ภายนอก(Outer Motivation) แรงจูงใจ ๒) เหตุจากภายใน(Inner Inspiration) แรงผลักดัน ได้รับ พุทธพยากรณ์ การบำเพ็ญบารมีธรรมและกุมิของพระโพธิสัตว์ เป้าหมายสูงสุด และผลจากการ บำเพ็ญ เพื่อบรรลุพระโพธิญาณทั้งในฝ่ายเถรวาทและมหายาน แม้จะมีรายละเอียดปลีกย่อยที่ แตกต่างกันก็ตาม แต่โดยสาระของหลักแนวคิด พัฒนาการ ความเชื่อ และข้อปฏิบัติเพื่อเข้าไปสู่ เป้าหมายเดียวกันคือพระนิพพานนั้นไม่ได้แตกต่างกันเลย ต่างกันเพียงวิธีการอธิบายความหมาย และการใช้หลักจิตวิทยาจูงใจหรือดึงมหาชนให้สนใจพุทธศาสนาได้มากน้อยแตกต่างกันตามยุค สมัยเท่านั้น”^{๘๙}

^{๘๘} พระครูปรีชิตคณานุรักษ์ (พงษ์สันต์ ศรีสมงาม), “การศึกษาเปรียบเทียบบารมีในพระพุทธศาสนา เถรวาทและมหายาน”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย), ๒๕๕๒.

^{๘๙} สุวรรณณ์ แนวจำปา, “ศึกษาพัฒนาการแนวคิดเรื่องอุดมคติของพระโพธิสัตว์”, *สารนิพนธ์ปริญญา พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๔.

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องแสดงให้เห็นถึงความหมายและความสำคัญของหลักการบำเพ็ญบารมีธรรมของพระโพธิสัตว์ ในพุทธศาสนาเถรวาทและมหายานที่ ส่งผลให้ผู้ปฏิบัติสามารถบรรลุผลตามที่ปรารถนาได้ อย่างไรก็ตาม หลักธรรมคำสอน ในพุทธศาสนาเถรวาทและพุทธศาสนา มหายาน นี้ได้เน้นย้ำให้ทราบถึงธาตุแท้ของมนุษย์ตรงที่ว่าทุกๆ ชีวิตต่างรักตัว และกลัวตาย ปรารถนาเสรีภาพ ความสุขกายสุขใจกันทั้งนั้น และขวนขวายที่จะถึงซึ่งเป้าหมายสูงสุดในการบำเพ็ญเพียร คือ การเข้าถึงพระนิพพานในพุทธศาสนาเถรวาท และพุทธภูมิในพุทธศาสนา มหายาน

๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร โดยมีวิธีดำเนินการ ดังนี้

๑.๖.๑ ศึกษาข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ได้แก่ จากคัมภีร์พระไตรปิฎก ภาษาไทย

๑.๖.๒ ศึกษาข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) ได้แก่ วรรณคดี อนุฎีกา ปรณวิเสส รวมถึงตำราและเอกสารงานวิจัยผลงานที่เกี่ยวข้องของท่านผู้รู้ทั้งหลายที่ได้กล่าวถึงการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ

๑.๖.๓ วิธีดำเนินการ คือ รวบรวมข้อมูลจากทั้งสองแหล่งนั้นแล้ว นำมาวิเคราะห์ และสังเคราะห์เปรียบเทียบ โดยจำแนกข้อมูลแยกออกเป็นประเด็นตามความมุ่งหมายของการวิจัย ตรวจสอบความถูกต้องสมบูรณ์ แล้วสรุปผลการวิจัยเป็นประเด็น โดยใช้แนวคิดทฤษฎีงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเป็นแนวทาง แล้วนำเสนอผลการศึกษาวิจัยในเชิงพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis)

๑.๖.๔ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

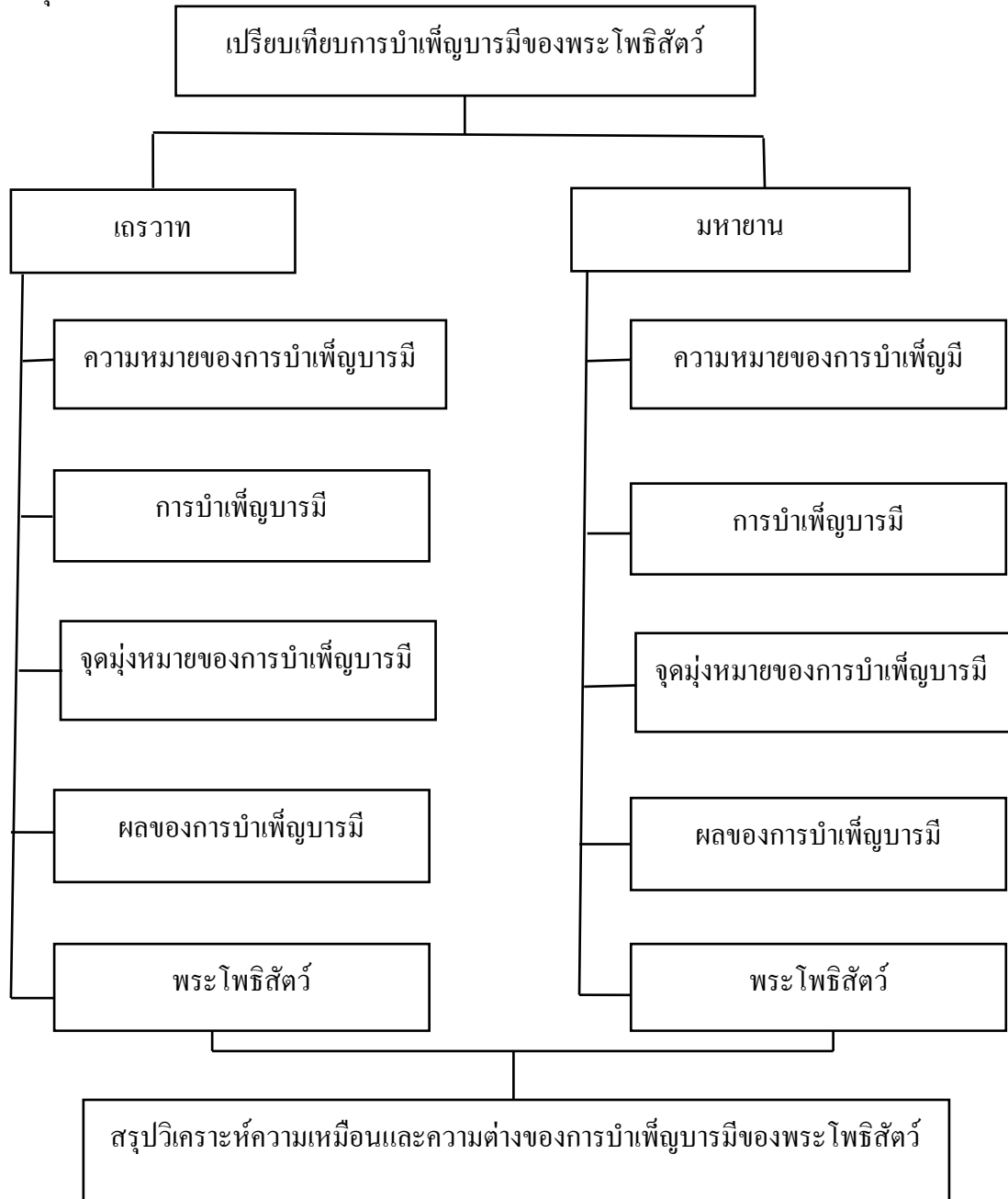
๑.๗.๑ ทำให้ทราบการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ตามหลักธรรมคัมภีร์ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๗.๒ ทำให้ทราบการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ตามหลักธรรมคัมภีร์ ในพระพุทธศาสนา มหายาน

๑.๗.๓ ทำให้ทราบถึงแนวคิด ความเหมือนและความต่างของการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทกับมหายาน

๑.๘ กรอบแนวคิดในการวิจัย

การศึกษาเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทกับมหายาน” มีกรอบแนวคิด ดังนี้

บทที่ ๒

การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

บทที่ ๒ ของการศึกษาเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทกับมหายาน” นี้ ผู้วิจัยจะศึกษาการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในพระคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทเกี่ยวกับประเด็นต่างๆ ประกอบด้วย นิยามและความหมาย บารมี พระโพธิสัตว์ การบำเพ็ญบารมี ประเภทของบารมี ลักษณะของการบำเพ็ญบารมี ระดับของบารมี จุดมุ่งหมายของการบำเพ็ญบารมี และผลของการบำเพ็ญบารมี

๒.๑ ความหมายของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

คำว่า “โพธิสัตว์” มีรากศัพท์มาจากคำสองคำ คือ “โพธิ” กับคำว่า “สัตว์” เป็นคำที่สมาสมรวมกันอยู่ “โพธิสัตว์” ในภาษาสันสกฤต หรือ โพธิสัตว์ ในภาษาบาลี หมายถึง บุคคลผู้ที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า^๑ ผู้เชี่ยวชาญส่วนมากมองว่า สุตต ซึ่ง เป็นภาษาบาลี กับ สุตตว ซึ่ง เป็นภาษาสันสกฤต มีความหมายตามรูปศัพท์หมายถึง “สิ่งมีชีวิตที่มีเหตุผล ทรงไว้ซึ่งโพธิ สิ่งมีชีวิตเพื่อโพธิคือ กำลังจะบรรลุโพธิ สิ่งมีชีวิตแห่งความฉลาด มุ่งหมายเพื่อโพธิ กำลังจะบรรลุโพธิ หรือ บุคคลที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าเท่านั้น เป็นคำวิชาการทางภาษาศาสตร์ เมื่อแปลเป็นภาษาชาวบ้านจริง ก็คือ บุคคลที่ประพฤติตนเพื่อบรรลุธรรมขั้นสูงสุดและเป็นศาสดาของศาสนานั้นเอง ในมหาปทานสูตร(พระสัจจตันตปิฎก ที่ฉนิกาย มหาวรรค) ให้ความหมายพระโพธิสัตว์ไว้ว่า “หมายถึงบุคคลที่จะบรรลุโพธิ เป็นผู้ฉลาด มีคุณธรรม มีสติปัญญาสามารถช่วยเหลือผู้อื่นหรือสรรพสัตว์ด้วยวิधिพิเศษเหนือกว่าสัตว์ธรรมดาทั่วไป”^๒ “สัตว์ที่ฉลาดควรบรรลุสัมมาสัมโพธิ”^๓ ในขณะที่คัมภีร์อรรถกถาที่ฉนิกายได้ให้ความหมายไว้เป็น ๒ นัยยะ คือ “หมายถึงสัตว์ที่เป็นบัณฑิต ที่ฉลาดและผู้ข้อย่อยหรือมีใจแนบแน่นในมรรคทั้ง ๔ จึงเรียกว่า “โพธิ”^๔ ปราชญ์ยุคต่อมาแปลคำว่า “โพธิสัตว์” ในภาษาบาลี โดยถือเอาความหมายนี้ ยะหลัง สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ทรง

^๑พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๑๑๗.

^๒ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑-๕๔/๑-๕๖.

^๓ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑-๕๔/๑-๕๖.

^๔พ.ธ.อ. (ไทย) ๒ / ๑๗ / ๒๑)

กล่าวถึงโพธิสัตว์ไว้ว่า “หมายถึง สัตว์ ผู้ซึ่ง ผู้ติดอยู่ในความรู้ แปลว่า ยังไม่รู้ ปลอดภัยแจ่มแจ้งถึงที่สุด จึงเรียกว่าโพธิสัตว์ สอดคล้อง กับพระพุทธศาสนา มติมหายานและ ผู้เชี่ยวชาญทางตะวันตกที่ให้ความเห็นไว้ว่า สดุด หมายถึง ตั้งใจ มุ่งหมาย ที่จะบรรลุโพธิ แสงหาโพธิ กำลังบำเพ็ญความดีให้ถึงโพธิ พระโพธิสัตว์ คือบุคคลที่บำเพ็ญบารมีเพื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ต้องเป็นผู้มีปัญญาฉลาด เมื่อเห็นภัยคือความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตายในวัฏสงสารว่าเป็นภัยที่น่ากลัวแล้ว ก็คิดที่จะหาทางพ้นจากภัยนั้น จึงได้นึกคิดตรึกตรองหาทางพ้นจากทุกขนั้น การคิดหาทางพ้นจากทุกขนี้เป็นแนวทางเบื้องต้นของความเป็นพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์จึงเป็นบุคคลผู้บำเพ็ญบารมี”^๕

พระโพธิสัตว์เป็นผู้บำเพ็ญความดีหรือที่เรียกว่าบารมีธรรมอย่างยิ่งยวดเพื่อการบรรลุถึงพระโพธิญาณ การดำเนินชีวิตของพระโพธิสัตว์เป็นไปเพื่อบำเพ็ญบารมีเพื่อตนและเป็นการเสียสละช่วยเหลือผู้อื่นไปพร้อมๆ กัน การกระทำทุกอย่างนี้ดำเนินไปได้ด้วยความรักความปรารถนาในพระพุทธภาวะอันเป็นความหมายของพระโพธิสัตว์ ด้วยความรักในพระโพธิญาณพระโพธิสัตว์จึงสามารถกระทำได้ทุกอย่าง เบื้องต้นแต่สละได้ซึ่งสิ่งของภายนอกจนถึงชีวิตและสิ่งเสมอด้วยชีวิตคือบุตรและภรรยาของตน ดังตัวอย่างพุทธดำรัสที่ตรัสในขณะเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ความว่า เมื่อเราจะให้ทานก็ดี กำลังให้ทานก็ดี ให้ทานแล้วก็ดีจิตของเราไม่เป็นอย่างอื่น เพราะเหตุแห่งพระโพธิญาณเท่านั้น จักขุทั้งสอง เป็นที่นำเกลียดชังสำหรับเราก็หาไม่ แม้ตัวเราเองจะเป็นที่เกลียดชังก็หาไม่ แต่พระสัพพัญญุตญาณเป็นที่รักของเรา เพราะฉะนั้น เราจึงได้ให้จักขุ ฉะนั้นแลเราตามรักษาศีลของเรา มิใช่รักษาชีวิตของเรา เพราะในกาลนั้นเราเป็นผู้รักษาศีล เพราะเหตุแห่งพระโพธิญาณเท่านั้น คำว่าพระโพธิสัตว์มาจากศัพท์สองศัพท์ประกอบกันคือคำว่า โพธิ ที่แปลว่า ความตรัสรู้กับสัตตะ ที่แปลว่า สัตว์ในคำที่เรียกว่าสัตว์โลก อันมีความหมายครอบคลุมทั้งมนุษย์และสัตว์เดรัจฉานซึ่งจะเห็นได้จากอดีตชาติของพระพุทธเจ้า กล่าวคือ นอกเหนือจากที่พระองค์ได้เสวยพระชาติเป็นมนุษย์แล้ว บางพระชาติพระองค์ได้เสวยพระชาติเป็นพญาวานร เสวยพระชาติเป็นช้าง เสวยพระชาติเป็นนาคราช เป็นต้น ดังพระพุทธดำรัส ที่ว่า ในภพที่เราเป็นพญาวานร ช้าง ฉัททันต์ และช้างเผือกมารดาเป็นศีลบารมีในภพที่เราเป็นพญาไก่ป่า ลีลวานาค และพญากระต่ายเป็นทานปรมัตถบารมี พระโพธิสัตว์ไม่ว่าจะครองสภาวะความเป็นมนุษย์หรือสัตว์เดรัจฉานก็บำเพ็ญบารมีธรรมเพื่อพระโพธิญาณเป็นเป้าหมาย เพราะคำว่า "โพธิสัตว์" หมายถึงผู้ปรารถนาพระโพธิญาณ คือ การตรัสรู้ โดยไม่ได้มีเป้าหมายเป็นอย่างอื่น เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อมุ่งสู่ความรู้แจ้งโลก ซึ่ง

^๕ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, พระปฐมสมโพธิกถา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), หน้า ๓๗.

หมายรวมถึงโลก ทั้ง ๓ คือ สัตว์โลก อันได้แก่ หมู่สัตว์ ชนิดต่าง ๆ รวมทั้งเทวดา มนุษย์และสัตว์
 เจริญาน โลกาสโลก อันได้แก่ โลกคือที่อยู่อาศัย หมายถึง ระบบจักรวาล และดวงดาวต่างๆ สังขาร
 โลก อันได้แก่ โลกคือสังขารที่เกิดจากการปรุงแต่ง สรรูปให้แคบเข้า ได้แก่ นามรูป การที่บุคคลได้
 บรรลุถึงพระโพธิญาณ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือการอุปบัติขึ้นของพระพุทธเจ้าที่นั่นเกิดขึ้น ได้ยาก (กิจ
 โภ พุทธานมุปปาโต) ดังนั้น บุคคลผู้จะบรรลุ พระโพธิญาณ ได้นั้นจึงจำเป็นต้องบำเพ็ญบารมีธรรมเป็น
 เวลานานยิ่ง เมื่อบุคคลผู้นั้นได้ชื่อว่าเป็นพระโพธิสัตว์ นั้นหมายความว่าเขาย่อมต้องประสบกับ
 ความลำบากในชีวิตนานับประการ นับตั้งแต่การต้องจำยอมสละทรัพย์สินภายนอกร่างกายเป็น
 เบื้องต้น จนถึงการยอมสละชีวิตของตนเข้าแลกเป็นที่สุดและการปฏิบัติเช่นนั้นก็ต้องประกอบไป
 ด้วยความเต็มใจของตน หากไม่สามารถปฏิบัติได้ ความหมายของคำว่าพระโพธิสัตว์ในตัวบุคคล
 นั้นก็ไม่สามารถเกิดขึ้นตามมา แม้พระโพธิสัตว์จะต้องเผชิญกับสถานการณ์ที่ต้องแลกด้วยชีวิตแต่
 พระโพธิสัตว์ก็เชื่อว่าจะหวาดหวั่นต่อสถานการณ์เช่นนั้น ไม่ ตรงกันข้ามพระโพธิสัตว์กลับมีใจ
 มุ่งมั่นเด็ดเดี่ยวพร้อมที่จะเผชิญกับสถานการณ์ที่ประสบอย่างเต็มใจ และยินดีด้วยมุ่งมั่นที่จะอุทิศ
 ตนเพื่อเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น โดยหวังให้คุณธรรมความดีที่บำเพ็ญนั้นเป็นปัจจัยให้ได้บรรลุพระ
 สัพพัญญุตญาณในกาลเบื้องหน้า พระชาติต่างๆ ของพระพุทธเจ้าก่อนจะตรัสรู้พระอนุตรสัมมา
 สัมโพธิญาณก่อนจะตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ พระพุทธเจ้าท่องเที่ยวในภพภูมิต่างๆ นับ
 แสนโกฏิชาติ เป็นคนบ้าง เทพบ้าง สัตว์บ้าง เท่าที่พบในชาดกเรื่องต่างๆ ๕๔๗ เรื่อง ปรากฏว่า
 พระองค์ได้เสวยพระชาติต่างๆ ดังนี้

พรหม ๑ ครั้ง พระอินทร์ ๑๗ ครั้ง เทวดา ๔๔ ครั้ง คือ รุกขเทวดา ๓๐ ครั้ง เทวดาทั่วไป
 ๑๔ ครั้ง เทพบุตร ๓ ครั้ง สมุทรวเทวดา ๓ ครั้ง อากาศเทวดา ๑ ครั้ง มนุษย์ชั้นสูง ๑๘๔ ครั้ง คือ
 จักรพรรดิราชาและพระราชา ๔๔ ครั้ง พระโอรสของพระราชา ๒๓ ครั้ง พรหมหมณ
 พรหมณ์มหาศาล ๓๘ ครั้ง อาจารย์ทิศาปาโมกข์ ๑๘ ครั้ง ปุโรหิต ๑๘ ครั้ง อำมาตย์ มหา
 อำมาตย์ ๑๕ ครั้ง บัณฑิต ๑๒ ครั้ง ราชเสวก ๑๐ ครั้ง พระยา ๕ ครั้ง ราชครู ๒ ครั้ง พนักงาน
 ๑ ครั้ง เจ้าหน้าที่ป่าไม้ ๑ ครั้ง มนุษย์ทั่วไป ๘๐ ครั้ง คือ เศรษฐี บุตรเศรษฐี กุฎุมพี ๓๐ ครั้ง
 พ่อค้า ๑๖ ครั้ง กุมาร ๖ ครั้ง คนจนเข็ญใจ ๔ ครั้ง ชาวนา ๓ ครั้ง มานพ ๓ ครั้ง จัณฑาล ๓
 ครั้ง โจรและนายโจร ๓ ครั้ง คนสอนช้าง ๒ ครั้ง หมอ ๑ ครั้ง ช่างทอง ๑ ครั้ง ช่างหม้อ ๑
 ครั้ง ช่างตัดผม ๑ ครั้ง นายขมังธนู ๑ ครั้ง คนตีกลอง ๑ ครั้ง นักเลงสุรา ๑ ครั้ง นักกระโดด ๑
 ครั้ง คนงาน ๑ ครั้ง ประชาชนทั่วไป ๑ ครั้ง อาจารย์ดีดพิณ ๑ ครั้ง มนุษย์ออกบวช ๖๖ ครั้ง
 คือ พระดาบส ๔๐ ครั้ง ฤๅษี ๒๕ ครั้ง ปริพาชก ๑ ครั้ง เจริญาน ๑๑๔ ครั้ง แยกเป็น สัตว์ป่า
 สัตว์บ้าน สัตว์ปีก สัตว์เลื้อยคลาน สัตว์น้ำ คือ สัตว์ป่า วานร วานรเหือ และพระยาวานร ๑๖
 ครั้ง ราชสีห์ พระยาราชสีห์ ๕ ครั้ง เนื้อทรายทอง พระยาเนื้อ ๘ ครั้ง ช้าง ช้างแก้ว พระยาช้าง

และพระยาช้างเผือก ๓ ครั้ง สุนัขจิ้งจอก ๒ ครั้ง กวาง กวางทอง ๒ ครั้ง พระยาหนู ๒ ครั้ง กระบือ ๑ ครั้ง กระต่าย ๑ ครั้ง กบ ๑ ครั้ง สัตว์บ้าน ม้า พระยาม้า ๔ ครั้ง โค คคอุสกะ ๔ ครั้ง สุกร ๑ ครั้ง สุนัขบ้าน ๑ ครั้ง สัตว์ปีก หงส์ พระยาหงส์ หงส์ทอง พระยาหงส์ทอง ๘ ครั้ง พระยานก ๓ ครั้ง นกกระจาบ ๓ ครั้ง นกยูง นกยูงทอง ๓ ครั้ง พระยาไก่ ๒ ครั้ง นกสูวโปดก ๒ ครั้ง (นกแก้ว หรือนกแขกเต้า) พระยาครุฑ ๒ ครั้ง พระยาไก่ พระยาไก่ป่า ๒ ครั้ง นกคูเหว่า ๒ ครั้ง นกหัวขวาน ๒ ครั้ง นกกระทา ๒ ครั้ง นกจากพราว ๒ ครั้ง พระยานกออก ๑ ครั้ง นกกาน้ำ ๑ ครั้ง นกขมิ้น ๑ ครั้ง นกมูลโค ๑ ครั้ง สัตว์เลื้อยคลาน ตะกวด (เหี้ย) พระยาเหี้ย ๓ ครั้ง พระยานาค ๓ ครั้ง สัตว์น้ำ ปลา พระยาปลา ๓ ครั้ง ๓ ครั้ง ส่วนในอรรถชาดก (ชาตกัฎฐกถา) กล่าวถึงการเสวยพระชาติของพระองค์ไว้เป็นจำนวนมากเช่นกัน โดยเฉพาะที่พูดถึงการเสวยพระชาติเป็นสัตว์ ถึง ๑๒๑ ครั้ง ในสัตว์ ๓๕ ประเภท ในขณะที่พระไตรปิฎก ซึ่งเป็นชั้นบาลี พระพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็นสัตว์ต่างๆ ๑๑๕ ครั้ง ในสัตว์ ๓๖ ประเภท จะเห็นว่าการเสวยพระชาติในกำเนิดสัตว์ต่างๆ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและอรรถกถาบางพระชาติไม่เท่ากัน และบางที่ไม่เหมือนกัน ทำให้สันนิษฐานได้ว่า เรื่องในชาดกบางชาดก น่าจะมีการนำมาเพิ่มเติมกันทีหลังหรือไม่ หรืออาจมาจากต้นฉบับของประเทศอื่น เช่นพม่า เป็นต้น^๖

พระโพธิสัตว์คือผู้ มีปัญญา มองเห็นสังสารวัฏฏ์ว่า เป็นทุกข์ จึงต้องพยายาม การพ้นทุกข์และมีใจเมตตาคอยช่วยเหลือ คนอื่นๆ ให้พ้นทุกข์ จากทศนะของนัก วิชากร ตะวันตก และ ตะวันออก ดีความหมาย ของ พระโพธิสัตว์ออกเป็น ๒ นัย ยยะ คือ นัย ยยะทางรูปธรรมหรือ บุคคลาธิษฐาน นัยยะทางนามธรรมหรือธรรมาธิษฐาน ก็คือบุคคลที่มีตัวตน เป็นมนุษย์สามัญทั่วไป แต่มีความเป็นอัจฉริยะในหลายๆ เรื่อง

พระโพธิสัตว์ว่า มีอยู่ ๓ ประเภท คือ

๑. ปัญญาธิกะโพธิสัตว์
๒. สัทธาธิกะโพธิสัตว์
๓. วิริยาธิกะโพธิสัตว์

๑) ปัญญาธิกะโพธิสัตว์นั้น ได้แก่ พระโพธิสัตว์ที่ยิ่งด้วยปัญญา พระโพธิสัตว์ประเภทนี้ได้ทรงสร้างพระบารมี นับแต่ได้รับพุทธพยากรณ์แล้วไปได้ ๔ อสงไขยแสนกัป

๒) สัทธาธิกะโพธิสัตว์ ได้แก่ พระโพธิสัตว์ที่ยิ่งด้วยศรัทธา พระโพธิสัตว์ประเภทนี้ได้ทรงสร้างพระบารมี นับแต่ได้รับพุทธพยากรณ์แล้วไป ๘ อสงไขยแสนกัป

^๖พัฒน์ เฝิงผลา, วิเคราะห์การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในนิบาตชาดก, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๔), หน้า ๗๕.

๓) วิริยธิดาโพธิสัตว์ ได้แก่ พระโพธิสัตว์ที่ยิ่งด้วยความเพียร พระโพธิสัตว์ประเภทนี้ได้ทรงสร้างพระบารมี นับแต่ได้รับพุทธพยากรณ์แล้วไป ๑๖ อสงไขยแสนกัป พระโพธิสัตว์มี ๓ จำพวก ดังนี้

พระโพธิสัตว์ อุกมภูตัญญู (ผู้มีกิเลสน้อยเบาบาง มีอินทรีย์ คือ สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา กล้า เป็นผู้ที่ฟังสอนให้รู้ได้ง่าย อาจรู้ธรรมพิเศษได้ฉับพลัน เหมือนดอกบัวอันตั้งขึ้นพ้นน้ำแล้วคอยรับรัศมีพระอาทิตย์อยู่จักบาน ณ วันนี้) ได้มีนามว่า พระปัญญธิดา พระโพธิสัตว์ วิปจิตัญญู (ผู้มีคุณสมบัติเช่นนั้นปานกลาง เมื่อได้รับอบรมในปฏิปทาอันเป็นบูรพภาค จนมีอุปนิสัยแก่กล้า ก็สามารถบรรลุธรรมพิเศษได้เหมือนดอกบัวอันตั้งอยู่เสมอน้ำจักบาน ณ วันพรุ่งนี้) ได้มีนามว่า พระธิดาโพธิสัตว์ เนยยะ (ผู้มีคุณสมบัติเช่นนั้น แต่ยังอ่อน หรือหาอุปนิสัยมิได้เลยก็ยังคงรณะในธรรมเบื้องต่ำไปก่อนเพื่อบำรุงอุปนิสัย เหมือนดอกบัวยังไม่ขึ้นจากน้ำยังตั้งอยู่ภายในน้ำจักบาน ณ วันต่อไป) ได้มีนามว่า พระวิริยธิดา, พระโพธิสัตว์ มี ๓ จำพวก

พระศรีอาริยมตไตรย์โพธิสัตว์ จัดอยู่ในประเภท วิริยธิดา ผู้ยิ่งด้วยวิริยธิดา ยิ่งด้วยความเพียร ความกล้าหาญ พระโพธิสัตว์ประเภทนี้มีวิริยะมากกว่า หรือเข้มแข็งกว่าคุณสมบัติอย่างอื่นทั้งหมด ส่วนคุณสมบัติอื่นๆ เช่น ปัญญา และสัทธา ก็มีอยู่แต่อ่อนกว่าหรือน้อยกว่าพระโพธิสัตว์ที่ยิ่งด้วยความเพียร พระโพธิสัตว์ประเภทนี้ได้ทรงสร้างพระบารมี นับแต่ได้รับพุทธพยากรณ์แล้วไป ๑๖ อสงไขยแสนกัป วิริยธิดาโพธิสัตว์ ประารถอยู่ในใจว่า เราจะ เป็นพระพุทธรเจ้า นั้น ๒๘ อสงไขย นับแต่ได้ออกปากปรารถนาว่า ขอให้เราเป็นพระพุทธรเจ้า นั้น ๑๖ อสงไขย นับแต่ได้รับพุทธพยากรณ์แล้วนั้นอีก ๑๖ อสงไขยกับแสนกัปปี รวมเป็น ๘๐ อสงไขยแสนกัปด้วยกัน

พระศรีอาริยมตไตรย์ พระองค์จัดอยู่ในพระโพธิสัตว์ประเภทวิริยธิดาโพธิสัตว์ ที่เป็นการแน่นอนว่าจะได้เป็นพระพุทธรเจ้าก็มี ไม่แน่นอนก็มี โดยมีเหตุผลว่า พระโพธิสัตว์ประเภทใดไม่ได้รับพระพุทธรพยากรณ์ในเมื่อพร้อมด้วยสโมธานธรรม ๘ ประการ ประเภทนั้นก็ยังไม่แน่ว่าจะได้เป็นพระพุทธรเจ้าหรือไม่ ประเภทใดเมื่อได้รับพระพุทธรพยากรณ์พร้อมด้วย สโมธาน ๘ ประการ พระโพธิสัตว์ประเภทนั้นจึงเป็นการแน่นอนว่าจะได้เป็นพระพุทธรเจ้าโดยแน่นอน^๓ พระโพธิสัตว์ เนยยะ (ผู้มีคุณสมบัติเช่นนั้น แต่ยังอ่อน หรือหาอุปนิสัยมิได้เลยก็ยังคงรณะในธรรมเบื้องต่ำไปก่อนเพื่อบำรุงอุปนิสัย เหมือนดอกบัวยังไม่ขึ้นจากน้ำยังตั้งอยู่ภายในน้ำจักบาน ณ วันต่อไป) ได้มีนามว่า พระวิริยธิดา เป็นนิตยเต แปลว่า แน่และเป็น อนิตยเต แปลว่า ไม่น่า พระโพธิสัตว์นั้น ถ้าได้รับพยากรณ์แล้ว เรียกว่า

^๓ ส.ธรรมกถึก, พระมาลัยไปนรกสวรรค์, หน้า ๑๒๗-๑๒๘.

นิยตโพธิสัตว์ แปลว่า แน่ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ถ้าไม่ได้รับพยากรณ์ คือคำยืนยัน หรือรับรองจากพระพุทธเจ้าว่า จะได้เป็นพระพุทธเจ้า เรียกว่า อนิยตโพธิสัตว์ เพราะยังไม่แน่ว่าจะได้เป็นพระพุทธเจ้าหรือไม่ อาจกลับกลายเป็นพระปัจเจก หรือเป็นพระสาวกไปก็ได้ ขอพระคุณเจ้าจงเข้าพระทัย โดยนัยดัง โยม ได้วิสันถาวรมาดังนี้^๕

พระโพธิสัตว์ที่จำแนกจากช่วงเวลาในการบำเพ็ญบารมี จะมี ๒ ประเภท คือ

๑. อนิยตโพธิสัตว์ คือ พระโพธิสัตว์ที่ยังมิได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้า พระองค์ใดพระองค์หนึ่งในอดีตกาล ยังไม่แน่นอนว่าจะบรรลุเป็นพระพุทธเจ้าได้ในกาลอันไกล หรือไกล แต่ตนเองก็บำเพ็ญบารมีปรารถนาความเป็นพระพุทธเจ้าอยู่เสมอมิได้ขาดและยังคงต้องทำ ทั้งกุศลและอกุศลปะปนกันไป บางชาติเกิดในสุคติภูมิ บางครั้งก็เกิดในทุคติภูมิ

๒. นียตโพธิสัตว์ คือ พระโพธิสัตว์ที่จะต้องเข้าถึงพุทธภูมิแน่นอน หมายความว่า ในชาติใดชาติหนึ่งได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าองค์ใดองค์หนึ่ง เขาจึงเป็นพระโพธิสัตว์ที่ต้องได้เป็นพระพุทธเจ้าแน่นอนในอนาคตกาล แต่จะเป็นเมื่อใดนั้น มีอาจทราบได้ พระองค์จะไม่ทำอกุศลกรรมเลย ทำแต่กุศลกรรมฝ่ายเดียว ซึ่งกว่าจะมาเป็นพระพุทธเจ้าพระโพธิสัตว์ต้องใช้ระยะเวลาในการบำเพ็ญบารมี

๑) ปัญญาบารมี ใช้ปัญญาในการบำเพ็ญบารมี ใช้เวลา ๒๐ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ กัปปี

๒) ศรัทธาบารมี ใช้ศรัทธาในการบำเพ็ญบารมี ใช้เวลา ๔๐ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ กัปปี

๓) วิริยะบารมี ใช้วิริยะในการบำเพ็ญบารมี ใช้เวลา ๘๐ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ กัปปี^๖

ความเชื่อในด้านที่เกี่ยวกับการปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ เพื่อให้มีคุณสมบัติซึ่งทำให้เป็นพระพุทธเจ้าประกอบไปด้วย ธรรมสโมธาน ๘ ประการ ธรรมสโมธาน แปลว่า ธรรมที่ประชุมกัน หรือ ธรรมที่ร่วมกัน คือ ประชุมกันครบองค์ หรือรวมกันครบองค์ ๘ ประการนั้นคือ

๑. มนุสฺสตัดฺตํ ต้องเป็นมนุษย์ ผู้ปรารถนาเป็นหน่อพุทธังกูร จะต้องปรารถนาได้เกิดเป็นมนุษย์ผู้ประเสริฐเสียก่อน เพราะการได้รับคำพยากรณ์จากสำนักพระพุทธเจ้า จะเป็นไปได้แต่เฉพาะชาติที่เป็นมนุษย์เท่านั้น หากพบชาติอื่นพระพุทธเจ้าไม่ทรงรับพยากรณ์อย่างแน่นอน ทั้งนี้เป็นเพราะประเพณีแห่งพระพุทธเจ้าทั้งมวล ถึงแม้จะเกิดเป็นเทพยดา พรหม พระอินทร์ ผู้มีบุญหนักศักดิ์ใหญ่เพียงใดก็ตาม จะไม่ได้รับการพิจารณาใดๆ ทั้งนี้

๒. ลิงฺคสมฺปตฺติ ต้องสมบูรณ์ด้วยเพศ คือเป็นบุรุษพร้อมทุกส่วน จะเป็นเพศหญิงหรือบุรุษที่ไม่สมบูรณ์ประกอบ เช่นเป็นกะเทย หรือเป็นคน ๒ เพศ ผู้ปรารถนาเป็นพุทธังกูร ชั้นแรก

^๕ พระธรรมธีรราชมหามุนี(โฆดก ญาณสิริเถจ), พระมาลัยลงไปโปรดสัตว์นรกหน้า ๒๐๒.

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๗.

จะต้องปรารถนาเป็นบุรุษเพศเสียก่อน เพราะการได้รับคำพยากรณ์จากสำนักพระพุทธเจ้าจะเป็นไปได้แต่เฉพาะเพศชายเท่านั้น เพศอื่นเป็นอันต้องห้าม หากว่าเป็นสตรีเพศ กะเทย คนสองเพศ ถือได้ว่าเป็นเพศวิบัติ จะไม่ได้รับคำพยากรณ์ใดๆ จากสำนักของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ดังนั้นผู้มีจิตมุ่งหมายต่อพระ โพธิญาณ จึงต้องบำเพ็ญกุศลมาด้วยการให้ทาน รักษาศีล และเจริญเมตตาภาวนา ต่อจากนั้นจึงต้องปรารถนาเป็นบุรุษเพศแล้วจึงปรารถนาพระพุทธภูมิต่อไป ถ้าเป็นสตรีหาสำเร็จไม่ได้ แต่ถ้าสตรีจะปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า ต้องปรารถนาเป็นบุรุษเสียก่อน

๓. เหตุ ต้องมีอุปนิสัยสามารถสำเร็จพระอรหันต์ได้ มีเหตุสมบูรณ์ คือมีนิสัยบารมีพร้อมทั้งการปฏิบัติประมวลกัน เป็นเหตุที่จะให้บรรลุพระอรหันต์ในอภิปณนั้นก็ได้แล้วแต่เพราะความปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าจึงยังไม่สำเร็จก่อน เช่น สุขเมธคาบสเป็นตัวอย่าง คือถ้าต้องการเป็นพระอรหันต์เมื่อใดก็เป็นได้เมื่อนั้น ผู้ปรารถนาเป็นหน่อพุทธรังกูร จะต้องเป็นผู้บริสุทธิ์สมบูรณ์ด้วยเหตุ คือมีอุปนิสัยปัจจัยแห่งพระอรหันต์ หากว่าจะกลับใจไม่ปรารถนาพระสัมมาสัมโพธิญาณ ต้องการแต่เพียงพระสาวกโพธิญาณก็สามารถจะกระทำได้ ถ้าได้ฟังพระสัทธรรมจากพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง ก็จะปลันสำเร็จเป็นพระอรหันต์สาวก พร้อมทั้งปฏิบัติสัมภาญาณ ๔ ดังนั้นผู้ปรารถนาพระพุทธภูมิจะต้องพร้อมด้วยเหตุ กล่าวคืออรหันตอุปนิสัยเสียก่อน สมเด็จพระชินสีห์เจ้าจึงทรงพยากรณ์ให้ ต้องถึงพร้อมด้วยเหตุมีอุปนิสัยปัจจัยสืบสร้างการกุศลมากนับได้ถึงแสนมหากัป ตั้งอยู่ในภูมิสาวกบารมีญาณ กระทำความเพียรในชาตินั้นอาจบรรลุถึงพระอรหันต์ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าจึงจะสำเร็จ

๔. สตุถารถสุสน ต้องได้พบพระพุทธเจ้าองค์ใดองค์หนึ่ง คือได้เกิดทันและได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง และได้ทำความดีถวายแด่พระพุทธเจ้าองค์นั้น เช่น สุขเมธคาบสที่ได้ทอดตัวอย่างสะพานถวายแด่พระทีปังกรพุทธเจ้าเป็นตัวอย่าง ผู้ปรารถนาเป็นหน่อพุทธรังกูร เป็นมนุษย์ผู้มีโชคได้พบพระพุทธเจ้า กล่าวคือได้มีโอกาสบำเพ็ญบุญกุศลจากสำนักของพระพุทธเจ้าเสียก่อน จะต้องได้กระทำปณิธานต่อเฉพาะพระพักตร์ และได้อาศัยพระพุทธรูปจากพระโอรสของพระพุทธองค์เจ้าเท่านั้น ถึงแม้จะตั้งความปรารถนาในที่แห่งใดกับใคร ความปรารถนานั้นจะไม่ได้สำเร็จก่อน จะสำเร็จได้ก็ต่อเมื่อได้รับคำพยากรณ์จากสำนักแห่งสมเด็จพระพุทธเจ้าโดยตรง ทั้งนี้ ก็เพราะว่า ใครเล่าจะมีปัญญาลึกล้ำกว่าคำพยากรณ์ของพระบรมศาสดาเจ้านั้นไม่มี

๕. ปพพชชา ต้องเป็นบรร พชิตประเภทใดๆ ก็ตาม แต่ให้เป็นประเภทถืออุก จะเป็นฤาษี คาบสหรือปริพาชกก็ได้ ไม่ใช่เป็นคฤหัสถ์ ผู้ปรารถนาเป็นหน่อพุทธรังกูร จะต้องได้มีโอกาสรับคำพยากรณ์จากการถือเพศบรรพชิต กล่าวคือเป็นนักบวชได้บรรพชาอุปสมบทใน

พระพุทธศาสนา หรือเป็นนักบวชนอกพระพุทธศาสนา เช่น ฤๅษี คาสส เป็นต้น มีทิวฏฐิเป็นกรรมวาที กิริยวาที มีคติความเชื่อว่า “ทำบุญได้บุญ ทำบาปได้บาป” จึงจะได้รับคำพยากรณ์จากสำนักแห่งพระพุทธเจ้า ถ้อยเทศนอกจากนี้จะไม่ได้รับคำพยากรณ์ใดๆ เช่น ดำรงเพศอยู่ในฆราวาส เป็นต้น สมเด็จพระพุทธองค์เจ้าจะไม่ทรงพยากรณ์

๖. คุณสมบัตติ ต้องสมบูรณ์ด้วยคุณ คือ อภิญญา ๕ สมาบัติ ๘ หมายถึงได้สมาธิจิตอย่างสูง จนจิตบังเกิด ความรู้ความเห็น อย่างมีตา มีหู เกินมนุษย์สามัญ ผู้ปรารถนาเป็นหน่อพุทธรังกูร จะต้องเป็นผู้มีคุณสมบัติพิเศษ บริบูรณ์ไปด้วยคุณ คือ อภิญญาและสมาบัติอันเชี่ยวชาญ จะต้องบรรลุถึงคุณพิเศษเกินยี่กว่าคนธรรมดาสามัญทั่วไป จึงจะได้รับคำพยากรณ์จากสำนักของพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง หากว่าไม่ประกอบด้วยอภิญญาและสมาบัติแล้วไซ้ร้ ถึงแม้จะเทศแห่งนักบวชอยู่ก็ตาม ก็จะไม่ได้รับคำพยากรณ์จากสมเด็จพระจอมมุนีสัมมาสัมพุทธเจ้า

๗. อธิกาโร ต้องได้ทำความดี ยิ่ง ถึงพร้อมด้วยอธิการ คือการกระทำอันยิ่งใหญ่จนถึงอาจบริจาชีวิตของตนเพื่อพระพุทธเจ้าได้ ได้ให้ชีวิตและลูกเมียเป็นทาน โดยเจตนาหวังโพธิญาณมาแล้ว ผู้ปรารถนาเป็นหน่อพุทธรังกูร จะต้องเป็นผู้บำเพ็ญมหาบริจา กกล่าวคือ การเสียสละครั้งยิ่งใหญ่ถึงขนาดจะพลีชีพเอาชีวิตเข้าแลก โดยการให้ชีวิตของตนเองให้เป็นทานในอดีตชาติมาก่อน หากปราศจากอธิการแล้วไซ้ร้ โดยไม่เคยเอาชีวิตเข้าแลกกับพระสัมมาสัมโพธิญาณ เป็นการบำเพ็ญทานแบบปรมาตมัทธมหาบริจาคนมาก่อน ถึงแม้จะถึงพร้อมด้วยเพศอันประเสริฐเพียงใด ทรงไว้ซึ่งคุณวิเศษสักเพียงไหน เมื่อพระพุทธเจ้าทรงทราบด้วยพระสัพพัญญุตญาณว่า ไม่เคยทำอธิการมาแต่ปางก่อน ก็จะไม่ได้รับคำพยากรณ์จากสำนักพระพุทธเจ้า ต่อเมื่อได้ทำอธิการอันเป็นกระทำอันยิ่งใหญ่แล้วจึงจะได้รับคำพยากรณ์จากสำนักพระบรมศาสดาเจ้า บริบูรณ์ด้วยความเป็นผู้บำเพ็ญปัญญาภิสัมภาร ่องอาจกล้าหาญในกิริยาบริจาคนจนถึงยอมสละชีวิต จึงจะสำเร็จความปรารถนา

๘. จนนทตา ต้องมีความพอใจอย่างแรงกล้า ในการเป็นพระพุทธเจ้าอย่างเต็มที่ คือไม่ต้องการสิ่งอื่นและถึงจะต้องทนเหนื่อยยากลำบากเท่าไร ในการที่จะต้องสร้างบารมีอยู่นานก็ตาม เป็นไม่ต้องกลัว ไม่ต้องเปลี่ยนความคิดไปทางอื่นเป็นอันขาด^{๑๑}

มีความพอดีอุตสาหกรรมยิ่งใหญ่อันถึงเปรียบเหมือนว่า ขอมแบกโลกทั้ง โลกเพื่อ ไปสู่แดนเกษมได้ หรือเปรียบเหมือนว่าขอมเหยียบย่ำโลกทั้ง โลกที่เต็มไปด้วยขวากหนาม หอก ดาบ และ

^{๑๑} เรื่องเดียวกันหน้า ๒๐๒- ๒๐๕.

ถ่านเพลิงไปได้ ท่านผู้ประกอบธรรมสมาทาน ๘ นี้ทำอกนิหาร ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าในสำนัก
ของพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งความปรารถนาของท่านย่อมสำเร็จ

ผู้ปรารถนาเป็นหน่อพุทธรูป จะต้องประกอบด้วยฉันทะ กล่าวคือมีความรัก ความ
พอใจในสภาวะแห่งพระพุทธภูมิ ไม่ย่อท้อต่ออุปสรรคปัญหาใดๆทั้งนั้น จะต้องมิใจที่กล้าแข็ง
สามารถทนทุกข์ในนรกได้ ตลอด ๔ อสงไขยมหากัปได้ เพื่อแลกเอากับพระปรมาภิเษกสัมโพธิ
ญาณด้วยความสมัครใจหากท่านใดมาถามด้วยการอุปมาปัญหาว่า “...ท่านผู้ปรารถนาพระพุทธภูมิ
ท่านจะสามารถเดินบุกเข้าไปในป่าไฟอันหนาแน่นไปด้วยเสี้ยนหนามอันคมกล้า เป็นป่าไฟใหญ่เต็ม
ไปหมดตลอดทั้งจักรวาลโลกธาตุนี้ ซึ่งมีความกว้างใหญ่ วัดได้ไกลถึง ๑๒ ,๐๐๓,๔๕๐ (สิบสอง
แสนสามพันสี่ร้อยห้าสิบ) โยชน์ ตัวท่านจะสามารถเหยียบย่ำบุกข้ามหนามไปไกลให้ถึงที่สุดตาม
กำหนดนี้ เพื่อจะคว้าเอาพระโพธิญาณมาไว้ในเงื้อมมือแห่งตนได้หรือไม่ ...”^{๑๒}

เมื่อได้รับคำพยากรณ์เช่นนี้จากสำนักของพระพุทธเจ้าอย่างนี้แล้วก็จะเป็พระโพธิสัตว์
ที่มีนามว่า พระนิยตโพธิสัตว์ จะมาตรัสรู้เป็นองค์สมเด็จพระสรเพ็ญพุทธเจ้าใน โลกพระองค์ใด
พระองค์หนึ่งในอนาคตกาลอย่างจริงแท้แน่นอน บริบูรณ์ด้วยฉันทะความพอใจอันแรงกล้าในพระ
โพธิญาณ จึงจะสำเร็จความปรารถนาอกนิหารทั้ง ๘ ประการที่จะให้ความปรารถนาสำเร็จแก่พระ
สัตัพัญญุตญาณของพระบรมโพธิสัตว์ผู้เป็นกาลาไว้ว่า “เมื่อองค์คุณเหล่านี้ครบทั้ง ๘ ประการใน
ชาติใดแล้ว ชาตินั้นแหละจึงจะได้รับพยากรณ์ว่าเป็นนิยตโพธิสัตว์ คือ ผู้ที่จะได้ตรัสรู้อย่าง
แน่นอน”^{๑๓}

ธรรมสมาทาน เป็นธรรมที่ทำให้สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าในระดับต้นๆ ก่อนที่จะทำสิ่ง
อื่นๆ ต่อไป การที่จะได้เป็นพระพุทธเจ้าจำเป็นที่จะต้องได้มีสภาพเป็นมนุษย์ เพราะถือว่าเป็นสภาพ
ที่สมบูรณ์ที่สุดในสามภพ เป็นภพที่ทั้งเทวดา สัตว์เดรัจฉานทั้งสัตว์นรกได้รับมีโอกาสได้ฟังธรรม
ทั้งมนุษย์ก็เป็นสภาพที่จะบรรลุเป็นพระอรหันต์ได้เพียงภพเดียว ผู้เป็นพระพุทธเจ้าต้องเป็นบุรุษนั้น
เข้าใจว่าสภาพของบุรุษนั้นไม่ถูกรังแก และป้องกันภัยให้กับตัวเองได้ ทั้งไม่อ่อนแอจนเป็นภาระ
ของผู้อื่น กล่าวไว้ว่าผู้หญิงมักมีอารมณ์เกี่ยวกับราคะตัณหาอยู่มากจึงเป็นอุปสรรคต่อการบรรลุเป็น
พระพุทธเจ้า และการมีอุปนิสัยต่อการบรรลุเป็นพระพุทธเจ้า ก็ต้องสร้างสมบุญบารมีในทางสมาธิ
เป็นอย่างดี เคยได้รับการฝึกฝนสมาธิในชั้นสูงจนสามารถจะบรรลุเป็นพระอรหันต์ได้แต่มีความ

^{๑๒} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาพรหมประมุขแห่งสังฆมณฑลพายัพ กรุงเทพมหานคร เล่มที่ ๕ ฉบับที่ ๔๗
(กุมภาพันธ์ ๒๕๓๘), : ๔๘.

^{๑๓} พระมหาสุภาพพัฒน์ อนนทจารีย์, กว่าจะเป็ พระพุทธเจ้า ๕ พระองค์, หน้า ๑๔๐-๑๔๘.

^{๑๔} ส. ธรรมกถึก, พระมัลลย์ไปนรกสวรรค์, หน้า ๑๒๘-๑๓๓.

ปรารถนาที่จะเป็นพระพุทธเจ้าจึงพักไว้ก่อน เมื่อถึงคราวที่ตนจะได้เป็นพระพุทธเจ้าจึงบรรลुพระสัมมาสัมโพธิญาณ การได้พบพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งเพื่อจะได้รับการพยากรณ์ว่าจะได้เป็นพระพุทธเจ้าอย่างแน่นอน และในอดีตชาติเคยได้เป็นนักบวชที่ถือสัมมาทิฐิที่รู้ถูกรู้ผิด เพื่อสะสมบุญบารมีมาให้มากพอที่จะได้เป็นพระพุทธเจ้า เคยได้รับการฝึกฝนทางอภิญา ๕ สมาบัติ ๘ มาบ้างแล้ว จนกระทั่งในบึงชาติได้เกิดมาให้บุตรภรรยาเป็นทานมาแล้ว เพื่อเป็นการระงับภัยในทานบารมีครั้งสุดท้ายก่อนที่จะได้เป็นพระพุทธเจ้า และมีปรารถนาอย่างแรงกล้าว่าจะเป็นพระพุทธเจ้าอย่างแน่นอนไม่แปรเปลี่ยน ทุ่มเททั้งร่างกาย และจิตใจ แม้บ้างครั้งจะหลงผิดไปบ้าง ก็พยายามที่จะแก้ตัว กลับตัวกลับใจที่จะไม่ย่อท้อต่ออุปสรรคนานาประการ เพื่อที่จะได้มีการสร้างบุญบารมีให้ได้เป็นพระพุทธเจ้า

ในยุคสมัยนั้น ผู้ที่เกิดมาเป็นพระพุทธเจ้า (พระศรีอาริยมต ไตรย์) มีคุณสมบัติคือ เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์มีลักษณะ ๓๒ ประการครบ เป็นมนุษย์ บรูษ เคยมี นิสัยบารมีสามารถสำเร็จพระอรหันต์ เคยได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง(สิริมิตรพุทธเจ้า) และได้ทำความดีถวายพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น(โคดมพุทธเจ้า) เคยเป็นบรรพชิตประเภทใดก็ได้ เช่นฤาษี คาส และมีความพอใจอย่างแรงกล้าในการที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าอย่างเต็มที่ เมื่อองค์คุณธรรม ๘ ประการครบเป็นสหธรรมิกในชาติหนึ่งชาติใด และได้ทำอภินิหารปรารถนาความเป็นพระพุทธเจ้า ในสำนักของพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง ชาตินั้นพระโพธิสัตว์จึงจะได้รับพุทธพยากรณ์ว่าเป็นนิยตโพธิสัตว์ คือ ผู้เที่ยงแท้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

สรุปว่า ผู้นำบุญบารมีมาอย่างต่อเนื่องแต่ไม่สามารถจะบรรลุการเป็นพระพุทธเจ้าได้นั้นเช่น ไม่เป็นคนตาบอด หูหนวก แต่กำเนิด ซึ่งก็เห็นได้ว่าเป็นไปได้ยากที่คนตาบอด หูหนวกได้เป็นพระพุทธเจ้า เพราะเชื่อว่าคนตาบอดหูหนวกเป็นคนมีกรรม ทำกรรมหนัก เป็นคนบาปที่ยังไม่สามารถจะช่วยตัวเองให้พ้นจากกรรมได้แล้วจะมาช่วยคนอื่นได้อย่างไร การเกิดเป็นคนง่อยเปลี้ย ไข้บ้า เสียสติพิกลพิการเสียจริต ย่อมเป็นพระพุทธเจ้าได้ยากขึ้นไปใหญ่ การเกิดเป็นคนป่า คนดอย อยู่ในถิ่นที่ไม่มีคามเจริญ ไม่มีวัฒนธรรมที่ดีงาม ทำให้การเผยแผ่ยิ่งเป็นไปได้ยาก เพราะคนส่วนใหญ่มักคิดว่าคนป่า คนดอยเป็นคนไม่มีวัฒนธรรม การเกิดในครรภ์หญิงทาสี โสเภณี ย่อมได้รับการดูถูกเหยียดหยาม ย่อมทำให้เกิดเวรกรรมแก่ผู้กล่าววาจาเช่นนั้น ถ้าเป็นคนนิยตมิถาทิฐิ (ความเห็นผิดที่เที่ยงแท้แน่นอน) ย่อมไม่ได้รับการยอมรับนับถือ และไม่มีคนเชื่อถือยอมรับในคำแนะนำไปในทางที่เสื่อมมากกว่าจะแนะนำไปสู่ทางที่ดีขึ้น การเป็นสตรี หรือกลับกลายเป็นสตรี ย่อมถูกรังแก ข่มเหง หลายคนไม่เชื่อถือยอมรับให้สตรีเป็นผู้นำ จนอาจเกิดการตั้งแ่งไม่ศรัทธา และสตรีมักเป็นเพศที่อ่อนแอไม่สามารถที่จะปกป้องตัวเองได้ดี ไม่ทำอนันตริยกรรม ๕ อย่าง เพราะ

การทำเช่นนั้นย่อมตกรอกอเวจี ย่อมไม่มีใครเชื่อถือว่าได้เป็นพระพุทธเจ้า เพราะสิ่งที่ทำเป็นความชั่วอย่างร้ายแรง เป็น โรคเรื้อนกฐฐัง ย่อมเป็นที่รังเกียจไม่มีใครอยากเข้าใกล้ เป็นสัตว์ดิรัจฉาน ที่เล็กกว่านกกระจาบ และโตกว่าช้าง เพราะว่าสัตว์ดิรัจฉานที่เล็กมากๆ ย่อมเสียเวลานานกว่าจะให้เกิดเป็นมนุษย์ และถ้าตัวโตกว่าช้าง ก็จะเป็นสัตว์ที่คู้น่ารังเกียจใหญ่โต เป็นอุปนาสิกเปรต หรือ ขุปปิปาสิกเปรต คือเปรตจำพวกที่แสนอดอยาก เป็นนิชฌามหิตถนิกเปรต คือ เปรตจำพวกที่มีร่างกายดำเหมือนต้นตาลที่ไฟไหม้ ทั้งมีความอดอยากอย่างแสนเข็ญ เป็นกาฬกัญชิกาสุรเปรต คือ เปรตจำพวกที่มีร่างกายสูงตั้ง ๖๐ สอก หรือ ๘๐ สอก มีรูปร่างน่าเกลียด น่ากลัว และแสนอดอยาก ย่อมทำให้เกิดการไม่เชื่อว่าบุคคลนี้จะได้เป็นพระพุทธเจ้า เพราะเป็นคนทำความชั่วคนบาปหนามาก่อน บุคคลที่ตกไปเกิดในอเวจีมหานรก ตกไปเกิดในโลกันตนรก นับว่าเป็นกรรมที่หนักมากเป็นคนที่ไม่รู้จักบาปบุญคุณโทษย่อมได้เป็นพระพุทธเจ้าได้ยากยิ่งนัก เพราะมีโทษทัณฑ์ที่แสนสาหัสเหลือเกิน เกิดเป็นมาร เทวบุตรมาร หรือพระยามาร ในลกขามพจรสวรรค์ จะต้องได้กลับตัวเป็นเทพที่ดีก่อนจึงจะได้โอกาสเป็นพระพุทธเจ้า แต่ถ้าเป็นมารอยู่จะไม่ได้เป็นพระพุทธเจ้าอย่างแน่นอน ไม่เกิดเป็นอสังขญีพรหม ในอสังขญีภพ เพราะไม่รับรู้อะไรอีกต่อไปแล้ว ไม่เกิดเป็นอรุปรหมที่ไม่มีรูปร่าง ในอรุปรภพ หรือในชั้นสุทธาวาสพรหม เพราะชั้นนี้สามารถช่วยตนเองให้บรรลुพระอรหันต์ได้ ไม่เกิดในจักรวาลอื่นนอกจากมณฑลจักรวาล คือ จักรวาลนี้ เพราะถ้าเกิดในจักรวาลอื่นย่อมหาผู้มีอริยาภัยแก่การบรรลुได้ยาก

๒.๒ ความหมายของบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท

การกระทำทุกอย่างย่อมมีเหตุแรงจูงใจผลักดันจากภายในหรือก่อให้เกิดความมุ่งมั่นตั้งใจ เหตุแห่งการกระทำมหาปณิธานของพระโพธิสัตว์ต่อโพธิญาณนั้นมีอยู่ ๒ ประการ คือ

๑) เหตุจากภายนอก : แรงจูงใจ

- (๑) ได้พบเห็นพระพุทธเจ้าแล้วปรารถนาอยากเป็นอย่างที่พระองค์เป็น
- (๒) ได้รับการทำนายหรือพยากรณ์ล่วงหน้าว่าจะได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต

๒) เหตุจากภายใน : แรงผลักดัน

- (๑) รักและต้องการช่วยเหลือสรรพสัตว์ด้วยการบำเพ็ญบารมีธรรมของตนเอง
- (๒) เบื่อหน่ายในทุกข์และต้องการช่วยเหลือตนและสรรพสัตว์ให้ข้ามพ้นทุกข์
- (๓) มองเห็นไตรลักษณ์ของสรรพสิ่งและประสงค์จะให้สรรพสัตว์ได้เห็น^{๑๔}

^{๑๔} สุวภรณ์ แนวจำปา, “เปรียบเทียบอุดมคติ และการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน”, สารนิพนธ์พุทธศาสนดุสิตบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๓๑.

แรงผลักดันภายในบอกกับแรงจูงใจจากภายนอกถือเป็นสาเหตุให้เกิดการกระทำที่ยิ่งใหญ่ของพระโพธิสัตว์ที่จะตั้งมหาปณิธานในการเริ่มบำเพ็ญบารมีทันทีและต่อเนื่องไม่ย่อท้อจนกว่าจะบรรลุ “คำว่าโพธิสัตว์แยกออกเป็นสองคำ คือคำว่า “โพธิ” กับคำว่า “สัตว์” รวมเป็น “โพธิสัตว์ ภาษาสันสกฤต)” หรือ โพธิสัตว์ (ภาษาบาลี) หมายถึง บุคคลผู้ที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า”^{๑๕} นักวิชาการ ส่วนมากมองว่า สุตต (ภาษาบาลี) หรือ สุตตว (ภาษาสันสกฤต) ความหมายตามรูปศัพท์หมายถึง “สิ่งมีชีวิตที่มีเหตุผล (ทรงไว้ซึ่งโพธิ) สิ่งมีชีวิตเพื่อโพธิ คือ กำลังจะบรรลุโพธิ สิ่งมีชีวิตแห่งความฉลาด มุ่งหมายเพื่อโพธิ กำลังจะบรรลุโพธิ หรือบุคคลที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าเท่านั้น”^{๑๖}

๒.๒.๑ นิยามความหมายของบารมี

บารมีตามความหมายทางภาษา หมายถึง ข้อสันนิษฐานตามรูปศัพท์ ที่ว่ามาจากศัพท์เดิมว่า “ปรม” ลง ณ ปัจจัย ในราชาศัพท์ ได้ศัพท์ว่า “ปรม” แล้วลง อี อิตถิลิงค์ อีกครั้ง ตามกระบวนการทางภาษา จึงเป็น คำว่า “ปารมี” คำว่า “ปรม” ให้ความหมายว่า คุณสมบัติ หรือปฏิบัติอันยอดเยี่ยม บารมี ในพุทธศาสนาเถรวาทแยก ออกเป็น ๓ หมวด คือ บารมี อุปปบารมี ปรมัตถบารมี รวมเป็นบารมี ๓๐ ทศ มีข้อแตกต่างกันในขณะบำเพ็ญ เช่น “การสละทรัพย์สิ่งของภายนอกจัดเป็นทานบารมี การสละอวัยวะจัดเป็นทานอุปปบารมี การสละชีวิตจัดเป็นทานปรมัตถบารมี”^{๑๗} “การบำเพ็ญบารมีย่อมขัดเกลาสัตว์อื่นให้หมดจากมลทินคือกิเลส หรือยอมทำให้ถึงนิพพานอันประเสริฐที่สุด ด้วยคุณวิเศษด้วยเหตุนี้บารมีจึงชื่อว่า ปรม”^{๑๘} ความหมายของบารมีในทางภาษาศาสตร์ ในภาษาไทยคือ “หมายถึง ผลที่ได้รับจากการบำเพ็ญเนกขัมมะหรือที่เรียกว่า ผลของกรรมที่ได้กระทำมา เช่น ผู้ได้ทำกรรมดี ย่อมได้รับกรรมดี ส่วนผู้ทำกรรมไม่ดีย่อมได้รับกรรมไม่ดี เมื่อเป็นเช่นนั้น บารมี จึงสรุปความหมายลงที่ ผลที่เกิดจากการบำเพ็ญเนกขัมมะในพุทธศาสนา”^{๑๙}

^{๑๕}พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑๗.

^{๑๖}H.Kern, **Manual of Indian Buddhism**, (Delhi : Motilal Banarsidas, ๑๙๑๔), P.๖๕.

^{๑๗}สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **ธรรมวิภาคปริเฉทที่ ๒**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๐๕.

^{๑๘}ปัญญา ใบบางยาง, **ธรรมอธิบาย เล่ม ๒**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ดิศธรรม, ๒๕๔๓), หน้า ๑๕๑.

^{๑๙}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๐.

ในพระคัมภีร์มัชฌิมนิกาย เป็นส่วนที่เก่าแก่และสำคัญของพระสูตรต้นตอปิฎก มีหลายพระสูตรที่กล่าวถึงความหมายของ บารมี ในจำนวนพระสูตรเหล่านั้นใช้คำว่า บารมี ในความหมายว่าเป็นเลิศ ถึงที่สุดในพระพุทธศาสนา คือการบรรลุความเป็นเลิศตามลัทธิของตน คือผู้ถึงแล้วซึ่งความเป็นเลิศ คือถึงความเป็นที่สุดแห่งอภิญญาในปัจจุบัน ในที่นี้ใช้คำอธิบายว่า “บารมี” หมายถึง “ความเป็นที่สุดอภิญญาในปัจจุบัน” ในพระสูตร อภิญญาโอสถาน หมายถึงที่สุดแห่งความรู้ ผลสุดท้าย ผลเลิศที่สุด ตามคติของพราหมณ์แต่ละนิกาย มิได้หมายถึงผลสุดท้ายทางพุทธศาสนา เห็นได้จากการที่พระพุทธองค์ตรัสถึงสมณพราหมณ์ว่า เพราะเป็นผู้เรียนฟังกันมาตามคัมภีร์ เหมือนกับผู้รู้ไตรวิชชา คือพระเวท ๓ และเพราะเป็นผู้ศรัทธาตนเองซึ่งพระพุทธเจ้าไม่ทรงยกย่องทรงให้พิจารณาด้วยตนเองพระพุทธเจ้าทรงย้ำถึงบารมีในทิกฐธรรม คือทรงย้ำธรรมปฏิบัติในปัจจุบัน ไม่ใช่การสะสมจากอดีต หรือรอที่จะรับผลในอนาคต เป็นเรื่องที่ทำเป็นในปัจจุบัน และให้ผลในปัจจุบัน

คัมภีร์อุปทานเป็นคำภีร์ที่ ๑๔ ในขุททกนิกายกล่าวถึงความหมายของคำว่า “บารมี” ตามที่ปรากฏในคัมภีร์อุปทาน พุทธวงศ์ และจรียาปิฎก ต่างจากความหมายในระยะต้น เพราะคำว่า บารมี ในระยะต้นนี้ หมายถึง “ผลเลิศ” หรือ “ผลสุดท้าย” แต่คัมภีร์ กลับหมายถึง คุณธรรมหลายอย่างที่พระโพธิสัตว์พึงบำเพ็ญ เพื่อนำไปสู่การบรรลุพระโพธิญาณเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรืออาจจะกล่าวได้ว่า เป็น หนทางไปสู่ผลสุดท้าย คือ พระโพธิญาณ และหนทางนี้ไม่ใช่หนทางที่ใครจะปฏิบัติได้ง่ายนัก แต่เป็นหนทางเฉพาะพระโพธิสัตว์ ในพุทธาอุปทาน พระพุทธเจ้าได้ทรงประกาศว่าพระองค์เป็นธรรมราชา ผู้สมบูรณ์ด้วยบารมี ๓๐ ทศ และได้ทรงอธิบายกว้างๆ ว่า

ทตฺวา ทาทพุกํ สีลํ ปุเร อเสสโต
 เนกขมฺมปารมี คนฺตฺวา ปตฺโต สมฺโพธิมุตฺตมํ^๑
 ปญฺชิตฺเต ปริปฺจูจิตฺวา กตฺวา วิริยมุตฺตมํ
 ขนฺติยา ปารมี คนฺตฺวา ปตฺโต สมฺโพธิมุตฺตมํ^๑
 กตฺวา ทพฺพหฺมธฺมฺมฐานํ สจฺจปารมี ปุเร
 เมตฺตตฺยา ปารมี คนฺตฺวา ปตฺโต สมฺโพธิมุตฺตมํ^๑
 ลาภาลาภ สุขทุกฺเข สมฺมานเน วิมานเน
 สพฺพุตฺถ สมโก หุตฺวา ปตฺโต สมฺโพธิมุตฺตมํ^{๒๐}

^{๒๐} พ.ม.(บาลี) ๖๕/๕๑/๔๒๘ (สยามรัฐ).

เราให้แล้วซึ่งทานอันควรให้ บำเพ็ญศิลโดยไม่เหลือ ไปแล้วสู่เนกขัมมบารมี เป็นผู้
บรรลุแล้วซึ่งพระสัมโพธิญาณอันอุดม เราเรียนถามบัณฑิตแล้ว กระทำความเพียรอันสูงสุด
ไปแล้วสู่ชั้นบารมี เป็นผู้บรรลุแล้วซึ่งพระสัมโพธิญาณอันอุดม เรากระทำแล้วซึ่งอธิษฐาน
อันมั่นคง บำเพ็ญสัจจบารมี ไปแล้วสู่บารมีในเมตตา เป็นผู้บรรลุแล้ว ซึ่งพระสัมโพธิญาณ
อันอุดม เราเป็นผู้มีใจเสมอในอารมณ์ทั้งปวง คือ ในลาภความเสื่อมลาภ ในสุข ทุกข์ ใน
สรรเสริญ นินทา เป็นผู้บรรลุพระสัมโพธิญาณอันอุดม^{๒๑}

จากข้อความนี้แสดงให้เห็นว่า บารมีได้เปลี่ยนความหมายจาก ความเป็นเลิศที่สุดใน
การปฏิบัติธรรม คือการพ้นอาสวะทั้งปวงมาเป็นธรรมที่พึงบำเพ็ญ ปฏิบัติให้ถึงที่สุดเพื่อจะได้
บรรลุสัมโพธิญาณอันอุดม ข้อสังเกต คำว่า “บารมี” ที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธวงศ์มีรายละเอียด
มากกว่าในอปทาน บารมีแต่ละอย่างนั้น มีลำดับการปฏิบัติแตกต่างกันเป็น ๓ ชั้น เรียกว่า บารมี อุบุ
บารมี และปรมัตถบารมี รวมทั้งสิ้นเป็น ๓๐ บารมีด้วยกัน เพื่อแสดงประวัติของพระพุทธเจ้าใน
อดีตชาติ โดยเฉพาะเรื่องการบำเพ็ญทศบารมี อันท่านบำเพ็ญให้บริบูรณ์แล้วเป็น โจน อุบุบารมี
เต็มเพียงใด ปรมัตถบารมีเต็มเพียงใด พระพุทธเจ้าไม่ได้อธิบายแสดงความต่างของบารมีทั้ง ๓ ชั้น
แต่ทรงอธิบายรวมกันไปแม้ในที่อื่น โดยทั่วไปมักจะกล่าวถึงบารมีทั้งหมดโดยรวม

อาจกล่าวได้ว่า นอกจากจะใช้คำว่าบารมีในความหมายถึงคุณธรรม ๑๐ อย่างที่พระ
โภทิสต์ว่าบำเพ็ญเพื่อการเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตแล้ว คัมภีร์พุทธวงศ์ยังมีความหมายของคำว่า
บารมีว่า “เป็นเลิศ” เหมือนในคัมภีร์ระยะต้น ดังที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสเล่าถึงอดีตชาติของพระองค์
เมื่อทรงเป็นพราหมณ์มีนามว่า สุเมธ และมาณพ มีนามว่า โชติบาล ตามลำดับว่า มีวิชาความรู้ คำ
ว่า “บารมี” ที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธวงศ์ว่า “นอกจากจะใช้คำว่าบารมีในความหมายถึงคุณธรรม
๑๐ อย่างที่พระโภทิสต์ว่าบำเพ็ญเพื่อการเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตแล้ว คัมภีร์พุทธวงศ์ยังมี
ความหมายของคำว่าบารมีว่า “เป็นเลิศ” เหมือนในคัมภีร์ระยะต้น ดังตอนที่พระพุทธเจ้าทรงเล่า
ถึงเมื่อทรงเป็นพราหมณ์มีนามว่า สุเมธ และมาณพ มีนามว่า โชติบาล ตามลำดับว่า “อชฺฌายโก
มนฺตโร ติณฺณิ เวทาน ปารคฺคฺลฺกฺขณฺเน อติหาเส สขมฺเม ปารมี คโต เราเป็นผู้เล่าเรียน ทรงไว้ซึ่ง
มนตร์ เป็นผู้ถึงฝั่งแห่งพระเวททั้งสาม ถึงแล้วซึ่งความเลิศ (บารมี) ในคัมภีร์มหาปุริสลักษณะ
คัมภีร์อิติहाส และธรรมอันเป็นของตน”^{๒๒}

บารมีเป็น พุทธกรรม คือธรรม ๑๐ อย่าง ซึ่งนำไปสู่การถึงพระโพธิญาณ และ
เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต บารมีแต่ละอย่างแบ่งออกเป็น ๓ ชั้น คือ บารมี อุบุบารมี และปรมัตถ

^{๒๑}จ.ม. (ไทย) ๖๕/๕๑/๔๒๘.

^{๒๒}จ. อุ. (ไทย) ๑/๑๒๔/๔๖.

บารมี รวมกันมี ๓๐ อย่าง แต่ไม่มีคำอธิบายที่ชัดเจน เพียงแสดงให้เห็นถึงการบำเพ็ญบารมีโดยลำดับ “จากการบำเพ็ญง่ายไปหาการบำเพ็ญยากขึ้น ความหมายของบารมีในจริยปฏิภาณนี้ จึงหมายถึง การบำเพ็ญพุทธกรณธรรม ๑๐ ให้ครบบริบูรณ์แต่ไม่ได้กล่าวถึงความเป็นเลิศเหมือนในคัมภีร์ต่างๆ”^{๒๓}

ในบุคคลทั้งหลายเหล่านั้น บุคคลใดย่อมรู้อยู่ ซึ่งสิ่งจะทั้งหลาย ใน ธรรมะทั้งหลาย อันไม่เคยได้ยินกันมาก่อนด้วยตนเอง เป็นผู้กระทำให้สำเร็จที่สุดแห่งทุกข์ ในทิวฐธรรมนั้นเที่ยว อนึ่ง บุคคลนั้นย่อมบรรลु สวากบารมี (ความเป็นเลิศแห่งสาวก) พระสารีบุตรและพระโมคคัลลาน์อัน เขาพึงเห็นด้วยคุณนั้น”^{๒๔} จากการศึกษาความหมายดังที่กล่าวมานั้น ทำให้เข้าใจได้ว่า บารมีในที่นี้ หมายถึง “ความเป็นเลิศ” แห่งพระสาวก คือพระสารีบุตรและพระโมคคัลลาน์ ซึ่งมีความเป็นเลิศกว่าสาวกทั้งปวง พระพุทธพจน์ที่แสดงถึงความสำคัญของบารมี มีปรากฏมากมายในพระไตรปิฎก ที่นำมากล่าวไว้ข้างต้นนั้นเป็นตัวอย่างเพียงเล็กน้อยที่แสดงให้เห็นลักษณะคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ทรงตรัสถึงบารมีไว้มากในคำสอนของพระองค์

สรุปว่า คำว่าบารมี ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกนั้น ใช้ในความหมายคล้ายคลึงกัน คือหมายถึงความเป็นเลิศ แสดงว่าคำนี้มีการประกอบรูปศัพท์มาจากคำว่า “ปรม” แต่ความหมายที่ว่าเป็นเลิศนั้นได้ใช้แตกต่างกัน ในพระสูตรต่างๆ ๓ แบบ คือ

๑ ตามความหมายดั้งเดิมที่สุด บารมี หมายถึงความเป็นเลิศในอะไรก็ได้ และเป็นคุณสมบัติของผู้ใดก็ได้ ไม่จำกัดว่าจะต้องเป็นความเป็นเลิศในทางพระพุทธศาสนา

๒ คำว่า บารมี ได้ใช้มากขึ้นในพุทธศาสนา แต่มีความหมายเพียงความเป็นเลิศในการปฏิบัติธรรมขั้นตอนหนึ่ง

๓ . ความหมายของคำว่า บารมี ได้ขยายเจาะจงจำเพาะถึงความเป็นเลิศที่สุดในการปฏิบัติธรรมในพุทธศาสนา คือ การดับสิ้นแห่งอสาวกิเลส

^{๒๓} จุ.ชา. (ไทย) ๖๓/๔๘๒/๑๕๖.

^{๒๔} สมเด็จพระเทพรัตนสุดา, ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาภูมิภววิทยาลัษ, ๒๕๓๔), หน้า ๓๖.

บารมีที่พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญนั้นมีอยู่ ๑๐ ชั้น เรียกว่า บารมี อุปบารมี และปรมัตถบารมี ซึ่งมีความยิ่งหย่อนกว่ากันเป็นลำดับไปจนถึงชั้นปรมัตถบารมี คือ ให้เป็นประโยชน์อย่างยิ่งก็หมายถึงบารมีที่สมบูรณ์ นำให้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า^{๒๕} บารมี ๑๐ ประการ ได้แก่

- (๑) ทาน (ทานบารมี)
- (๒) ศีล (ศีลบารมี)
- (๓) การออกบวช (เนกขัมมบารม)
- (๔) ปัญญา (ปัญญาบารมี)
- (๕) ความเพียร (วิริยบารมี)
- (๖) ความอดทน (ขันติบารมี)
- (๗) ความสัตย์ (สัจจบารมี)
- (๘) ความตั้งใจมั่น (อธิฏฐานบารมี)
- (๙) เมตตา (เมตตาบารมี)
- (๑๐) ความวางใจเป็นกลาง (อุเบกขาบารมี)^{๒๖}

ทั้ง ๑๐ นี้จัดเป็นบารมีระดับพื้นฐาน ส่วนอุปบารมีและปรมัตถบารมี ก็คือ การประพฤติปฏิบัติที่ยิ่งขึ้นไปกว่าระดับนี้ เช่น ทานบารมี (ให้ทานวัตถุสิ่งของต่างๆ) ระดับสูงเป็นทานอุปบารมี (ให้อวัยวะเช่น ตา เลือด และไต เป็นต้น และระดับสูงสุดเป็นทานปรมัตถบารมี (ให้ชีวิต สละชีวิต) เป็นต้น

ความหมายที่ใช้ในคัมภีร์นั้นพอจะแบ่งกว้างๆ คือ คัมภีร์ส่วนใหญ่เรียงเรียงขึ้นในสมัยแรกๆ จะใช้คำว่าบารมีในความหมาย ความเป็นเลิศ ผลสุดท้าย หรือความเต็มเปี่ยม ซึ่งมีทั้งที่ใช้หมายถึง ความเป็นเลิศต่างๆ ไป ไม่จำเป็นต้องเกี่ยวกับพุทธปรัชญาเถรวาท บางคัมภีร์หมายถึงความเป็นเลิศในธรรมะ และหมายถึงผลสุดท้ายในพุทธปรัชญาเถรวาท คือ พระอรหันต์ผล “บารมี” ในยุคนี้เป็นเป้าหมายของการปฏิบัติธรรม ต่อมาความหมายของบารมีเปลี่ยนเป็น ธรรม ๑๐ ประการ อันบุคคลปฏิบัติแล้วจักบรรลุพระโพธิญาณ ซึ่งในขั้นนี้ ความหมายของบารมีเปลี่ยนแปลงจาก “เป้าหมาย มาเป็นวิธีการหรือแนวทางปฏิบัติเพื่อเป้าหมายสูงสุดในพุทธปรัชญาเถรวาท”^{๒๗}

^{๒๕} มหามกุฏราชวิทยาลัย, ทศบารมี ทศพิชราชธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๒๘-๒๙.

^{๒๖} พุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑/๔๑๔.

^{๒๗} มหามกุฏราชวิทยาลัย, ทศบารมี ทศพิชราชธรรม, หน้า ๑๗๐.

ข้อความที่กล่าวถึงองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าซึ่งมีเนื้อความถึงบารมีไว้ว่า “...เมื่อดวงจันทร์ คือ พระพุทธเจ้ายังไม่เกิดขึ้น เมื่อดวงอาทิตย์ คือ พระพุทธเจ้ายังไม่อุทัย ขึ้นมา เพียงแต่ชื่อของสภาคธรรมเหล่านั้น ก็ยังไม่มีใครรู้จัก พระมหา วิรเจ้าทั้งหลาย เป็นผู้มีพระจักขุ ทรงทำทูกกรกิริยาอย่างต่าง ๆ ทรงบำเพ็ญบารมีแล้วเสด็จอุบัติในโลกเป็นไปกับพรหมโลก พระองค์ทรงแสดงพระสัทธรรม อันดับเสียซึ่งทุกข์ นำมาซึ่งความสุข พระอังกิรส ศากยมุณี ผู้อนุเคราะห์แก่ประชาทุกถ้วนหน้า อุดมกว่าสรรพสัตว์ จุจราชสีห์ ทรงแสดงพระไตรปิฎก คือ พระวินัย ๑ พระสุตตันต ๑ พระอภิธรรม ๑ ซึ่งมีคุณมาก อย่างนี้...”^{๒๘}

ในขุททกนิกาย อปทาน ภาค ๑ พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระอานนที่ถึงบารมีที่พระองค์ทรงบำเพ็ญมาว่า

ชนเหล่าใด สร้างสมกุศลสมภารในพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ ยังไม่ได้โมกขธรรมในศาสนาของพระชินเจ้า ชนเหล่านั้น เป็นนักปราชญ์โดยนุษ คือ การตรัสรู้ นั่นแล แม้มีอชยาศัย มีกำลังมาก มีปัญญาแก่กล้า ย่อมได้บรรลุความเป็นพระสัพพัญญูด้วยเหตุแห่งปัญญา แม้เราเป็นธรรมราชาผู้สมบูรณ์ ด้วยบารมี ๓๐ ทศ ปรรถนเป็นพระพุทธเจ้า ในพระพุทธเจ้าองค์ก่อนๆ นับไม่ถ้วน นมัสการพระพุทธเจ้าผู้เป็นนายกของโลกพร้อมด้วยสงฆ์ด้วยนิว้ทั้ง ๑๐ แล้วกราบไหว้สัสม โภชิตาณของพระพุทธเจ้า ผู้ประเสริฐสุด ทั้งหลายด้วยเศียรเกล้า^{๒๙}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงให้ความหมายไว้ว่า ศัพท์ว่า “บารมี สันนิษฐานว่าออกจากศัพท์ ปรม แปลว่า คุณสมบัติ หรือปฏิบัติอันยวดยิ่ง ท่านพรรณนาว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ได้ทรงบำเพ็ญมาแต่ครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์ เมื่อบารมีเหล่านี้เต็มจึงได้ตรัสรู้ บารมีเหล่านี้กระจำงแล้วโดยมาก บารมีเหล่านี้ท่านแจกออกเป็น ๓ หมวด คือ บารมี อุบารมี ปรมัตถบารมี รวมเป็นบารมี ๓๐ ทศ บารมี ๓ หมวดนี้ต่างกัน คือ การสละพัสคากายนอกจัดเป็นทานบารมี การสละอวัยวะจัดเป็นทานอุบารมี การสละชีวิตจัดเป็นทานปรมัตถบารมี”^{๓๐}

สุเชาว์ พลอยชุม ได้ให้ความหมายไว้ว่า ศัพท์ ว่า “บารมี หรือเรียกในภาษาไทยว่า บารมี มาจากศัพท์ว่า ปรม แปลว่า อย่างยิ่ง หรือยิ่ง มุ่งถึงทางไป ดำเนินไปในทางดียิ่งขึ้นโดย

^{๒๘}วิ.ป. (ไทย) ๘/๘๒๖/๒๒๔.

^{๒๙}ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑/๑-๒.

^{๓๐}สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๐๕.

ลำดับ บารมี เป็นการสร้างความดีของพระพุทธเจ้าเมื่อยังไม่ได้ตรัสรู้ เป็นพระโพธิสัตว์อยู่ ได้ทรงบำเพ็ญพระบารมีมาโดยลำดับ จนในที่สุดได้บำเพ็ญพระบารมีอย่างสูงสุด จนได้บรรลุปรมัตตประโยชน์ คือประโยชน์อย่างยิ่ง”^{๑๑}

พระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตโต) ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับบารมี ตามภูมิธรรมและบารมีตามการปฏิบัติ ไว้ดังนี้

๑) ความหมายของบารมีตามภูมิธรรม มี ๓ ระดับ

(๑) บารมี เป็นการสร้างคุณความดีในชาติต่าง ๆ เหมือนคนทั่วไป มีดีบ้าง ชั่วบ้าง คดเคล้ากันไปตามความเหมาะสม

(๒) อุปบารมี เป็นการสร้างความดีให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ความดีก็เริ่มจะสมบูรณ์ขึ้น

(๓) ปรมัตตบารมี เป็นขั้นบารมีเต็มเปี่ยมจนสามารถบรรลุธรรมได้

๒) ความหมายของบารมีตามหลักการปฏิบัติ มี ๓ ระดับ คือ

(๑) บารมี เป็นการปฏิบัติโดยทั่วไป มีการให้ทาน รักษาศีล เป็นต้น ถือว่าเป็นการกระทำความดีของคนทั่วไป

(๒) อุปบารมี เป็นการปฏิบัติโดยปลีกตัวออกจากเครื่องผูกพันต่าง ๆ เช่น ปลีกตัวออกจากเรือนไปรักษาศีล เป็นต้น

(๓) ปรมัตตบารมี เป็นการปฏิบัติเมื่อปลีกตัวออกจากเรือนแล้ว จะต้องบำเพ็ญเพียรทางจิตหรือที่เรียกว่า ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานจนได้บรรลุธรรม จึงเรียกได้ว่าเป็นขั้นปรมัตตบารมี^{๑๒}

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช ๒๕๔๒ ได้ให้ความไว้ว่า บารมี หมายถึง “คุณความดีที่ควรบำเพ็ญมี ๑๐ อย่าง คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ (การออกจากกาม คือ บวช) ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา เรียกว่า ทศบารมี”^{๑๓}

พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตตภาโณ) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “บารมี หมายถึง ข้อปฏิบัติหรือปฏิบัติอันสูงหรืออาจจะแปลเป็นภาษาธรรมดาว่าการเก็บ การสะสมความดีเอาไว้ในใจ

^{๑๑} สุเขาว์ พลอยชุม, **ธรรมานุกรม**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗), หน้า ๓๓.

^{๑๒} พระเทพเวที(ประยูรค์ ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๔๒๕.

^{๑๓} ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช ๒๕๔๒**, หน้า ๖๒๕.

ตรงกันข้ามกับอสาვეคือการเก็บการสะสมความชั่ว บารมีนั้นท่านจัดออกเป็น ๑๐ ประการด้วยกัน เรียกว่าบารมี ๑๐^{๓๔}

สรุปว่า บารมี คือ คุณความดีที่บำเพ็ญอย่างยิ่งยวดเพื่อบรรลุจุดหมายอันสูงยิ่ง มี ๑๐ ประการ คือทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา ตามความหมายทั่วไป จึงหมายถึง ผลที่มาจากการประพฤติเนกขัมมะ ซึ่งมีอยู่ ๓ ระดับ คือ บารมีเบื้องต้น เป็นบารมีอย่างหยาบที่สามารถให้ความสุขบ้าง ทุกข์บ้างผสมผสานกันไป ส่วนบารมีชั้นกลางหรือระดับปานกลาง เป็นบารมีที่ได้รับในระดับที่ดีและสามารถให้ความสุขมากกว่าความทุกข์และบารมีชั้นสูงสุด เป็นบารมีที่ได้รับจะเป็นฝ่ายเดียวถ้าเป็นฝ่ายดี คือ จะรับตั้งแต่สงบสุขอย่างเดียวไม่มีทุกข์เข้ามาเจือปน

๒.๓ การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์

การหมั่นฝึกฝนอบรมตนเองให้เป็นผู้มีความรู้ มีคุณธรรม เป็นวิถีทางของนักปราชญ์ และบัณฑิต ที่จะทำให้เป็นคนดีที่โลกต้องการ การเป็นคนดีเป็นที่ปรารถนาของทุกๆ คน บุคคลเป็นคนดีเพราะมีคุณงามความดี แต่คุณงามความดีในชีวิตจะมีขึ้นได้ ต้องเริ่มต้นจากการฝึกกาย วาจา ใจ ให้ใสสะอาดบริสุทธิ์ผ่องใส โดยเริ่มจากใจที่หยุดนิ่ง เนื่องจากใจที่อบรมด้วยการเจริญสมาธิ (Meditation) ภาวนาเป็นใจที่ตั้งมั่น สามารถรองรับธรรมะอันละเอียดลุ่มลึกภายใน เป็นเหตุให้เข้าถึงต้นแหล่งแห่งคุณธรรมความดีทั้งหลาย การปฏิบัติตนเช่นนี้ของมนุษย์ที่มีความมุ่งมั่นเพื่อความสำเร็จที่ยิ่งใหญ่ เรียกว่าการสร้างบารมี หรือการบำเพ็ญบารมี มีความมุ่งหวังไปในการเป็นเครื่องช่วยทำให้ผู้ปฏิบัติสามารถบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ เพื่อประโยชน์ของสังคม บารมีทั้งหลายมีลักษณะร่วมกัน คือการช่วยเหลืออนุเคราะห์ผู้อื่น มีรส คือการกระทำความช่วยเหลือ (อุปการะ) ผู้อื่น หรือรสคือความไม่หวั่นไหว สภาพที่ปรากฏคือการมุ่งช่วยเหลือผู้อื่นหรือสภาพที่ปรากฏคือความเป็นพระพุทธเจ้า และมีพื้นฐานคือ มหากรุณา หรือมีพื้นฐาน คือความกรุณาและอุบายโกศล ในขุททกนิกายชาดก ได้กล่าวถึงการบำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการมีรายละเอียด ดังนี้

ทานบารมี คือเจตนาที่จะบริจาคตนเองและอุปกรณ์ต่างๆ โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล (ปัญญา) กำกับอยู่ มีลักษณะคือ การบริจาค มีรส คือการขจัดโลภะในไทยธรรม มีความปรากฏ คือ ความไม่ติดยึด มีพื้นฐานคือ วัตถุที่ควรบริจาค

^{๓๔} พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตตภาโณ), *ธรรมปริทรรศน์*, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๔๒๘.

ศีลขันธ์ คือความประพฤติทางกาย วาจา ที่มีความกรุณาและอุบายโกศลกำกับอยู่ด้วยการงดเว้นสิ่งที่ไม่ควรกระทำและมีความตั้งใจกระทำสิ่งที่ดีควรกระทำเป็นต้น มีลักษณะคือ การสมาทาน มีรสคือ การทำลายความทุกข์ มีรสคือ ความไม่มีโทษ มีสภาพที่ปรากฏคือ ความเป็นของสะอาด มีพื้นฐานคือ หิริและโอตตปปะ

เนกขัมมขันธ์ คือการมีจิตคิดออกจากกามและภพ อันมีการเห็นโทษของกาม และภพทั้งหลายก่อน โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะคือ การออกจากกามและภพ มีรสคือ การอบรมให้เห็นโทษของกามและภพนั้น สภาพที่ปรากฏคือ การหลุดพ้น มีพื้นฐานคือ ความสลัดใจ ที่ประกอบด้วย อนิจจตา ทุกขตา และอนัตตา

ปัญญาขันธ์ คือความรู้ลักษณะทั่วไปและลักษณะพิเศษ ของธรรมทั้งหลาย โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะคือ ความเห็นแจ้งแทงตลอดสภาวะตามความเป็นจริง หรือการเห็นแจ้งแทงตลอดอย่างไม่ผิดพลาด มีรสคือ ความโอภาสในวิสัยเพียงดังประทีป สภาพที่ปรากฏคือ ความไม่หลง มีพื้นฐานคือ สมานทิหรืออริยสัจ ๔

วิริยขันธ์ คือการขวนขวายที่จะกระทำประโยชน์ต่อผู้อื่นด้วยกาย และใจ โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะคือ ความพยายาม มีรสคือ ความอุปถัมภ์ มีสภาพที่ปรากฏคือ ความไม่ย่อหย่อน มีพื้นฐานคือ เรื่องที่ทำให้เริ่มมีวิริยะ หรือความสังเวช

ขันติขันธ์ คือการเกิดของจิต ที่จะอดทนต่อความผิคนสัตว์ทั้งหลายกระทำแล้ว มีความไม่โกรธเป็นใหญ่ โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะคือ ความข่ม มีรสคือ ความอดทนต่อทั้งสิ่งที่น่าพอใจและไม่พอใจ สภาพที่ปรากฏคือ ความอดกลั้นหรือความไม่โกรธ มีพื้นฐานคือ ความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง

สัจจขันธ์ คือการไม่กล่าวคลาดเคลื่อนจากความจริง มีการเว้นกล่าวบางอย่าง เป็นต้น โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะคือ การกล่าวไม่ผิดจากความจริง มีรสคือ การกระทำสภาวะตามเป็นจริงให้แจ่มแจ้ง สภาพที่ปรากฏคือ ความดีความถูกต้อง มีพื้นฐานคือ ความเป็นผู้ยินดีในธรรมอันงาม

อธิฐานขันธ์ คือการตั้งมั่นสมาทานอย่างไม่หวั่นไหว คือความตั้งมั่นที่เป็นไปในอาการต่างๆ อันกำกับด้วยกรุณาและอุบายโกศลกำกับ มีลักษณะคือ การตั้งมั่นในโพธิสมภารทั้งหลาย มีรสคือ การข่มขจัดปฏิกิริยาของโพธิสมภารทั้งหลายเหล่านั้น สภาพที่ปรากฏคือ ความไม่หวั่นไหวในที่นั้น มีพื้นฐานคือ โพธิสมภาร

เมตตาบารมี คือมีจิตใจไม่ประทุษร้าย มีความปรารถนาที่จะนำประโยชน์สุขมาให้แก่โลก อันมีความกรุณาและอุบายโกลด กำกับ มีลักษณะคือ ความเป็นไปเพื่อประโยชน์ มีรสคือการนำมาซึ่งประโยชน์เกื้อกูล มีรสคือ การนำออกซึ่งความอาฆาตเบียดเบียน สภาพที่ปรากฏคือความน่ารัก มีพื้นฐานคือ การเห็นความพอใจของสัตว์ทั้งหลาย

อุเบกขาบารมี คือความดำเนินไปสม่ำเสมอในความปรุปรองของสัตว์ ทั้งที่นำพอใจและไม่นำพอใจ อันขจัดอนุบนยะ (คล้อยตาม) และปกิณะ (ความกระทบ ตัดขาด) โดยมีความกรุณาและอุบายโกลด กำกับ มีลักษณะคือ การวางเฉยเป็นกลาง มีรสคือ การเห็นความเสมอ มีสิ่งปรากฏคือ การสงบระงับจากความขึงเคียด มีพื้นฐานคือ การประจักษ์ชัดว่ากรรมเป็นของตน^{๓๕}

บารมีแต่ละอย่างจะมีความต่อเนื่องกัน คืออาศัยกันขึ้นไปเป็นลำดับ ความกรุณาและอุบายโกลด (ปัญญา) จะต้องประสานกันในการบำเพ็ญบารมี กล่าวคือ กรุณาทำให้พระโพธิสัตว์มุ่งปฏิบัติบารมีเพื่อประโยชน์ของผู้อื่น ทำให้มีความสำเร็จในพุทธการกรรม ส่วนปัญญาทำให้เข้าใจว่าบารมีต่างๆ เป็นภาวะที่นำไปสู่โพธิ คือความรู้แจ้ง ทำให้เกิดความสำเร็จแห่งพุทธภาวะ พระโพธิสัตว์ คือ บุคคลที่ปรารถนาเพื่อจะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต แบ่งเป็น ๒ ประเภท

๑. พระโพธิสัตว์ที่ยังไม่ได้รับพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าองค์ก่อนมาเลย เรียกว่า "อนิยตะโพธิสัตว์" ความหมายคือ ยังไม่แน่นอนว่าจะได้เป็นพระพุทธเจ้า เพราะอาจจะเลิกมีความปรารถนาเมื่อไรก็ได้

๒. พระโพธิสัตว์ที่ได้รับพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าองค์ก่อนมาแล้ว เรียกว่า "นิยตะโพธิสัตว์" ตามความหมายคือจะได้เป็นพระพุทธเจ้าอย่างแน่นอน เพราะถ้าถึงนิพพานต้องดำรงฐานะเป็นพระพุทธเจ้าอย่างเดียว^{๓๖}

แต่ถ้าบารมีและเวลายังไม่สมบูรณ์ แม้ว่าจะพยายามปฏิบัติอย่างยิ่งยวดบังเกิดปัญญาอย่างเยี่ยมยอด ก็ไม่สามารถถึงนิพพานก่อนได้ แม้จะทุกข์ท้อแท้ จนคิดว่าเลิกที่จะเป็นพระพุทธเจ้าแล้ว แต่แล้วในที่สุดมหากุศลที่เป็นอนุสัย ก็จะพุ่งกระจายขึ้นมาให้ตั้งมั่นและบำเพ็ญบารมีกันต่อ จนกว่าบารมีและเวลาสมบูรณ์ พระพุทธเจ้า คือผู้ที่เป็นศาสดาเอกในพุทธศาสนา แบ่งพระพุทธเจ้าออกเป็น ๓ ประเภท

๑. ปัญญาธิกะพุทธเจ้า คือพระพุทธเจ้าที่สร้างบารมีโดยใช้ "ปัญญา" เป็นตัวนำ ระยะเวลาการสร้างบารมีทั้งหมด ๒๐ อสงไขยกับเศษแสนมหากัป คือ ปรารถนาอยู่ในใจเป็นเวลา ๗ อสงไขย หลังจากนั้นออกปากกล่าววาจาต่อพระพักตร์พระพุทธเจ้าเป็นเวลา ๕ อสงไขย รวมเป็น

^{๓๕} จุ.ชา. (ไทย) ๖๓/๔๘๗/๑๕๕.

^{๓๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๕/๑๖ - ๒๐.

๑๖ อสงไขย และได้เป็นพระนิยตะโพธิสัตว์ ได้รับพุทธพยากรณ์ ครั้งแรก เหลืออีก ๔ อสงไขยกับเศษแสนมหากัป เป็นการสร้างบารมีอย่างยิ่ง และเข้มงวดขึ้นเรื่อย และได้รับพยากรณ์เข้ามาตลอด เมื่อได้พบกับพระพุทธเจ้า จนถึงสมัยพุทธภูมิของท่าน

๒. ศรัทธาธิกะพุทธเจ้า คือพระพุทธเจ้าที่สร้างบารมีโดยใช้ "ศรัทธา" เป็นตัวนำ ระยะเวลาการสร้างบารมีทั้งหมด ๔๐ อสงไขยกับเศษแสนมหากัป คือ ปรารถนาอยู่ในใจเป็นเวลา ๑๔ อสงไขย หลังจากนั้นออกปากกล่าววาจาต่อพระพักตร์พระพุทธเจ้าเป็นเวลา ๑๘ อสงไขย รวมเป็น ๓๒ อสงไขย และได้เป็นพระนิยตะโพธิสัตว์ ได้รับพุทธพยากรณ์ครั้งแรก เหลืออีก ๘ อสงไขยกับเศษแสนมหากัป เป็นการสร้างบารมีอย่างยิ่งและเข้มงวดขึ้นเรื่อย และได้รับพยากรณ์เข้ามาตลอด เมื่อได้พบกับพระพุทธเจ้า จนถึงสมัยพุทธภูมิของท่าน

๓. วิริยาธิกะพุทธเจ้า คือพระพุทธเจ้าที่สร้างบารมีโดยใช้ "วิริยะ" เป็นตัวนำ ระยะเวลาการสร้างบารมีทั้งหมด ๘๐ อสงไขยกับเศษแสนมหากัป คือ ปรารถนาอยู่ในใจเป็นเวลา ๒๘ อสงไขย หลังจากนั้นออกปากกล่าววาจาต่อพระพักตร์พระพุทธเจ้าเป็นเวลา ๓๖ อสงไขย รวมเป็น ๖๔ อสงไขย และได้เป็นพระนิยตะโพธิสัตว์ ได้รับพุทธพยากรณ์ครั้งแรก เหลืออีก ๑๖ อสงไขยกับเศษแสนมหากัป เป็นการสร้างบารมีอย่างยิ่งและเข้มงวดขึ้นเรื่อย และได้รับพยากรณ์เข้ามาตลอดเมื่อได้พบกับพระพุทธเจ้า จนถึงสมัยพุทธภูมิของท่าน^{๓๖}

ผลบุญและบารมีของพระโพธิสัตว์ ที่มีผลในพุทธภูมิของท่านเองเมื่อท่านตรัสรู้ ถึงแม้พระโพธิสัตว์ที่ยังไม่แน่นอนเกิดล้มเลิกล้มความตั้งใจ ปรารถนาเป็นพระสาวกบารมีก็ยังส่งผลให้ท่านมีคุณสมบัติบางประการที่อำนวยความสะดวกต่อผู้อื่นอยู่ โดยไม่ขาดตกบกพร่อง แต่คุณประโยชน์ต่อสรรพสัตว์อันยิ่งใหญ่หาได้เกิดขึ้นในอนาคต ผลของบุญของพระโพธิสัตว์สามารถอธิบายแยกเป็นประเด็นๆ ได้ว่า

๑. ผลบุญขณะที่เป็นพระโพธิสัตว์ที่ปรารถนาอยู่ในใจ ไม่ได้กล่าววาจาปรารถนาต่อพระพักตร์ของพระพุทธเจ้า แต่อาจกล่าวกับบุคคลทั่วไป ซึ่งบุญบารมียังอ่อนอยู่มากและยังห่างไกลมาก จึงไม่สามารถส่งไปถึงสมัยที่ท่านตรัสรู้ เพราะผลบุญนั้นจะส่งผลในระหว่างทางหมดเสียก่อน

๒. ผลบุญขณะที่เป็นพระโพธิสัตว์ที่กล่าววาจาปรารถนา ต่อพระพักตร์พระพุทธเจ้า บารมีที่ปรารถนาอยู่ในใจ สมบูรณ์แล้วจึงจะสามารถกล่าววาจาออกมาต่อพระพักตร์ของพระพุทธองค์ได้ ซึ่งเป็นบุญบารมีอย่างกลาง และยังไกลจากสมัยที่จะเป็นพระพุทธเจ้าอยู่ และ

^{๓๖}ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓-๓๔/๑๕-๑๖.

จะล้มเลิกความตั้งใจเมื่อไรก็ได้ ดังนั้นจึงไม่ปรากฏชัดเจนในพุทธภูมิที่จะบังเกิดหรือไม่เกิดในอนาคต ดังนั้นผลบุญที่ทำก็จะอำนวยผลในช่วงเวลานั้นเสียมากกว่า ที่จะส่งเก็บสะสมในพุทธภูมิ

๓. ผลบุญที่พระโพธิสัตว์ได้รับพยากรณ์แน่นอนแล้ว ซึ่งเป็นบุญที่ทำอย่างยิ่งผลบุญเหล่านั้นจะส่งผลในปัจจุบัน และอนาคตอันใกล้พอประมาณ เพื่อให้ทรงสร้างบารมีต่อ แต่ผลบุญส่วนมากจะไปปรากฏในพุทธภูมิของท่านเสียมากกว่า พระโพธิสัตว์ที่เที่ยงแท้แน่นอน ท่านจึงมีอุปนิสัยในการสร้างบุญบารมีอย่างต่อเนื่อง และถ้าท่านได้สร้างบุญบารมีกับพระพุทธเจ้ามากเท่าไร หรือพระพุทธศาสนามาก่อนมากเท่าไร ผลบุญบารมีที่จะปรากฏในสมัยพุทธภูมิของท่านมากขึ้นเท่านั้น ถึงระยะเวลาจะห่างไกลถึง ๔ อสงไขย หรือ ๘ อสงไขย หรือ ๑๖ อสงไขย ไม่ได้เป็นอุปสรรค เพราะผลบุญไม่ส่งก่อนเวลาเป็นแน่นอน จะรออยู่ในอนาคตสมัยพุทธภูมิของท่าน และพระนิยตโพธิสัตว์มีแต่จะสร้างบุญบารมีเพิ่มมากขึ้น ไปเสียอีก ตามที่สามารถหาโอกาสที่อำนวยให้ได้ จึงจะเห็นว่าพระนิยตโพธิสัตว์ไม่ค่อยจะอยู่เสวยสุขบนสวรรค์นานนัก ต้องมีใจปรารถนาลงมาเกิดบนมนุษยโลกอยู่เป็นประจำ และถ้านิยตโพธิสัตว์ได้สร้างบุญบารมีกับพระพุทธเจ้า หรือกับพระพุทธศาสนามากเท่าไร พุทธภูมิที่ท่านจะตรัสรู้ก็จะมีคามบริบูรณ์มากขึ้นเท่านั้น^{๓๘}

สรุปว่า พระโพธิสัตว์ย่อมข้ามฝั่งแห่งสังสาระด้วยปัญญาและยังผู้อื่นให้ข้ามด้วยความกรุณา ย่อมเข้าใจความทุกข์ของผู้อื่นด้วยปัญญา แต่ย่อมดับทุกข์ของผู้อื่นได้ด้วยปัญญา ด้วยปัญญาพระโพธิสัตว์เป็นผู้มุ่งหน้าสู่นิพพาน ด้วยความกรุณา พระองค์เป็นผู้ที่บรรลุธรรมสูงสุดแล้ว จะต้องช่วยเหลือผู้อื่นให้บรรลุดด้วย แสดงให้เห็นว่าผู้บรรลุดธรรมสูงสุด ผู้ได้บำเพ็ญบารมีเต็มบริบูรณ์แล้วนี่คือองค์พระพุทธเจ้าผู้ทรงประกาศพระศาสนา และบารมีทั้งหลายเป็นธรรมที่พระโพธิสัตว์กำลังยังให้เต็มอยู่ในเวลาเริ่มต้น ความแตกต่างระหว่างบารมี อุปบารมี และปรมัตถบารมีนั้น แตกต่างกันที่ความสามารถในการปฏิบัติ และความยากง่ายในบารมีนั้น

๒.๔ ประเภทและระดับบารมีของพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนาเถรวาท

๒.๔.๑ ประเภทของบารมี

บารมีในพุทธศาสนา เป็นผลสืบเนื่องมาจากเนกขัมมะหรือที่เรียกว่าเป็นผลรับมาจากการประพฤติปฏิบัติเนกขัมมะ ดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎกซึ่งมีบารมีอยู่ด้วยกันหลายรูปแบบแล้วแต่บุคคลเหล่านั้นสั่งสมมา เช่น พระสารีบุตร เป็นผู้บำเพ็ญเนกขัมมะในทางปัญญามากหลายภพหลายชาติ และได้ผลรับตอบแทนหรือที่เรียกว่าบารมี คือ เป็นผู้ที่มีปัญญามากหรือพระโมกคัลลานะก็เช่นเดียวกัน ที่สั่งสมมาแต่ชาติก่อนที่เรียกว่าเนกขัมมะมาในด้านอิทธิฤทธิ์ พอมาเป็นโมกคัลลานะ

^{๓๘}ที.ม. ที.ปา. (ไทย)๑๑/๑๐๗/๗๘.

ในชาติสุดท้ายหรือได้รับบารมี คือ เป็นผู้มฤตม์มากดังที่ได้สั่งสมมา นอกจากนี้แล้วยังมีอยู่หลักฐานปรากฏอีกหลายที่มากมายหลายรูปแบบ แต่ละรูปแบบมีวิธีที่ทรงบำเพ็ญมาเป็นวิธีที่เหมาะสมกับบุคคลสภาพและกาลเวลา การบำเพ็ญเนกขัมมะนับว่า เป็นบันไดขั้นแรกที่ผู้บำเพ็ญนำมาปฏิบัติเพื่อก้าวขึ้นสู่องค์กรธรรมในชั้นสูง และบำเพ็ญบารมีในขั้นต่อไป “...แนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทได้ปรากฏครั้งแรกตอนที่พระพุทธองค์ทรงเล่าประวัติของพระองค์เองในสมัยที่ยังเป็นพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีธรรม ตั้งแต่อดีตชาติจนถึงชาติสุดท้ายก่อนตรัสรู้ รวมถึงการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์องค์อื่นๆ ทั้งในอดีต ปัจจุบันและในอนาคต พระองค์ทรงเล่าถึงพระองค์เองตั้งแต่เริ่มคิดที่จะช่วยตนเองและผู้อื่นให้พ้นทุกข์ ทรงเล่าไว้ว่าเวลาความคิดครั้งแรกที่ปรารถนาว่าจะเป็นพระพุทธเจ้าในชาตินั้นพระองค์พามาออกเดินทางไกล ไปค้าขายทางทะเล โดยอาศัยสำเภาไปยังแคว้นสุวรรณภูมิ แต่สำเภาแตกกลางทะเล พระองค์ให้มารดาเกาะหลังแล้วพายน้ำเพื่อขึ้นฝั่ง...”^{๑๕} ในขณะที่กำลังว่ายน้ำอยู่นั้น มีความคิดเกิดขึ้นว่า “...เราตรัสรู้แล้วจะให้ผู้อื่นตรัสรู้ด้วย เราพ้นแล้วจะให้ผู้อื่นพ้นด้วย เราข้ามได้แล้วจะให้ผู้อื่นข้ามได้ด้วยแล้วพามาการค้าขายอยู่ท่ามกลางทะเล ๒-๓ วันจึงถึงฝั่ง “แนวความคิดนี้ถือว่ามีความกรุณาอยู่ในจิตของคนที่บำเพ็ญตนเป็นพระโพธิสัตว์ เป็นความคิดที่คิดจะช่วยผู้อื่นให้พ้นจากทุกข์ ถือว่าเป็นลักษณะความคิดและอุดมการณ์ของพระโพธิสัตว์ ทั้งคำพูด และการกระทำว่าจะเกิดแก่พระโพธิสัตว์แต่ละครั้งนั้นก็กินเวลานานรวมถึง ๑๕ อสงไขยเศษ”^{๑๖}

บารมี คือ “ปฏิบัติทาง ทางดำเนิน การปฏิบัติ ข้อปฏิบัติ ความประพฤติ ความปฏิบัติ เป็นเรื่องถึงซึ่งพึงปฏิบัติอันจักยังผู้ปฏิบัติให้ถึงซึ่งฝั่ง”^{๑๗} “บารมี คือ คุณความดีที่บำเพ็ญอย่างยิ่งยวด เพื่อบรรลุจุดหมายอันสูงยิ่ง”^{๑๘} บารมี คือ คุณธรรมทั้งหลายมีทานเป็นต้น อันเป็นเครื่องให้ถึงฝั่ง คือ นิพพาน อันเป็นจุดหมายสูงสุดในการบำเพ็ญธรรม เพื่อบรรลุพระโพธิญาณ บารมี คือ คุณสมบัติแห่งคุณความดีที่ต้องบำเพ็ญ ซึ่งมีด้วยกัน ๑๐ อย่าง มีทาน เป็นต้น เพื่อให้บรรลุ

^{๑๕} สุวภรณ์ แนวจำปา, “เปรียบเทียบอุดมคติ และการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน”, สารนิพนธ์พุทธศาสนดุสิตบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๓๑.

^{๑๖} พระรัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์, แสง มนวิฑูร(แปล), (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๔๖.

^{๑๗} พันตรี ป. หลงสมบุญ, พจนานุกรม มจร - ไทย, (กรุงเทพมหานคร : อาทรการพิมพ์, ๒๕๕๐), หน้า ๔๘๖.

^{๑๘} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช, วิธีสร้างบุญบารมี, (เชียงใหม่ : บริษัทนันทพันธ์พรินติ้ง จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๑.

จุดมุ่งหมายอันสูงสุด คือ พระโพธิญาณ บารมี มีความหมายว่า การชำระสันดานให้เกิดความบริสุทธิ์ ด้วยคุณงามความดี ๑๐ ประการ มีทาน เป็นต้น เพื่อให้บรรลุพระโพธิญาณ บารมี ๑๐ ประการเหล่านี้ คือ ทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี วิริยบารมี ขันติบารมี สัจจบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี และอุเบกขาบารมี ในบารมี ๑๐ ประการนี้ ยังแบ่งเป็น ๓ ระดับ คือ ระดับบารมีขั้นสามัญ ระดับบารมีขั้นกลางเรียกว่า “อุปบารมี” ระดับบารมีขั้นสูงเรียกว่า “ปรมัตตบารมี” มีรายละเอียด ดังนี้

๑. บารมี คือ บารมีธรรมฝ่ายขาว ซึ่งเจือปนด้วยธรรมฝ่ายดำ คือ เป็นธรรมที่ยังเจือด้วยกิเลสมีโลภะ อุปบารมี คือ ธรรมฝ่ายขาว ซึ่งไม่เจือด้วยธรรมฝ่ายดำ ปรมัตตบารมี คือ ธรรมที่ไม่ขาวไม่ดำ (เป็นกิริยา)

๒. ธรรมที่เริ่มบำเพ็ญเพื่อเป็นพระโพธิสัตว์ เรียกว่า บารมี ธรรมที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญ เรียกว่า “อุปบารมี” คุณธรรมที่บริบูรณ์พร้อมในพุทธภูมิ เรียกว่า “ปรมัตตบารมี”

๓. การบำเพ็ญเนื่องด้วยสิ่งภายนอก เป็นบารมี เช่น บริจาคสิ่งของภายนอก มีทรัพย์สมบัติ บุตร ภรรยา เป็นต้น การบำเพ็ญธรรมเนื่องด้วยอวัยวะ เป็น อุปบารมี เช่น บริจาคอวัยวะ มีความเป็นต้น เป็นทานอุปบารมี การบำเพ็ญธรรมเนื่องด้วยชีวิตเป็น “ปรมัตตบารมี” เช่น บริจาคชีวิต เป็นต้น “ปรมัตตบารมี”

ประเภทของบารมีทั้ง ๓ อย่าง ตามนัยที่ ๓ อันมีมาในอรรถกถาพุทธกนิกาช ชาติกัฏฐกถา เป็นความหมายที่นิยมใช้กันทั่วไปในหมู่พุทธบริษัทฝ่ายเถรวาท

ในบารมี ๑๐ ประการนั้น ท่านจัดไว้เป็นลำดับ เริ่มแต่ทานเป็นต้น จนถึงอุเบกขาเป็นที่สุด ตามลำดับแห่งเทศนา และตามลำดับแห่งการสมาทานครั้งแรก กล่าวคือ

ทาน มีอุปการะมากแก่ศีล และทำได้ง่าย จึงกล่าวทานไว้เป็นอันดับแรก

ทาน อันศีลกำหนด จึงมีผลมาก มีอานิสงส์มาก จึงกล่าว ศีล ไว้เป็นอันดับที่ ๒

ศีล อันเนกขัมมกำหนด จึงมีผลมาก มีอานิสงส์มาก จึงกล่าวเนกขัมมะไว้เป็น

อันดับที่ ๓

เนกขัมมะ อันปัญญากำหนด จึงมีผลมาก มีอานิสงส์มาก จึงกล่าวปัญญาไว้เป็น

อันดับที่ ๔

ปัญญา อันวิริยะกำหนด จึงมีผลมาก มีอานิสงส์มาก จึงกล่าววิริยะไว้เป็นอันดับที่

๕

วิริยะ อันขันติกำหนด จึงมีผลมาก มีอานิสงส์มาก จึงกล่าวขันติไว้เป็นอันดับที่ ๖

ขันติ อันสัจจะกำหนด จึงมีผลมาก มีอานิสงส์มาก จึงกล่าวสัจจะไว้เป็นอันดับที่ ๗

ลัจจะ อันอริยฐานกำหนด จึงมีผลมาก มีอานิสงส์มาก จึงกล่าวอริยฐานไว้เป็น
อันดับที่ ๘

อริยฐาน อันเมตตากำหนด จึงมีผลมาก มีอานิสงส์มาก จึงกล่าวเมตตาไว้เป็น
อันดับที่ ๙

เมตตา อันอุเบกขากำหนด จึงมีผลมาก มีอานิสงส์มาก จึงกล่าวอุเบกขาไว้เป็น
อันดับที่ ๑๐^{๔๓}

บารมีมีประเภทและลักษณะประกอบด้วย

๑) ลักษณะที่จุดกาะ ของบารมีทั้งหมด โดยไม่ต่างกันมีดังนี้ คือ

(๑) มีการอนุเคราะห์ผู้อื่น เป็นลักษณะ

(๒) มีการทำอุปการะผู้อื่น เป็นรส หรือมีความไม่หวั่นไหว เป็นรส (คือ เป็นกิจ)

(๓) มีการแสวงหาสิ่งที่ประ โยชน์ เป็นปัจจุปฏิฐาน (คือเป็นผลปรากฏ) หรือมี
ความเป็นพระพุทธเจ้า เป็นผล

(๔) มีมหากรุณา เป็นปทัฏฐาน (คือ เหตุใกล้ำให้เกิด) หรือมีความกรุณาและความ
เป็นผู้ฉลาดในอุบาย เป็นปทัฏฐาน โดยความต่างกัน

(๕) เจตนาที่จะบริจาคตนและเครื่องอุปกรณ์ต่างๆ อันกำหนดด้วยกรุณาและความ
ฉลาดในอุบาย เป็นทานบารมี

(๖) กายสุจริตและวจีสุจริต อันกำหนดด้วยกรุณาและความฉลาดในอุบาย และ โดย
อรรถ เจตนางดเว้นกระทำให้ไม่ควรกระทำและกระทำที่ควรกระทำเป็นต้น เป็นศีลบารมี

(๗) การบังเกิดขึ้นแห่งจิตเพื่อการก้าวออกจากกามและภพทั้งหลาย อันมีการเห็น
โทษเป็นอันดับแรก อันกำหนดด้วยกรุณาและความฉลาดในอุบาย เป็นปัญญาบารมี

(๘) ความพยายามเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่นด้วยกายและจิต อันกำหนดด้วยกรุณาและ
ความฉลาดในอุบาย เป็นวิริยบารมี

(๙) การอดกลั้นความผิดของสัตว์และสังขารทั้งหลาย อันกำหนดด้วยกรุณาและ
ความฉลาดในอุบาย ความเกิดขึ้นแห่งจิต อันเป็นไปในอาการนั้น อันมีโอโทสะเป็นประธาน เป็น
ขันติบารมี

^{๔๓}พระมหาวิริชิต ญาณคุโณ (เขี้ยวชาอุย), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์คุณค่าของคติความเชื่อ เรื่อง พระ
ศรีอาริยเมตไตรย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย :
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๔๕.

(๑๐) การกล่าวไม่ผิด อันต่างด้วยวิริตเจตนาเป็นต้น อันกำหนดด้วยกรุณาและความฉลาดในอุบาย เป็นสังขบารมี

(๑๑) การตั้งใจสมาทานโดยไม่หวั่นไหว อันกำหนดด้วยกรุณาและความฉลาดในอุบาย ความเกิดขึ้นแห่งจิต อันเป็นไปในอาการแห่งความตั้งใจสมาทานโดยไม่หวั่นไหว นั้น เป็นอธิยฐานบารมี

(๑๒) การนำประโยชน์สุขให้แก่โลก อันกำหนดด้วยกรุณาและความฉลาดในอุบาย โดยอรรถ ความไม่พยายาม เป็นเมตตาบารมี

(๑๓) การกำจัดความกระทบกระทั่งและความยินดี อันกำหนดด้วยกรุณาและความฉลาดในอุบาย ความเป็นไปที่เสมอกันในสัตว์และสังขารทั้งหลาย ทั้งที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนา เป็นอุเบกขาบารมี^{๔๔}

บารมี ๑๐ อย่างนี้ มีลักษณะที่จดทุกกะ เฉพาะของตนๆ ดังนี้
 ทานบารมี มีการบริจาค เป็นลักษณะมีการกำจัด โลกในไทยธรรมทั้งหลาย เป็นรสมิการไม่ติดข้อง เป็นปัจจุปัญฐาน หรือ มีภาวสมบัติ และวิภาวสมบัติ เป็นปัจจุปัญฐาน มีวัตถุอันควรบริจาค เป็นปทัฏฐาน

ศีลบารมี มีการละเว้น เป็นลักษณะ คือ มีการสมาทานและการตั้งมั่น เป็นลักษณะ มีการกำจัดความเป็นผู้ทุศีล เป็นรศ หรือ มีความไม่มีโทษ เป็นรศ มีความสะอาด เป็นปัจจุปัญฐาน มีหิริ โอตตปปะ เป็นปทัฏฐาน

เนกขัมมบารมี มีการออกจากกาม และออกจากภพ เป็นลักษณะ มีการประกาศโทษของกามและภพนั้น เป็นรศ มีความหันหลังจากโทษนั้น เป็นปัจจุปัญฐาน มีความสังเวชสลัดใจ เป็นปทัฏฐาน

ปัญญาบารมี มีการรู้แจ้งแทงตลอดตามสภาวะ เป็นลักษณะ หรือมีการรู้แจ้งแทงตลอดไม่พลาด เป็นลักษณะ การชัดและการยิงธนูของคนฉลาด มีการส่องแสงตามวิสัย เป็นรศ คุจประทีป มีความไม่หลง เป็นปัจจุปัญฐาน คุจคนนำทางในป่า มีสมาธิ หรือ มีอริยสัจสี่ เป็นปทัฏฐาน

วิริยบารมี มีอุตสาหะเป็นลักษณะ มีการอุปถัมภ์ เป็นรศ มีการไม่จมลง เป็นปัจจุปัญฐาน มีวัตถุปรารถนาเพียร หรือ มีความสังเวช เป็นปทัฏฐาน

ขันติบารมี มีความอดทน เป็นลักษณะ มีความอดกลั้นต่อสิ่งที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนาเป็นรศ มีความอดทนอดกลั้น หรือมีความไม่โกรธ เป็นปัจจุปัญฐาน มีการเห็นตามความเป็นจริง เป็นปทัฏฐาน

^{๔๔}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐.

สังขารมี มีการไม่กล่าวผิด เป็นลักษณะ มีการประกาศตามความเป็นจริง เป็นรส มีความชื่นชม เป็นปัจจุภูฐาน มีความสงบเสงี่ยม เป็นปทัฏฐาน

อธิษฐานบารมี มีความตั้งมั่นในโพธิสมภาร เป็นลักษณะ มีการครอบงำสิ่งที่ปฏิบัติของโพธิสมภารเหล่านั้น เป็นปัจจุภูฐาน มีโพธิสมภาร เป็นปทัฏฐาน

เมตตาบารมี มีความเป็นไปแห่งอาการเป็นประโยชน์เกื้อกูล เป็นลักษณะ มีการนำประโยชน์เกื้อกูลเข้าไป เป็นรส หรือมีการกำจัดอาฆาต เป็นรส มีความสุภาพเรียบร้อย เป็นปัจจุภูฐาน มีการเห็นสัตว์ทั้งหลายเป็นที่น่าพอใจ เป็นปทัฏฐาน

อุเบกขาบารมี มีความเป็นไปโดยอาการเป็นกลาง เป็นลักษณะ มีการเห็นความเสมอกัน เป็นรส มีการสงบความเคียดแค้นและความยินดี เป็นปัจจุภูฐาน มีการพิจารณาความสัตว์มีกรรมเป็นของตน เป็นปทัฏฐาน^{๔๕}

๒.๔.๒ ระดับของบารมี

วิธีสร้างบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาทมีอยู่ ๓ ขั้นตอน คือ การให้ทาน การถือศีล และการเจริญภาวนา ซึ่งเรียกว่า “ทาน ศีล ภาวนา” ซึ่งการให้ทานหรือการทำทานนั้นเป็นการสร้างบารมีที่ต่ำที่สุด ใด้บุญน้อยที่สุด ไม่ว่าจะทำมาอย่างไรก็ไม่มีทางที่จะใด้บุญมากไปกว่าการรักษาศีล การรักษาศีลนั้นแม้จะปฏิบัติมาอย่างไร ก็ไม่มีทางที่จะใด้บุญบารมีมากเกินไปกว่า การเจริญภาวนาไปได้ การเจริญภาวนา จึงเป็นการสร้างบุญบารมี ที่สูงที่สุด ใด้อานิสงค์มากที่สุด

พุทธบริษัทผู้ปรารถนาเพื่อเป็นพระโพธิสัตว์ ยังจะต้องบำเพ็ญกรรมอันสำคัญยิ่งอีก อย่างหนึ่งซึ่งเรียกว่า พุทธกรรมกรรม คือ กรรมพิเศษที่ทำให้เป็นสมเด็จพระพุทธเจ้าได้ พระพุทธกรรมกรรม มีชื่อเรียกอีกอย่างว่า โพธิปริปาจนกรรม หรือเรียกตามความหมายโดยทั่วไปว่าบารมีกรรม คือกรรมสำหรับบ่มพระพุทธรูมิ หรือเรียกว่า พุทธการกรรม คือ กรรมที่ทำให้เป็นพระพุทธรเจ้า หากว่าคุณธรรมหมวดนี้ไม่สมบูรณ์แล้วไซ้ ความเป็นพระพุทธรเจ้าก็ยังไม่เหลืออยู่อีกยาวไกล กรรมพิเศษที่ส่งให้เป็นพระพุทธรเจ้า มีอยู่ ๑๐ ประการ กล่าวคือ บารมี หมายถึงปฏิบัติทานอันยิ่งยวด คุณสมบัติ คือคุณธรรมที่ประพฤติอย่างยิ่งยวด ไ้แก่ ความดีที่บำเพ็ญเป็นพิเศษเพื่อบรรลุ จุดปลายทางอันสูงส่ง คือ

๑. ทาน การให้ การเสียสละ พระโพธิสัตว์เจ้าทั้งหลาย ไม่ว่าจะเกิดในภพใดทั้งผู้ใด้มีจนจะต้องมีความยินดีในการบำเพ็ญทานอยู่เนื่อง ๆ มีน้ำจิตคิดใคร่บริจาคทานต่อทุกเวลา เมื่อมีผู้ขอจะต้องไม่พะวงหน้าคิดหลัง มีความยินดีอย่างยิ่งที่จะให้ สิ่งใดที่ตนมีแล้วเป็นอันต้องให้ทั้งสิ้น แม้

^{๔๕} ประณีต ก้องสมุทร แห่งคณะสหัชกรรม, พระศรีอริยเมตไตรย์, หน้า ๑๔-๑๑.

จะเป็นบุตร ภรรยาอวัยวะ เลือดเนื้อ และชีวิต หากใครคิดอยากจะได้ก็สามารถให้ได้ มีน้ำใจเหมือนดังสายน้ำไหลไปไม่หวนคืน หรือเหมือนหมอน้ำที่คว่ำน้ำทิ้งไม่ให้เหลือค้างอยู่เลยแม้แต่หยดเดียว การบริจาคทานก็ต้องขาดจากใจเช่นนี้เหมือนกัน

๒. ศิล การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย พระโพธิสัตว์เจ้าทั้งหลาย ไม่ว่าจะไปเกิดในภพใดทั้งผู้ดีมีจน ย่อมรักษาศีล สมาทานศีลผูกจิตยึดมั่นปฏิบัติในศีลเป็นนิตย์ ให้ศีลนั้นบกพร่องขาด รักษาดีกว่าชีวิตแม้จะต้องสละชีวิตอยู่ในสภาวะการณ์ไหนจะต้องยอมเพื่อทรงไว้ซึ่งศีลไว้ก่อน มีน้ำใจในการรักษาศีลเหมือนดัง จามรี มั่นรักษนหางของมันยิ่งกว่าสิ่งใดอื่น ถ้าเดินไปถูกหนามเกี่ยวเอาเอาไว้จะไม่ดึงหางออกจากหนามเพราะเกรงว่าตนจะขาดยอมยี่นึ่งอยู่กับที่ รอให้ขนหางหลุดออกหนามเองก่อน ถ้าไม่หลุดก็จะยืนอยู่อย่างนี้จนถึงตายก็ยอม มันจะรักษนหางเท่าชีวิต พระโพธิสัตว์เจ้าทั้งหลายก็จะอุทิศสาหพยายามรักษาศีล สมาทานศีล มีใจรักในศีล จะรักษาศีลเท่าชีวิตยอมตายไม่ให้ศีลขาด เหมือนอย่างจามรียอมตายไม่ให้ขนหางขาด

๓. เนกขัมมะ การออกบวช การปลีกตัวออกจากกาม พระโพธิสัตว์เจ้าทั้งหลาย ไม่ว่าจะไปเกิดในภพใดชาติใดทั้งผู้ดีมีจน ย่อมมีใจยินดีในการบรรพชาอุปสมบทเพื่อบำเพ็ญพรตพรหมจรรย์อยู่เสมอ ทั้งนี้ก็เพื่อออกจากภราวาสวิสัยการอยู่ครองเรือน แม้ในโอกาสบางครั้งจะไม่มีพระพุทธรเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลก พระโพธิสัตว์เจ้าเมื่อได้เกิดมาเป็นมนุษย์แล้วก็จะออกบวชเป็นฤๅษีชีไพร เมื่อโอกาสได้พบพระพุทธรศาสนาที่จะมีใจเลื่อมใสในพระรัตนตรัย ออกบรรพชาอุปสมบทเป็นพระภิกษุในพระธรรมวินัยแห่งองค์สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถพระองค์นั้น ด้วยมีจิตยินดีในภาวะที่จะออกจากทุกข์ให้พ้นวิภูสงสาร จะถือนั่นในการออกบวชอยู่เนือง ๆ มีจิตปรารถนาที่จะออกบวชเหมือนดังนักโทษผู้ถูกกักขังจองจำอยู่ในเรือนจำ ต้องทนทุกข์ทรมาน ได้รับทุกข์เวทนา รำคาญขุ่นข้องหมองใจ ย่อมมีความปรารถนาที่จะออกจากเรือนจำที่ทนทุกข์ระกำอยู่เสมอ ๆ พระโพธิสัตว์เจ้าทั้งหลายก็เช่นเดียวกัน ย่อมมีจุดมุ่งหมายที่จะออกจากคุกตะราง คือการเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวิภูสงสาร จึงหาทางออกบำเพ็ญพรต กล่าวคือ การออกบวชอยู่เนือง ๆ ไม่ยอมให้ตนเป็นนักโทษแห่งวิภูสงสารอยู่ตลอดการ

๔. ปัญญา ความรอบรู้ พระโพธิสัตว์เจ้าทั้งหลาย ไม่ว่าจะไปเกิดในภพใดชาติใดทั้งผู้ดีมีจน มีจิตมั่นที่จะเพิ่มพูนปัญญาอยู่เสมอ ๆ กล่าวคือ การแสวงหาความรู้อันเป็นบ่อเกิดแห่งปัญญา ขวนขวายพยายามอบรมสั่งสมหมั่นสมาคมกับท่านผู้รู้ผู้เป็นปราชญ์ มีน้ำใจที่ไม่รู้จักคำว่าอึมในวิทยาการต่าง ๆ ไม่เลือกชนชั้นวรรณะของผู้มีความรู้ไม่ว่าท่านจะเป็นใครก็ตาม ขอให้ได้มีโอกาสได้ถามซึ่งอรรถธรรมและเหตุการณ์ทั้งปวง ทั้งนี้ก็เพราะปัญญาเป็นธรรมอันสูงสุดผู้ปรารถนาพระพุทธรภูมิพึงขวนขวายอยู่เสมอ พระโพธิสัตว์เจ้าผู้แสวงหาความรู้เพื่อสั่งสมปัญญาบารมี เหมือนดังพระภิกษุสงฆ์ผู้ประพฤติตามอริยวงศ์ประเพณีแห่งสมเด็จพระจอมมุนีที่เวียนฉัตรบวชคณาจารย์ไป

ตามลำดับหมู่บ้าน ไม่เลือกรับอาหารบิณฑบาตและผู้ใส่บาตรตามบ้าน โนนบ้านนี้ มีความยินดีรับ ไม่เลือกหน้าว่าเป็นไพร่ผู้ดีจากเศรษฐี เพราะมีความประสงค์เพียงว่าขอเพียงแต่อาหารเป็นเครื่องยังชีพเท่านั้น เพื่อบำเพ็ญสมณกิจแห่งตนสืบไป พระโพธิสัตว์เจ้าผู้ปรารถนาทางปัญญาก็ต้องรับฟัง คำสั่งสอนของท่านผู้รู้ทั้งหลายโดยไม่เลือกชนชั้นวรรณะเช่นกัน

๕. วิริยะ ความเพียรรู้ พระโพธิสัตว์เจ้าทั้งหลาย ไม่ว่าจะไปเกิดในภพใดชาติใดทั้งผู้ดีมีเงิน จะต้องหมั่นเพิ่มพูนวิริยะความเพียรสร้างเสมออย่างไม่ย่อท้อ ไม่ผัดวันประกันพรุ่งเมื่อวันวันนี้ให้สูญไปเปล่าประโยชน์ กล่าวคือ เป็นผู้มีจิตใจกล้าหาญในการประกอบกุศลกรรมคุณงามความดีเพื่อแลกกับพระโพธิญาณอันเป็นสิ่งประเสริฐสุดยอดที่ตั้งความหวังเอาไว้ ถึงแม้บางครั้งจะต้องถึงซึ่งความตายก็ตามที ก็จะไม่ลดละความเพียรไม่ขาดต่ออุปสรรคปัญหาใด ๆ ทั้งสิ้น มีอุปมาเหมือนดัง ราชสีห์ตัวที่มีความเพียรเป็นเลิศ เมื่อจะนอนจะจดจำท่านอนเอาไว้ เมื่อตื่นขึ้นมาให้อยู่ในท่าเดิมให้แข็งได้เป็นดังนี้จึงจะออกแสวงหาอาหารกิน พระโพธิสัตว์เจ้าผู้มีจิตมุ่งหมายต่อพระพุทธรูมิ จะต้องมีจิตใจอาหาญอุตสาหพยายาม กล่าวคือ วิริยะธรรมจนกว่าจะถึงพระปรมาภิเษกสัมโพธิญาณ

๖. ขันติ ความอดทน พระโพธิสัตว์เจ้าทั้งหลาย ไม่ว่าจะไปเกิดในภพใดชาติใดทั้งผู้ดีมีเงิน จะต้องหมั่นเพิ่มพูนขันติในการตั้งสมความดีอันเป็นกุศลกรรมต่าง ๆ บางครั้งถูกมองในแง่ร้าย ถูกกลั่นแกล้งซ้ำเติมต่าง ๆ นานา จะต้องมีขันติกำกับไว้ในจิตอยู่ตลอดเวลา แม้จะต้องสู้อทนจนถึงความสิ้นชีพิตักษัยก็ตามที จะต้องพลีกายเพื่อเข้าแลกต่อพระโพธิญาณการใหญ่ คือพระพุทธรูมิที่ตนปรารถนาให้สำเร็จลงจงได้ เหมือนดัง ความอดทนของแผ่นดินพื้นพสุธา ไม่ว่าผู้คนหรือสรรพสัตว์ที่อาศัยอยู่ใน โลกนี้ จะเอาของที่ดีหรือสิ่งที่เลว ของสะอาดหรือของสกปรกครดีใส่ จะเป็นของหนักหรือของเบา แผ่นดินก็ไม่แสดงความรู้สึกที่ไม่พอใจหรือขุ่นเคืองออกมาให้เห็น นั่งเฉยอยู่นี้เป็นเวลาหลายชั่วโมงกับชั่วกัลป์ พระโพธิสัตว์ผู้มีจิตมุ่งหมายต่อพระโพธิญาณ พยายามตั้งสมขันติธรรมไม่มีอาการพิโรธจิตคิดมุ่งร้ายเดือดดาลใจ ไม่มีอาการหวั่นไหวในเหตุการณ์ทั้งปวง ทั้งนี้เพื่อความถึงซึ่งพระปรมาภิเษกสัมโพธิญาณในอนาคตกาล

๗. สัจจะ ความจริง คือพูดจริง ทำจริง และจริงใจ พระโพธิสัตว์เจ้าทั้งหลาย ไม่ว่าจะไปเกิดในภพใดชาติใดทั้งผู้ดีมีเงิน จะต้องพยายามหมั่นเพิ่มพูนสัจธรรม กล่าวคือ มีจิตใจที่ประกอบด้วยความสัตย์ซื่อตรง ไม่ลวงละเมียดเกิดเป็นเท็จ เมื่อปัญญาเห็นว่าจะทำสิ่งใดก็ต้องทำสิ่งนั้น ไม่กลับกลอกหลอกลวง อันเป็นกิริยาที่โกหกทั้งตนและผู้อื่น มีความเที่ยงธรรมประจำจิตเสมอ ดังตราคันชั่ง มีความตั้งใจจริงที่จะสร้างความคิดให้เต็มที่ไม่คลอนแคลนโลเล แม้บางครั้งจะต้องเดิมพันด้วยชีวิต มีผู้มาขู่ฆ่าก็ยอมตายไม่ยอมให้ผิตไปจากความที่ได้ตั้งใจทำความดีนั้นๆ เอาไว้ แม้จะถึงแก่ชีพิตักษัยเพื่อแลกเอาพระโพธิญาณก็ยอมไม่แปรผันสัจจะ เหมือนดัง ดาวประกายพรึกที่โคจร

อยู่ในเส้นทางของตนตามฤดูกาลประจำอยู่ในทิศไหน จะไม่มีการแปรเปลี่ยนชักย้ายไปปรากฏอยู่ทางทิศอื่นปีแล้วปีเล่าตลอดเวลาอันยาวนาน พระโพธิสัตว์เจ้าก็เช่นกัน เมื่อมีจิตมุ่งหมายต่อพระโพธิญาณอันประเสริฐแล้ว จะต้องตั้งตนอยู่ในความสัจย์ไม่บิดเบือนและแปรผัน มีความเที่ยงตรงจนกว่าจะถึงพระปรมาภิเษกสัมโพธิญาณ

๘. อธิษฐาน ความตั้งใจมั่น ตัดสินใจเด็ดเดี่ยว พระโพธิสัตว์เจ้าทั้งหลาย ไม่ว่าจะไปเกิดในภพใดชาติใดทั้งผู้ดีมีจน จะต้องมามีใจที่ประกอบด้วยอธิษฐานธรรม มีความมั่นคงเด็ดขาด กล่าวคือ การตั้งความปรารถนาเพื่อให้บรรลุผล เมื่อตั้งเป้าหมายสิ่งใดไว้ ต้องหมั่นตั้งความปรารถนาอยู่เสมอพยายามตั้งความมั่นคงแห่งดวงจิต เพียรเพิ่มเติมให้ยิ่งๆ ขึ้นไปให้สำเร็จตามความประสงค์ให้จงได้ เมื่อได้ตั้งสัจจะอธิษฐานแล้วก็มามีใจที่แน่วแน่ไม่หวั่นไหวโยกคลอน ถึงใครจะคอยขู่ฆ่าให้สิ้นชีวิตก็ตามที เหมือนดัง ก้อนหินแห่งภูเขาแห่งใหญ่มหึมาอันตั้งอยู่ดีแล้ว แม้จะถูกพายุขนาดใหญ่สักเพียงไหนที่พัดมาจากทิศต่างๆ ก็ไม่อาจทำให้ภูเขานั้นสั่นสะเทือนหวั่นไหวได้แม้แต่น้อยนิด พระโพธิสัตว์เจ้าทั้งหลายก็เช่นเดียวกัน เมื่อมีจิตมุ่งตรงต่อพระโพธิญาณอันประเสริฐแล้ว โดยการตั้งความปรารถนาอันมั่นคงถาวรแล้ว จะไม่มีอะไรมาทำจิตใจให้เปลี่ยนแปลงได้จนกว่าจะได้บรรลุพระปรมาภิเษกสัมโพธิญาณ

๙. เมตตา ความรักใคร่ ความปรารถนาดี พระโพธิสัตว์เจ้าทั้งหลาย ไม่ว่าจะไปเกิดในภพใดชาติใดทั้งผู้ดีมีจน จะต้องมามีน้ำใจที่เต็มเปี่ยมไปด้วยเมตตา กล่าวคือ มีความปรารถนาดีต่อสรรพชีวิตทุกถ้วนหน้า ไม่ว่าจะมิตรหรือศัตรูด้วยคิดว่าทุกชีวิตเป็นเพื่อนเกิด แก่ เจ็บ และตายด้วยกัน เมื่อเห็นเขาประมาทก็ให้มีเมตตาจิตคิดช่วยเขา ให้ความรู้สึที่ดีๆ แก่เขา มีความปรารถนาที่ดีๆ ต่อผู้หลงมัวเมาอยู่ในโลกนี้ พยายามสั่งสมเมตตาธรรมให้เพิ่มพูนตั้งความปรารถนาดี ไม่มีราศีเกืองรุมเร้าในดวงจิต ถึงแม้ว่าบางครั้งบางคราวจะเอาชีวิตเข้าแลกเพื่อให้ปวงชนสัตว์อื่นได้รับความสุขก็ต้องยอม เพื่อแลกกับพระโพธิญาณอันเป็นสิ่งล้ำค่า เหมือนดัง ธารน้ำใสสะอาดเมื่อไหลผ่านไปยังที่ใดๆ ก็พาเอาความเย็นชุ่มชื้นไปยังสถานที่นั้นๆ ให้แก่สรรพสัตว์ทุกถ้วนหน้า ไม่ว่าจะป็นใครก็ตาม เช่น คนตาบอด หูหนวก ยาก เศรษฐี ฤๅษี อ้ามาตย์ราชเสนา องค์พระมหากษัตริย์ นักบวช เมื่อมีความปรารถนาแล้วยอมได้ดื่มกินน้ำในลำธารนั้น เสมอกันไม่เลือกที่รักมักที่ชัง และได้รับรสแห่งความเย็น ความชุ่มชื้นแก่กระหายได้เท่าๆ กัน พระโพธิสัตว์เจ้าผู้มีจิตมุ่งหมายต่อพระโพธิญาณ จะต้องพยายามเสริมสร้างเมตตาธรรมให้มีขึ้นในดวงจิต เพื่อแผ่ความเย็นใจไปทั่วทุกสารทิศ มีน้ำใจเป็นมิตรไมตรีไม่มีขีดจำกัด ผู้คบหาสมาคมด้วยยอมได้รับความเย็นใจไม่เคียดร้อน บำเพ็ญเมตตาบารมีธรรมอยู่อย่างนี้จนกว่าจะได้บรรลุถึงพระปรมาภิเษกสัมโพธิญาณ

๑๐. อุเบกขา ความวางใจเป็นกลาง พระโพธิสัตว์เจ้าทั้งหลาย ไม่ว่าจะไปเกิดในภพใดชาติใดทั้งผู้ดีมีจน จะต้องมามีน้ำใจที่ประกอบไปด้วยอุเบกขา กล่าวคือ มีจิตใจที่รักความยุติธรรม

อันเต็มกำลังในสรรพสัตว์ทุกถ้วนหน้าไม่ลำเอียงเข้าข้างโน้นข้างนี้ ไม่ชอบไม่ชังในสิ่งใดๆ ไม่ยินดี ยินร้ายในสิ่งต่างๆ ก็โดยอาศัยปัญญาเป็นพื้นฐาน เพราะรู้ว่าสัตว์ย่อมเป็นไปตามกรรม พยายาม บำเพ็ญอุเบกขาธรรมให้เพิ่มพูน ยังจิตใจให้ตั้งมั่นอยู่ในอุเบกขา มีความวางเฉยอยู่ในทุกสถานที่และ ในกาลทุกเมื่อ บางครั้งคราวถึงจะต้องเอาชีวิตของตนเข้าแลก มุ่งหมายเพื่อให้มันอยู่ในอุเบกขา ธรรมก็ต้องยอม เพื่อผลใหญ่คือ พระโพธิญาณ เหมือนดัง พื้นดินอันกว้างใหญ่ เมื่อมีไครนำเอาของ สกปรกโสภณหรือของหอมสิ่งสะอาดทิ้งใส่ลง ไปยังพื้นแผ่นดิน จะไม่แสดงอาการใดๆ ที่บ่งบอกถึง ความอาฆาต หรือความรักใคร่พอใจใดๆ แม้สักนิดเดียว ไม่มีความยินดียินร้ายโดยประการทั้งปวง เป็นแผ่นดินที่นิ่งเฉยปราศจากอาการหวั่นไหวใดๆ ทั้งสิ้น พระโพธิสัตว์เจ้าผู้มีจิตมุ่งหมายต่อพระ โพธิญาณ ก็พยายามเสริมสร้างพระอุเบกขาธรรมให้เกิดขึ้นประจำจิต ไม่รักไม่ชังในสรรพสัตว์ไม่ว่าผู้นั้นจะคิดดีหรือร้าย ปฏิบัติอยู่อย่างนี้ไปจนกว่าจะบรรลุถึงพระปรมาภิเชกสัมโพธิญาณ อันเป็น เป้าหมายสูงสุดที่ได้ตั้งความปรารถนาไว้แล้วนั้น ผู้เป็นหน่อแห่งพุทธจักร จะต้องบำเพ็ญบารมีทั้ง ๑๐ ประการให้บริบูรณ์ ซึ่งเป็นธรรมพิเศษที่จะเป็นเหตุให้ได้เป็นสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ใดพระองค์หนึ่งในอนาคตกาล^{๔๖}

พระพุทธกรณธรรม มีชื่อเรียกอีกอย่างว่า “โพธิปริพาจนธรรม” หรือเรียกตาม ความหมายโดยทั่วไปว่าบารมีธรรม คือธรรมสำหรับบ่มพระพุทธานุภาพ กล่าวคือพระโพธิสัตว์เจ้า ทั้งหลายผู้ปรารถนาต่อพระพุทธานุภาพจะต้องพยายามบำเพ็ญ เป็นคุณธรรมที่จะนำไปสู่ฝั่งแห่งพระ โพธิญาณ เมื่อกล่าวโดยองค์ธรรมจริงๆ แล้วก็มีอยู่ ๑๐ ประการตามที่ได้กล่าวมาแล้วเริ่มตั้งแต่ทาน ถึง อุเบกขา พระโพธิสัตว์เจ้าแต่ละพระองค์จะสั่งสมบารมีเหล่านี้ให้ครบถ้วนบริบูรณ์ จนกว่าจะได้ ตรีสรูเป็นพระพุทธเจ้า การสร้างบารมีจะต้องใช้เวลานานับเป็นหลายอสงไขยเป็นมหากัปนับชาติเกิด ไม่ถ้วน การสร้างบารมีแต่ละชาติย่อมมีความแตกต่างกันออกไปง่ายบ้าง และยากบ้าง ฉะนั้นจำแนก พระบารมีออกเป็นสามส่วนเรียกว่า ตรียางค์ คือ องค์สาม ยกตัวอย่าง เช่น พระบารมีธรรมอันดับ แรก คือ ทาน จำแนกเป็นตรียางค์ได้ดังนี้

ทานบารมีเป็นขั้นต้น ได้แก่ การเสียสละสิ่งไม่สำคัญมาก เช่น ทรัพย์สินเงินทองทานอุป บารมีที่เป็นทานขั้นกลาง ได้แก่ การเสียสละได้แม้สิ่งที่ตนรักมากๆ เช่น บุตร ภรรยา เลือดเนื้อ อวัยวะ ทานปรมัตถบารมีเป็นทานขั้นสูงสุด ได้แก่การเสียสละชีวิตเมื่อมีใครต้องการก็สามารถให้ได้ พระบารมีธรรมข้ออื่นๆ ก็สามารถแยกเป็นบารมีละ ๓ อย่างได้เช่นเดียวทานบารมี เมื่อจำแนกบารมี ธรรม ๑๐ ประการออกอย่างละ ๓ พระบารมี รวมกันเรียกว่า บารมี ๓๐ ทศ มีดังนี้

^{๔๖}พระมหาสุภาพพัฒน์ อนันทจารย์, กว่าจะเป็น พระพุทธเจ้า ๕ พระองค์, (กรุงเทพมหานคร : ลูก ส. ธรรมภักดี, ๒๕๔๗), หน้า ๑๔๕-๑๕๗.

ที่	บารมีขั้นต้น	ที่	บารมีขั้นกลาง	ที่	บารมีขั้นสูงสุด
๑	ทานบารมี	๑	ทานอุปัชฌายะบารมี	๑	ทานปรมัตถบารมี
๒	ศีลบารมี	๒	ศีลอุปัชฌายะบารมี	๒	ศีลปรมัตถบารมี
๓	เนกขัมมบารมี	๓	เนกขัมมอุปัชฌายะบารมี	๓	เนกขัมมปรมัตถบารมี
๔	ปัญญาบารมี	๔	ปัญญาอุปัชฌายะบารมี	๔	ปัญญาปรมัตถบารมี
๕	วิริยะบารมี	๕	วิริยะอุปัชฌายะบารมี	๕	วิริยะปรมัตถบารมี
๖	ขันติบารมี	๖	ขันติอุปัชฌายะบารมี	๖	ขันติปรมัตถบารมี
๗	สัจจะบารมี	๗	สัจจะอุปัชฌายะบารมี	๗	สัจจะปรมัตถบารมี
๘	อธิษฐานบารมี	๘	อธิษฐานบารมี	๘	อธิษฐานปรมัตถบารมี
๙	เมตตาบารมี	๙	เมตตาอุปัชฌายะบารมี	๙	เมตตาปรมัตถบารมี
๑๐	อุเบกขาบารมี	๑๐	อุเบกขาบารมี	๑๐	อุเบกขาปรมัตถบารมี
๑๐	ขั้นธรรมดา	๒๐	ขั้นอุปัชฌายะ	๓๐	ขั้นปรมัตถบารมี

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณ ๑๐ ประการสมุทฺธคาบ สมิทธิธรรมสโมธาน ๘ ข้อเหล่านี้บริบูรณ์ จึงมีอภิไศยปรารถนาพุทธภูมิได้ และว่า เรียกพระโพธิสัตว์จำเดิมแต่ได้รับพยากรณ์จากพระที่ปึงกรทสพลต่อจากนั้นพระโพธิสัตว์ก็ได้บำเพ็ญพุทธการกกรรม (กรรมที่ทำให้เป็นพระพุทธรเจ้า) ๑๐ ประการได้แก่

๑. บำเพ็ญทาน สละบริจาคลังทั้งปวงจนถึงร่างกายชีวิตให้ได้หมดสิ้น เหมือนอย่าง เทาษณะน้ำคว่ำจนหมดน้ำ

๒. บำเพ็ญศีล รักษาศีลยิ่งกว่าชีวิต เหมือนอย่างเนื้อทรายรักษาขนยิ่งกว่าชีวิต

๓. บำเพ็ญเนกขัมม ออกจากกามจากบ้านเรือน เหมือนอย่างมุ้งออกจากพันธนาการ

๔. บำเพ็ญปัญญา เข้าหาศึกษาใต้อาณัติบัณฑิต โดยไม่เว้นว่าจะเป็นคนคลุ้มคลั่งหรือคนบ้าหรือสูงหรือต่ำเหมือนอย่างกษัตริย์ที่ขบถไปโดยลำดับ ไม่เว้นแม้ที่ตระกูลต่ำ

๕. บำเพ็ญวิริยะ มีความเพียรมั่นคงไม่ย่อหย่อนทุกอิริยาบถเหมือนอย่างสิทธราชมี ความเพียรมั่นคงในอิริยาบถทั้งปวง

๖. บำเพ็ญขันติ อดทนทั้งในการได้รับการยกย่อง ทั้งในการถูกหมิ่นแคลน เหมือนอย่างแผ่นดินใครทิ้งของสะอาดไม่สะอาดก็รองรับได้ทั้งนั้น

๗. บำเพ็ญสัจจะ รักษาความจริงไม่พูดเท็จทั้งรู้ แม้ฟ้าจะผ่าเพราะเหตุไม่พูดเท็จ ก็ไม่ยอมพูดเท็จหรือแม้เมื่อพูดเท็จจะได้ทรัพย์เป็นต้น ก็ไม่ยอมพูดเท็จเหมือนอย่างดาวโอสถี ดำเนินไปในวิถีของตนเที่ยงตรงทุกฤดู

๘. บำเพ็ญอุชิฐฐาน ตั้งใจมุ่งมั่นไม่หวั่นไหว คือเด็ดเดี่ยวแน่อนในสิ่งที่อุชิฐฐานใจไว้เหมือนอย่างภูเขาหิน ไม่หวั่นไหวในเมื่อถูกลมกระทบทุกทิศ

๙. บำเพ็ญเมตตาแผ่มิตรภาพไมตรี ไม่คิดโกรธอาฆาตมีจิตสม่ำเสมอเป็นอันเดียวทั้งผู้ที่ให้และผู้ที่ไม่ให้หรือไม่ให้โทษ เหมือนอย่างน้ำแผ่ความเย็นไปให้อย่างเดียวกันแก่ทั้งคนชั่วและคนดี

๑๐. บำเพ็ญอุเบกขา วางจิตมัธยัสถ์เป็นกลางทั้งในคราวสุขทั้งในคราวทุกข์ เหมือนอย่างแผ่นดินเมื่อใครทิ้งของสะอาดไม่สะอาดลงไปก็มีมัธยัสถ์เป็นกลาง^{๑๗}

สรุปว่า พุทธการกรรม ๑๐ ประการเหล่านี้เรียกว่า วิธีการบำเพ็ญ “บารมี” ตรงกับคำว่า ปรมะ ที่แปลว่าอย่างยิ่ง หมายถึงเต็มบริบูรณ์ แต่ก็มิใช่ว่าจะเต็มบริบูรณ์ได้เอง ต้องปฏิบัติบำเพ็ญเพิ่มพูนขึ้นเรื่อยๆ คือต้องทำให้เต็มบริบูรณ์เหมือนตักน้ำเตาใส่ตุ่มใหญ่อยู่เรื่อยๆ จนกว่าจะเต็ม บำเพ็ญจนเต็มบริบูรณ์เมื่อใดก็สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าเมื่อนั้น พระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญบารมีนับตั้งแต่ได้รับพยากรณ์จากทิปิงกรพุทธเจ้า ตลอดเวลา ๔ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ กัป ผ่านพระพุทธเจ้าที่ได้ตรัสรู้ในกัปนั้นๆ นับแต่พระทิปิงกรเป็นต้นมาถึง ๒๔ พระองค์ (ดูพระพุทธเจ้า ๒๘ พระองค์) จึงได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า บารมีที่บำเพ็ญมาโดยลำดับดังกล่าว แบ่งเป็น ๓ ชั้น ชั้นสามัญเรียกว่าบารมีเฉยๆ ชั้นกลางเรียกว่า อุปบารมี ชั้นสูงสุดเรียกว่า ปรมัตถบารมี เช่น การบริจาคพัสดุภายนอก เรียกว่าทาน บริจาคอวัยวะ เรียกว่าทานอุปบารมี บริจาคชีวิต เรียกว่าทานปรมัตถบารมี การสร้างบุญบารมีก็คือการทำบารมี ๑๐ ประการให้สมบูรณ์ มีทั้งชั้นบารมีธรรมดา ชั้นอุป-บารมี และปรมัตถบารมี ซึ่งมี ทาน สีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ ศัจจะ อุชิฐฐาน เมตตา อุเบกขา รวมเป็น ๑๐ ประการ ซึ่งพระศรีอาริยมตไตรย์ ท่านก็ต้องบำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการให้สมบูรณ์ก่อนจึงจะสามารถตรัสรู้มาเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตได้

๒.๕ ลักษณะและคุณค่าของการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์

พระธรรมธีรราชหมามุนี (โชค ญาณสิทธิเถร) ได้กล่าวถึงกองบารมีของพระศรีอาริยมตไตรย์ ได้กล่าวไว้ในหนังสือ พระมาลัยลงไปโปรดสัตว์นรก ตอนหนึ่ง ไว้ว่า

พระมาลัย คุณก่อนมหาบพิตรพระราชสมภาร ศาสนาของพระองค์หากคนเป็นไปบ้างเป็นต้นมิได้มีนั้น เป็นเพราะเหตุผลแห่งอะไร ขอถวายพระพร ?

^{๑๗}พระมหาวิริจิต ญาณคุโณ (เขียวชาญ), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์คุณค่าของคติความเชื่อ เรื่อง พระศรีอาริยมตไตรย์ ในพุทธปรัชญาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๕๘-๕๙.

อารยเมตไตรย ศาสนาของโยมหากคนใบ้บ่ามิได้นั้น เป็นเพราะเหตุที่โยมมิได้เจรจามุสา ล้อลวงคนทั้งหลาย หากคนตาบอดมิได้นั้นเป็นเพราะเหตุที่โยมเกลียวแลดูสมณพราหมณาจารย์ผู้มี ศีลมีศีลย์ทั้งปวงด้วยตาอันเป็นที่รัก หากคนเตี้ย ค่อม มิได้นั้น ด้วยเหตุที่โยมทำกายให้ตรง คือว่า ประพฤติสุจริต รักษาศีล ฟังพระธรรมเทศนา หากคนเป็นโรคภัยไข้เจ็บมิได้ เพราะเหตุที่โยมให้ยา เป็นทาน และช่วยบรรเทาทุกข์ภัยของสัตว์ทั้งปวง คนในศาสนาของโยมมีความสุขสบายดีเสมอกัน นั้น ด้วยว่าโยมให้ข้าวน้ำ ฝ้าย่อนท่อนสะไบ เรือแพนาวา ของหอมเป็นทาน ศาสนาของโยมไม่มี มารมาผจญ ด้วยเหตุที่โยมมิได้ทำสัตว์ให้สะดุ้งตกใจกลัว คนในศาสนาของโยมล้วนแต่มีรูปร่าง งดงามนั้น เป็นผลที่โยมให้ของรักเป็นทานแก่สมณพราหมณาจารย์ และยาก วนิพก คนกำพร้า อนาถา คนในศาสนาของโยมนั้น ได้ไปสวรรค์ทั้งสิ้น คือ ได้ไปหมดทุกคน ด้วยเหตุที่โยมให้ ช้าง ม้า ราชรถ ยวดยาน คานหามเป็นทาน ศาสนาของโยมมีพื้นแผ่นดินราบเรียบเสมอกันนั้น เป็นผลที่โยม แผ่เมตตาจิตไปในสัตว์ทั้งหลายเสมอหน้ากัน คนในศาสนาของโยมที่มั่งคั่งสมบูรณ์ ก็มีความสุข ร่าเริงนั้น เป็นด้วยเหตุที่โยมยังจิตจากให้ชุ่มชื้นด้วยทรัพย์สิ่งของเงินทองตามความปรารถนาตาม ชอบใจของท่านอรหันต์มาลัยจงเข้าพระทัย โดยนัยตามที่โยมเล่าถวายมานี้เถิด

พระมาลัย คุณก่อนมหาบพิตรพระราชสมภารพระองค์ มหาบพิตรทรงบำเพ็ญบารมีมากี่ อสงไขย และจะลงไปเกิดในตระกูลไหน พระชนกพระชนนี สาวกและสาวิกา ตลอดจนไม้ที่จะได้ ไปตรัสรู้ชื่อว่าอย่างไร ของงได้บอกไป ณ บัดนี้เถิด ขอถวายพระพร ?

อารยเมตไตรย ข้าแต่พระคุณเจ้าพระอรหันต์มาลัย โยมได้บำเพ็ญบารมีมาช้านานถึง ๑๖ อสงไขยแสนมหากัลป์ สมดังบารมี ๓๐ ทัศนั้น โยมก็ได้บำเพ็ญมาเป็นอย่างดี ถ้าโยมให้ทานแล้ว โยมจะได้ระวางหน้าระวางหลังนั้นหามิได้ ในศาสนาของข้าพระองค์ไม่มีคนบ้า คนใบ้ ด้วยเหตุที่ข้า พระองค์ไม่เคยพูดเท็จหลอกลวงใครๆ ไม่มีคนตาบอดเพราะข้าพระองค์มองสมณะผู้มีศีลแลจาก วนิพกเห็นใจด้วยนัยน์ตาที่เต็มเปี่ยมด้วยความรักใคร่สงสาร ไม่มีคนง่อยเปลี้ยเสียขาเพราะเวลา ทำบุญทานข้าพระองค์ยืนตรงเสมอ ไม่มีคนเจ็บไข้ได้ป่วยไร้โรคาพยาธิ ก็เพราะข้าพระองค์ถวายยา เป็นทานอยู่เสมอเนื่องนี้ ไม่มีมารผจญเพราะข้าพระองค์ไม่เคยทำให้คนหรือสัตว์นั้นตกใจ ใน ศาสนาของข้าพระองค์ไม่มีใครขี้ริ้ว ขี้เหร่ มีแต่คนรูปร่างเพราะยามข้าพระองค์ให้ทานให้แก่ของ อันเป็นที่รักแก่ยากจนคนตลอดจนสมณพราหมณ์เสมอ

ในศาสนาของข้าพระองค์ทุกคนได้ไปสวรรค์ทุกคน เพราะข้าพระองค์ให้ช้างม้าราชรถ ยวดยานพาหนะเป็นทาน ในศาสนาของข้าพระองค์นั้นแผ่นดินราบเรียบเสมอกันหมด เพราะ ข้าพระองค์แผ่เมตตาจิตไปยังสรรพสัตว์เสมอ คนในศาสนาของข้าพระองค์มั่นคงสมบูรณ์ ด้วยทรัพย์สิน โภคา เพราะเหตุว่าข้าพระองค์ให้ทานแก่ผู้ยากไร้เห็นใจด้วยทรัพย์สิ่งของเงิน

ทองตามที่เขาปรารถนาอยู่เนื่องนิตย์โดยทั่วถึง ข้าแต่พระคุณเจ้า ข้าพระองค์บำเพ็ญบารมีมา
ช้านานถึง ๑๖ อสงไขยแสนกัป บารมี ๓๐ ทศนั้นก็ได้บำเพ็ญมาอย่างพร้อมมูลแล้ว”^{๔๘}

ในฎีกามาลัยเทวสูตร โดยพิสดาร ได้กล่าวถึงกองบารมีของพระโพธิสัตว์นามว่า พระศรี
อารีย์ไว้ว่า

พระศรีอารีย์สร้างบารมี ๑๐ ทศ มีทานบารมีเป็นต้น ตั้งปณิธานปรารถนาขอให้ทานศีล
เมตตาภาวนา จงเป็นปัจจัยแก่พระโพธิญาณ เมื่อสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ขออย่าให้มนุษย์
ทั้งหลายพิกลพิการ ในศาสนาของข้าพเจ้า เมื่อสร้างพระบารมีได้เสด็จเสวยอันประดับด้วย
มหามงกุฎให้เป็นทาน มากกว่าผลมะพร้าวในชมพูทวีป ได้ควักดวงตาทั้งสองทำเป็นทาน
มากกว่าดาวในอากาศ กระทำทานปรมัตถบารมี สละหัวใจให้แก่ยาก มากกว่าดอกบัวใน
ชมพูทวีป ได้กระทำอัมมัตถิกทานภายใน ไม่กล่าวเท็จล่อลวงยากทั้งหลาย ในศาสนาของ
ข้าพเจ้าจึงไม่มีคนเป็นบ้าเป็นใบ้ ได้สดับตรับฟังพระธรรมเทศนาเกิดศรัทธาเลื่อมใส
ศาสนาของข้าพเจ้าจึงมิได้หนัก แลเห็นผู้ทรงศีลด้วยความรักใคร่ ในศาสนาของข้าพเจ้าจึง
มิได้บอด กระทำทานด้วยกายอันซื่อตรงสุจริตเป็นอย่างดีมิได้คดโกง ในศาสนาของข้าพเจ้า
จึงไม่มีคนเตี้ยค่อม ให้โอสถแก่สัตว์ทั้งหลายที่ถูกโรคพยาธิเบียดเบียน ในศาสนาของข้าพเจ้า
ไม่มีโรค ได้แก่เมตตาจิตรักใคร่ในสัตว์ทั้งหลายไม่ให้สะดุ้งตกใจกลัว ในศาสนาของข้าพเจ้า
จึงไม่มารมาเบียดเบียน ได้ให้ข่าน้ำแก่ยาก ในศาสนาของข้าพเจ้าจึงมีทิพย์สมบัติ ได้ให้ผ้า
โกสัลยพัสดุและผ้าโขมพัสดุ ในศาสนาของข้าพเจ้าจึงมีรูปโฉมงามอุดม ได้ให้ยวดยานคาน
ห้ามช้างม้าเป็นทาน ในศาสนาของข้าพเจ้าจึงมีความสุขกายไม่ลำบาก ได้ปล่อยสัตว์จาก
เครื่องจองจำ ในศาสนาของข้าพเจ้ามนุษย์จึงไม่มีโทษ จะไม่ได้เป็นทาสีทาสา ได้กระทำ
เมตตาจิตเสมอเสมอในสัตว์ทั้งปวง ในศาสนาของข้าพเจ้าแผ่นดินจะราบเรียบดังพื้นหน้า
กลอง ได้ยังยากทั้งหลายด้วยข่าน้ำโภชนาหารและทิพย์สมบัติต่างๆ ในศาสนาของ
ข้าพเจ้า แม่น้ำใหญ่น้อยทั้งปวงจึงมีน้ำเต็มบริบูรณ์ถึงขอบฝั่ง...”^{๔๙}

สรุปได้ว่าบารมีของพระศรีอารีย์ ซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์ ซึ่งพระองค์จะเป็นพระพุทธเจ้า
ประเภทวิริยะธิกะบำเพ็ญบารมี ๑๖ อสงไขยแสนกัป และเป็นในโยโพธิสัตว์ บำเพ็ญบารมี เพื่อตรัสรู้
เป็นพระวิริยะธิกพุทธเจ้า ใช้ระยะเวลา ๘๐ อสงไขยแสนกัป โดยแบ่งระยะเวลาเป็น

^{๔๘} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ) *พระมาลัยลงโปรดสัตว์นุทิมพ์ครั้งที่ ๔*,
(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๓), หน้า ๒๐๐-๒๐๒.

^{๔๙} อริยธรรม ป., *ฎีกามาลัยเทวสูตร โดยพิสดาร*, หน้า ๒๓๔-๒๓๕.

๑) คิดปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าในใจ ไม่ได้เปล่งแสดงความปรารถนานั้นออกมา ให้ผู้ใดทราบ ใช้เวลาบำเพ็ญบารมี ๒๘ อสงไขย

๒) ต่อจากนั้น จึงได้เปล่งวาจาแสดงความปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้านั้นออกมา ใช้เวลาบำเพ็ญบารมี ๓๖ อสงไขย

๓) หลังจากนั้น จึงได้รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธเจ้า พระองค์ใดพระองค์หนึ่งว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ใช้เวลาบำเพ็ญบารมี ๑๖ อสงไขยเช่นกัน

ส่วนที่ยกมาเป็นการสร้างบารมีหลากหลายของพระศรีอารยย์ที่ได้สร้างบารมีมาเป็นระยะเวลานานมาก พระศรีอารยเมตไตรย์ แปลว่า พระผู้อันอุดมเป็นสิริ ผู้มีเมตตาธิคุณ ผู้มีพระกรุณาเอ็นดูแก่หมู่สัตว์ทั้งหลาย หมายถึง ท่านผู้เป็นพระโพธิสัตว์ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาลเบื้องหน้า เดิมนาม เมตไตรย เป็นนามสกุลของแม่เลี้ยงที่เป็นราชสีห์ ชื่อว่า อริยมเมตไตรโย และเป็นนามที่เกิดจากพื้นจิตที่มีความเมตตาต่อเพื่อนมนุษย์ เกื้อกูลมีจิตการุณย์โอบอ้อมอารีต่อสรรพสัตว์ พุทธศาสนาเถรวาท เชื่อว่าท่านเป็นเพียงพระโพธิสัตว์องค์หนึ่งเท่านั้น กล่าวว่ามีตอนที่ท่านปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าในอดีตชาตินั้น ท่านเป็นพระเจ้าสังขจักรบรมกษัตริย์ ท่านได้ตัดพระเสี้ยวถวายเป็นพุทธบูชา ตั้งความปรารถนาต่อหน้าพระพักตร์ของพระสิริมิตรพุทธเจ้า ท่านเคยเกิดในชาติเดียวพระสมณโคดม โดยท่านเกิดเป็นนายควาญช้าง ส่วนพระสมณโคดม เกิดเป็นกษัตริย์นามว่า สัตตุดาปราชชา ท่านทั้งสอง เห็นว่า สัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ ตกอยู่ในอำนาจแห่งระคะตัมหาจักพันจากอำนาจระคะตัมหา อันเป็นทุกข์ภัยในวัฏฏะนี้ได้ ด้วยประการใด ปรารถนาจะพ้นจากวัฏฏะสงสาร ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต และในเรื่องนี้ ทำให้เกิดบุพพกรรม ของพระสมณโคดม พระมหากัสสปะ และพระศรีอารยย์ มีอีกเรื่อง พระสมณโคดม เกิดเป็นกษัตริย์ในนครกรัณทะกะ นามว่า อติเทวะ ส่วนพระเมตไตรย์ นามว่า สิริคุตตปุโรหิต ได้พรรณนาพระคุณของพระพุทธเจ้า จนทำให้กษัตริย์ ทำบุญใหญ่ให้แก่พระพรหมเทวะพุทธเจ้า ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต อีกเรื่องหนึ่ง ท่านทั้งสองได้เกิดเป็นพี่น้องกัน นามว่า พระสุริยามาศ (พระเมตไตรย) พระวรวรค์ (พระตถาคต) ทำผจญภัยในป่าผ่านอุปสรรคนานาประการ ด้วยความวิริยะอุตสาหะจนผ่านมาได้ด้วยดี พระศรีอารยเมตไตรย์ยัง ได้เคยมาเกิดแล้วหลายครั้ง ดังมีเรื่องดังต่อไปนี้ พระศรีอารยย์ได้เกิดเป็นกษัตริย์ที่เกาะลังกา เป็นกษัตริย์ขึ้นมา ผิดลูกผิดเมียของคนอื่น จนวันหนึ่งเมหาหนักขาดสติได้ฆ่าลูกเมีย ทำให้ไปเกิดในนรกเป็นเวลานาน จนมาเกิดเป็นยักษ์ณี ได้ตัดด้านนมเป็นพุทธบูชา ได้ไปเกิดเป็นยักษ์ ทำร้ายพระพุทธเจ้าแต่ต้องพ่ายแพ้ไปด้วยพุทธานุภาพ ได้นำดอกไม้มาขอขมา ได้ไปเกิดเป็นมนุษย์ชาวไร่ ได้เหยียบเงาของพระพุทธเจ้า และได้้นำแดงโม ๗ ลูกมาถวายพระพุทธเจ้า แต่มีลูกหนึ่งถูกหนูกัด พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ว่า ต่อไปในยุคกึ่งพุทธกาลจะได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ แต่ก่อนที่จะได้เป็นจะมีรูปร่างไม่งาม บนศีรษะจะมีรอยแผลดูรอยหนูเจาะ

ในสมัยของพระสมณ โคดม พระศรีอาริยเมตไตรย์ ได้เกิดเป็นพระภิกษุนามว่า อชิตภิกษุ ได้รับการอุปสมบท ได้รับความศรัทธา ศึกษาพระไตรปิฎกอย่างแตกฉาน วันหนึ่ง พระนางมหาปชาบดี โคตรมีพระน้านางของพระพุทธเจ้า ได้นำผ้าไตรจีวรเพื่อจะถวายพระพุทธเจ้า แต่พระองค์ปฏิเสธ ตรัสให้ถวายแก่หมู่สงฆ์ พระอัครสาวกไม่รับ พระอสีติสาวกไม่รับ จนไปถึงพระนวกะองค์สุดท้าย คือ พระอชิตภิกษุ ท่านจึงรับ พระนางเสียใจมาก พระพุทธองค์จึงคิดแสดงความอัศจรรย์ใจให้พระ นางเบาใจ ได้นำบาตรโยนไปในอากาศ ให้สาวกทั้งปวงหา ปรากฏว่าไม่มีใครหาพบ จนถึงพระอชิต ภิกษุได้ตั้งสัจจอธิษฐาน บาตรได้ตกมาสู่มือ พระพุทธเจ้าตรัสว่าพระภิกษุรูปนี้ต่อไปในอนาคตกาล จะได้เป็นพระพุทธเจ้านามว่า พระศรีอาริยเมตไตรย์ ยังมีอีกเรื่องหนึ่งกล่าวไว้ ที่จังหวัดลพบุรี ที่วัด ไร่ไผ่ กล่าวว่าท่านมาเกิดเป็นพระภิกษุ สร้างเนกขัมมบารมี มีรูปหล่ออยู่บ้านท่าลาด และมีประเพณี จนถึงทุกวันนี้ กล่าวว่าพระศรีอาริยเมตไตรย์มาดอนคำสาปของพระราม ที่ได้สาปท้าวอุณาราชไว้ที่ถ้ำเขา วงพระจันทร์ ลพบุรี แล้วยังมีกล่าวไว้ในหลายที่ พระศรีอาริยเมตไตรย์ในอนาคต กล่าวว่า เมื่อ มนุษย์มีอายุถึง ๘ หมื่นปี ท่านจะมาบังเกิดเป็นพระพุทธเจ้า ได้ปรากฏอยู่ในฎีกามาถ้อยเทวสูตร มิให้ หาอ่านกันอยู่มากมายหลายสำนวนด้วยกัน การสร้างบารมีของ พระศรีอาริยเมตไตรย์ ท่านบำเพ็ญ บารมี ๑๐ ประการ คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา กล่าวว่าในชาติที่จะมาเกิดในยุคถึงพุทธกาลท่านจะมาสร้างบารมีครั้งสุดท้าย เหมือนพระเวสสันดร คือ สัตตสตกมหาทาน สละบุตรและภรรยา ส่วนกองบารมีของพระศรีอาริยเมตไตรย์ ได้ทำการสร้าง กองบารมีเอาไว้มากมาย ถึง ๘๐ อสงไขยแสนกัป มากมายเหลือคณานับ กล่าวบารมีของพระอินทร์ เปรียบเหมือนคนตาบอดเดินลงไปในมหาสมุทร ย่อมไม่ทราบว่ามีมหาสมุทรกว้างลึกประมาณเท่าใด “ลักษณะของบารมี คือมีการสะสม เพิ่มพูนมากขึ้นๆเรื่อยๆ จนกระทั่งมีลักษณะหนึ่งคือ เกิดความ เคยชินคนที่บำเพ็ญคุณธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นประจำสม่ำเสมอและตั้งสมมามาก จะมีความเคย ชินในการประพฤติปฏิบัติสิ่งนั้นจนกระทั่งกลายเป็นการแสดงออกอย่างอัตโนมัติเป็นไปเองเหมือน คนที่บำเพ็ญเมตตา มีความปรารถนาดีต่อผู้อื่นอยู่เสมอ ตั้งใจที่จะช่วยเหลือคนทั้งหลาย ก็จะมีอาการ แสดงออกเป็นความเอื้อเฟื้อเกื้อกูลพร้อมที่จะช่วยเหลือด้วยความยิ้มแย้มแจ่มใส เมื่อทำเป็นประจำ สม่ำเสมอเอาจริงเอาจัง ต่อมาก็จะเป็นนิสัยประจำตัว มีการแสดงออกเป็นอัตโนมัติ”

ลักษณะของบารมี คือ การประพฤติเกื้อกูลเป็นประ โยชน์แก่สรรพสัตว์ เป็นศัตรูกับ อกุศลโดยตรง มีความสงบนิ่งระงับจากความโกรธเป็นสมบัติ ปัจจุบันฐาน สามารถสร้างความ สมดุลให้กับปัญหาที่เผชิญได้อย่างมั่นคง ไม่มีความเส่นหา หรือราคะ ในทางชั่วร้าย เป็นผู้ที่ยึดมั่น ด้วยคุณธรรมสามารถกำจัดปัญหาของมนุษย์ได้ อย่างยั่งยืน และคุณค่าของบารมี เป็นการบำเพ็ญ บารมีเพื่อให้เกิดคุณค่าแก่ตนเอง ผู้อื่นและสังคมพร้อมให้คุณค่าในปัจจุบัน อนาคตและโลกหน้า การออกบวชในพระพุทธศาสนา เช่น พระพุทธเจ้าผู้ทรงพร้อมด้วยบารมี ซึ่งเป็นการเห็นผลในชาติ

ปัจจุบัน พระองค์ทรงพร้อมด้วยเนกขัมมะหรือแนวทางปฏิบัติที่พระองค์ทรงศึกษาค้นคว้าจนพบ บารมี คือ การได้ทรงตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า คือ คุณค่าของบารมีในด้านการดำเนินชีวิต และคุณค่าของบารมีในทางสังคม

คุณค่าในการบำเพ็ญบารมี เป็นการสลัดออกจากกามไม่ยุ่งเกี่ยวกับวิถีชีวิตทางโลก คุณค่าในการบำเพ็ญเนกขัมมะ “เป็นการออกจากกามเพื่อบวช”^{๕๐} มีความดำริไม่พยายาบท เบียดเบียนผู้อื่นเป็นสมุฏฐานมีสัญญาในเนกขัมมะ “เพื่อความตั้งมั่นเพื่อความเจริญ ที่เต็มเปี่ยมด้วยกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความดับแห่งความดำริ”^{๕๑} เป็นการปลีกตัวออกจากฝูงชนหรือกลุ่มที่มีคนมาก ออกมาประพฤติปฏิบัติตามที่ตนได้มุ่งหวังเอาไว้ เพื่อจะดำเนินชีวิตไปให้ถึงคุณค่าในการบำเพ็ญบารมีเป็นผลรับที่มาจากการประพฤติเนกขัมมะที่มีอยู่ ๓ ระดับ คือ บารมีเบื้องต้น เป็นบารมีอย่างหยาบที่สามารถให้ความสุขและทุกข์ผสมผสานกันไป ส่วนบารมีขั้นกลางหรือระดับปานกลาง เป็นบารมีที่ได้รับในระดับที่ดีและสามารถให้ความสุขมากกว่าความทุกข์และบารมีขั้นสูงสุด เป็นบารมีที่ได้รับจะเป็นฝ่ายเดียวถ้าเป็นฝ่ายดี คือ จะรับตั้งแต่สงบสุขอย่างเดียวไม่มีทุกข์เข้ามาเจือปน

คุณค่าของบารมีในทางสังคมนั้น เป็นการบำเพ็ญเพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ตนเอง ผู้อื่น และสังคมหรือ “อรรถหรือประโยชน์ ๓ ประการนี้ เป็นหลักการ บำเพ็ญ เพื่อให้เกิดประโยชน์ร่วมกันของบุคคลตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไปจึงจะทำให้เกิดประโยชน์เพื่อตน เพื่อ บุคคลอื่นและร่วมกัน มีหลักธรรมหรือกรอบในการดำเนินชีวิตที่ทำให้ได้รับผลประโยชน์ร่วมกัน”^{๕๒}

สรุปว่า การบำเพ็ญบารมี ตามที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ก็ทรงบำเพ็ญมา จนกระทั่ง ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า มีความเป็นเลิศในด้านการสร้างประโยชน์สุขให้แก่มวลมนุษยชาติในสังคม โดยวิธีออกบวชบำเพ็ญพรต หรือการประพฤติพรหมจรรย์ เมื่อ บำเพ็ญบารมีที่มีความบริบูรณ์ก็จะเข้าถึงสภาวะ ปรมัตถธรรม ที่เป็นธรรมขั้นสูงสุด

๒.๖ จุดมุ่งหมายของการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์

จากการศึกษาเกี่ยวกับจุดมุ่งหมายของการบำเพ็ญบารมีเพื่อการบรรลุธรรม ตาม ทศณะของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทและมหายาน เพื่อมาสู่การเป็นพระพุทธเจ้าของพระโพธิสัตว์นั้น จะต้อง มีคุณสมบัติที่สามารถนำไปสู่การบรรลุเป็นพระพุทธเจ้าได้นั้น จะต้องประกอบไปด้วย ด้านต่างๆ

^{๕๐}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๒๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๔๒), หน้า ๔๕๓.

^{๕๑} ม.ม. (ไทย) ๕/๓๖๕/๒๖๘.

^{๕๒} พระสมร กุสโล(พรมศรี),“ปรัชญาการดำรงชีวิตตามหลักปัจเจกสัมมาปฏิบัติในพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์ศาสนาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๗.

โดยเฉพาะพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานมิได้ปฏิเสธ พระไตรปิฎกดั้งเดิม หากแต่ถือว่าอาจยังไม่เพียงพอ เนื่องจากเกิดมีแนวคิดที่ว่า พระพุทธเจ้าทรงเป็น โลกุตระสภาวะ ไม่อาจดับสูญ ที่ชาวโลกคิดว่า พระพุทธองค์ดับสูญไปแล้วนั้นเป็นเพียงภาพมายาของรูปขันธ์ แต่พระธรรมกายอันเป็นสภาวะธรรมของพระองค์เป็นธาตุพุทธะบริสุทธิ์ยังคงดำรงอยู่ต่อไป มหายานถือว่ามนุษย์ทุกคนมี พุทธธาตุ เช่นเดียวกับพระพุทธเจ้า หากมีกิเลสอวิชชาบดบังธาตุพุทธะจึงไม่ปรากฏ หากกิเลสอวิชชาเบาบางลงเท่าใดธาตุพุทธะก็จะปรากฏมากขึ้นเท่านั้น มหายานมีแนวคิดที่ว่ามนุษย์ทุกคนมีสิทธิและมีความสามารถที่จะบำเพ็ญบารมีเป็นพระโพธิสัตว์ และสามารถตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าได้ หากฝึกฝนชำระจิตใจจนบริสุทธิ์ผู้ศรัทธาค้ำบารมีทั้ง ๑๐ ประการ พระโพธิสัตว์ของฝ่ายมหายานจึงมีมากมาย แม้พระพุทธเจ้าก็มีปริมาณที่ไม่อาจคาดคำนวณได้ และพระโพธิสัตว์ทุกองค์ยอม โปรดสรพสัตว์ เช่นเดียวกับจริยาของพระพุทธเจ้า คำสอนของพระโพธิสัตว์จึงมีน้ำหนักเท่ากับพระไตรปิฎก ในพุทธศานามหายานจึงมีคัมภีร์สำคัญระดับเดียวกับพระไตรปิฎกเพิ่มขึ้นเป็นอันมาก เพื่อให้เหมาะสมกับจริตและอินทรีย์ของสรรพสัตว์แต่ละจำพวก อีกทั้งเพื่อเป็นกุศโลบายในการสั่งสอนพุทธธรรม ทั้งนี้เพื่อเจตจำนงจะเกื้อกูลสรรพชีวิตทั้งมวลให้ถึงพุทธธรรมและบรรลุความหลุดพ้นจากสังสารวัฏ คัมภีร์ของมหายานดั้งเดิมเขียนขึ้นด้วยภาษาสันสกฤต แต่ก็มีใช้สันสกฤตแท้ หากเป็นภาษาสันสกฤตที่ปะปนกับภาษาปรากฏตลอดจนบาลีและภาษาท้องถิ่นอื่นๆ เรียกว่าภาษาสันสกฤตทางพุทธศาสนา คัมภีร์เหล่านี้กล่าวในฐานะเป็นพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าบ้าง คำสอนพระโพธิสัตว์บ้าง หรือแม้แต่ทวยเทพต่างๆ โดยมีเนื้อหาหลากหลาย สันนิษฐานว่าพระสูตรปรัชญาปารมิตา เป็นพระสูตรมหายานรุ่นเก่าที่สุด และได้มีการเขียนพระสูตรขึ้นต่อมาอีกอย่าง ต่อเนื่องจนถึงสมัยคุปตะ พระสูตรบางเรื่องก็เกิดขึ้นในประเทศจีน และในหมู่คณาจารย์ของมหายานเองก็เขียนคัมภีร์ที่แสดงหลักปรัชญาอันลึกซึ้งของตน เรียกว่าศาสตร์ซึ่งเทียบได้กับอภิธรรมของฝ่ายเถรวาท ที่มีชื่อเสียงคือ ราชยมกศาสตร์ โยคจารภูมิศาสตร์ อภิธรรมโกศศาสตร์, มหายานศรัทธาปาทศาสตร์ เป็นต้น นอกจากนี้ในประเทศต่างๆ ที่นับถือมหายาน ก็มีภรรจนาคัมภีร์ขึ้นเพื่อสั่งสอนหลักการของตนเองอีกเป็นอันมาก คัมภีร์ของมหายานจึงมีมากมายเท่ากับ ความหลากหลายและการแตกแยกทางความคิดในหมู่นักปราชญ์ของมหายาน

นิกายมหายานเคารพในพระธรรมซึ่งเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า และเคารพในพระไตรปิฎกเช่นเดียวกับเถรวาท จึงมิได้ปฏิเสธพระไตรปิฎก หากแต่ถือว่ายังไม่พอ เนื่องจากเกิดสำนึกร่วมกันขึ้นมาว่า นามและรูปของพระพุทธองค์เป็น โลกุตระระ ไม่อาจดับสูญ สิ่งที่ดับสูญไปนั้นเป็นเพียงภาพมายา พระธรรมกาย ซึ่งเป็นธาตุอันบริสุทธิ์ยังคงมีอยู่ต่อไป มนุษย์ทุกคนมีธาตุพุทธะร่วมกับพระพุทธเจ้า ถ้ามีกิเลสบดบังธาตุพุทธะก็ไม่ปรากฏ มนุษย์ทุกคนจึงมีศักยภาพที่จะเป็นพระโพธิสัตว์ได้เช่นเดียวกับพระพุทธเจ้า ถ้าได้รับการฝึกฝนชำระจิตใจจนบริสุทธิ์ พระโพธิสัตว์จึง

มีจำนวน มหาศาล และมีหน้าที่ส่งเสริมงานของพระพุทธเจ้า คำสอนของพระโพธิสัตว์จึงมีน้ำหนัก เทียบเท่ากับพระไตรปิฎก ด้วยสำนึก เช่นนี้ ฝ่ายมหายานจึงมีคัมภีร์เกิดขึ้นมากมาย และให้ความเคารพ เทียบเท่าพระไตรปิฎก

พระโพธิสัตว์ ผู้ปรารถนาพุทธภูมิ ย่อมต้องเพิ่มพูนบารมีที่เรียกกันว่า “พุทธภูมิธรรม” แปลว่า ธรรมอันเป็นขั้นของพระพุทธเจ้า ” คือ ธรรมอันเป็นขั้นของผู้จะได้เป็นพระพุทธเจ้า หรือ ธรรมอันเป็นขั้นของพระพุทธเจ้า หมายถึง ธรรมซึ่งจัดเป็นขั้นของผู้จะเป็นพระพุทธเจ้า มีอยู่ ๔ ประการ พุทธภูมิธรรม แปลว่า ธรรมอันเป็นขั้นของพระพุทธเจ้า หมายถึง ธรรมซึ่งจัดเป็นขั้นของผู้จะเป็นพระพุทธเจ้า มีอยู่ ๔ ประการ หมายความว่า ธรรมซึ่งจัดเป็นขั้นของผู้จะเป็นพระพุทธเจ้า อธิบายว่า นิยตโพธิสัตว์ คือ ผู้ที่เที่ยงแท้แน่นอนที่จะได้เป็นพระพุทธเจ้า และธรรมซึ่งเป็นภูมิหรือเป็นขั้นเชิงของผู้ที่จะเป็นพระพุทธเจ้านั้น เรียกว่า พุทธภูมิธรรม มีอยู่ ๔ ประการ คือ

๑ อุตสาหโห ความองอาจกล้าหาญในการทำดี

๒ อุมมคฺโค มีปัญญาแก้กล้าเชี่ยวชาญ

๓ วุตถานํ มีอธิษฐานมั่นคง คือมีใจคอหนักแน่นมั่นคง

๔ หิตจริยา ทำแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์

รายละเอียดแต่ละข้อ คือ

๑. คำว่า อุตสาหะ แปลตามพยัญชนะ คือตัวหนังสือว่า อาจขึ้น แปลตามอรรถถึงความหมายว่า อดอง อดอง กล้าหาญในการทำสิ่งต่างๆ มีอธิบายว่า ไม่ย่อท้อต่อสิ่งอะไรทั้งหมด เป็นต้นว่า การงานที่ทำหรือความเมื่อยล้า หิว กระจาย ใกล้เคียง ใกล้ แต่สำหรับพระนิยตโพธิสัตว์แล้ว ท่านใช้คุณธรรมข้อนี้เฉพาะแต่ทางดีเท่านั้น จึงแปลไว้ในหัวข้อว่า “ความองอาจกล้าหาญในการทำดี” ในการทำสิ่งต่างๆ ไม่ย่อท้อต่อสิ่งใดทั้งหมด เป็นต้นว่า การงานที่ทำ หรือความเมื่อยล้า หิว กระจายใกล้เคียง ใกล้ แต่สำหรับพระนิยตโพธิสัตว์แล้ว ท่านใช้คุณธรรมข้อนี้เฉพาะในทางที่ดีเท่านั้น จึงได้ใจความว่าอุตสาหะ ได้แก่ความองอาจ กล้าหาญในทางดีมีคุณประโยชน์ “อุตสาหโห กระทำ ความเพียรมากประการ”

๒. คำว่า อุมมคฺคะ แปลว่า ทางขึ้น หมายความว่าความรู้อันแก้กล้า ได้แก่ ความรู้ในเหตุผลของการกระทำ อธิบายว่านิยตโพธิสัตว์ต้องมีความรู้ในเหตุผลต้นปลาย ของการกระทำต่างๆ ว่าอย่างไรจะมีเหตุผลชั่วดีอย่างไร แล้วไม่ทำสิ่งที่มีผลชั่วเลือกทำแต่สิ่งที่มีผลดี แปลตามอรรถว่า ความรู้อันแก้กล้าในเหตุผลทั้งปวง อธิบายว่า นิยตโพธิสัตว์นั้น ต้องมีความรู้ในเหตุผลต้นปลายว่า อย่างไรจะมีเหตุผลดีชั่วอย่างไร แล้วไม่ทำในสิ่งที่มีผลชั่ว เลือกทำแต่สิ่งที่มีผลดี “อุมมคฺโค มี ปัญญาเชี่ยวชาญเทียบแหลมกล้าหาญประการ”

๓. คำว่า อวัตถานะ แปลว่า การตั้งลง หมายความว่า ความมั่นใจ อธิบายว่า นิยต โภธิตัวย่อมมีใจเชื่อมั่นง หนักแน่นไม่หเลาะหเละเหลวไหล เมื่อทำสิ่งใดต้องทำให้สำเร็จ เป็นอันไม่ทอดทิ้งต่อความดีทั้งปวง “อวัตถาน อธิษฐานบารมีกระทำเป็นที่ตั้งประการ”

๔. คำว่า หิตจริยา แปลว่า ประพฤติซึ่งประโยชน์ หมายความว่า ทำแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ อธิบายว่า นิยต โภธิตัวย่อมทำแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่น แปลตามอรรถว่า ทำแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ตนและผู้อื่นด้วยประการทั้งปวง “หิตจริยา เจริญจิตอยู่ในเมตตาพรหมวิหารประการ ” เมื่อนิยต โภธิตัวจะทำอะไรลงไป ต้องใช้การพิจารณาเสียก่อน ถ้าเห็นว่าเป็นประโยชน์ตนและประโยชน์ของผู้อื่นแล้วจึงทำ เมื่อทำที่ตั้งใจมั่นคง มีความอดสาหะไม่ย่อท้อด้วยประการทั้งปวง^{๕๓}

ในคุณธรรม ๔ ข้อนี้ ถ้าลำดับตามวิธีใช้ต้องลำดับอย่างนี้ คือ อุมมัคคะ หิตจริยา อวัตถานะ อดสาหะ อธิบายว่า ก่อนแต่จะทำสิ่งใดลงไป ต้องใช้อุมมัคคะ คือ ปัญญาพิจารณาเสียก่อน แล้วจึงใช้หิตจริยา คือ การทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ เป็นที่ ๒ ใช้อวัตถานะ คือ ความมั่นใจ เป็นที่ ๓ ใช้ อดสาหะ คือ ความไม่ย่อท้อในการกระทำสิ่งนั้นๆ เป็นที่ ๔ คือ ธรรมคานิยต โภธิตัวก่อนแต่จะทำอะไรย่อมตริตรองพิจารณาให้ละเอียดเสียก่อน เข้าในหลักพระบาลีที่ว่า “นิสมมกรณิ เสขุโย” ไคร่ครวญก่อนแล้วจึงทำดีกว่า ดังนี้ เมื่อพิจารณาเห็นว่ามิใช่ประโยชน์แน่แล้ว จึงตั้งใจทำตกลงใจทำ และทำงานสำเร็จผลที่มุ่งหมาย จะยากง่ายอย่างไรก็ไม่ว่า ไม่กลัวทั้งนั้น

ส่วนพวกเราที่ไม่ใช่ โภธิตัวประเภทนิยต โภธิตัวหรือสักว่า โภธิตัว ก็ควรพยายามตั้งตนให้อยู่ในภูมิธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ เพราะผู้ที่ไม่ได้ขึ้นสู่ภูมิธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ เรียกว่า ยังเป็น “โอมกบุคคล” คือบุคคลชั้นต่ำหรือชั้นเลว ต่อเมื่อเลื่อนตนขึ้นไปถึงภูมิธรรมทั้ง ๔ ประการนี้แล้ว จึงจะเรียกว่า “ปณิตบุคคล คือบุคคลชั้นดีและได้ชื่อว่า เป็นผู้มภูมิติ เมื่อคนเราตั้งอยู่ในภูมิธรรมทั้ง ๔ ประการนี้แล้ว เรียกว่าเป็นผู้ตั้งอยู่ในพุทธภูมิได้ใหม่ เพราะอะไร ข้อนี้ ขอท่านผู้อ่าน ท่านผู้ไคร่รู้จงตรองตนเองเถิด”^{๕๔}

ท่านที่จะได้เป็นพระพุทธานัน ต้องมีภูมิธรรมยิ่งกว่าผู้อื่น เพื่อเป็นเครื่องส่อให้เห็นว่า แปรจากผู้อื่นมาก ธรรมซึ่งเป็นภูมิของผู้ที่จะเป็นพระพุทธานัน เมื่อจะอธิบายตามที่ใช้ต้องอธิบายว่า “เมื่อนิยต โภธิตัวจะทำอะไรลงไป ต้องใช้การพิจารณาเสียก่อน ถ้าเห็นว่าเป็นประโยชน์ตนและ

^{๕๓} ส.ธรรมภักดี, พระมัลลย์ไปนรคสวรรค์, (กรุงเทพมหานคร : ส.ธรรมภักดี. ม.ป.ป.), หน้า ๑๓๒-๑๓๔.

^{๕๔} พระธรรมธีรราชมหามุนีวงศ์, ญาณสิทธิเทพมัลลย์ลงไปโปรดสัตว์มหัศจรรย์ ๒๐๖-๒๐๘.

ประโยชน์ของผู้อื่นแล้วจึงทำ เมื่อทำก็ตั้งใจมั่นคง มีความอุทสาหะไม่ย่อท้อด้วยประการทั้งปวง”^{๕๕}
 “บารมีทั้ง ๔ ที่ยกขึ้นเป็นภูมิ อันจะได้สำเร็จแก่พระโพธิญาณเป็นองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า”^{๕๖} “ภูมิ
 แห่งสัตว์นั้น ไม่มีปัญหาต่อการปรารถนาเป็นพระพุทธรเจ้าหรือกณะ ขึ้นอยู่กับเจตนาที่เราจะกระทำ
 มีความตั้งใจแน่วแน่ต่อพระโพธิญาณ ต่อการเป็น หน่อพุทธรังกูร โภธิสัตว์เจ้า แต่ที่ผู้ที่จะได้ตรัสรู้
 พระปรมาภิเชกสัมโพธิญาณ ต้องประกอบด้วยอุทสาหพยายามสั่งสมบมบารมีอย่างยิ่งยวดเป็น
 เวลานาน”^{๕๗} ผู้ที่ปรารถนาต่อพระพุทธรูมินั้นต้องประกอบด้วยกองบารมีธรรม ซึ่งสมเด็จพระนิยต
 โภธิสัตว์และอนิยต โภธิสัตว์เจ้าทั้งหลาย จะต้องเพิ่มพูนพระบารมีให้ยิ่งขึ้นไป และมีน้ำใจที่
 ประกอบด้วยพระพุทธรูมิธรรมอันยิ่งใหญ่ ๔ ประการอยู่เสมอมิได้ขาด กล่าวคือ

๑. อุทสาโท ทรงประกอบความเพียรวิริยะอุทสาหะอยู่เนื่องนิตย์ ให้แนบแน่นอยู่ใน
 ดวงฤทัยอย่างมั่นคงเสมอต้นเสมอปลาย

๒. อุมตโต ทรงประกอบด้วยพระปัญญา มีปัญญาเฉียบแหลมเชี่ยวชาญกล้าหาญมั่นคง
 เสมอต้นเสมอปลาย

๓. อวตฺถาณิ ทรงประกอบพระอธิษฐานบารมี ไม่หวั่นไหวคลอนแคลนมั่นคงอยู่ตลอด
 กาลนานด้วยความเสมอต้นเสมอปลาย

๔. หิตจริยา ทรงประกอบไปด้วยเมตตา เจริญจิตเมตตาพรหมวิหารธรรมเป็นปกติ
 มั่นคงอยู่ตลอดกาลนานด้วยความเสมอต้นเสมอปลาย^{๕๘}

สรุปว่า ผู้ปรารถนาเป็นพระพุทธรเจ้าในอนาคตนั้น ซึ่งสมเด็จพระนิยต โภธิสัตว์ทั้งหลาย
 จะสมาทานมั่นในพระพุทธรูมิธรรมอยู่เนื่องนิตย์ทุกภพทุกชาติไป ไม่ว่าจะทรงเสวยภพชาติคือ
 กำเนิดเกิดเป็นอะไร ก็จะมีพระพุทธรูมิธรรมนี้เป็นประจำฝังแน่นอยู่ในดวงฤทัยตลอดไป และเป็นผู้
 ตั้งมั่นอยู่ในกุศลธรรมอันสูงส่งตั้งงามอยู่เสมอ ทั้งนี้ ก็เพื่อเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงส่งเสริมเพิ่มพูนพระ
 โพธิญาณให้แก่กล้าเพิ่มขึ้นมาเรื่อยๆ ตามลำดับ ถ้าหากไม่ประกอบกุศลธรรมอันตั้งงามเป็นส่วนช่วย
 สนับสนุนส่งเสริมหล่อเลี้ยงแล้วไซ้ พระโพธิญาณอันเป็นเครื่องให้ได้ตรัสรู้เป็นเอกอัครบุคคผลผู้
 ประเสริฐกว่ามนุษย์ทั้งหลาย กล่าวคือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ด้วยเหตุนี้จะทำให้พระบารมีเต็มเปี่ยม
 บริบูรณ์นั้นคงเป็นไปได้ยาก ดังนั้นกุศลธรรมแห่งพระโพธิธรรมจึงเป็นสิ่งจำเป็นและสำคัญอย่างยิ่ง
 ที่พระโพธิสัตว์ทั้งหลาย จะต้องตั้งสั่งสมให้มีอยู่ในดวงหทัยสันดาน

^{๕๕} ส. ธรรมกถิตี, พระมาลัยไปนรกสวรรค์, หน้า ๑๓๒-๑๓๔.

^{๕๖} อริยธรรม ป., สุกกามาลัยเทวสูตรโดยพิสดาร, หน้า ๑๕๘-๑๕๙.

^{๕๗} พระมหาสุภาพพัฒน์ อนนทจารีย์, กว่าจะเป็น พระพุทธรเจ้า ๕ พระองค์, หน้า ๑๓๕.

^{๕๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๖.

๒.๘ ผลของการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์

พระพุทธศาสนายุคใหม่มีมติว่า พระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์มีจำนวนมากมายดจนเมื่อดูในคางคานที่ และในจักรวาลอันกว้างนี้ ก็มีโลกธาตุที่มีพระพุทธรูปมาอุบัติแสดงพระสัทธรรมเทศนาอยู่ทั่วไปนับประมาณมิได้ ทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต แม้ในโลกธาตุนี้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะดับขันธปรินิพพานไปแล้ว แต่ในขณะนี้ ณ โลกธาตุอื่นก็มีพระพุทธรูปองค์อื่นๆ ทรงดำรงพระชนม์อยู่ และกำลังสั่งสอนสรรพสัตว์ โลกธาตุที่มีพระพุทธรูปมาอุบัตินั้น บางทีเรียกว่า “พุทธเกษตร” บางพุทธเกษตรบริสุทธิสมบูรณ์ด้วยทิพยภวณำรึ้นรมย์ สำเร็จแล้วด้วยอำนาจปณิธานของพระพุทธรูปองค์นั้นก็มี สำเร็จแล้วด้วยกรรมนิมมของสัตว์ก็มี เป็นสถานที่สรรพสัตว์ในโลกธาตุอื่นๆ ควรมุ่งไปเกิด พุทธเกษตรสำคัญที่เป็นที่รู้จักกันกว้างขวางในหมู่พุทธศาสนิกชนคือ สุขาวดีพุทธเกษตร ของพระอมิตาภะพุทธะ อยู่ทางทิศตะวันตกแห่งโลกธาตุนี้ พุทธเกษตรของพระโภษชยคุรุไวฑูรยประภา อยู่ทางทิศตะวันออก เป็นพุทธเกษตรซึ่งมีรัศมีไพโรจน์แล้วด้วยมณีไพฑูรย์ พุทธเกษตรของพระอักโษภยะแห่งหนึ่ง และมีมณฑลเกษตรของพระเมตไตรยโพธิสัตว์ในดุสิตสวรรค์อีกแห่งหนึ่ง เกษตรทั้ง ๔ นี้ ปรากฏว่าสุขาวดีพุทธเกษตรของพระอมิตาภะ เป็นที่นับถือของพุทธศาสนิกชนฝ่ายมหายานมากที่สุด ถึงกับสามารถตั้งเป็นนิกายโดยเอกเทศต่างหาก

วิสุทธิภูมิเป็นหลักการสำคัญของมหายาน โดยนับเป็นวิถีทางหนึ่งที่จะยังสรรพสัตว์ให้หลุดพ้นจากสังสารวัฏ ด้วยวิธีตั้งจิตประณิธานพึ่งอำนาจพุทธบารมีแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่อไปอุบัติยังแดนพุทธเกษตรเหล่านั้น หากสรรพสัตว์มีศรัทธาเชื่อมั่นในพุทธบารมีย่อมสามารถไปอุบัติ ณ พุทธเกษตร เมื่อได้สดับธรรมะต่อเบื้องพระพักตร์ของพระพุทธรูป ณ ดินแดนนั้นแล้ว ย่อมบรรลุนิรวาณอันสงบ มหายานอธิบายว่าวิธีการหลุดพ้นจากสังสารวัฏ เป็นได้ ๒กรณี คือพึ่งอำนาจตนเอง และพึ่งอำนาจผู้อื่น (คือพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์) การมุ่งขัดเกลาจิตใจด้วยตนเองอาจเป็นไปได้ยากสำหรับปุถุชนสามัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคเสื่อมของพระสัทธรรม ดังนั้นวิธีที่ดีที่สุดจะนำสรรพสัตว์ถ่วงหน้าไปสู่ความหลุดพ้นก็คือการพึ่งอำนาจบารมีพระพุทธรูป รับสรรพสัตว์เหล่านั้น ไปสู่วิสุทธิภูมิเพื่อปฏิบัติธรรม และตรัสรู้ ณ ดินแดนนั้น อันเอื้ออำนวยต่อการหลุดพ้นมากกว่าโลกนี้ อย่างน้อยที่สุด ณ พุทธเกษตรเหล่านั้นก็จะเป็นที่ไม่มีใครขู่ใดๆ ทุกผู้ทุกนามที่มีจิตตั้งมั่นอธิษฐานอุทิศขอไปเกิดยังพุทธเกษตรก็ย่อมได้อุบัติในพุทธเกษตรทั้งสิ้น ทั้งนี้ก็ด้วยปณิธานแห่งพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์ ณ พุทธเกษตรเหล่านั้นนั่นเอง ผู้ที่อุบัติในพุทธเกษตรย่อมได้ชื่อว่าเป็นผู้ไม่เวียนลงต่ำ ย่อมไม่เกิดใน โลกมนุษย์ตลอดจนภูมิที่ต่ำลงมาอีกแล้ว มุ่งตรงต่อพระนิรวาณ

อย่างเที่ยงแท้ หลักการนี้จึงมีคำกล่าวว่า "มหายานสำหรับมหาชน" กล่าวคือสามารถรื้อขนสรรพสัตว์ไปสู่ความหลุดพ้นได้โดยเสมอภาคนั่นเอง^{๕๕}

พระไตรปิฎกภาษาไทยอรรถกถารูปาทิวรรค ของมหาหมกุฎราชวิทยาลัย กล่าวถึงความเพียร ๒ ประการคือ

๑. ความเพียรทางกาย ได้แก่ ความเพียรทางกายของภิกษุผู้ชำระจิตจากนิเวศน์ ด้วยการเดิน การนั่ง ตลอดวัน กลางคืนพัก ๔ ชั่วโมงในมัชฌิมยาม ประมาณสี่ทุ่มถึงตีสอง

๒. ความเพียรทางจิต เมื่อภิกษุผู้พากเพียรผูกใจว่า เราจักไม่ออกไปจากที่เร้นนี้ หรือเราจักไม่เลิกขัดสมาธินี้ トラบเท่าที่จิตของเรายังไม่หลุดพ้นจากอาสวะ ย่อมถึง พร้อมด้วยความเพียรทางกายและทางจิต

ในอรรถกถากายสูตร กล่าวถึงธาตุเพียร ๓ ประการคือ

๑. อารพุกธาตุ ได้แก่ความเพียรครั้งแรก
๒. นิกุชมธาตุ ได้แก่ความเพียรที่มีกำลังกว่านั้น เพราะออกจากความเกียจคร้าน
๓. ปรกุกมธาตุ ได้แก่ความเพียรที่มีกำลังกว่านั้น เพราะเป็นเหตุให้ก้าวไปข้างหน้าเรื่อยไป

ในปธานสูตร กล่าวถึงความเพียร ๔ ประการ^{๖๐} คือ

๑. สังวรปธาน เพียรระวังไม่ให้กุศลธรรมเกิดขึ้น
๒. ปหานปธาน เพียรละอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไป
๓. ภาวนापธาน เพียรให้กุศลธรรมเกิดและเจริญยิ่งขึ้น
๔. อนุรักษนาปธาน เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วไม่ให้เสื่อม

หลวงวิจิตรวาทการได้ให้ความเห็นไว้ว่า “สังคมไทยและชาวไทยแปลความหมายของ “ความเพียร” ผิดไป คือแปลหรือสอนว่า ความเพียรหมายถึง "เหนื่อยไปก่อนคงสบายเมื่อปลายมือ" เราพากเพียรทำงานเพื่อหวังผลอย่างเดียว คือ "สบายเมื่อปลายมือ" หรืออนาคตข้างหน้าต้องหวังว่าจะสบาย ซึ่งในหลวงรัชกาลที่ ๖ ทรงเรียกว่า "หาความสุขในทาง เกียจคร้าน" ไม่ได้สอนกันว่า “ความเพียรนั้นเป็นลักษณะของมนุษย์ที่ดีซึ่งจะต้องทำไปจนตลอดชีวิต ไม่มีความจำเป็นต้องหยุด

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๗.

^{๖๐} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๐/๒๘๓-๒๘๕.

ความสุขไม่ได้หมายถึงการอยู่เฉยๆ โดยไม่ทำอะไร เราควรจะสอนให้คนของเราเข้าใจว่า ความสุขของมนุษย์อยู่ที่การทำงานให้สำเร็จไปเรื่อยๆ และทำตลอดไป”^{๖๐}

๒.๘ สรุป

บารมีหมายถึง การสั่งสมความดี บุญกุศล อธิการทุกอย่างที่ปรารถนา ดังเช่น พระพุทธเจ้า พระองค์ทรงบำเพ็ญมาเป็นเวลายาวนาน

๓) บารมีในพระอภิธรรมปิฎก ในบุคคลบัญญัติแห่งพระอภิธรรม ปิฎก มีเนื้อความเกี่ยวกับระดับชั้นของบุคคลต่างๆ ที่บรรลุบารมี เช่น เหล่าพระสาวกมีพระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลานะ เป็นต้น ดังข้อความว่า “...บุคคลนี้ใด มิได้ตรัสรู้สัจจะทั้งหลายด้วยตนเองในธรรมทั้งหลายที่ไม่ได้สดับมาแล้วในกาลก่อน เป็นผู้ทำที่สุดทุกข์ได้ในทิวฏฐธรรมเทียว ทั้งบรรลุสาวกบารมีด้วย บุคคลเหล่านั้นพึงเห็นว่าเป็น พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะด้วยสาวกบารมีญาณนั้น บุคคลนี้ใด มิได้ตรัสรู้สัจจะทั้งหลายด้วยตนเองในธรรมทั้งหลายที่ไม่ได้สดับมาแล้วในกาลก่อน เป็นผู้ทำที่สุดทุกข์ได้ในทิวฏฐธรรมเทียว แต่ไม่บรรลุสาวกบารมี บุคคลเหล่านั้นพึงเห็นว่าเป็นพระอรหันต์ที่เหลือ ด้วยการกระทำที่สุดแห่งทุกข์นั้น..”

บารมี ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกนั้น ใช้ในความหมายคล้ายคลึงกัน คือ หมายถึงความเป็นเลิศ แสดงว่าคำนี้มีกรประกอบรูปศัพท์มาจากคำว่า “ปรม” แต่ความหมายที่ว่าเป็นเลิศนั้นได้ใช้แตกต่างกัน ๓ แบบ คือ

๑) ตามความหมายดั้งเดิมที่สุด บารมี หมายถึงความเป็นเลิศในอะไรก็ได้ และเป็นคุณสมบัติของผู้ใดก็ได้ ไม่จำกัดว่าจะต้องเป็นความเป็นเลิศในทางพุทธปรัชญาเถรวาท

๒) ต่อมากำว่า บารมี ได้ใช้มากขึ้นในพุทธปรัชญาเถรวาท แต่มีความหมายเพียงความเป็นเลิศในการปฏิบัติธรรมขั้นตอนหนึ่ง

๓) ในที่สุด ความหมายของคำว่า บารมี ได้ขยายเจาะจงจำเพาะถึงความเป็นเลิศที่สุดในการปฏิบัติธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท คือ การดับสิ้นแห่งอัสวากิเลส

บารมียังมีความหมายอีกมี ๘ อย่าง คือ

๑) ปราบข้าศึก หมายถึง บาบทั้งหลายที่เกิดขึ้นทางกาย ทางวาจาและทางใจ

^{๖๐} ธรรมมาทโธ ภิกขุ, อานุภาพความเพียร, (กรุงเทพมหานคร : วัดโสมนัสวิหาร คณะ ๖, ๒๕๔๗),

๒) ยินดีในการสร้างความดี หมายถึง ความดีขั้นต้น ขั้นกลาง และขั้นสูงสุด คือ พระนิพพาน

๓) รักษาความเป็นผู้สูงสุดไว้ หมายถึง รักษาศักดิ์ศรีมิให้ตกไปในฝ่ายต่ำ พยายามเดินไปทางมนุษย์ ทางสวรรค์ ทางพรหมและทางนิพพาน

๔) ยังความเป็นผู้สูงสุดของตน หมายถึง ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา และอุเบกขา

๕) สามารถ หมายถึง สามารถระงับความเดือดร้อน ความทุกข์ทางกาย ทางใจได้ พวกที่ระงับไม่ได้เพราะบารมียังอ่อนมาก

๖) ยอดเยี่ยม หมายถึง ผู้ที่ปรารถนาเป็นพระพุทธรูปเจ้าทุกๆ พระองค์นั้น ต้องสร้างบารมีให้ครบ ให้เต็ม ให้บริบูรณ์ ทั้ง ๑๐ ทศก่อน

๗) การกระทำของผู้ประเสริฐ หมายถึง กระทำกรรมดี ได้แก่ ให้ทาน รักษาศีล คือ ออกบวช

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้ทรงรวบรวมคำศัพท์ บารมี (ปรม.) ตามรูปศัพท์ ดังนี้

๑) ผู้เป็นเลิศ (ปรม) คือ ภาวะหรือการกระทำของผู้เป็นเลิศ เรียกว่า บารมี

๒) ยังให้เต็ม (ปุเรติ) คือ พระโพธิสัตว์ผู้ทำให้เต็ม เรียกว่า บารมี

๓) สูงกว่า (ปริ รจติ) คือ บุคคลผู้ร้อยหรือผูกซึ่งสัตว์ที่สูงกว่าไว้ในตน เรียกว่า บารมี

๔) อย่างยิ่ง (ปริ มชชติ) คือ ชำระให้สะอาดจากมลทิน คือ กิเลส เรียกว่า บารมี

๕) ประเสริฐ (ปริ มยติ) คือ ถึงอย่างประเสริฐในธรรมอันพิเศษ เรียกว่า บารมี

๖) ตัดโดยรอบ (ปริ มุนาติ) คือ บุคคลผู้ตัดซึ่งโลกนี้ด้วยความรู้อันพิเศษ เรียกว่า บารมี

๗) อย่างดียิ่ง (ปริ มิโนติ) คือ ผู้ใส่หม้อแห่งคุณสมบัติมีศีล เป็นต้น เรียกว่า “บารมี”

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมายของ บารมี ว่า “น. คุณความดีที่ควรบำเพ็ญมี ๑๐ อย่าง คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ (การออกจากกาม คือ บวช) ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา เรียกว่า ทศบารมี ; คุณความดีที่ได้บำเพ็ญมา คุณสมบัติที่ทำให้ยิ่งใหญ่ เช่นว่า ชมพระบารมี พระบารมีปกเกล้าฯ พายแพ้แก่บารมี ” บารมี คือ ความเป็นผู้เลิศ ยังให้เต็ม สูง

กว่า อย่างยิ่ง ประเสริฐและตัดโคจรเป็นอย่างดี และ บารมี ยังหมายถึง “ความเป็นเลิศ” แห่งพระ
สาวกทั้งหลาย มีพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ ซึ่งมีความเป็นเลิศกว่าสาวกทั้งหลาย หาก
ต้องการผลอันยิ่งยวดในสิ่งใดงาม ยิ่งใหญ่แล้ว ก็ควรลงมือปฏิบัติบารมีตามใจปรารถนา โดยดู
แบบอย่าง แนวทางวิธีการในการบำเพ็ญบารมีในพุทธศาสนาเถรวาทและพุทธศาสนาหายน

บทที่ ๓

การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์พุทธศาสนมหายาน

การศึกษาเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทกับมหายาน” ในบทที่ ๓ นี้ ผู้วิจัยจะศึกษาในประเด็นนิยามและความหมายบารมี พระโพธิสัตว์ การบำเพ็ญบารมี ประเภทของบารมี ลักษณะของการบำเพ็ญบารมี ระดับของบารมี จุดมุ่งหมายของการบำเพ็ญบารมี และผลของการบำเพ็ญบารมี

๓.๑ ความหมายของพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนมหายาน

ความหมายของคำว่า โพธิสัตว์ จากหลักฐานเท่าที่ปรากฏตามคัมภีร์ต่างๆ ของพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน มีความแตกต่างกัน เพราะการตีความของแต่ละคัมภีร์ และการให้ความเห็นของนักวิชาการทางพุทธศาสนาในรุ่นหลังๆ ความคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ฝ่ายพุทธศาสนมหายาน ได้มีพัฒนาการมายาวนาน คำว่า โพธิสัตว์ สามารถอธิบายความหมายแยกตามรูปศัพท์ได้ดังต่อไปนี้

เสฐียร พันธงชัย ได้ให้ความหมายไว้ว่า “คำว่า โพธิสัตว์ คือ ผู้ซึ่งอยู่ในโพธิคือ ความรู้ผู้ที่เข้าถึงพุทธภาวะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในวันข้างหน้า”^๑

สุชีพ ปุญญานุภาพ ได้ให้ความหมายไว้ว่า “โพธิสัตว์ หมายถึง สัตว์ผู้จะได้ตรัสรู้หรือบุคคลผู้จะได้เป็นพระพุทธเจ้า”^๒

อี.เจ. โทมัส (E.J. Thomas) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “คำว่า โพธิสัตว์ (Bodhisattva) เป็นภาษาสันสกฤตที่ประกอบขึ้นด้วย คำศัพท์ว่า โพธิสตุตว “โพธิ (Bodhi) หมายถึงความที่ ความรู้ ความสำเร็จ”^๓

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช ๒๕๓๘ ได้ให้ความหมายของคำว่า “โพธิสัตว์”ไว้ว่า “หมายถึงท่านผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า (ส. โพธิสตุตว ; ป. โพธิสตุต)”^๔

^๑เสฐียร พันธงชัย, พุทธศาสนมหายาน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, ๒๕๑), หน้า. ๘.

^๒สุชีพ ปุญญานุภาพ, พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์กรรมกรราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า. ๗๖.

^๓E.J. Thomas, *The History of Buddhist Thought*, (London : Routledge & Kegan paul, 1971), p. 167.

^๔ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๒๕, (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๘), หน้า ๖๐๘.

พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์ ได้ให้ความหมายของคำว่า “โพธิสัตว์” ไว้ว่า “หมายถึงท่านผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าซึ่งกำลังบำเพ็ญบารมี คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ ตั้จะ อริยฐาน เมตตา และอุเบกขา”^๕

บรรจบ บรรณรุจิ ได้ให้ความหมายไว้ว่า “คำว่าโพธิสัตว์ หมายถึงผู้เกี่ยวข้องอยู่ในโพธิญาณ คือ ญาณเป็นเครื่องรู้หรือวิสัยอัน ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรคหรือผู้ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ตามความหมายที่ได้จากพระจริยาวัตรต่างๆ แล้ว มีอยู่ ประการ คือ

- ๑) ผู้ที่ทำการที่ทำได้ยาก เพื่อช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์
- ๒) ผู้ที่ย่อมทุกข์ทรมานจากทุกข์

ภิญโญ ทศนะพยัคฆ์ ได้ให้ความหมายไว้ว่า “คำว่าโพธิสัตว์ หรือโพธิ คือ ความรู้แจ้งเห็นจริงในทุกสิ่ง และสัตว์ คือ แก่น สาระ ปัจจัย หรืออาจแปลได้ว่า ผู้ซึ่งอยู่ในโพธิ คือ ความรู้ตามความหมาย “โพธิสัตว์” ก็คือ ผู้จักได้ตรัสรู้เป็นองค์ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าในเบื้องหน้า”^๖

ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับโพธิของพระโพธิสัตว์ ในคัมภีร์พุทธศาสนาฝ่ายมหายานรุ่นแรกๆ คือ “สัพพัญญุตญาณ” ในคัมภีร์อภัยภูตาสหสริกาปรัชญาปารมิตาว่า “พุทธธรรม คือ ความรู้ของพระพุทธเจ้า ความรู้ของพระสัทมภู เป็นอนินโดย ชัง ไม่ได้วัดไม่ได้ นับไม่ได้ ไม่มีความรู้อื่นเสมอ เป็นความรู้ที่เสมอโดยไม่มีความรู้เสมอเป็นสัพพัญญุตญาณ ”^๗ ในสัทธรรมปุณฑริกสูตรได้กล่าวไว้ว่า “พุทธยานมีสัพพัญญุตญาณเป็นปริโยสาน ” ในคัมภีร์พุทธศาสนาฝ่ายมหายานเน้นเรื่องศูนยตามาก และถือว่าศูนยตา เป็นความจริงที่สูงสุดเรียกว่า “ตตตา” ความรู้ที่เรียกว่า “โพธิ” มีลักษณะเป็นศูนยตา ในคัมภีร์ปัญญาวิศิตตาสหสริกาปรัชญาปารมิตา กล่าวว่า “ศูนยตาไม่เกิด ไม่ดับ ไม่ถูกทำลายให้เศร้าหมอง ไม่มีใครทำให้สะอาด ไม่เสื่อม ไม่เจริญ ไม่เป็นที่อดีต อนาคต และปัจจุบัน เมื่อใดที่เห็นศูนยตาก็จะเห็นความจริง ดังนั้น ว่าไม่มีทั้งรู้ไม่มีมรรคไม่มีการถึง ไม่มีการบรรลุไม่มีพระโสรตอาปันนะ ไม่มีโสรตอาปัตติผล ไม่มีพระปรตแยกพุทธ ไม่มีปรตแยกโพธิ ไม่มีพระพุทธเจ้า ไม่มีโพธิ”^๘

^๕พระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๕๖.

^๖บรรจบ บรรณรุจิ, พระโพธิสัตว์ในนิกายเถรวาท, (กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๓๕), หน้า ๕.

^๗ภิญโญ ทศนะพยัคฆ์, พระโพธิสัตว์, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดคิพพร, ๒๕๑๑), หน้า ๒.

^๘D.T. Suzuki, *Mahayana Buddhism*, 4th ed, (London: Biddles, 1981), p.61.

^๙ประพจน์ อัสววิรุฬหการ, โพธิสัตว์จรรยา : มรรคาเพื่อมหาชน, หน้า ๓๓.

สรุปว่า พระโพธิสัตว์บุคคลผู้พัฒนาตนเองเพื่อเข้าถึงพุทธภูมิ ตั้งมั่นตนเองอยู่ในความรู้ คือโพธิ ที่จะนำไปสู่ระดับของผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยการบำเพ็ญบารมี ๑๐ ทศกัณฐ์ ซึ่งมีความแตกต่างบ้างในความหมายของพุทธศาสนาเถรวาท

๓.๒ ความหมายของบารมีในพุทธศานามหายาน

พระ พุทธศาสนิกายมหายาน มีแนวความคิดเรื่องพุทธภาวะหลังปรินิพพานว่า พระพุทธเจ้าเมื่อ ได้แสดงตนว่าปรินิพพานแล้วนั้น ที่จริงหาได้เป็นการสิ้นสุดของพุทธภาวะไม่ การปรินิพพานเป็นเพียงอุบายแห่งการสั่งสอนสรรพสัตว์เท่านั้น พระองค์ยังคงมีพุทธภาวะอยู่โดยสมบูรณ์ในรูปของสัมโพกกายสามารถที่จะรับรู้เรื่องราวต่างๆ ได้ และจะดำรงอยู่เช่นนี้ตลอดชั่วกาลนาน จนกว่าจะช่วยเหลือสรรพสัตว์ได้หมด พระองค์จึงจะเสด็จเข้าสู่พระนิพพาน เกี่ยวกับ พระพุทธศานามหายานในเรื่องยาน ๓ ประการ คือ ตามหลักคำสอนของพระพุทธศานามหายาน ได้กล่าวถึงยาน ๓ ประการเพื่อมุ่งสู่ความหลุดพ้น อัน ได้แก่

๑) สวากยานหมายถึง ยานของพระสาวกที่มุ่งสู่อรหัตภูมิ ซึ่งรู้แจ้งในอริยสัจ ๔ เพื่อข้ามพ้นวัฏสงสารเท่านั้น ไม่ได้หวังพุทธภูมิแต่อย่างใด มหายานจึงถือว่าสาวก-ยานเป็นการทำประโยชน์เฉพาะตนในวงแคบและช่วยเหลือสรรพสัตว์ไปได้เล็กน้อย และที่สำคัญพระสาวกที่จะหลุดพ้นได้ จะต้องอาศัยคำชี้แนะสั่งสอนจากพระพุทธเจ้าก่อน เพราะไม่อาจหลุดพ้นได้ด้วยความสามารถของตนเพียงลำพัง

๒) ปัจเจกยาน หมายถึง ยานของพระปัจเจกพุทธเจ้า ผู้รู้แจ้งด้วยตนเอง แต่ไม่อาจแสดงธรรมสั่งสอนผู้อื่นได้ เพราะมิได้ตั้งสมจริตในการโปรดสรรพสัตว์อื่น

๓) โพธิสัตว์ยาน หมายถึง ยานของพระโพธิสัตว์ผู้มีน้ำใจกว้างขวาง ประกอบด้วยพระมหากรุณาในสรรพสัตว์ ก้าวล่วงอรหัตภูมิ จึงกล่าวได้ว่าโพธิสัตว์ยานเป็นการสร้างเหตุอันมีพุทธภูมิเป็นผล หรือกล่าวได้ว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในนิคายมหายานนั้น คือ พระโพธิสัตว์ที่ได้สร้างบารมีมาด้วยการช่วยสัตว์ให้พ้นจากความทุกข์นั่นเอง^{๑๑}

บารมี คือ “คุณธรรม หรือคุณสมบัติอันเป็นเหตุให้ถึงฝั่ง คือ ความสำเร็จต่างๆตามทีบุคคลนั้นมุ่งหมาย บุคคลต้องการบรรลุผลอันใด ต้องบำเพ็ญบารมีผลอันนั้น”^{๑๒} คำว่า บารมี เป็นภาษาบาลี ซึ่งตรงกับภาษาสันสกฤตว่า ปารมิตา มาจากคำว่า “คุณธรรมหรือคุณสมบัติอันเป็นเหตุให้ถึงฝั่ง หรือคุณเครื่องที่นำไปสู่ความสำเร็จต่างๆตามที่ตั้งเอาใจ หรือมีความหมายว่า คุณความ

^{๑๑} ภาสุข อินทรารุช, พุทธปฎิมาฝ่ายมหายาน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรสมัย, ๒๕๔๑), หน้า ๔๗.

^{๑๒} วิศิณ อินทสระ, พุทธปรัชญามหายาน, (กรุงเทพมหานคร : เจริญกิจ, ๒๕๓๐), หน้า ๓๗.

บำเพ็ญอย่างยิ่ง”^{๑๒} กล่าวโดยธรรมดาแล้ว บารมีเป็นการรวบรวมข้อธรรมะต่างๆขึ้นเป็นหมวดสำหรับ พระโพธิสัตว์บำเพ็ญโดยเฉพาะ หรือ “ธรรมอันจุดหมาย หรือปัจจัยพื้นฐานอันเป็นส่วนผลักดันให้ เกิดความคิดที่จะเป็นพระโพธิสัตว์ ได้แก่ โภธิ หรือความรู้ของพระพุทธเจ้า และความกรุณา ซึ่ง ธรรมทั้งสองนี้เป็นแกนกลางของธรรมทุกอย่างที่พระโพธิสัตว์จะบำเพ็ญต่อไป”^{๑๓}

พระพุทธศาสนamahayanมีความเชื่อในเรื่องพระโพธิสัตว์ว่าพระโพธิสัตว์จะเป็นผู้ที่ จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต พระโพธิสัตว์มีจำนวนนับโกฏิ มีจำนวนมากจนท่านเปรียบเทียบ ว่ามีจำนวนมากกว่าเม็ดทรายในท้องทะเล และเป็นผู้พ้นจากความทุกข์ยาก ตราบไคที่สรรพสัตว์ยังไม่หลุดพ้น พระโพธิสัตว์ก็จะไม่เห็นแก่ตัวในการบรรลุปุทธภูมิแต่เพียงผู้เดียว จะยังคงช่วยเหลือ และรองนกว่าจะให้สรรพสัตว์ทั้งหลายบรรลุปุทธธรรมทั้งหมดเสียก่อน คนจึงจะบรรลุในภายหลัง มหายานมีความเชื่อในการตรัสรู้ ว่า มนุษย์ทุกคนมีความสามารถในการตรัสรู้ เพราะมนุษย์มีโพธิอยู่ในตัวของมนุษย์ก่อนแล้ว จึงควรถือเอาการบรรลุปุทธภูมิเป็นอุดมการณ์ การบรรลุปุทธภูมิจึงไม่ จำกัเพศ ไม่จำกัด้วย ไม่จำเป็นต้องถือบวช ดังนั้นไม่ว่าใครหากมีความตั้งใจจะบรรลุให้ถึงพุทธภูมิ ก็จะสามารถบรรลุได้ตามความประสงค์ และสรรพสัตว์ทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นมนุษย์หรือสัตว์อื่น ๆ สามารถ บำเพ็ญตนเป็นพระโพธิสัตว์ได้ด้วยการบำเพ็ญบุญสั่งสมบารมี ประกอบการกุศลและประกอบ เมตตาจิต คือช่วยเหลือสรรพสัตว์ผู้ทุกข์ยากให้รอดพ้นจากความทุกข์นานาประการ “การบำเพ็ญ บารมีในพุทธศาสนamahayanนั้น มีลักษณะเป็น ไปในทางให้ความหมายและเสนอแนวทางการ บำเพ็ญ การชกัตัวอย่างต่างๆไม่ค่อยปรากฏมีคัมภีร์ที่มีเรื่องราวต่างๆแบบชาดกของเถรวาทพบาลิ เห็น มืออยู่คัมภีร์เดียวคือ ชาดกมถาลา เป็นเรื่องราวพระโพธิสัตว์ประมาณ ๒๕ ชาติ เรื่องราวที่ปรากฏเป็น เรื่องราวที่สมเหตุสมผลแก่ความคิดเรื่องบารมีของคัมภีร์มหายาน”^{๑๔}

สรุปว่า การบำเพ็ญบารมีในมหายาน มีการพิจารณาใน ๓ ประเด็นเหมือนในเถรวาท คือ ๑) เป็นผู้ที่มีใจผูกพันอยู่กับการตรัสรู้ ในกรณีนี้ ศาสนิกชนทั้งหลายของนิกายมหายานตั้งใจจะตรัสรู้ เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามากกว่าที่จะเป็นพุทธสาวก ในขณะที่บำเพ็ญบารมีอยู่แต่ละชาติ แม้จะมี

^{๑๒} พระเทพเวที (ประยูรย์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : มหา จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๑๓๖.

^{๑๓} Har Dayal, *The Bodhisattva Doctrine in Buddhist Sanskrit Literature*, (Delhi : Motilal Banarsidass, 1970), p. 165.

^{๑๔} ประพนธ์ อัสววิรุฬหการ, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาทและคัมภีร์ มหายาน”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓) หน้า ๒๕๘.

โอกาสบรรลอรหันตภูมิก็ปฏิเสธภวะนั้น (๒) เป็นผู้ที่มิคุณอันสูงส่ง คือ การตรัสรู้ที่มุ่งหวังเอาไว้
 ในอนาคต แม้จะต้องลำบากเพียงใดในการบำเพ็ญบารมี ก็ไม่ย่อท้อต่ออุปสรรคนั้น (๓) มีธาตุแห่ง
 ความดี ได้แก่ สภาวะจิตของพระโพธิสัตว์ทั้งหลายจะหมกมุ่นอยู่แต่การช่วยเหลือสัตว์โลก และการ
 ทำความดีอื่นๆ ในขณะที่เดียวกัน จิตก็จะรู้แจ้งในสิ่งต่างๆ อย่างง่ายดายตามใจปรารถนา

พระคัมภีร์ฝ่ายพระพุทธศาสนา महाยानมิได้กล่าวถึงเรื่องระดับการบำเพ็ญบารมีนี้มาก
 นัก และมีได้มีการจัดระดับของการบำเพ็ญที่แน่นอน ลักษณะการแบ่งระดับของปารมิตาในพุทธ
 ศาสนามหายานยังอาจพิจารณาได้จากการแบ่งปารมิตาต่างๆ ออกเป็น ๓ ประการ แต่มักเรียงลำดับ
 สูงสุดไว้ลำดับต้น เช่น ทานปารมิตา ธรรมทานเป็นขั้นสูงสุด แสดงจุดมุ่งหมายโพธิหรือหน้าที่ใน
 อันจะนำสรรพสัตว์ให้พ้นจากสังสารวัฏ อภัยทานแสดงจุดมุ่งหมายคือ ความกรุณา และอามิยทาน
 แสดงความเอื้อเฟื้อแก่ผู้อื่น เพื่อขจัดความยึดถือตัวตน กษานติปารมิตา ธรรมนิชยานกษานติ
 เป็นกษานติขั้นสูงสุด เพราะเกิดได้ด้วยปัญญา รู้เห็นยอมรับสภาพธรรมเป็นเรื่องของปัญญาโดยตรง
 ลำดับต่อมาอดทนทุกข์ที่เกิดในตนเอง และอดทนทุกข์ที่เกิดเมื่อช่วยผู้อื่น แต่พระพุทธศาสนา
 มหายานกล่าวถึงการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ เบื้องต้นจะต้องบำเพ็ญบารมี ๖ ประการ คือ

๑. ทานปารมิตา หมายถึง การให้ การบริจาคหรือเสียสละสิ่งของ แม้กระทั่งชีวิตใน
 คราวจำเป็น

๒. ศีลปารมิตา หมายถึง การปฏิบัติและดำเนินชีวิตตามบทบัญญัติของศีลทั่วไป
 และรวมทั้งโพธิสัตว์ศีลด้วย

๓. กษานติปารมิตา หมายถึง ความสามารถอดทนต่อการใช้อารมณ์ร้ายของผู้อื่น

๔. วีรยปารมิตา หมายถึง ความเพียรพยายาม

๕. ธยานปารมิตา หมายถึง การบำเพ็ญสมาธิภาวนาจนได้ฌานระดับสูง

๖. ปรัชญาปารมิตา หมายถึง ปัญญาในการหยั่งรู้ถึงความเป็นสุญญตาของสิ่ง
 ทั้งหลาย ต่อมาภายหลังคัมภีร์ทศกมุทิสสูตรได้เพิ่มอีก ๔ ประการเพื่อให้ครบกับกมุทิสธรรม ๑๐ คือ

๑) มุทิตาภูมิ พระโพธิสัตว์มีความยินดีในความไร้ทุกข์ของสัตว์ (ภูมินี้บำเพ็ญ
 หนักในทานบารมี)

๒) วิมลภูมิ (ปราศจากมลทิน) พระโพธิสัตว์ละมิจฉาจริยาได้เด็ดขาด ปฏิบัติ
 แต่ในสัมมาจริยา (ภูมินี้มีศีลบารมีเป็นใหญ่)

๓) ประภากริภูมิ (มีความสว่าง) พระโพธิสัตว์ทำลายอวิชชาได้เด็ดขาด มี
 ความอดทนทุกประการ (ภูมินี้มีขันติบารมีเป็นใหญ่)

๔) อรรถจีสมตีภูมิ (รุ่งเรือง) พระโพธิสัตว์มีความเพียรในการบำเพ็ญธรรม
 (ภูมินี้มีวิริยะบารมีเป็นใหญ่)

๕) ทุรชยาภุมิ (ผู้อื่นชนะยาก) พระโพธิสัตว์ละสภาวะสาวกญาณ กับปัจเจกโพธิญาณ ซึ่งเป็นธรรมเครื่องกั้นพุทธภูมิ (ภูมินี้มีปัญญาบารมีเป็นใหญ่)

๖) อภิมุขิภุมิ (มุ่งหน้าต่อทางนิพพาน) พระโพธิสัตว์บำเพ็ญยิ่งในปัญญาบารมีเพื่อรู้แจ้งเห็นชัดในปฏิจสมุปบาท (ภูมินี้มีปัญญาบารมีเป็นใหญ่)

๗) ทูรังกมาภุมิ (ไปไกล) พระโพธิสัตว์มีอุบายอันฉลาดแม้บำเพ็ญกุศลน้อยแต่ได้ผลแก่สรรพสัตว์มาก (ภูมินี้มีอุบายบารมีเป็นใหญ่)

๘) อจลาภุมิ (ไม่คลอนแคลน มั่นคง) พระโพธิสัตว์บำเพ็ญหนักในปณิธานบารมี

๙) สารุบัติภุมิ พระโพธิสัตว์แตกฉานในอภิญญา และปฏิสัมภิทาญาณ (ภูมินี้บำเพ็ญหนักในพลบารมี)

๑๐) ธรรมเมฆภุมิ พระโพธิสัตว์บำเพ็ญหนักในญาณบารมีมีจิตอิสระ ไม่ติดในรูปธรรม นามธรรม (บำเพ็ญหนักญาณบารมี)

๑. อุปายเภสัชยปารมิตา หมายถึงความเฉลียวฉลาดในการแก้ปัญหาชีวิตด้วยอุบาย

๒. ปณิธานปารมิตา หมายถึง ความตั้งใจอย่างแน่วแน่ต่อหลักการหรืออุดมการณ์ของตน

๓. พลปารมิตา หมายถึง กำลังความแน่วแน่ในทุกเรื่องที่ตั้งใจไว้

๔. ชญาณปารมิตา หมายถึง ญาณหยั่งรู้แจ้งในสรรพสิ่ง^{๑๕}

สรุปว่า บารมีทั้ง ๑๐ ประการนี้ มหายานกล่าวถึงเพียง ๖ ประการ โดยที่มิได้มีตัวอย่างของชาดกเหมือนเถรวาท แต่ทางมหายานพูดถึงลำดับขั้นของโพธิสัตว์ในการปฏิบัติ เป็นวิธีการกว้างๆ ซึ่งแสดงระดับภูมิธรรมที่ปฏิบัติไปตามลำดับจนถึงขั้นสุดท้ายและบรรลุเป้าหมาย และลำดับการบำเพ็ญบารมีในพุทธศาสนามหายาน สรุปเป็น ๒ กลุ่ม คือ

๑. การบำเพ็ญบารมีต้องเป็นไปตามลำดับและต้องบำเพ็ญให้บริบูรณ์ก่อนแล้วจึงบำเพ็ญบารมีข้ออื่นต่อไป กลุ่มนี้ได้แก่ มหายานสูตรกลางการ

๒. การบำเพ็ญบารมีทุกบารมีพร้อมกัน แต่ในแต่ละช่วงจะมีบารมีเดียวที่ปรากฏเด่นออกมาเป็นพิเศษกว่าบารมีข้ออื่นๆ กลุ่มนี้ได้แก่ ทศภูมิสูตร

^{๑๕} บุญชัย นิลเกษ, พุทธศาสนามหายาน, (กรุงเทพมหานคร : อักษรเพชรเกษม, ๒๕๒๖), หน้า ๖๘.

๓.๒.๑ นิยามความหมายของบารมี

พระพุทธศาสนายานนิยามผู้บำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพระพุทธรูปว่า “โพธิสัตว์ยาน” คือยานของพระโพธิสัตว์ ได้แก่ผู้บำเพ็ญบารมีธรรม ประกอบด้วยมหากรุณาในสรรพสัตว์ ไม่ต้องการอรรถภูมิ ปัจเจกภูมิ แต่ปรารถนาพุทธภูมิ เพื่อโปรดสัตว์ได้กว้างขวางกว่า และเป็นผู้รู้แจ้งในศูนยตาธรรม หลักพระโพธิสัตว์ยานนั้น ถือว่าจะต้องโปรดสรรพสัตว์ให้หลุดพ้นทุกข์เสียก่อน แล้วตัวเราค่อยหลุดพ้นทุกข์ทีหลัง คือจะต้องชักพาให้สัตว์โลกอื่นๆ ให้พ้นไปเสียก่อน ส่วนตัวเราเป็นคนสุดท้ายที่จะหลุดพ้นไป เป็นหลักแห่งโพธิสัตว์ยาน ซึ่งพระโพธิสัตว์ต้องบำเพ็ญ ทศปารมิตา คือบารมี ๑๐ ของฝ่ายมหายาน ได้แก่

- ๑) ทานปารมิตา หรือ ทานบารมี
- ๒) ศิลปารมิตา หรือ ศิลบารมี
- ๓) กุศานติปารมิตา หรือ ชันติบารมี
- ๔) วิรยปารมิตา หรือ วิริยบารมี
- ๕) ฌยานปารมิตา หรือ ฌานบารมี
- ๖) ปุรชญาปารมิตา หรือ ปัญญาบารมี
- ๗) อุบายปารมิตา หรืออุบายบารมี
- ๘) ปุณนิชานปารมิตา หรือประณิชานบารมี
- ๙) พลปารมิตา หรือ พลบารมี
- ๑๐) ชุณฺยานปารมิตา หรือ ญาณบารมี^{๑๖}

พระโพธิสัตว์ในคัมภีร์โศตตถกิ ซึ่งปรากฏอยู่ในโศตตถกิมหานิทาน ว่าด้วยเรื่องมหานิทานอันเป็นประเพณีแห่งการสืบต่อลำดับของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายที่ว่า

มหา แปลว่า ใหญ่
 นิทาน แปลว่า เรื่องเดิม
 กถา แปลว่า คำเทศนา
 อตุถ แปลว่า เนื้อความ
 โสตต แปลว่า คำแห่งพระพุทธเจ้า

^{๑๖}มหายานโพธิสัตว์ปิฎกสูตร, ๒๐/๓๕๔/๓๔๒.

เมื่อนำคำทั้งหมดเหล่านี้มาร้อยเรียงรวมกันเข้าเป็น “โสดตถกิมทานิทาน แล้ว จึงมีความหมายว่า กถาฆานิทานอันเป็นประเพณีแห่งการสืบต่อลำดับของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย”^{๑๑}

พระโพธิสัตว์ เป็นชื่อเรียกของผู้ที่กำลังบำเพ็ญบารมี เพื่อจะมาตรัสรู้ เป็นพระพุทธรูป ในอนาคต พระโพธิสัตว์เป็นผู้ที่ยังมีกิเลสอยู่ ยังต้องเวียนเกิดเวียนตาย ในสังสารวัฏอยู่ บางครั้งท่านก็กระทำ อกุศลส่งผลให้ไปบังเกิดในนรกเป็นเวลานานแสนนาน เกิดเป็นสัตว์เดรัจฉานผจญความทุกข์นานัปการ เป็นเวลานานแสนนาน จนกว่าจะได้รับการพยากรณ์จาก พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งก่อน ถึงจะอยู่ได้ว่าเป็นเป้าหมายที่ตั้งความปรารถนาไว้ใกล้ที่จะถึงหรือยัง หลังจากพระพุทธรูปทรงพุทธรูปพยากรณ์ให้แล้ว พระโพธิสัตว์ยังมีได้ตรัสรู้ได้ในระยะเวลาอันใกล้เลย พระโพธิสัตว์ยังต้องบำเพ็ญบารมี ต่อไปอีกอย่างยาวนาน แต่เป็นการบำเพ็ญบารมี อย่างที่มีความหวังได้ว่า พระองค์ต้องได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธรูปอย่างแน่นอน เหตุที่ท่านกระทำไว้สมควรแก่ผลที่จะได้รับในอนาคตข้างหน้า ด้วยน้ำพระทัยที่เด็ดเดี่ยว และด้วยจิตที่เป็นมหากุศล ท่านจึงประกอบความเพียร ตั้งใจบำเพ็ญบารมีเพื่อ พระโพธิญาณ เพื่อนำพระธรรมคำสอนมาโปรด เวไนยสัตว์ทั้งหลายที่จมอยู่ในความทุกข์ “บารมี คือ คุณธรรมหรือคุณสมบัติอันเป็นเหตุให้ถึงฝั่งคือ ความสำเร็จต่างๆ ตามที่บุคคลผู้นั้นมุ่งหมาย บุคคลต้องการบรรลุผลอันใด ต้องบำเพ็ญบารมีอันเป็นเหตุให้บรรลุผลอันนั้นบารมี ซึ่งจะกล่าวในที่นี้ ฝ่ายมหายาน คือ บำเพ็ญบารมีต่าง ๆ เพื่อมุ่งสู่ความหลุดพ้นจากปวงกิเลสและปวงทุกข์”^{๑๒}

๓.๓ การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์

การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนาเถรวาท

๑. ทานบารมี (ทานบารมี) คำว่า ทาน แปลว่า การให้ ผู้เป็นพระโพธิสัตว์จะต้องบำเพ็ญความดี ความ คือ การบริจาคสิ่งของตน คัมภีร์พุทธวงศ์ดังกล่าวเปรียบลักษณะการให้ไว้ว่า จะต้องให้เหมือนกับหม้อน้ำที่มีน้ำเต็มถูกคว่ำลง แสดงให้เห็นว่า การให้หรือการบำเพ็ญทานบารมี จะต้องทำด้วยการบริจาคหมดความมีเหลืออีก ดังนั้น เมื่อพระโพธิสัตว์เมื่อจะให้ทาน จะต้องพิจารณา ดังนี้

^{๑๑}บารมี, พระพุทธรูปองค์ใหม่ที่จะตรัสรู้ต่อจาก“เจ้าชายสิทธัตถะ”, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๓๕๔-๓๕๘.

^{๑๒}พระครูปรัชญาดิถกานุกรักษ์ (พงษ์สันต์ ศรีสมงาม), “การศึกษาเปรียบเทียบบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๔๒.

๑) ของที่จะให้ต้องเป็นของที่ตีงาม ต้องไม่ให้ของที่เป็นศาสตรา ของหลอก
เล่น ของไม่เป็นประโยชน์ที่จะนำไปสู่ความประเทภ

๒) เมื่อจะให้ทานต้องให้แก่ผู้ต้องการ แม้ไม่ได้ขอก็ให้ก่อนที่ผู้ต้องการนั้นจะ
ขอ ต้องเป็นผู้สละให้อย่างจริงๆต้องรู้จักให้พอควรแก่ของที่มียู่ ต้องต้องไม่อาหาและน้ำเกิน
ประมาณแก่ผู้ขอที่เจ็บป่วย ให้ของควรแก่ฤหัสถ์แต่ฤหัสถ์ ให้ของควรแก่ของแก่บรรพชิตแต่
บรรพชิต ไม่ได้ให้เพราะถือมงคล ไม่ได้ให้ด้วยหวังผล เมื่อจะเป็นผู้ยืมเยี่ยมเจรจาเพราะกับผู้ขอ
ก่อน ไม่ดูถูกผู้ขอ ถ้าจะให้ลูกเมียบ่าวไพร่ ต้องให้เขายินยอมก่อนแล้วจึงให้

๒. ศีลปารมิตา ศีล หมายถึง คุณธรรมพื้นฐานของความซื่อสัตย์และผู้ปกครอง
ฆราวาสผู้นำนับถือทั้งหมด ศีลได้รับการชี้แจงว่ามาจากรากศัพท์ว่า “ศีล ซึ่งมีความหมายว่า ข้อ
ฝึกหัดข้อปฏิบัติ”^{๑๕} ฝึกหัด ปฏิบัติ ในที่นี้คือฝึกหัด ปฏิบัติกาย วาจา และใจต้องควบคุม ต้องซักฟอก
ให้สะอาด บริสุทธิ์อยู่เสมออย่างต่อเนื่อง เพราะกายสามารถควบคุมชำระให้สะอาดได้โดยการ
ปฏิบัติการงดเว้นจากความชั่วที่ทำลายชีวิตของสัตว์ การลักขโมย และการประพฤติดิถีในกาม วาจา
สามารถควบคุมและชำระให้บริสุทธิ์ได้โดยการงดเว้นจากการพูดเท็จ พูดคำหยาบ คำไม่สุภาพ คำ
ไม่จริง ไร้เหตุผล และใจ สามารถควบคุมและชำระให้บริสุทธิ์ได้โดยการหลีกเลี่ยงจากความโลภ
โกรธ และความหลง ความเห็นผิดจากคลองธรรม ศีลที่กล่าวถึงในคัมภีร์มหายาน แบ่งออกได้เป็น
๓ ประเด็นด้วยกัน คือ

๑) กุศลกรรมบถ

๒) ศีลที่บำเพ็ญเมื่อเป็นคฤหิโทธิสัตว์

๓) ศีลที่บำเพ็ญเมื่อออกบวชสละบ้านเรือน

คัมภีร์ในฝ่ายพุทธศาสนามหายานส่วนมากเมื่อกล่าวถึงการบำเพ็ญศีล มักกล่าวถึง
กุศลกรรมบถ ๑๐ เป็นส่วนใหญ่ เพราะย่อมครอบคลุมรายละเอียดความประพฤติได้ทั้งกาย วาจา
และใจอยู่แล้ว อย่างไรก็ตามความคิดของมหายานที่ขยายออกไปต้องการเน้นประเด็น เช่น การทำทาน
การช่วยเหลือผู้อื่นก็ย่อมจะทำให้การบำเพ็ญปารมิตานี้มีข้อกำหนดในส่วนนั้นน้อยด้วย จึงได้เกิดการ
บำเพ็ญปารมิตาของคฤหิโทธิสัตว์คือ ศีลของคฤหิโทธิสัตว์ และในที่เมื่อกลับนิมให้พระ โทธิสัตว์
ออกบวช จึงได้สร้างศีลขึ้นมาในทำนองเดียวกับสิกขาบทในพระปาติโมกข์ของพระภิกษุ

^{๑๕}M.Kale. Higher-Sanskrit Grammar, อ้างในสุภัทร ปัญญาทิป, พุทธปรัชญาลัทธิพระโทธิสัตว์จาก
หลักฐานวรรณคดีสันสกฤต, (กรุงเทพมหานคร : คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล,
๒๕๔๔), หน้า ๑๕๖.

๓. กษานติปารมิตา(ขันติบารมี) พระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญความอดทน ออกคลื่นในกรณีต่างๆแต่เดิมปารมิตานี้มิได้มีความสำคัญมากนัก ต่อมาในคัมภีร์รุ่นหลัง เช่นสมาธิราชสูตร เน้นเรื่องกษานติปารมิตามาก เพราะกษานติเป็นพื้นฐานสำคัญในอันที่จะให้จิตเป็นสมาธิหรือบำเพ็ญกษานปารมิตาได้ พระ คัมภีร์ธรรมสังเคราะห์ได้จำแนกกษานติปารมิตาเป็น ๓ ประเภทด้วยกันคือ

- ๑) ธรรมนิยานกษานติ การยอมรับความจริงของสภาวะด้วยปัญญา
- ๒) ทุกขาธิวาสกษานติ ออกคลื่นต่อความทุกข์ที่เกิดขึ้นในตน
- ๓) ปโรปการธรรมกษานติ อดทนในการที่จะประกอบกิจการช่วยเหลือผู้อื่น

กษานติ ๒ ประการหลังชัดเจนอยู่แล้ว กษานติประเด็นแรกถือเป็นกษานติอย่างสูงสุด เพราะต้องใช้ญาณทัสสนะอันถูกต้องจึงจะมองเห็นธรรมชาติต่างๆตามความเป็นจริงได้ พระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญกษานติประเภทนี้จะศึกษาธรรมอย่างละเอียดลอออันจะก่อให้เกิดความเลื่อมใสในพระคุณของพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ รู้เหตุรู้ผลในทุกสิ่งทุกอย่าง กษานติประเภทนี้แบ่งชั้นเป็น ๓ ประเภทด้วยกัน คือ

๑. โขยานุกา กษานติ พระโพธิสัตว์ได้ฟังคำสอนจากผู้ใดผู้หนึ่งแล้วยอมรับคำสอนนั้น

๒. อานุกูลมกิ กษานติ พระโพธิสัตว์บำเพ็ญตนตามพระธรรมวินัยและกระทำทบทวนตามคำสอนเหล่านั้นได้

๓. อนุปัตติกธรรม กษานติ พระโพธิสัตว์อดทนต่อการประพฤติปฏิบัติตามธรรมแห่งศาสนาบัญญัติอย่างสม่ำเสมอ

ในคัมภีร์โพธิจริยวาทาร ถือว่า “การฝึกหัดอบรมในเรื่องความอดทน นับว่าเป็นการบำเพ็ญบารมีที่สำคัญในเรื่องโพธิจิต ในเรื่องการบำเพ็ญนี้ ท่านसानติทเวอธิบายว่าความโกรธแค้นเกิดขึ้นง่ายและรุนแรง โดยโทษะอาจทำอันตรายได้ใหญ่หลวงและรวดเร็ว แต่ถ้าผู้ใดเจริญขันติธรรมแล้วอาจระงับโทษจริตได้ง่าย”^{๒๐}

๔. วิริยปารมิตา (วิริยบารมี) วิริยะ หมายถึง ความพากเพียร ความมีพลังที่จะบำเพ็ญธรรมเพื่อให้บรรลุถึงความเป็นพระพุทธเจ้า เป็นปารมิตาที่สำคัญในอันที่จะก่อพลังในการบำเพ็ญธรรมของพระโพธิสัตว์ถือเป็นธรรมรากฐาน จนกระทั่งกล่าวว่าที่ใดมีวิริยะที่นั่นก็มีโพธิแล้วกล่าวว่า “เป็นเหตุที่เป็นประธานของธรรมอันเป็นเป็นกุศลทั้งหลายของพุทธการกธรรม พุทธการก

^{๒๐}ส. ศิวรักษ์, (นามแฝง), ความเข้าใจเรื่องมหายาน, (กรุงเทพมหานคร : ต๋องสยาม จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๘๐.

ธรรม บางครั้งก็เรียกว่า โภธิปริพาจนธรรม ^{๒๑} ซึ่งหมายถึง ธรรมสำหรับบ่มเพาะภูมิ เป็นธรรมะที่ พระโพธิสัตว์ทั้งหลายผู้ปรารถนาพุทธภูมิจะต้องมุ่งบำเพ็ญ เพื่ออบรมบ่มให้พระพุทธรูมิ ถึงความ แก่รอบ จึงจะได้ตรัสเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ความคิดในเรื่องการบำเพ็ญปารมิตานี้ก่อให้เกิดการเรียกพระโพธิสัตว์ว่าเป็นวีระบุรุษ เพราะเป็นผู้มีความวิริยะอุตสาหะในการที่จะทำในการต่างๆ โดยไม่สนใจตนเองว่าเป็นอย่างไร วิริยะมี ๓ ประการด้วยกัน คือ

๑. สัมมนาวิริยะ ความเพียรแรกเริ่ม
๒. ประโยควิริยะ ความเพียรในการบำเพ็ญ
๓. ปรินิชฐาวิริยะ ความเพียรที่นำไปสู่ความสูงสุด ^{๒๒}

การแบ่งวิริยปารมิตา ในลักษณะนี้ แบ่งตามช่วงเวลาของการบำเพ็ญจรรยาของพระ โพธิสัตว์ เอช. ดายัล ได้รวบรวมความคิดเรื่องวิริยปารมิตานี้ไว้เป็น ๓ ประการด้วยกัน คือ

(๑) ความเพียรในการบำเพ็ญความดี พระโพธิสัตว์เป็นผู้ตั้งพระทัยมั่นในอันที่จะ ไม่ประพฤตินทางชั่วร้ายไม่พอใจต่อคุณความดีที่ทำได้เพียรเล็กน้อย แต่ตั้งพระทัยจะทำความดีให้ มากเท่ากับพระโพธิสัตว์ในอดีต มีความพากเพียรที่จะทำความดีอยู่เป็นนิจ

(๒) ความเพียรในการศึกษา (ศึกษาวิรุช คำว่า ศึกษาในที่นี้หมายถึง ไตรสิกขา และการหาความรู้อื่นๆที่จะเป็นศิลปศาสตร์) แต่เดิมในพุทธศาสนมหายานมิได้สนใจเรื่องนี้มากนัก แต่ต่อมามีการกล่าว พระโพธิสัตว์ต้องเป็นผู้แตกฉานในคำสอนของพระพุทธเจ้า และมีการ กล่าวถึง วิทยาลัย ๕ ประการ คือ พุทธศาสนา, ตรรกศาสตร์หรือวิทยาวิธี, ไวยากรณ์, แพทย์ และ ศิลปหัตถกรรมวิชาเหล่านี้จะช่วยพระโพธิสัตว์ในอันที่จะกลับใจคนให้มาถือพุทธศาสนา รักษาป่วย และสามารถช่วยหรือผู้อื่นทางวัตถุได้ พระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญศึกษาวิริยะจำต้องตั้งใจไม่ย่อท้อ และ เรียนอย่างมีสมาธิ เพื่อที่จะให้มีความรอบรู้ดังกล่าว

(๓) ความเพียรในการกระทำเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น พระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญสัตตวา รกกริยาวิริยะเป็นผู้มุ่งมั่งในอันช่วยเหลือผู้อื่น บากบั่นช่วยเหลือจนกระทั่งลุ่ลวง ไม่กระทำการใดๆ ครั้งๆ กลางๆ ไม่เกรงกลัวอุปสรรคและภัยอันตราย เป็นผู้เห็นผู้อื่นเสมอตนและเห็นแก่ผู้อื่นก่อน ตนเองเมื่อพระโพธิสัตว์ทรงพิจารณาเห็นดังนั้น ก็มีความต้องการช่วยเหลือผู้อื่นแม้สิ่งนั้นจะยากเย็น

^{๒๑} Har Dayal, *The Bodhisattva Doctrine in Buddhist Sanskrit Literature*, (Delhi : Motilal Banarsidass, ๑๙๓๐), p. ๑๑๗.

^{๒๒} พระเทพมุนี (วิลาส ญาณวโร), *ศาสตร์ว่าด้วยการเป็นพระพุทธเจ้า*, (กรุงเทพมหานคร : สาร มวลชน, ๒๕๓๔), หน้า ๖๑.

เพียงไรก็ตาม^{๒๓} พระโพธิสัตว์ผู้มีความเพียรดังกล่าว ย่อมสามารถบำเพ็ญธรรมะ โดยไม่เหน็ดเหนื่อย มีความสุขในอันจะบำเพ็ญธรรมะเหล่านั้น จึงทำให้พระโพธิสัตว์เป็นผู้มีพลังในอันที่จะทำความดีอยู่เสมอลักษณะเช่นนี้เป็นลักษณะที่เต็มจากวิริยะของคัมภีร์ดั้งเดิมซึ่งมีความหมายเป็นไปในทางความเพียรเพื่อเผากิเลสโดยแ่งเดียว

๕. ฌยานปารมิตา (ฌยานบารมี) ฌยาน หมายถึงการตั้งมั่นของจิต,สภาพที่ยังมนัส คือ อหิงสาทำให้ทรงไว้ชื่อว่า ฌยานะ คำว่า ฌยาน นี้ในคัมภีร์มหายานใช้เท่ากับคำว่า สมาธิ เมื่อพิจารณาจากความหมายการบำเพ็ญฌยานปารมิตาจะทำได้ก็ต่อเมื่อได้สละบ้านเรือน นับเป็นการแยกพระโพธิสัตว์ออกจากสังคมในปารมิตานี้ การบำเพ็ญฌยานปารมิตาในพุทธศาสนา มหายาน หมายถึง การบำเพ็ญสมาธิต่างๆ เพื่อขจัดกิเลสเพื่อให้ได้บรรลุถึงความเป็นจริง ในกรณีนี้ เอช. คาซัล ได้กล่าวถึงการบำเพ็ญฌยานไว้เป็น ๒ ขั้นตอนด้วยกันคือ

๑) ขั้นเตรียมตัวเพื่อบำเพ็ญ ผู้บำเพ็ญจะต้องออกบวช และแสวงหาความวิเวก เจริญพรหมวิหาร ๔ พิจารณา

๒) ขั้นการบำเพ็ญฌยาน ได้แก่ รูปฌยาน ๔ อรูปฌยาน ๔ หรือ สมบัติ ๔ และนิโรธสมบัติ ซึ่งเหมือนกับการบำเพ็ญฌยานในคัมภีร์ดั้งเดิมขั้นการบำเพ็ญฌยาน หรือสมาธิของมหายาน คัมภีร์มหา คัมภีร์มหายานได้เพิ่มสมาธิ มีชื่อต่างๆมากมายเช่น วัชรโรปมา รัตนมูทรา ประทีปะเตโชวติ^{๒๔} “สมาธิเหล่านี้เป็นทางไปสู่ความหลุดพ้นรวมทั้งทำให้มีฤทธิ์อำนาจ เช่น เหาะเหินได้ ช่วยบุคคลผู้เรือแตกได้สามารถทำให้เป็นหนุ่มอยู่เสมอ ”^{๒๕} ฌยานปารมิตของมหายานจึงกลายเป็นสิ่งที่ลึกล้ำยากแก่การอธิบาย เป็นของที่ผู้สละบ้านเรือนเท่านั้นอาจทำได้ อันเป็นข้อขัดุดมคติทางสังคมของมหายาน ความข้อนี้แสดงให้เห็นได้ชัดลึกอีกขั้นหนึ่งว่า ฌยานปารมิตา ก็คือ หน่วยสมาธิ พรหมจรรย์ดั้งเดิมนั่นเอง

๖. ปรัชญาปารมิตา (ปัญญาบารมี) คำว่า ปรัชญา มีความหมายเช่นเดียวกับคำว่า ปัญญา ในภาษาบาลี คือ หมายถึงความรู้อย่างขบคิด เป็นความรู้ที่รู้สึกซึ่ง อันจะก่อให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริงหรือความรอบรู้ ความหยั่งรู้เหตุผล ความภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง และได้ทำให้แจ้งในบุคคลศุนยตาและธรรมศุนยตา พระโพธิสัตว์ทั้งหลายย่อมแสวงหาวิชาความรู้ พอใจในการอบรมจิตให้ประกอบด้วยปัญญาอยู่เสมอ โดยไม่เลือกว่าให้ความรู้เป็นคนชั้นใด ท่านเปรียบน้ำใจ

^{๒๓} H. Dayal, *The Bodhisattva Doctrine in Buddhist Sanskrit Literature*, p. ๑๑๗.

^{๒๔} H. Dayal, *The Bodhisattva Doctrine in Buddhist Sanskrit Literature*, p. 113.

^{๒๕} Ibid., p. 135.

ของพระโพธิสัตว์ต่อการชวนชวายนปัญญาว่า เหมือนภิกษุผู้บิณฑบาตรรับภัตตาหารเพื่อยังชีพ ย่อมไม่เลือกตระกูลสูง ต่ำ ไพร ผู้ดีของผู้ใส่บาตรฉะนั้น

ในพุทธศาสนมหายาน ได้เพิ่มอีก ๔ ประการ ถือเป็นปารมิตาเสริม เพื่อให้ครบกับภูมิธรรม ดังขยายภูมิธรรมที่อธิบายในทศกัณฐิสูตรเพื่อความเข้าใจดังต่อไปนี้

๑. ประมุทิตาภูมิ คือ ขั้นแห่งความยินดี บันเทิงทั่ว พระโพธิสัตว์จะความยินดีที่ได้เห็นตนเองเป็นผู้มุ่งต่อโพธิ์ และบำเพ็ญประโยชน์ต่อสรรพสัตว์ให้พ้นจากทุกข์ มีความเคารพต่อการสักการบูชาพระพุทธเจ้ามีความคิดที่จะรักษาคัมภีร์ของพระธรรม และดำเนินตามพระธรรมของพระตถาคต ในภูมินี้เป็นการเริ่มต้นความคิดของพระโพธิสัตว์โดยตรง คือ มุ่งบรรลุโพธิ์และมีเมตตาที่ช่วยเหลือสัตว์โลกเป็นหลัก ในภูมินี้มีการบำเพ็ญทานบารมีเป็นหลักเพื่อขจัดความมัจฉริยะ

๒. วิมลภาภูมิ คือปราศจากมลทิน หมายถึง มลทินแห่งความเป็นผู้ทุศีล มีความ

เอื้อเพื่อ ไม่เห็นแก่ตัว เป็นผู้ประพฤติแต่สัมมาจริยา ในภูมินี้มีการบำเพ็ญศีลบารมีเป็นหลัก

๓. ประภาคาริภูมิ คือ ขั้นแห่งผู้มีรัศมีแสงสว่าง พระโพธิ์ขั้นนี้จะมีหน้าตาส่องใส เป็นประกาย มีความเบื่อบำเพ็ญต่อโลกียวิสัยอย่างมั่นคง มีความบากบั่นอดทน เพื่อค้นหาความจริงในสิ่งทั้งหลาย รวมถึงอุทิศตนเพื่อศึกษาพระธรรมวินัยอย่างจริงจัง ในภูมินี้มีการบำเพ็ญขันติบารมีเป็นหลัก

๔. อรรถจีสมภูมิ คือ ขั้นสูงสว่าง เปล่งรัศมีออกไป พระโพธิ์ขั้นนี้มีความเพียรกล้าในการทำลายความคิดที่ชั่วร้ายออกหมด คือ ไม่ถือตัวถือตน และเพียรกล้าในการบำเพ็ญคุณประโยชน์ต่อผู้อื่น ในภูมินี้มีการบำเพ็ญวิริยบารมีเป็นหลัก

๕. สุทฤษฎาภูมิ แปลว่า เอาชนะได้อยากพระโพธิ์ขั้นนี้ต้องทำกิจที่ยาก ๒ อย่าง คือ เป็นผู้สั่งสอนสัตว์โลกและบำเพ็ญจิตของตนให้แน่วแน่ ในภูมินี้มีการบำเพ็ญฌานบารมีเป็นหลัก

๖. อภิมุขิภูมิ หมายความว่า มีหน้ามุ่งไปสู่ พระโพธิ์ขั้นนี้ต้องกล้าเผชิญหน้ากับโลกแห่งความเป็นจริงตลอดเวลา มีความเข้าใจในหลักปฏิจาสัมปบาท ในภูมินี้มีการบำเพ็ญปัญญาบารมีเป็นหลัก

๗. ทูรัจมาภูมิ แปลว่า ไปไกล ไปได้ยาก พระโพธิ์ขั้นนี้ต้องใช้สติปัญญามาก มุ่งหาอุบายโดยไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อยในการช่วยเหลือสรรพสัตว์ ในภูมินี้มีการบำเพ็ญอุบายบารมีเป็นหลัก

๘. อจภูมิ แปลว่า ผู้ไม่หวั่นไหว พระโพธิ์ขั้นนี้มีความไม่หวั่นไหวเรวณ มีจิตใจแน่วแน่นิ่ง และย่อมรู้ตัวเองว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า พระโพธิ์ขั้นนี้ย่อมไม่ตกไปสู่ที่ต่ำอีกเป็นผู้เข้าถึงแดนพุทธเกษตร ในภูมินี้มีการบำเพ็ญปณิธานบารมีเป็นหลัก

๕. สาธุตีฎุมิ แปลว่า ผู้มีความคิดที่ต้งาม เป็นผู้ปราศจากอคติ มีการบำเพ็ญประโยชน์ต่อสัตว์โลกทุกถ้วนหน้า พระโพธิสัตว์ชั้นนี้มีปัญญาสมบูรณ์แล้ว รู้ความคิดความปรารถนาทั้งหมดของมวลมนุษย์ สามารถสั่งสอนสรรพสัตว์ให้เข้าถึงนิพพานได้ ในภูมิตั้งมีการบำเพ็ญพลบารมีหลัก

๑๐. ธรรมเมฆา หมายถึง ความสูงสุดของธรรม พระโพธิสัตว์ชั้นนี้มีอิสรเสรีไม่ผูกติดกับสิ่งทั้งปวงมีสมาธิและฌานอยู่เต็มเปี่ยม ประจุเมฆที่ล่องลอยอยู่เต็มบนท้องฟ้าอย่างเสรี ถึงฐานะอันยอดเยี่ยมเท่าเทียมกับพระพุทธเจ้า ได้รับอภิเษกจากพระพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นพระพุทธเจ้า และสามารถแสดงฤทธิ์ต่างๆ ได้^{๒๖}

ภูมิธรรมทั้ง ๑๐ ประการนี้ มีลักษณะที่เกี่ยวข้องกับปารมิตาทั้ง ๔ ที่เสริมเข้ามาเพื่อให้ครบกับภูมิธรรมที่กำหนดไว้ ดังนั้น ลักษณะของปารมิตาทั้ง ๔ นี้ เป็นไปเรื่องคุณสมบัติมากกว่าจะเป็นเรื่องของการบำเพ็ญความดี และ มิได้มีความสำคัญเสมอกับ ๖ ประการข้างต้น ดังนี้

๑. อุบายเกาศัลยปารมิตา (อุบายบารมี) หมายถึง ความเป็นผู้ฉลาดในการจัดการเรื่องราวต่างๆ รวมทั้งความรู้ที่แตกฉาน การมีสมบัติดังกล่าวก็เพื่อให้พระโพธิสัตว์มีความสามารถในการชี้บอกสั่งสอนชาวโลกผู้มีพื้นบานต่างๆ กันไป ให้สามารถเข้าถึงธรรมที่แท้ได้ ดังนั้น การจะเป็นผู้สามารถสั่งสอนให้เช่นนั้น ต้องมีอุบายโกศลอันประกอบไปด้วย

(๑) สังครหวัศดู (สังคหวัตถุ) ได้แก่ ทาน ปรียาวาทีตา (ปรียวัทย) อรรณจรรยา (อรรณกรียา) สมานารถตา

(๒) ประติสัมวิท (ปฏิสัมภิตา) ได้แก่ ธรรมประติสัมวิท อรรถประติสัมวิท นิรุกติ ประติสัมวิท ประติทานประติสัมวิท

(๓) ธารณี หมายถึง มนต์ที่ใช้ท่องบ่นคุ้มกัน พระโพธิสัตว์ผู้สั่งสอนเทศนาผู้อื่น ต้องเป็นผู้ปราศจากภัยอันตราย ธารณีจะเป็นสิ่งที่คุ้มกันพระโพธิสัตว์ให้ปลอดภัย^{๒๗} พระโพธิสัตว์ผู้มีสมบัติทั้ง ๓ ประการนี้ครบ ย่อมจะเทศนาสั่งสอนให้บรรลุจุดหมายตามที่ประสงค์เพราะมีทั้งคุณธรรมที่เข้ากับผู้อื่น มีความสามารถแตกฉาน และมีมนต์ป้องกันภัยอันตรายต่างๆ

๘. ประนิธานปารมิตา (ปนิธานบารมี) หมายถึง ความตั้งใจอย่างแน่วแน่ต่อหลักการหรืออุดมการณ์ของตนความตั้งใจมั่นที่จะเป็นพระพุทธเจ้านั้น ย่อมปรากฏในทุกขั้นของการบำเพ็ญ

^{๒๖} Ibid., p. 139.

^{๒๗} H. Dayal, *The Bodhisattva Doctrine in Buddhist Sanskrit Literature*, p. 151.

ตนเป็นพระโพธิสัตว์ ความต้องการเน้นเป็นเหตุให้ยกประธานขึ้นเป็นความดีสูงสุด ปณิธานบารมีของพระโพธิสัตว์ ที่ตั้งไว้มี ๔ อย่าง^{๒๘} คือ

๑) เราจะต้องโปรดสัตว์ทั้งหลายให้หมดสิ้น จะสัตว์เหล่านั้นให้พ้นทุกข์ พระโพธิสัตว์กำหนดรู้ทุกข์แห่งตนแล้ว เอาตนเป็นเครื่องเปรียบเทียบ ย่อมเห็นชัดแจ้งว่า สัตว์เหล่านั้นก็เต็มไปด้วยทุกข์เช่นกัน เหมือนคนไข้ที่อยู่ในโรงพยาบาลเดียวกัน คือ โลกนี้

๒) เราจะต้องทำลายกิเลสให้หมดสิ้น และจะช่วยผู้อื่นให้ทำลายกิเลสด้วย เหมือนคนเป็นโรคอยู่ด้วยกัน เห็นพิษร้ายของโรคแล้ว ช่วยการทำลายโรคนั้นเสีย

๓) เราจะต้องศึกษาพระธรรมทั้งหมดให้เจนจบ และช่วยให้ผู้อื่นได้ศึกษาด้วย เปรียบเหมือนการศึกษาวิธีป้องกันและวิธีกำจัด ใครศึกษาล่วงหน้า ไปก่อนต้องพยายามช่วยผู้อื่นที่เริ่มศึกษาภายหลัง

๔) เราจะต้องบรรลุพุทธภูมิให้จงได้ และจะช่วยเหลือผู้อื่นให้บรรลุด้วย เปรียบเหมือนผู้มุ่งการหายโรคด้วยตนแล้ว ปรารถนาช่วยเหลือผู้อื่นให้หายโรคด้วย

๕. พลปารมิตา (พลบารมี) คือ ความสามารถในการเข้าใจในธรรมตามเหตุผลและความเข้าใจในธรรมที่ตนเองอบรมบำเพ็ญมา หมายถึง กำลังความแน่วแน่ในเรื่องทั้งตั้งใจไว้ รวมถึงการที่ได้ฟังพระสัทธรรมแล้วมีโยนิโสมนสิการตามแล้วก็ได้บรรลุอนุตรโพธิญาณ แล้วนำเอาหลักธรรมเพื่อสั่งสอนสรรพสัตว์ให้เข้าถึงความจริง แยกได้เป็น ๒ อย่าง คือ

๑) จินตามัยพะละ หมายถึง กำลังแห่งความเข้าใจในธรรมตามเหตุผล

๒) ภาวนามัยพะละ หมายถึง กำลังแห่งความเข้าใจตามที่บำเพ็ญอบรมมา^{๒๙}

๑๐. ชญาณปารมิตา (ชญาณบารมี) หมายถึง ญาณอันเกิดแต่บารมี ๖ เป็นปัญญาระดับสูง เป็นโลกุตตรปัญญา หรือญาณหยั่งรู้แจ้งในสรรพสิ่งบารมี ๔ ประการนี้ สงเคราะห์เป็นปัญญาบารมีทั้งหมดดังนั้น บารมีที่สำคัญจึงเหลือเพียง ๖ ข้อข้างต้นเท่านั้น^{๓๐}

สรุปว่า ในทัศนะพระพุทธศาสนามหายานเรียกปณิธานของพระโพธิสัตว์ซึ่งทุกคนเริ่มตั้งปณิธานได้เหมือนกันเรียกว่ามหาจตุรปณิธาน มี ๔ ประการ คือ ๑) เราจะละกิเลสทั้งหลายให้หมดสิ้น ๒) เราจะตั้งใจศึกษาพระธรรมทั้งหมดให้เจนจบ ๓) เราจะโปรดสรรพสัตว์ทั้งหลายให้สิ้น ๔) เราจะบำเพ็ญตนให้บรรลุถึงอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ปณิธานทั้ง ๔ ข้อนี้ กล่าวได้ว่าอยู่ใน

^{๒๘}วิคิน อินทสระ, พุทธปรัชญามหายาน, หน้า ๑๕.

^{๒๙}เสถียร โพธิ์นันทะ, ปรัชญามหายาน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๖.

^{๓๐}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗.

ฐานะเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของพระโพธิสัตว์ และเปรียบเสมือนสิ่งอันเป็นเครื่องกระตุ้นความ มุ่งมั่นทะเยอทะยานอันแรงกล้าในการบำเพ็ญบารมีธรรมของผู้เป็นพระโพธิสัตว์ใน พระพุทธศาสนามหายาน และบารมีในพุทธศาสนามหายานแต่เดิมมี ๕ ประการ และค่อยๆพัฒนา ได้รับการเพิ่มจำนวนเป็น ๖ เป็น ๗ และในที่สุดเพิ่มเป็น ๑๐ ในบารมี ๑๐ บารมี ๖ ประการแรกเป็น บารมีหลัก อีก ๔ ประการหลังเป็นบารมีเสริม สาเหตุที่เกิดการเพิ่มเติมจำนวนบารมีในพุทธศาสนา มหานี้ นั้น สันนิษฐานต่างกันเป็นสองทาง คือ ๑) ได้อย่างมาแต่บารมี ๑๐ ในพุทธศาสนาเถรวาท ๒) เป็นการเพิ่มเติมขึ้นเพื่อให้เข้ากับระบบนับสิบ สาเหตุของการเพิ่มจำนวนบารมีมากขึ้นในภายหลัง เป็นเพราะวิวัฒนาการความคิดเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ของมหายานเอง ที่ภายหลังแนวคิดเรื่องพระ โพธิสัตว์มีอิทธิพลที่สำคัญถือเป็นแนวคิดหลักของมหายาน เมื่อพิจารณาอุปมาอุปไมยของมหายานแล้ว จะเห็นว่าปรัชญาอุปมาอุปไมยนั้น ได้แก่ สุนยา ประเด็นที่ขาดหายไป คือ ปัญญาความเจตียวจลาคความมี ปัญญาในอันจะสอนผู้อื่นและลักษณะสัพพัญญูขาดหายไป จึงจำเป็นต้องนับเอาอุปมาอุปไมยเข้าเป็น อุปมาอุปไมย ปณิธานเดิมเข้ามา เพื่อเน้นความตั้งใจช่วยเหลือผู้อื่น ด้วยระยะหลังพระโพธิสัตว์ได้พัฒนา ไปในลักษณะของเทพเจ้า พลและชญาณ อันเป็นคุณสมบัติสุดท้ายของพระพุทธเจ้า จึงเดิมเข้ามา เพื่อให้พระโพธิสัตว์มีอำนาจเท่าเทียมกับพระพุทธเจ้า เพื่อจะได้มีอำนาจช่วยเหลือผู้อื่นได้ แม้ยังไม่ได้ เป็นพระพุทธเจ้าดังนั้น พุทธศาสนามหายานยอมรับบารมี ๖ ของเถรวาทสรวาทสตีวาทิน และต่อมา เพิ่มจำนวนเป็น ๗ และ ๑๐ ตามลำดับ เพื่อให้ครบคุณสมบัติของพระพุทธเจ้ามากกว่าเพื่อแสดงการ บำเพ็ญธรรมะ

๓.๔ ประเภทและระดับบารมีของพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนามหายาน

๓.๔.๑ ประเภทของบารมี

ความคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ของพุทธศาสนามหายาน ถือว่า เป็นจุดสำคัญในการเผยแผ่ ศาสนาและเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุด เพราะพระโพธิสัตว์มีคุณลักษณะประกอบไปด้วยความเมตตา กรุณาเป็นที่พึ่ง เป็นสิ่งที่เคารพสักการบูชาของศาสนิกชน เป็นแบบอย่างให้ศาสนิกชนประพฤติตาม และการบำเพ็ญตนเป็นพระโพธิสัตว์ ที่จะช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นจากความทุกข์ได้อย่างแท้จริง พุทธศาสนามหายานมีความเห็นเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ ซึ่งมีความแตกต่างกับพุทธศาสนาเถรวาท โดยมีความเห็นว่าการเข้าถึงพระนิพพานในแบบที่เป็นพระอรหันตสาวก หรือพระอนุพุทธเจ้าใน เถรวาทนั้น เป็นวิธีที่ก่อให้เกิดประโยชน์ส่วนรวมน้อย ด้วยเหตุนี้ทางฝ่ายมหายานจึงมุ่งหมายให้ บำเพ็ญ “โพธิสัตว์ธรรม ” เป็นสำคัญ คือ ให้ทำหน้าที่ช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์จนสุดความสามารถ เพราะถือว่าเป็นการปฏิบัติเพื่อให้เข้าถึงความหลุดพ้น เพื่อเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของมนุษย์ทั้งหลาย

สาเหตุที่ทำให้ความคิดเรื่องพระโพธิสัตว์มีลักษณะดังกล่าว ได้ถูกเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม แนวคิดเรื่องการเปลี่ยนแปลงของพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนาเถรวาท มีปัจจัย ๒ ประเด็น คือ

๑) ปัจจัยภายใน ซึ่งมาจากการพัฒนาความคิดและแนวทางในพุทธศาสนาเอง . การเน้นเรื่องการช่วยเหลือผู้อื่น หลักสำคัญที่ได้รับการเน้นมาก คือ ความกรุณาของพระโพธิสัตว์ ซึ่งมีสาเหตุหลัก คือ

(๑) การต่อต้านระบบวัด แนวคิดของเถรวาทที่มีการต่อต้านระบบวัด สืบเนื่องมาจากเห็นว่า ในพุทธศาสนาเดิมมีจุดมุ่งหมายในการสละบ้านเรือนออกบวชเป็นพระภิกษุเพื่อบรรลุความเป็นพระอรหันต์ บำเพ็ญเพียรเพื่อให้ถึงความหลุดพ้น แต่ก็ไม่ปฏิเสธว่าความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับพระภิกษุคือ การเผยแผ่หลักธรรมคำสั่งสอน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงหน้าที่ของพระภิกษุที่มีต่อสังคมอย่างชัดเจน แต่ต่อมาเมื่อเกิดมีวัดสำหรับพระสงฆ์อยู่เป็นหลักแหล่งที่แน่นอน การออกจาริกสั่งสอนก็ลดน้อยลงตามลำดับ การศึกษาหาความรู้ของพระภิกษุก็ย่อมเป็นระบบมากขึ้น จนทำให้ระบบในการเผยแผ่ศาสนามีประสิทธิภาพน้อยลง ทำให้ระบบวัดเป็นระบบปิดในสายตาของผู้คนที่ต้องการจะเข้าใจในหลักธรรม ทำให้มีผู้มองพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่พยายามผละออกจากสังคมละทิ้งหน้าที่อันดีงามที่จะคอยช่วยเหลือผู้อื่น จากสาเหตุดังกล่าวนี้เป็นเหตุให้พุทธศาสนาเถรวาทมีแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ ซึ่งจะต้องเป็นผู้ช่วยเหลือผู้อื่น ให้พ้นทุกข์ เน้นการสละตนเพื่อผู้อื่น ทำให้เกิดการต่อต้านระบบวัดขึ้นมา อีกทั้งเกิดความคิดว่าการที่จะไปให้ถึงการหลุดพ้นไม่จำเป็นต้องออกบวชเสมอไป ผู้เป็นคฤหัสถ์ก็สามารถเป็นพระโพธิสัตว์ มุ่งหมายพระโพธิญาณอันสูงสุดได้

(๒) การบำเพ็ญตนเป็นพระโพธิสัตว์ก็สามารถทำประโยชน์ให้กับตนเองและสังคมส่วนรวมได้เป็นอย่างดี การบำเพ็ญตนเป็นพระอรหันต์ เนื่องจากพระพุทธรูปเดิม (เถรวาท) มีจุดมุ่งหมายไปสู่ความเป็นพระอรหันต์ด้วยการทำลายกิเลสทั้งปวง แต่ในพุทธศาสนาเถรวาท มองเห็นว่าพระอรหันต์เป็นผู้ที่เห็นแก่ตัว ไม่ช่วยเหลือผู้อื่นในระหว่างการบำเพ็ญเพียรของตน มุ่งแต่จะหลุดพ้นจากกิเลสเพียงอย่างเดียว โดยประกาศโจมตีในส่วนของจุดมุ่งหมายและพระอรหันต์เป็นผู้เห็นแก่ตัว กล่าวโดยสรุป คือ ในความคิดของพุทธศาสนาเถรวาท พระอรหันต์ทำเพื่อประโยชน์ของตนเองเป็นหลัก ส่วน พระโพธิสัตว์ทำเพื่อประโยชน์ผู้อื่นเป็นหลัก ลักษณะของพระพุทธรูปเจ้ากับโพธิ พระพุทธรูปเถรวาทกล่าวว่า ความรู้หรือโพธิของพระพุทธรูปเจ้าคือ สุนยตา ซึ่งเป็นความจริงอันสูงสุด เป็นลักษณะของทุกสิ่งทุกอย่างเรียกอีกอย่างหนึ่ง ตถตา หรือ ตตตต เป็นสิ่งที่ครอบคลุมและเป็นบ่อเกิดของสิ่งทุกอย่าง เป็นสภาวะของทุกสิ่งทุกอย่าง เป็นปรัชญา เป็นอไทวตะ (คือความไม่เป็นสอง) เมื่อโพธิเป็นเช่นนั้นพระพุทธรูปเจ้าก็เป็นเช่นนั้นด้วย ดังนั้น พระพุทธรูปเจ้าจึงเป็นอันหนึ่งเดียวกันกับตถตา ซึ่งเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ธรรมกาย” ธรรมกายจึงเป็นแก่นแท้ เป็น

ความจริงประการเดียวของสากลจักรวาล พ้นจากการมีภาวะเป็นสอง เป็นธรรมชาติที่แท้จริงของ จักรวาล จึงมีชื่อเรียกว่า สวภาวิกาย (คือค ที่ใช้แทนค ว่า ศูนย์ตา)

(๑) สาเหตุภายใน เป็นการพัฒนาของพระพุทธศาสนาที่ต้องการบ าเพ็ญเพื่อเป็น ประโยชน์แก่สังคม หรือมีความเกี่ยวข้องกับสังคมมากขึ้น อีกทั้งการพัฒนาหลักปรัชญาในเรื่องของ ศูนย์ตา และเรื่องภักติ ซึ่งสาเหตุเหล่านี้ล้วนน าพาก่อให้เกิด พระโพธิสัตว์ตามคติมหายานขึ้น จึงได้ แสดงแนวคิดไว้ คือ การเน้นวิธีการหลุดพ้นด้วยศรัทธา พระพุทธศาสนา มหายานสนับสนุน ความคิดให้ทุกคนเป็นพระพุทธเจ้า นั้น เป็นเรื่องยากส าหรับชนทุกๆ ไปที่จะทำความเข้าใจในเรื่อง ของศูนย์ตา หรือธรรมกาย ซึ่งเป็นการหลุดพ้นด้วยปัญญาอย่างสูง ดังนั้น จึงจ ำต้องหาวิธีการที่ เหมาะสมในการปฏิบัติเพื่อให้ง่ายขึ้น วิธีการนั้นคือ ความมีศรัทธาหรือภักติ (ศรัทธาในที่นี้มีได้ หมายเพียงความเชื่อถือ แต่มีความหมายเท่ากับค ว่า “ภักติ” อันได้แก่การเลื่อมใสศรัทธา จนกระทั่ง รู้สึกตนว่าเป็นส่วนหนึ่งของพระพุทธเจ้า) สิ่งที่เป็นที่ตั้งของความมีศรัทธาหรือภักตินี้คือ พระ โพธิสัตว์ ผู้ประทับอยู่บนดินแดนสุขาวดีเป็นหลัก การที่จะหลุดพ้นได้นั้น จ ำต้องมีการเอ่ยพระนาม ด้วยความศรัทธา ก็สามารไปบังเกิดในดินแดนสุขาวดี หรือพุทธเกษตร ได้ จึงถือว่าได้เป็นพระ โพธิสัตว์ เป็นบุคคลที่เที่ยงต่อพุทธภูมิ ก็โดยอาศัยศรัทธาหรือภักตินั่นเอง จากสาเหตุภายในทั้ง ข้อ ดังกล่าวที่แสดงมา สาเหตุทุกข้อทำให้ พระโพธิสัตว์กลายเป็นอุดมคติ โดยสาเหตุข้อแรกมีผลต่อกา รบ าเพ็ญธรรมของ พระโพธิสัตว์ด้านความมีกรุณาโดยตรง ข้อที่สอง เป็นเหตุให้ทุกคนเป็นพระ โพธิสัตว์ได้ และมีผลต่อการบ าเพ็ญธรรมของพระ โพธิสัตว์ในด้านปรัชญา หรือแสดงความคิดเรื่อง ศูนย์ตา ส่วนข้อที่สาม มีผลต่อลักษณะของพระโพธิสัตว์อำนาจหน้าที่ของพระโพธิสัตว์รวมทั้งทำ ให้เกิดพระโพธิสัตว์ประเภทต่างๆ ด้วย^{๑๑}

๒) สาเหตุภายนอก พระพุทธศาสนา มหายานเกิดขึ้น เนื่องด้วยสาเหตุที่ศาสนาฮินดู กำลังเฟื่องฟู จ ำเป็นต้องปรับปรุงวิธีการเผยแผ่ให้เป็นที่ชอบใจแก่คนส่วนใหญ่ อีกทั้งการเจริญของ พุทธศาสนา มหายานในขณะนั้นก็ได้รับการอุปถัมภ์จากพระเจ้ากนิษกะ ซึ่ง เป็นพระมหา กษัตริย์ ชาวต่างชาติแห่งแคว้นแคชเมียร์ เชื้อสายชาวกรีก พุทธศาสนา มหายานจึงได้รับอิทธิพลจากแนวคิด ของชาติเหล่านั้น เพื่อมาพัฒนาการเผยแผ่ศาสนาด้วย สาเหตุภายนอกที่ทำให้เกิดพระโพธิสัตว์ขึ้น มี อยู่ ๒ ประการ คือ

(๑) อิทธิพลจากศาสนาฮินดู หลังจากศาสนาฮินดูได้รับการสนับสนุนจากราชวงศ์ ศุงคะ โดยมีปุชยมิตร ได้ขึ้นครองราชย์จากพระเจ้าอ โศกมหาราชซึ่งทรงสวรรคต ก็ได้พยายาม ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงปรัชญา และวิธีการเผยแผ่ศาสนาให้สมบูรณ์เป็นระบบ โดยได้แต่งคัมภีร์รา

^{๑๑} ประพนธ์ อัสววิรุฬหการ, โพธิสัตว์จรรยา : มรรคาเพื่อมหาชน, หน้า ๑ - ๘๘.

มายณะ และมหาภารตะขึ้น และได้ใช้เรื่องราวของวีรบุรุษ ในท้องถิ่นยกขึ้นมาเป็นอวตารของเทพเจ้าชั้นสูง ซึ่งอิทธิพลในความเชื่อเหล่านี้ ทำให้พระพุทธศาสนามหายานได้ขยายแนวคิดในการเผยแพร่ เพื่อแข่งขันกับศาสนาฮินดู ทำให้เกิดการขยายความคิดหลายอย่างเช่น เรื่องการภักดี การขยายความคิดเรื่องพหุเทพ นิยม ทำให้มีพระโพธิสัตว์ที่มีอำนาจมากมายในลักษณะเทพเจ้าของพวกฮินดู รวมทั้งเป็นการเหยียดกันไปด้วยในตัว โดยแสดงให้เห็นว่า พระมเหศวรของศาสนาฮินดูได้กำเนิดมาจากพระอวโลกิเตศวร และพระอวโลกิเตศวรอยู่ในฐานะที่เป็นเทพเจ้าผู้สร้างสูงสุดอันแสดงให้เห็นอิทธิพลของศาสนาฮินดูได้อย่างชัดเจน นอกจากนี้ พุทธศาสนามหายานยังได้ขยายแนวคิดเพื่อแข่งขันกับศาสนาฮินดู ไม่ว่าจะเป็นการแสดงความภักดีต่อพระพุทธเจ้าในรูปของพระสัมโพธิกายที่สถิตอยู่บนสรวงสวรรค์ตามหลักตรีกาย รวมถึงพระโพธิสัตว์ที่มีฤทธานุภาพอีกมากมาย จนกลายเป็นลักษณะพหุนิยมขึ้นมา

(๒) อิทธิพลจากศาสนาอื่นๆ อิทธิพลของต่างศาสนาและอารยธรรมภายนอกที่เข้ามามีบทบาทและปรากฏตัวอยู่ในดินแดนพุทธศาสนาแต่ดั้งเดิม และกำลังเพิ่มบทบาทมากขึ้นทุกขณะ ไม่ว่าจะเป็นอิทธิพลของชาวกรีกที่ส่งผลต่อความคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ในด้านของศิลปะเป็นส่วนใหญ่ อีกทั้งชาวกรีกเองก็ยังนับถือศาสนาแบบพหุเทวนิยมด้วย นอกจากนี้ยังมีศาสนาไซโรอัสเตอร์ ซึ่งเป็นศาสนาของชาวเปอร์เซียมีการบูชาพระอาทิตย์หรือไฟที่ส่องสว่าง ซึ่งมีลักษณะคล้ายกับพระอมิตาภะ ผู้มีแสงสว่างหาประมาณมิได้ พระไวโรจนะ ผู้รุ่งเรือง ที่ปึงกร ผู้กระทำแสงสว่าง ซึ่งเป็นที่สถิตของเทพอหุระ มาซดาห์ ซึ่งเป็นเทพเจ้าสูงสุดของความกรุณา ความหลุดพ้น ชื่อเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงความเกี่ยวข้องกับลัทธิการบูชา พระอาทิตย์ซึ่งเป็นหลักสำคัญของศาสนาไซโรอัสเตอร์^{๓๒}

บารมีในพระพุทธศาสนามหายานดั้งเดิมมี ๖ ประเภท ประกอบด้วย

๑. ทานบารมี พระพุทธศาสนานับคุณธรรมเกี่ยวกับการช่วยเหลือผู้อื่น เช่น เมตตา กรุณา และทานเป็นพิเศษ จนเห็นว่าแตกต่างจากศาสนาอื่นๆ ในอินเดียยุคเดียวกัน การให้หรือทานในที่นี้จึงมีนัยที่น่าพิจารณาอย่างน้อย ๒ ประการคือ

๑) เพื่อสลัดความเห็นแก่ตัว สร้างความอ่อนโยนให้กับจิตใจ ซึ่งจะนี้เป็นพื้นฐานสำหรับคุณธรรมขั้นสูงต่อไป

^{๓๒}พระมหาสมจินต์ สมฺมาปญฺโญ, พระพุทธศาสนาในอินเดีย พัฒนาการและสารัตถธรรม, ๑๒ ปี บัณฑิตวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๑๕.

๒) แสดงว่าในสังคมมีคนยากจนที่ควรแก่การได้รับความช่วยเหลือ และมีผู้ที่ทำประโยชน์แก่สังคม เช่น นักบวชบุคคลเช่นนี้ไม่มีอาชีพ หากได้รับการอุปถัมภ์แล้ว จะทำหน้าที่ของตนได้อย่างดี เมื่อมหายานอุบัติขึ้นมา ได้รับเอาทานบารมีที่กล่าวไว้ในพระไตรปิฎกมาเป็นบารมีธรรมข้อหนึ่งของพระโพธิสัตว์ด้วย พระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีข้อนี้จะมีสภาพจิตใจกว้างขวาง เพื่อแผ่ไปยังผู้ขัดสนและตกทุกข์ได้ยากทั้งหมด ดังที่คัมภีร์โพธิจรยยาวตารกล่าวว่พระโพธิสัตว์ปรารถนาที่จะเป็นยาและเป็นแพทย์รักษาผู้เจ็บป่วยให้หายป่วย ปรารถนาที่จะเป็นอาหารและน้ำให้ผู้คออยากหิวโหยได้ดื่มกิน ทั้งในยามปกติและเมื่อคราวประสบทุกข์ภัยปรารถนาเป็นขุมทรัพย์ที่ไม่มีวันหมดสำหรับคนขัดสนสิ้นเนื้อประดาตัว และเป็นแหล่งบรรเทาทุกข์อื่น ๆ สำหรับผู้ต้องการความช่วยเหลือนอกจากการให้วัตถุสิ่งของแล้ว แม้ผลแห่งกรรมดีที่ได้กระทำลงไปทั้งในอดีต ปัจจุบัน และก่อนาคต พระโพธิสัตว์ก็ยินดีสละให้ หากจะช่วยให้ผู้รับพ้นจากความทุกข์ ซึ่งนับว่าแตกต่างพระพุทธรศาสนายุคแรกที่สอนว่า ทุกคนต่างมีกรรมเป็นของตน ไม่สามารถจะโอนถ่ายไปยังผู้อื่นได้แต่เป็นเพราะรักในพระโพธิญาณ พระโพธิสัตว์จึงยอมเสียสละทุกอย่างแม้กระทั่งผลกรรมดีของตนให้ผู้อื่น อย่งไรก็ดี เช่นเดียวกับเถรวาท มหายานถือว่าทานที่ล้ำเลิศยิ่งกว่าทานทั้งปวงคือ ธรรมทานดังพระสูตรที่แปลเป็นภาษาจีนกล่าวไว้ ว่า “อนุบาย คือ อุบายที่ต่ำ พระโพธิสัตว์ขณะที่บำเพ็ญทานบารมี ให้การช่วยเหลือผู้อื่นด้วยวัตถุสิ่งของอย่างเดียว แต่ไม่เคยยกพวกเขาจากความชั่วให้เข้าใจอรรถ เข้าใจธรรม นี่คือนุบายที่ต่ำ”^{๓๓}

๒. ศิลบารมี ศิลหมายถึงปกติหรือการประพฤติที่อยู่ในครรลองคลองธรรม ในพระไตรปิฎกของเถรวาทมักมาร่วมกับสมาธิและปัญญาที่เป็นหลักไตรสิกขา พระพุทธโฆษาจารย์แบ่งศิลออกเป็น ๒ ประเภท คือ “วาริตศิล ได้แก่ข้อห้าม และจาริตศิล ได้แก่ ข้ออนุญาต”^{๓๔} วัตถุประสงค์ของ การรักษาศิล คือ การรักษาตนเองเพื่อประโยชน์สุขของผู้อื่น ด้วยอำนาจของศีลเป็นการข่ม กิเลสอย่างหยาบ ให้อยู่ภายใต้การควบคุม อย่างน้อยก็ชั่วคราว ส่วนประเภทของศีลมีแตกต่างกันไปตามภูมิ ของผู้ปฏิบัติ เช่น ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ วินัย ๒๒๗ ข้อ สำหรับพระภิกษุ และ ๒๕๐ ข้อ สำหรับภิกษุณี ศีลเหล่านี้ปรากฏในพระไตรปิฎกของพระพุทธศาสนายุคแรก สำหรับมหายานได้แก้ไขดัดแปลงไปบ้าง และขณะที่ยังคงสาระสำคัญเดิมไว้ พระโพธิสัตว์อาจจะเมตตาสีลได้ หากพิจารณาแล้วว่าจะเป็นการแสดงความเมตตาและความกรุณาต่อผู้อื่น โพธิสัตว์ภูมิได้แสดงไว้ว่า

เหตุการณ์ใดบ้างที่พระโพธิสัตว์อาจจะเมตตาสีลได้ แต่ทุกสถานการณ์จะต้องเกี่ยวข้องกับ ความเมตตาและความกรุณา ต้องการช่วยเหลือผู้อื่นทั้งสิ้น ฉะนั้น พระโพธิสัตว์อาจปลิดชีวิต

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗.

^{๓๔} วิสุทธิ. (แปล) ๓ / ๑ / ๒๒ .

พุทธชนที่กำลังจะก่อกรรมทำเข็ญฆ่าพระอรหันตสาวก พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้โดยตั้งใจตังนี้ว่า ผลจากการกระทำนี้ แม้จะทำให้ต้องตกนรกหมกไหม้ก็ไม่เป็นไร เพราะจะทำให้มีโอกาสได้ช่วยเหลือสัตว์นรกต่อไป พระโพธิสัตว์อาจยึดทรัพย์สมบัติที่ได้มาโดยทุจริตของพระราชา เสนาบดี และของอาชญากรที่ก่อกรรมทำเข็ญแก่ประชาชน แล้วนำมาอุปถัมภ์บำรุงพระศาสนา อาจมีเพศสัมพันธ์กับหญิงสาวเพื่อหันเหหล่อนจากการกระทำอันชั่วร้าย อาจพูดคำหยาบเพื่อตักเตือนและป้องกันไม่ให้คนชั่วประพฤติบาปอกุศล อาจพูดเท็จเมื่อจำเป็นต้องช่วยเหลือผู้อื่นอาจมีส่วนร่วมในกิจกรรมบันเทิงทางโลกเพื่อผ่อนคลายทุกข์โศกของมหาชน และกิจกรรมอื่น ๆ ในทำนองเดียวกัน ข้อผ่อนคลายนี้อาจเป็นสิ่งที่ตั้งข้อสังเกตของนักปราชญ์พระพุทธศาสนาสมัยต่อมาว่า จะไม่มีหลักจริยธรรมสากลที่ใช้ได้กับทุกสถานการณ์^{๓๕}

๓. กษานติบารมี กษานติ แปลว่า “ความอดทน” เป็นธรรมที่เป็นข้าศึกต่อโทสะและความพยายบาท พระธรรมบทพุทธทศนิกาย กล่าวว่า “ความอดทนเป็นตบะอย่างยิ่งขาด ” ศึกษาสมุจจัย แบ่งความอดทนออกเป็น ๓ ชนิดคือ

- ๑) อดทนต่อความทุกข์
- ๒) อดทนต่อคำสอน
- ๓) อดทนต่อความเจ็บปวดและการถูกเหยียดหยาม^{๓๖}

ความทุกข์มีอยู่ในสังสารวัฏ ควรที่ทุกคนจะเผชิญหน้ากับมันด้วยความกล้าหาญ นอกจากนั้น ความทุกข์ยังช่วยให้เจริญก้าวหน้าในธรรมหลายประการ เช่น ทำให้ไม่ประมาทมัวเมาในชีวิต ทำให้รู้จักเห็นใจผู้อื่น และเพิ่มพูนศรัทธาในพระพุทธเจ้า เป็นต้น อนัตตา เป็นคำสอนสำคัญในพระพุทธศาสนา สำหรับสามัญชนที่มีปกติยึดถือในตัวตนแล้วยากที่จะเข้าใจ จะต้องอาศัยการศึกษาอบรมและพอกพูนเพาะบ่มอุปนิสัยด้วยความอดทนจึงจะเข้าใจได้ ส่วนความอดทนข้อที่สามหมายถึงความอดทนต่อคำด่าว่า และการทำร้ายทุบตีของผู้อื่น ไม่ถือโทษโกรธตอบและพร้อมที่จะให้อภัย เป็นการแสดงความรักและความเมตตาตอบแทน ทั้งนี้เพราะพิจารณาเห็นว่า ผู้ที่กำลังด่าว่าทำร้ายตนนั้น ในอดีตชาติ อาจเป็นมิตรสหาย ญาติพี่น้องหรือครูอาจารย์กันมาก่อน จริง ๆ แล้วไม่มีผู้ด่าและผู้ถูกด่า ทุกอย่างสักว่าแต่เป็นธาตุ จึงไม่มีประโยชน์อะไรจะต้องโกรธ เพื่อนร่วมเกิดแก่เจ็บตายด้วยกัน เพราะต่างร่วมชะตากรรมเดียวกันทั้งหมด

^{๓๕} พระครูปริยัติคณานุรักษ์ (พงษ์สันต์ ศรีสมงาม), การศึกษาเปรียบเทียบบารมีในพระพุทธศาสนา เถรวาทและมหายาน, หน้า ๔๕.

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗.

๔. วิริยบารมี วิริยะ คือความขยันและกล้าหาญ คำสอนของพระพุทธเจ้า นอกจากจะเป็น “กรรมวาที” แล้ว ยังเป็น “วิริยวาที” อีกด้วย ซึ่งหมายความว่า การจะบรรลุจุดหมายสูงสุดทางศาสนานั้น ต้องอาศัยความเพียรพยายาม ไม่ใช่อาศัยความเกียจคร้าน วิริยะหรือความเพียรอย่างไม่ย่อท้อ จึงจำเป็นต่อการบรรลุพระโพธิญาณ นอกจากนี้จะมั่นคงไม่เบื่อง่ายในเป้าหมายแล้ว ผู้บำเพ็ญวิริยบารมีจะต้องเพียรป้องกันตนเองจากบาปอกุศลต่าง ๆ ด้วย จะหักห้ามใจตนเอง จากความเพลิดเพลินในกาม เพราะกามสุข เป็นเสมือนหนึ่งค่อมมีดอาน้ำผึ้ง ที่พร้อมจะบาดผู้ที่หลงระเริงค่อมกิน ได้ทุกเมื่อ พระโพธิสัตว์จะกระทำสิ่งต่างๆ ด้วยความระมัดระวังรอบคอบเสมอแต่เมื่อได้ตัดสินใจกระทำสิ่งใดแล้ว จะทำด้วยความมุ่งมั่น ไม่ย่อท้อจนกว่าจะบรรลุผลสำเร็จ

๕. สมาธิบารมี หลังจากบำเพ็ญวิริยบารมีจนเต็มกำลังแล้ว พระโพธิสัตว์ควรทำใจให้สงบ การสั่งสมบารมีของพระโพธิสัตว์ ไม่ได้เกี่ยวข้องกับความเมตตากรุณาต่อผู้อื่นอย่างเดียวแต่ความสงบภายในตน ไม่ว่าจะเป็นกายวิเวก จิตวิเวก และอุปธิวิเวก พระโพธิสัตว์ต้องสั่งสมให้เต็มเปี่ยมบริบูรณ์เช่นกัน เพราะความสุขสงบภายในตน ย่อมทำให้เข้าใจธรรม เอาชนะกิเลสในใจตน และมองเห็นความเท่าเทียมกันระหว่างตนกับผู้อื่น กระบวนการทำใจให้สงบมี ๒ ประการคือ

๑) สมถภาวนา

๒) วิปัสสนาภาวนา^{๓๗}

การอารมณ์ของทั้ง ๒ ภาวนา จะทำให้เกิดดวงปัญญา และคลายความลุ่มหลงมัวเมาในกามและสมบัติทางโลกทั้งหมด

๖. ปัญญาบารมี ปัญญาคือความเห็นแจ้งในกุศลและอกุศล ซึ่งถือว่าเป็นบูรณาการขั้นสุดท้ายของทุกบารมีดังกล่าวมาแล้ว “พระตถาคตเจ้าทรงตรัสรู้และทรงได้รับพระสมยานาม เช่นนั้นก็ด้วยพระปัญญาบารมี ” จะเห็นว่าปัญญาบารมีที่เต็มเปี่ยมยังประโยชน์อันยิ่งใหญ่แก่เทพและมนุษย์ทั้งหลาย ในอัยกฐาสหกริกาปรัชญาปารมิตา ได้แสดงรายละเอียดไว้ว่า “มารและเสนามาร จะไม่สามารถทำร้ายผู้บำเพ็ญปัญญาบารมีได้เลย ผู้บำเพ็ญปัญญาบารมีเป็นผู้องอาจแกล้วกล้าท่ามกลางบริษัท ๔ ไม่มีอาการประหวั่นพรั่นพรึงต่อคำถาม ของผู้ประสงค์ร้าย เป็นที่รักของมารดาบิดา มิตรสหาย ญาติพี่น้อง และสมณพราหมณ์ทั้งปวง สามารถข่มเสี้ยซึ่งคำถามและคำตอบของปรวาทที่ด้วยวิถิแห่งธรรมความรู้ที่พระโพธิสัตว์ได้ตรัสรู้ ได้แก่ อนัตตา กล่าวคือสิ่งทั้งหลายดำรงอยู่ในสภาพศูนย์”

^{๓๗}ที่.ป.า. (ไทย) ๑๑/๓๓๕/๒๕๐.

พระพุทธศาสนามหายานยังคงวิถีชีวิตแบบบรรพชิตไว้ได้โดยเฉพาะ ๒ บารมีธรรมข้อสุดท้ายจะเห็นว่ามิลักษณะเป็นปัจเจก และตัดขาดจากกิจกรรมทางโลก แสดงให้เห็นว่า ขณะที่มหายานทำให้พระพุทธศาสนาเป็นปรากฏการณ์ทางสังคม และแพร่หลายไปอย่างกว้างขวางนั้นพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานยังคงอภิรักษญาของพระพุทธศาสนาไว้ได้ หลักบารมีธรรมของพระโพธิสัตว์จึงเป็นหลัก ที่เชื่อมวิถีชีวิตแบบฆราวาส และแบบบรรพชิตเข้าด้วยกัน และทำให้พระพุทธศาสนาไม่ได้เป็นกิจกรรมของบรรพชิตแต่อย่างเดียว แต่เป็นของฆราวาสด้วย สามารถหาพิสูจน์ได้จากพุทธบริษัทฝ่ายพุทธศาสนามหายานในประเทศจีน เกาหลี ญี่ปุ่น และได้หัน ปัจจุบันในประเทศไทย เช่นกิจกรรมขององค์กรการกุศลของชาวไทยเชื้อสายจีน เช่นมูลนิธิร่วมกตัญญู และป่อเต็กตึ๊ง ตลอดจนองค์กรการกุศลต่างๆ ของพี่น้องคนไทยเชื้อสายจีนและญวน

ในยุคแรกๆ บารมีในพุทธศาสนามหายานแต่เดิมมี ๕ ประการ และค่อยๆ พัฒนาได้รับการเพิ่มจำนวนเป็น ๖ เป็น ๗ และในที่สุดเพิ่มอีกเป็นบารมีเสริม สาเหตุที่เกิดการเพิ่มเติมจำนวนบารมีในพุทธศาสนาเหล่านั้น สันนิฐานต่างกันเป็นสองทาง คือได้แบบอย่างมาจากบารมี ๓๐ ทศน์ในพุทธศาสนาเถรวาท อันเป็นการเพิ่มเติมขึ้นเพื่อให้เข้ากับระบบนับสิบทศน์ เพื่อให้เหมาะสมกับสภาพสังคม และเป็นการรักษาระยะห่างระหว่างพระพุทธศาสนาด้วยกัน

๓.๔.๒ ระดับของบารมี

ในพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน แบ่งบารมีเป็น ๓ ระดับ เช่นเดียวกับพระพุทธศาสนาเถรวาท คือ

- ๑) บารมี ระดับต้น
- ๒) อุปบารมี ระดับกลาง
- ๓) ปรมัตถบารมี ระดับสูง

ตัวอย่างเรื่อง เกี่ยวกับการให้ ทาน “การสละทรัพย์สินภายนอกเป็นทาน เรียกว่า ทานบารมี การสละบุตรภรรยาและอวัยวะเลือดเนื้อเพื่อประโยชน์ส่วนรวมเป็น ทานอุปบารมี การสละชีวิตเป็นทาน คือ เพื่อประโยชน์ส่วนรวม หรือเพื่อรักษาชีวิตของผู้ที่มีประโยชน์ยิ่งใหญ่มากกว่าเป็น ทานปรมัตถบารมีบารมีอื่นๆ ก็ทำนองเดียวกัน เช่น ศีลบารมี การมุ่งรักษาศีล โดยไม่เห็นแก่ทรัพย์ภายนอกการยอมเสียทรัพย์ภายนอกเพื่อรักษาศีลไว้ให้ได้เป็น ศีลบารมี. การยอมสละบุตรภรรยา

หรืออวัยวะเลือดเนื้อเพื่อรักษาศีลเป็น ศีลเป็นศีลอุปัชฌายะ. การยอมสละชีวิตเพื่อรักษาศีลเป็น ศีล
ปรมัตถบารมี”^{๓๔}

พระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานมิได้กล่าวถึงระดับการบำเพ็ญบารมีไว้มาก
นัก และมีได้มีการจัดระดับของการบำเพ็ญบารมีเป็นที่แน่นอน คัมภีร์ที่ปรากฏเรื่องนี้มีเพียงลังกา
วารสาร ดั่งที่ประพจน์ อัสววิรุฬหการกล่าวไว้ในวิทยานิพนธ์ เรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่อง
พระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาทและคัมภีร์มหายาน” ว่า

บุคคลผู้บำเพ็ญบารมี ๖ ประการ คือ ทานปารมิตา ศีลปารมิตา กษานติปารมิตา วิริยปาร
มิตา ฌยานปารมิตา และปรัชญาปารมิตา ให้บริบูรณ์พึงบรรลุความเป็นพระพุทธเจ้า การบำเพ็ญ
บารมีแต่ละบารมีนั้นแบ่งออกเป็น ๓ ระดับ คือ

๑. เลากิยะ เกี่ยวด้วยโลก
๒. โล โกตตร พ้นจากโลก
๓. โล โกตตรตม พ้นโลกอย่างที่สุด

ยกตัวอย่างทานปารมิตา การบำเพ็ญบารมีในระดับที่เป็นเลากิยะ ได้แก่ บารมีที่บำเพ็ญ
ด้วยการติดขัดในตัวตน ระดับที่เป็นโล โกตตร ได้แก่บารมีที่พระศราวกะและพระปรตเขกพุทธ
บำเพ็ญบารมีทั้งหลายมีทานเป็นต้น เพื่อมุ่งไปสู่นิรวาณ ส่วนระดับที่เป็นโล โกตตรตมนั้น เป็นบารมี
ที่พระโพธิสัตว์พระมหาสัตว์บำเพ็ญเพื่อมุ่งหวังประโยชน์สุขแก่สรรพสัตว์

นอกจากนั้น ในคัมภีร์ธรรมสังเคราะห์ได้แบ่งระดับบารมีออกเป็น ๓ ประการเช่นกัน
แต่มักเรียงลำดับสูงสุดไว้เป็นลำดับต้น เช่น ทานปารมิตา จัดธรรมทานเป็นขั้นสูงสุด แสดง
จุดมุ่งหมายโพธิหรือหน้าที่ในอันจะนำสรรพสัตว์ให้พ้นสังสารวัฏ รongลงมาได้แก่ อภัยทาน แสดง
จุดมุ่งหมายคือความกรุณา และสุดท้ายได้แก่ อามิชทาน แสดงความเอื้อเฟื้อแก่ผู้อื่นเพื่อจัดความ
ยึดถือตัวตน กษานติบารมี จัดธรรมนิชยานกษานติขั้นสูงสุด เพราะเกิดได้ด้วยปัญญารู้เห็นยอมรับ
สภาพธรรม เป็นเรื่องของปัญญาโดยตรง ลำดับต่อมาได้แก่ อคทนทุกข์ที่เกิดในตนเอง และอคทน
ทุกข์ที่เกิดเมื่อช่วยผู้อื่นเป็นต้น^{๓๕}

^{๓๔}พระครูปรัชติคณานุรักษ์ (พงษ์สันต์ ศรีสมงาม), “การศึกษาเปรียบเทียบบารมีในพระพุทธศาสนา
เถรวาทและมหายาน”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๔๒.

^{๓๕}ประพจน์ อัสววิรุฬหการ, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาทและคัมภีร์
มหายาน”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๓๓๑.

หลักปฏิบัติ ๑๐ ข้อของพระโพธิสัตว์ในการบรรลุธรรม ประกอบด้วย

๑. ผู้บรรลุธรรม ต้องเป็นคนมีใจมั่นคง ไม่ทอดทิ้ง ไม่เลิกกลางคัน
๒. ผู้บรรลุธรรม ต้องเป็นคนมีปณิธานแน่วแน่
๓. ผู้บรรลุธรรม ต้องเป็นคน ที่ ไม่ยึดมั่นถือมั่นว่า เป็นตัวเราของเรา
๔. ผู้บรรลุธรรม ต้องเป็นคนมีจิตเมตตากรุณา
๕. ผู้บรรลุธรรม ต้องเป็นคน มีความขยันหมั่นเพียร
๖. ผู้บรรลุธรรม ต้องเป็นคน ที่ถือศีลห้า (เป็นอย่างน้อย)
๗. ผู้บรรลุธรรม ต้องเป็นคน มีจิตกุศล ทำแต่ความดี หมั่นสร้างกุศล
๘. ผู้บรรลุธรรม ต้องเป็นคน รู้จักแยกแยะความชั่ว กับความดี
๙. ผู้บรรลุธรรม ต้องเป็นคน มีความอดกลั้น
๑๐. ผู้บรรลุธรรม ต้องเป็นคน มีจิตสงบมีสมาธิ^{๔๐}

การบำเพ็ญเป็นพระโพธิสัตว์ มี ๓ ระดับ คือ ๑) ระดับต้น หรือ บำเพ็ญอย่างธรรมดา เรียกว่า บารมีระดับต้น ๒) ระดับกลาง ผู้บำเพ็ญจะต้องยอมเสียเลือดเนื้ออวัยวะน้อยใหญ่ เรียกว่า อุบารมี ๓) ระดับสูงสุด ผู้บำเพ็ญจะต้องยอมเสียแม้ชีวิต เรียกว่า ปรมัตถบารมี ผู้ที่จะเป็นพระโพธิสัตว์ ต้องพยายาม หาเวลาบำเพ็ญ จิตของตนให้แข็งแกร่ง การเป็นพระโพธิสัตว์นั้น ต้องใช้ทุกวินาทีให้เป็นประโยชน์ต่อสัตว์โลกและต่อตนเอง สมมติว่ากลางวันเราโปรดสัตว์ กลางคืนเราต้องโปรดจิตวิญญาณของเราเอง พระโพธิสัตว์ไม่เห็นแก่นอน ไม่เห็นแก่กิน ไม่เห็นแก่พูด และไม่เห็นแก่นั่ง จริยธรรม ของพระโพธิสัตว์ ๑๐ ประการ ได้แก่

๑. พระโพธิสัตว์ ไม่ปรารถนา เลยว่า ร่างกายจะไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ (มีความเจ็บไข้ หรือ โรคภัยเป็นธรรมดา)
๒. พระโพธิสัตว์ ไม่ปรารถนา เลยว่า จะไม่มีภัยอันตราย (มีภัยอันตรายเป็นธรรมดา)
๓. พระโพธิสัตว์ ไม่ปรารถนา เลยว่า จะไม่มีอุปสรรคในการชำระจิตให้บริสุทธิ์ (ยอมมีอุปสรรคเป็นธรรมดา)
๔. พระโพธิสัตว์ ไม่ปรารถนา เลยว่า จะไม่มีมารขัดขวางการปฏิบัติภารกิจ (จะต้องมีมารขัดขวางการปฏิบัติโพธิจิตเป็นธรรมดา)
๕. พระโพธิสัตว์ คิดว่าจะทำงานให้นานที่สุด โดยไม่ปรารถนาว่าจะให้สำเร็จผลเร็ว (ปล่อยวางเรื่องกาลเวลาทำงาน เพื่องาน)

^{๔๐}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓๕.

๖. พระโพธิสัตว์ คบเพื่อน โดยไม่ปรารถนา จะได้ผลประโยชน์จากเพื่อน (รักผู้อื่นด้วยความบริสุทธิ์ใจ)

๗. พระโพธิสัตว์ ไม่ปรารถนา เลยว่า จะให้คนอื่นต้องตามใจตนเสมอไปทุกอย่าง (ไม่มีความเห็นแก่ตัว)

๘. พระโพธิสัตว์ ทำความดีกับผู้อื่น ไม่ปรารถนาสิ่งตอบแทน (ต้องการให้ผู้อื่นพ้นทุกข์)

๙. พระโพธิสัตว์ เห็นแก่โลกแล้ว ไม่ปรารถนา ว่าจะมีหุ้นส่วนด้วย (ไม่ปรารถนาในโลกและสรรเสริญ)

๑๐. พระโพธิสัตว์ เมื่อถูกใส่ร้ายป้ายสี ดิเคียน นินทา แล้วไม่ปรารถนาจะได้โต้ตอบหรือฟ้องร้อง (การใส่ร้าย ป้ายสี ดิเคียน นินทา เป็นธรรมดาของโลก)

ขอให้พิจารณาบททวนคู่มือที่ดี จริยธรรมทั้ง ๑๐ ประการนี้ เป็นการปฏิบัติธรรมชั้นสูงของพระโพธิสัตว์ ทุกพระองค์ เรียกว่า มหาอุปสรรค หรือ เครื่องกีดขวางโพธิจิต คือ ผู้ปฏิบัติทั้งหลายนี้ไม่พ้นสิ่งแวดล้อมที่ขัดขวางอย่างแน่นอน พระโพธิสัตว์ ต้องมีอารมณ์แห่งความแน่วแน่ ที่จะทำทุกวิถีทางให้จิตวิญญาณของสัตว์โลกสูงขึ้น สูงขึ้น มีคุณธรรมแห่งการรับกระแสโพธิญาณนั้นคืออารมณ์และสัจจะของพระโพธิสัตว์ไม่เห็นแก่แน่นอน เรื่องราวของการแบ่งระดับของบารมีในพระพุทธศาสนาหายาน ไม่ค่อยมีกล่าวถึงอย่างชัดเจนมากนัก ยกเว้นที่ปรากฏในลังกา-วตารสูตร ความคิดในลังกาสูตรมีประเด็นคล้ายคลึงกับบรรดาจริยาปิฎกในบางกรณีด้วย แต่ลักษณะความคิดมิได้สัมพันธ์กันโดยตรง เรื่องของระดับบารมีจึงค่อนข้างเป็นเรื่องที่คัมภีร์ฝ่ายเถรวาทบาลีให้ความสนใจมากกว่าคัมภีร์มหาหายาน แนวคิดเกี่ยวกับการบำเพ็ญบารมีที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาหายาน มีรายละเอียดไม่แตกต่างจากพุทธศาสนาเถรวาทมากนัก โดยสามารถที่จะแบ่งได้เป็น ๑๐ ประเภท เช่นกัน ในแต่ละประเภทจะเน้นหนักในเรื่องของการบำเพ็ญคุณธรรมที่แตกต่างกัน ปารมิตา ๕ เป็นขั้นบารมีของพระพุทธศาสนาหายาน มีข้อธรรมตรงกับพุทธศาสนาเถรวาทสรวาสตีวาทีน แต่มีประเด็นที่น่าพิจารณาในพุทธศาสนาหายาน ซึ่งยกเอาคัมภีร์ศีลธรรมปุณฺฑริกสูตร ที่กล่าวถึงบารมี ๕ ประการเป็นส่วนที่แยกออกมา หรือเว้นปรัชญาปารมิตา เช่น “อชิตกุลบุตรผู้หวังพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิ พึงบำเพ็ญปารมิตาทั้ง ๕ สิ้นเวลาแสนโกฏิ ปารมิตาทั้ง ๕ คือ

๑) ทานปารมิตา

๒) ศีลปารมิตา

๓) กษยานติปารมิตา

๔) วิริยปารมิตา

๕) ฌยานปารมิตา^{๔๑}

ปารมิตา ๖ ในคัมภีร์จรรยาวดาร ได้กล่าวถึงปารมิตาทั้ง ๖ ไว้ได้แก่

- ๑) สมฤติ
- ๒) สัมประชันยะ
- ๓) กษานติ
- ๔) วีริยะ
- ๕) ฌยาน
- ๖) ปรีชญา^{๔๒}

การกล่าวถึงสมฤติ สัมประชันยะ เป็นหลักการที่แทน ทาน ศีล ในปารมิตา ๕ เป็นการเพ่งเล็งทางด้านอบรมจิตใจเป็นสำคัญ

ปารมิตา ๗ ตามคัมภีร์สังฆกรรมปุณทริกสูตร มีการกล่าวถึงบารมี ๖ บ่อยครั้งมาก บารมี ๕ และต่อมากล่าวถึงบารมี ๗ โดยได้เพิ่มเอาอุบายเกาศัลยะ หมายถึง ความเฉลียวฉลาดในการแก้ปัญหาชีวิตโดยชอบด้วยธรรม๘ ซึ่งในบทต้นของคัมภีร์ยังไม่กล่าวเป็นบารมี จึงกล่าวสรุปได้ว่า บารมีที่ปรากฏในสังฆกรรมปุณทริกสูตรในชั้นสุดท้ายมี ๗ บารมี คือ

- ๑) ทานปารมิตา
- ๒) ศีลปารมิตา
- ๓) กษานติปารมิตา (ขันติบารมี)
- ๔) วีรชนปารมิตา
- ๕) ฌยานปารมิตา
- ๖) ปรีชญาปารมิตา
- ๗) อุบายเกาศัลยปารมิตา^{๔๓}

ปารมิตา ๑๐ ในพุทธศาสนamahayan คัมภีร์สมัยหลังจำนวนบารมีได้เพิ่มขึ้นจาก ๖ เป็น ๗ และเป็นบารมี ๑๐ ประการ ดังนี้

^{๔๑}Har Dayal, *The Bodhisattva Doctrine in Buddhist Sanskrit Literature*, (Delhi : Motilal Banarsidass, 1970), p. 199.

^{๔๒}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๘.

^{๔๓}บุลย์ นิลเกษ, *พุทธศาสนamahayan*, (กรุงเทพมหานคร : อักษรเกษม, ๑๕๑๖), หน้า ๖๘.

๑. ทานปารมิตา (ทานบารมี) คำว่า ทาน แปลว่า การให้ ผู้เป็นพระโพธิสัตว์จะต้องบำเพ็ญความดี คือ การบริจาคสิ่งของตน คัมภีร์พุทธวงศ์ดังกล่าวเปรียบลักษณะการให้ไว้ว่า จะต้องให้เหมือนกับหมอน้ำที่มีน้ำเต็มถูกคว่ำลง แสดงให้เห็นว่า การให้หรือการบำเพ็ญทานบารมีจะต้องง้องทำด้วยการบริจาคหมดไม่มีเหลืออีก^{๔๔} พระโพธิสัตว์เมื่อจะให้ทาน จะต้องพิจารณาดังนี้

๑.๑ ของที่จะให้ต้องเป็นของที่ถึงงาม ต้องไม่ให้ของที่ เป็นศาสตรา ของหลอกเล่นของไม่เป็นประโยชน์

๑.๒ เมื่อจะให้ทานต้องให้แก่ผู้ต้องการ แม้ไม่ได้ขอก็ให้ก่อนที่ผู้ต้องการนั้นจะขอ ต้องเป็นผู้สละให้อย่างจริงๆ ต้องรู้จักให้พอควรแก่ของที่มีอยู่ ต้องไม่ให้อาหารและน้ำเกินประมาณ แก่ผู้ขอที่เจ็บป่วย ให้ของควรแก่ฤกษ์แต่ฤกษ์ให้ของควรแก่ของแก่บรรพชิตแต่บรรพชิตไม่ได้ให้เพราะถือมงคล ไม่ได้ให้ด้วยหวังผล เมื่อจะเป็นผู้อิมเข้มเจรจาไพเราะกับผู้ขอก่อน ไม่ดูถูกผู้ขอ ถ้าจะให้ลูกเมียบ่าวไพร่ ต้องให้เขายินยอมก่อนแล้วจึงให้^{๔๕}

๒. ศิลปารมิตา คือ ศิลบารมี ศิลที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พุทธศาสนามหายานแบ่งออกได้เป็น ๓ ประเภท คือ

๒.๑ กุศลกรรมบถ

๒.๒ ศิลที่บำเพ็ญเมื่อเป็นคฤหิโพธิสัตว์

๒.๓ ศิลที่บำเพ็ญเมื่อออกบวชสละบ้านเรือน^{๔๖}

คัมภีร์พุทธศาสนามหายานส่วนใหญ่ เมื่อกล่าวถึงการบำเพ็ญศีล มักจะกล่าวถึงกุศลกรรมบถ ๑๐ เป็นส่วนใหญ่ เพราะมีเนื้อหารอบคลุมรายละเอียดความประพฤติได้ทั้งกาย วาจา ใจ อยู่ตัวเบ็ดเสร็จ แนวความคิดของพุทธมหายานที่ขยายออกไป จุดประสงค์หลักคือต้องการเน้น การทำทาน การช่วยเหลือผู้อื่น

๓. กษานติปารมิตา ขันติบารมี พระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญความอดทน อดกลั้นในกรณีต่างๆ แต่เดิมปารมิตานี้มิได้มีความสำคัญมากนัก^{๔๗} ในคัมภีร์ธรรมสังเคราะห์ได้จำแนกกษานติปารมิตาเป็น ๓ ประเภทด้วยกันคือ

๑) ธรรมนิยานกษานติ การยอมรับความจริงของสภาวะด้วยปัญญา

๒) ทุกขาธิวาสานากษานติ อดกลั้นต่อความทุกข์ที่เกิดขึ้นในตน

^{๔๔}Bv. p. 17.

^{๔๕}CpA. pp. 303.

^{๔๖}CpA. pp. 304.

^{๔๗}Samadhi. pp. 35.

๓) ปโรปนการธรรมชานตอดทนในการที่จะประกอบกิจการช่วยเหลือผู้อื่น^{๔๘}

๔. วิรยปารมิตา (วิรยบารมี) วิรยะ หมายถึง ความพากเพียร ความมีพลังที่จะบำเพ็ญธรรมเพื่อให้บรรลุถึงความเป็นพระพุทธรเจ้า เป็นปารมิตาที่สำคัญในอันที่จะก่อพลังในการบำเพ็ญธรรมของพระโพธิสัตว์ถือเป็นธรรมรากฐาน จนกระทั่งกล่าวว่าที่ใดมีวิรยะที่นั่นก็มีโพธิแล้ว กล่าวว่าเป็นเหตุที่เป็นประธานของธรรมอันเป็นเป็นกุศลทั้งหลายของพุทธการกธรรม ๗ พุทธการกธรรม บางครั้งก็เรียกว่า “โพธิปริปาจนธรรม”^{๔๙} หมายถึง ธรรมสำหรับบ่มเพาะภูมิ เป็นธรรมะที่พระโพธิสัตว์ทั้งหลายผู้ปรารถนาพุทธภูมิจะต้องมุ่งบำเพ็ญ เพื่ออบรมบ่มให้พระพุทธรภูมิ ถึงความแกร่งอบ จึงจะได้ตรัสเป็นพระสัมมาสัมพุทธรเจ้า

๕. ธยานปารมิตา ธยานบารมี ธยาน หมายถึงการตั้งมั่นของจิต สภาพที่ยังมนัส คือ อธิษตมะให้ทรงไว้ชื่อว่า ธยานะ คำว่า ธยาน นี้ในคัมภีร์มหายานใช้เท่ากับคำว่า สมาธิ เมื่อพิจารณาจากความหมายการบำเพ็ญธยานปารมิตาจะทำได้ก็ต่อเมื่อได้สละบ้านเรือน ๓ นับเป็นการแยกพระโพธิสัตว์ออกจากสังคมาในปารมิตานี้

การบำเพ็ญธยานปารมิตาในพุทธศาสนาหมายาน หมายถึง การบำเพ็ญสมาธิต่างๆ เพื่อขจัดกิเลสเพื่อให้ได้บรรลุถึงความเป็นจริง ในกรณีนี้ เอช. ดายัล (H. Dayal) ได้กล่าวถึงการบำเพ็ญธยานไว้เป็น ๓ ขั้นตอนด้วยกันคือ

๑) ขั้นเตรียมตัวเพื่อบำเพ็ญ ผู้บำเพ็ญจะต้องออกบวช และแสวงหาความวิเวก โดยการเจริญพรหมวิหาร

๒) ขั้นการบำเพ็ญธยาน ได้แก่ รูปธยาน ๓ อรูปธยาน ๓ หรือ สมบัติ ๓ และนิโรธสมบัติ ซึ่งเหมือนกับการบำเพ็ญฌานในคัมภีร์ดั้งเดิม

๓) ขั้นการบำเพ็ญธยาน หรือสมาธิของมหายาน คัมภีร์มหายานได้เพิ่มสมาธิ มีชื่อต่างๆมากมายเช่น วัชรโรปมา รัตนมูทรา ประทีปะเตโชวตี ๓ สมาธิเหล่านี้เป็นทางไปสู่ความหลุดพ้นรวมทั้งทำให้มีฤทธิ์อำนาจ เช่น เหาะเหินได้ ช่วยบุคคลผู้เรือแตกได้สามารถทำให้เป็นหนุ่มอยู่เสมอ ธยานปารมิตาของพุทธศาสนาฝ่ายมหายานจึงกลายเป็นสิ่งที่ลึกล้ำยากแก่การอธิบาย เป็นของที่ผู้สละบ้านเรือนเท่านั้นอาจทำได้ อันเป็นข้อขัดุดมคติทางสังคมาของมหายาน ความข้อนี้แสดงให้เห็นได้ชัดลึกลึกอีกขั้นหนึ่งว่า ธยานปารมิตา ก็คือ หน่วยสมาธิพรหมจรรย์ดั้งเดิมนั่นเอง

^{๔๘}M.S.S.I. : 337.

^{๔๙}พระเทพมุนี (วิลาศ ญาณวโร), ศาสดร์ว่าด้วยการเป็นพระพุทธรเจ้า, (กรุงเทพมหานคร : สารมวลชน, ๒๕๓๔), หน้า ๖.

๖. ปรัชญาปารมิตา (ปัญญาบารมี) คำว่า ปรัชญา มีความหมายเช่นเดียวกับคำว่า ปัญญา ในภาษาบาลี คือ หมายถึงความรู้อย่างขบคิด เป็นความรู้ที่รู้สึกซึ่ง อันจะก่อให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริงหรือความรู้ ความหยั่งรู้เหตุผล ความภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง และได้ทำให้แจ้งในบุคคลศูนยตาและธรรมศูนยตา พระโพธิสัตว์ทั้งหลายย่อมแสวงหาวิชาความรู้ พอใจในการอบรมจิตให้ประกอบด้วยปัญญาอยู่เสมอ โดยไม่เลือกว่าให้ความรู้เป็นคนชั้นใด ท่านเปรียบน้ำใจของ พระโพธิสัตว์ต่อการชวนชวยในปัญญาว่า เหมือนภิกษุผู้บิณฑบาตรรับภัตตาหารเพื่อยังชีพ ย่อมไม่เลือกตระกูลสูง ต่ำ ไพร ผู้ดีของผู้ใ่ส่บาตรฉะนั้น

ในพุทธศาสนาพหุยาน ได้เพิ่มอีก ๓ ประการ ถือเป็นปารมิตาเสริม เพื่อให้ครบกับภูมิธรรม ดังขยายภูมิธรรมที่อธิบายในทศกมุติสูตรเพื่อความเข้าใจดังต่อไปนี้

๑) ประมุทิตาภูมิ คือ ชั้นแห่งความยินดี บันเทิงทั่ว พระโพธิสัตว์จะมีความยินดีที่ได้เห็นตนเองเป็นผู้มุ่งต่อโพธิ และบำเพ็ญประโยชน์ต่อสรรพสัตว์ให้พ้นจากทุกข์ มีความเคารพต่อการสักการบูชาพระพุทธเจ้ามีความคิดที่จะรักษาคัมภรองพระธรรม และดำเนินตามพระธรรมของพระตถาคต ในภูมินี้เป็นการเริ่มต้นความคิดของ พระโพธิสัตว์โดยตรง คือ มุ่งบรรลุโพธิและมีเมตตาที่ช่วยเหลือสัตว์โลกเป็นหลัก ในภูมินี้มีการบำเพ็ญทานบารมีเป็นหลักเพื่อจัดความมัจฉริยะ

๒) วิมลภาภูมิ คือปราศจากมลทิน หมายถึง มลทินแห่งความเป็นผู้ทุจริต มีความเอื้อเพื่อ ไม่เห็นแก่ตัว เป็นผู้ประพฤติแต่สัมมาจริยา ในภูมินี้มีการบำเพ็ญศีลบารมีเป็นหลัก

๓) ประภาคาริภูมิ คือ ชั้นแห่งผู้มีรัศมีแสงสว่าง พระโพธิขั้นนี้จะมีหน้าตาส่องใส เป็นประกาย มีความเบือหน้าต่อโลกียวิสัยอย่างมั่นคง มีความบากบั่นอดทน เพื่อค้นหาความจริงในสิ่งทั้งหลาย รวมถึงอุทิศตนเพื่อศึกษาพระธรรมวินัยอย่างจริงจัง ในภูมินี้มีการบำเพ็ญขันติบารมีเป็นหลัก

๔) อรรถจิสมภูมิ คือ ชั้นสุกสว่าง เปล่งรัศมีออกไป พระโพธิสัตว์ขั้นนี้มีความเพียรกล้าในการทำลายความคิดที่ชั่วร้ายออกหมด คือ ไม่ถือตัวถือตน และเพียรกล้าในการบำเพ็ญคุณประโยชน์ต่อผู้อื่น ในภูมินี้มีการบำเพ็ญวิริยบารมีเป็นหลัก

๕) สุทุรชยาภูมิ แปลว่า เอาชนะได้อยากพระโพธิสัตว์ขั้นนี้ต้องทำกิจที่ยาก อย่าง คือ เป็นผู้สั่งสอนสัตว์โลกและบำเพ็ญจิตของตนให้แน่วแน่ ในภูมินี้มีการบำเพ็ญฌานบารมีบารมีเป็นหลัก

๖) อภิมุขิภูมิ หมายความว่า มีหน้ามุ่งไปสู่ พระโพธิสัตว์ขั้นนี้ต้องกล้าเผชิญหน้ากับโลกแห่งความเป็นจริงตลอดเวลา มีความเข้าใจในหลักปฏิจสมุปบาท ในภูมินี้มีการบำเพ็ญปัญญาบารมีเป็นหลัก

๗) ทูริงคมาภูมิ แปลว่าไปไกล ไปได้ยาก พระโพธิสัตว์ชั้นนี้ต้องใช้สติปัญญามาก มุ่งหาอุบายโดยไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อยในการช่วยเหลือสรรพสัตว์ ในภูมินี้มีการบำเพ็ญอุบายบารมีเป็นหลัก

๘) อจภูมิ แปลว่า ผู้ไม่หวั่นไหว พระโพธิสัตว์ชั้นนี้มีความไม่หวั่นไหวเรรวน มีจิตใจแน่วแน่มั่นคง และข่มขู่ตัวเองว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ภูมินี้ข่มไม่ตก ไปสู่ที่ต่ำอีกเป็นผู้เข้าถึงแดนพุทธเกษตร ในภูมินี้มีการบำเพ็ญปณิธานบารมีเป็นหลัก

๙) สาธุติภูมิ แปลว่าผู้มีความคิดที่ถึงงาม เป็นผู้ปราศจากอคติ มีการบำเพ็ญประโยชน์ต่อสัตว์โลกทุกถ้วนหน้าพระโพธิสัตว์ชั้นนี้มีปัญญาสมบูรณ์แล้ว รู้ความคิดความปรารถนาทั้งหมดของมวลมนุษย์ สามารถสั่งสอนสรรพสัตว์ให้เข้าถึงนิพพานได้ ในภูมินี้มีการบำเพ็ญผลบารมีหลัก

๑๐) ธรรมเมฆา หมายถึง ความสูงสุดของธรรม พระโพธิสัตว์ชั้นนี้มีอิสรเสรีไม่ผูกติดกับสิ่งทั้งปวงมีสมาธิและฌานอยู่เต็มเปี่ยม ประจุเมฆที่ล่องลอยอยู่เต็มบนท้องฟ้าอย่างเสรี ถึงฐานะอันยอดเยี่ยมเท่าเทียมกับพระพุทธเจ้า ได้รับอภิเษกจากพระพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นพระพุทธเจ้า และสามารถแสดงฤทธิ์ต่างๆได้^{๕๐}

ดังจะเห็นได้ว่า ภูมิธรรมทั้งสิบประการนี้ มีลักษณะที่เกี่ยวข้องกับปารมิตาทั้ง ๓ ที่เสริมเข้ามาเพื่อให้ครบกับภูมิธรรมที่กำหนดไว้ ดังนั้น ลักษณะของปารมิตาทั้ง ๓ นี้ เป็นไปเรื่องคุณสมบัติมากกว่าจะเป็นเรื่องของการบำเพ็ญความดี และมีได้มีความสำคัญเสมอกับ ๖ ประการข้างต้น ดังนี้

๗. อุปายเภคัลยปารมิตา (อุปายบารมี) หมายถึง ความเป็นผู้ฉลาดในการจัดการเรื่องราวต่างๆรวมทั้งความรู้ที่แตกฉาน การมีสมบัติดังกล่าวก็เพื่อให้ พระโพธิสัตว์มีความสามารถในการชี้บอกสั่งสอนชาวโลกผู้มีพื้นฐานต่างๆกันไป ให้สามารถเข้าถึงธรรมที่แท้ได้ ดังนั้น การจะเป็นผู้สามารถสั่งสอนให้เข้าใจนั้น ต้องมี อุปายโกศลอันประกอบไปด้วย

๗.๑ สังกระหวัดสุ (สังคหวัดตุ) ได้แก่ ทาน ปริยาวาทิตา (ปริยวัทย) อรรถจรรยา (อรรถกริยา) สมานารถตา

๗.๒ ประติสัมวิท (ปฏิสัมภทา) ได้แก่ ธรรมประติสัมวิท อรรถประติสัมวิท นิรุกติ ประติสัมวิท ประติทานประติสัมวิท

๗.๓ ธารณี หมายถึง มนต์ที่ใช้ท่องบ่นคุ้มกัน พระโพธิสัตว์ผู้สั่งสอนเทศนาผู้อื่นต้องเป็นผู้ปราศจากภัยอันตราย ธารณีจะเป็นสิ่งที่คุ้มกันพระโพธิสัตว์ให้ปลอดภัย^{๕๑}

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖-๕.

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕.

๘. ปณิธานปารมิตา(ปณิธานบารมี) หมายถึง ความตั้งใจอย่างแน่วแน่ต่อหลักการ หรืออุดมการณ์ของตนความตั้งใจมั่นที่จะเป็นพระพุทธเจ้าในนั้น ย่อมปรากฏในทุกขั้นของการบำเพ็ญตนเป็นพระโพธิสัตว์ ความต้องการเน้นเป็นเหตุให้ยกปณิธานขึ้นเป็นความดีสูงสุด ปณิธานบารมีของพระโพธิสัตว์ ที่ตั้งไว้มี ๓ อย่าง ๗ คือ

๘.๑ เราจะต้องโปรดสัตว์ทั้งหลายให้หมดสิ้น จะสัตว์เหล่านั้นให้พ้นทุกข์ พระโพธิสัตว์กำหนดรู้ทุกข์แห่งตนแล้ว เอาตนเป็นเครื่องเปรียบเทียบ ย่อมเห็นชัดแจ้งว่า สัตว์เหล่านั้นก็เต็มไปด้วยทุกข์เช่นกัน เหมือนคนไข้ที่อยู่ในโรงพยาบาลเดียวกัน คือ โลกนี้

๘.๒ เราจะต้องทำลายกิเลสให้หมดสิ้น และจะช่วยผู้อื่นให้ทำลายกิเลสด้วย เหมือนคนเป็น โรคอยู่ด้วยกัน เห็นพิษร้ายของโรคแล้ว ช่วยการทำลายโรคนั้นเสีย

๘.๓ เราจะต้องศึกษาพระธรรมทั้งหมดให้เจนจบ และช่วยให้ผู้อื่นได้ศึกษาด้วย เปรียบเหมือนการศึกษาวิธีป้องกันและวิธีกำจัด ใครศึกษาล่วงหน้า ไปก่อนต้องพยายามช่วยผู้อื่นที่เริ่มศึกษาภายหลัง

๘.๔ เราจะต้องบรรลุปุทธภูมิให้จงได้ และจะช่วยเหลือผู้อื่นให้บรรลุด้วย เปรียบเหมือนผู้มุ่งการหายโรคด้วยตนแล้ว ปรารถนาช่วยเหลือผู้อื่นให้หายโรคด้วย

๙. พลปารมิตา (พลบารมี) คือ ความสามารถในการเข้าใจในธรรมตามเหตุผลและความเข้าใจในธรรมที่ตนเองอบรมบำเพ็ญมา หมายถึง กำลังความแน่วแน่ในเรื่องที่ตั้งใจไว้ รวมถึงการที่ได้ฟังพระสัทธรรมแล้วมีโยนิโสมนสิการตามแล้วก็ได้บรรลุอนุตตรโพธิญาณ แล้วนำเอาหลักธรรมเพื่อสั่งสอนสรรพสัตว์ให้เข้าถึงความจริง

๑๐. ญาณปารมิตา (ญาณบารมี) หมายถึง ญาณอันเกิดแต่บารมี ๖ เป็นปัญญาระดับสูง เป็นโลกุตตรปัญญา หรือญาณหยั่งรู้แจ้งในสรรพสิ่ง

บารมี ๓ ประการนี้ สงเคราะห์เป็นปัญญาบารมีทั้งหมด ดังนั้นบารมีที่สำคัญจึงเหลือเพียง ๖ ข้อข้างต้นเท่านั้น^{๕๒}

สรุปว่า การบำเพ็ญบารมีของของพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนาหายาน คือ ปณิธานที่จะนำเวไนยสัตว์ให้หลุดพ้นจากสังสารวัฏ และอิทธิพลจากสภาพแวดล้อมที่ เกิดจากการเผยแผ่พุทธศาสนาของเหล่าบรรดาพุทธสาวกในสมัยต่อๆ มา จนกลายเป็นส่วนหนึ่งที่ต้องมีการเสริมแต่งหลักการบางอย่างเพื่อความเหมาะสมและคล่องตัวในการเผยแผ่ และเป็นการเรียกศรัทธาจากพุทธบริษัท ด้วยความกรุณาต่อเพื่อนมนุษย์เป็นศูนย์กลางของทุกบารมีธรรม ให้ความ เมตตาต่อผู้อื่น

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑.

ก่อให้เกิดผลดีต่อคุณภาพชีวิตอย่างยิ่ง เพราะหมายถึงการจัดความโกรธและความพยายามออกจากจิตใจ ช่วยบรรเทาความเครียด และมีชีวิตอย่างผาสุก การอาศัยความกรุณาต่อผู้อื่นเป็นอันดับแรก แม้กระทั่งว่าสามารถถ่ายโอนความดีของตนให้ผู้อื่นได้ ซึ่งตรงข้ามกับคำสอนของพระพุทธศาสนายุคแรก จริยธรรมดังกล่าวนี้ทำให้ พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานเป็นที่สะดุดใจของประชาชน

๓.๕ ลักษณะและคุณค่าการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์

การบำเพ็ญบารมีในพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน โดยส่วนใหญ่เป็นอันหนึ่งอันหนึ่งอันเกี่ยวกับกันกับนิกายเถรวาท คือสอนเรื่องอริยสัจจ์ และมีข้อปฏิบัติคือ ศีล สมาธิ ปัญญา มีจุดมุ่งหมายอย่างเดียวกัน คือความหลุดพ้นทุกข์ มีส่วนที่แตกต่างกัน คือ “นโยบายการเผยแผ่กับทั้งวิธีการเผยแผ่เท่านั้น พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ถือคุณภาพของศาสนิกชนเป็นจุดสำคัญ แต่พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานถือปริมาณเป็นจุดสำคัญ คือเขาถือว่าเมื่อมีปริมาณมากแล้วคุณภาพก็จะค่อย ๆ ตามมาด้วยการอบรมบ่มนิสัยได้ ฉะนั้นฝ่ายมหายานจึงบัญญัติพิธีกรรม และจารีตแบบแผนต่างๆ ขึ้นชนิดที่ฝ่ายเถรวาทไม่มี เพื่อให้เป็นอุบายโกศลชักจูงประชาชนให้มาเลื่อมใส และมีการลดหย่อนพระวินัยได้ตามกาลเทศะ แนวคิดและหลักธรรมต่างๆ ของพระพุทธศาสนาตั้งเดิมก็ได้ถูกเปลี่ยนแปลงขึ้น เช่นเรื่องบารมี และหลักธรรม ต่างๆ จึงเกิดขึ้นมา”^{๕๓} ในพระคัมภีร์มหายานคำว่า บารมี หรือ ปารมิตา ซึ่งมีความหมายว่า “สูงสุด ความเป็นเลิศความสำเร็จ”^{๕๔} แต่เป็นความสูงสุดในธรรมะที่ไม่จำกัด เฉพาะเรื่องการบำเพ็ญธรรมของพระโพธิสัตว์ เท่านั้น

พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน มีความเชื่อว่า บุคคลผู้ต้องการสร้างบารมีเพื่อเข้าสู่พุทธภาวะ หรือพุทธภูมิ จะต้องดำเนินตาม “โพธิสัตว์จรียา หรือ โพธิสัตว์มรรค” การปฏิบัติโพธิสัตว์มรรคได้อย่างสมบูรณ์ จะเข้าถึงพุทธภูมิ มีลักษณะของการบำเพ็ญบารมี ประกอบไปด้วยหลักการ และลักษณะ การตั้งปณิธาน หรือปณิญา การสร้างบารมี ๖ การมีอัปมัญญา ๔ หรือ พรหมวิหารธรรม ๔ และหลักการ ๓ อย่าง พระโพธิสัตว์ต้องมีการอบรมจิตใจด้วยธรรม ๔ ประการ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา โดยแผ่ไปยังสรรพสัตว์ทั้งหลายไม่มีขอบเขตจำกัด ไม่มีประมาณ มีความเสมอกันในสัตว์ทั้งปวง ซึ่งคุณธรรมนี้เรียกว่า อัปมัญญา หรืออัปมาณหฤทัย ประกอบด้วย

^{๕๓}พระครูปริยัติคณาจารย์ (พงษ์สันต์ ศรีสมงาม), “การศึกษาเปรียบเทียบบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน”, หน้า ๔๑.

^{๕๔}พระนรงค์ฤทธิ์ ฐมฺรภุชฺโชโต (สุขอัน), “ศึกษาหลักการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๒๗.

๑. เมตตา คือ พระโพธิสัตว์จะต้องมุ่งการให้ความสุข ความปรารถนาดีต่อสรรพสัตว์โดยไม่เลือกหน้า

๒. กรุณา คือ พระโพธิสัตว์จะต้องมุ่งการปลดเปลื้องความทุกข์ของผู้อื่นให้หมดสิ้น โดยเห็นความทุกข์ผู้อื่นเสมอด้วยทุกข์ของตนหรือยิ่งกว่าของตน

๓. มุทิตา คือ พระโพธิสัตว์จะต้องมีจิตใจชื่นชมยินดีต่อความสุข และความสำเร็จของผู้อื่น ไม่มีจิตอิจฉาริษยา

๔. อุเบกขา คือ พระโพธิสัตว์จะต้องมีใจเป็นกลาง ไม่มีอคติใดๆ และไม่ยึดถือความดีที่ตนได้ทำแล้ว และไม่ปรารถนาการตอบแทนใดๆ ทั้งสิ้น^{๕๕}

พระพุทธศาสนามหายานมี หลักการ อยู่ ๓ อย่าง ซึ่งถือว่าเป็นหลักการประจำชีวิต เป็นลักษณะในการดำเนินงานตามคติความเชื่อของพระพุทธศาสนามหายาน ประกอบไปด้วย

๑. หลักมหาปัญญา คือ พระโพธิสัตว์จะต้องมีปัญญาอันกว้างใหญ่ ประกอบด้วยสติ เป็นผู้รู้แจ้งในหลักธรรม ประการ คือ บุคคลศุนยตาและธรรมศุนยตา ไม่ตกอยู่ในอำนาจของกิเลส ตัณหาแม้กระทั่งนิพพานก็ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น

๒. หลักมหากรุณา คือ พระโพธิสัตว์จะต้องเป็นผู้มีจิตใจกรุณาต่อสัตว์ทั้งหลายอย่างไม่มีขอบเขต พร้อมทั้งยินดีสละตนเองเพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นจากทุกข์ แม้บางครั้งจะตกนรกแทนสรรพสัตว์เพื่อช่วยให้เขาพ้นทุกข์ก็พร้อม

๓. หลักมหาอุบาย คือ พระโพธิสัตว์จะต้องมีวิธีการอันชาญฉลาดในการแนะนำสั่งสอนผู้อื่นให้เข้าถึงสังขาร^{๕๖}

สรุปว่า บารมี เป็นหมวดธรรมะของพระโพธิสัตว์แล้ว มีความหมายแคบลงมาเป็นความสูงสุดของธรรมะที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญ หรือความสูงสุดในธรรมะพระโพธิสัตว์บำเพ็ญ การที่นำบารมีมาใช้ในความหมายแคบเข้า คือ ให้เป็นธรรมะที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญเพื่อความเป็นพระพุทธรเจ้า จึงก่อให้เกิดแนวเทียบว่า บารมีเป็นของที่มีการบำเพ็ญเริ่มต้นไปจนถึงปลายที่สุด คือ ได้ถึงฝั่ง เช่นเดียวกับพระอรหันต์ ต้องเริ่มมาแต่โศดา บัน คือ ผู้มาถึงสายน้ำกำลังจะจะวายไปอีกฝั่งหนึ่ง เมื่อถึงฝั่งก็ได้สมญาว่า ปารุบบ้าง ปารายนบ้าง อันหมายถึงได้บรรลุฝั่งอีกฝั่งหนึ่ง อย่างไรก็ตามธรรมะที่อยู่ในหมวดบารมี เมื่อกล่าวถึงไม่ปรากฏว่าเป็นการเริ่ม หรือเป็นการสิ้นสุดในลักษณะดังกล่าวคง

^{๕๕}วคิน อินทสระ, **พุทธปรัชญามหายาน**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๑), หน้า ๘.

^{๕๖}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓..

เป็นเพียงการเสนอธรรมะแต่ละข้อให้เห็นว่าเป็นความดีงามพระโพธิสัตว์บำเพ็ญ แม้เมื่อเกิดการจัด
 ภูมิของพระโพธิสัตว์มีการจัดบารมีแบ่งไปตามภูมิต่างๆ ก็มีได้กล่าวบารมีเหล่านั้นมีความดีงามยิ่ง
 หย่อนกว่ากัน ประเด็นที่กล่าวถึงเป็นแค่ความยากง่ายของการปฏิบัติ วิวัฒนาการความคิดเกี่ยวกับ
 พระโพธิสัตว์ของมหายานที่ภายหลังแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์มีอิทธิพลที่สำคัญ ถือเป็นแนวคิด
 หลักของมหายาน เมื่อพิจารณาอุปารมิตาของมหายานแล้วจะเห็นว่าปรัชญาอุปารมิตานั้น ได้แก่ศูนย์
 ตา ประเด็นที่ขาดหายไป คือ ปัญญาความเฉลียวฉลาดความมีปัญญาในอันจะสอนผู้อื่นและลักษณะ
 สัพพัญญูขาดหายไป จึงจำเป็นต้องนับเอาอุบายเกาเข้าเป็นอุปารมิตา ปณิธานเดิมเข้ามา เพื่อเน้นความ
 ตั้งใจช่วยเหลือผู้อื่น ด้วยระยะหลังพระโพธิสัตว์ได้พัฒนาไปในลักษณะของเทพเจ้า พลและชญาณ
 อันเป็นคุณสมบัติสุดท้ายของพระพุทธเจ้า จึงเดิมเข้า มาเพื่อให้พระโพธิสัตว์มีอำนาจเท่าเทียมกับ
 พระพุทธเจ้า เพื่อจะได้มีอำนาจช่วยเหลือผู้อื่นได้ แม้ยังไม่ได้เป็นพระพุทธเจ้าดังนั้น พุทธศาสนามหายน
 ยอมรับบารมี ๖ ของเถรวาทสรวาสติวาทิน และต่อมาเพิ่มจำนวนเป็น ๘ และ ๑๐ ตามลำดับ
 เพื่อให้ครบคุณสมบัติของพระพุทธเจ้ามากกว่าเพื่อแสดงการบำเพ็ญธรรมะ และพระ พุทธศาสนา
 มหายน มีลักษณะของการบำเพ็ญบารมีที่แตกต่างจากพุทธศาสนาเถรวาทไม่มาก เพราะจุดหมายคือ
 การหลุดพ้นและการนำเวไนยสัตว์สู่จุดหมายสูงสุดคือพระนิพพานนั่นเอง

๓.๖ จุดมุ่งหมายการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์

พระพุทธศาสนามีนิยายใหญ่ๆ อยู่ ๒ นิยายคือมหายานและเถรวาท ทั้งสองนิยายมี
 ความเห็นแตกต่างกันในบางเรื่อง เหมือนกันบางเรื่อง โดยเฉพาะเรื่องของพระพุทธเจ้าผู้ก่อตั้ง
 พระพุทธศาสนา จึงทำให้เกิดแนวคิดเรื่องตรีกายซึ่งประกอบ

๑. นิรมานกาย (กายเนื้อ) เถรวาทมองว่าพระพุทธเจ้ามีกายเหมือนมนุษย์ทั่วไป ถือกำเนิด
 ในสากยสกุล ออกบรรพชา บำเพ็ญทุกรกิริยาและบรรลุอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ก่อตั้ง
 พระพุทธศาสนาและนิพพานเมื่อพระชนมายุได้ 80 พรรษา ส่วนมหายานมองว่าพระพุทธเจ้าเป็น
 บุคคลผู้สูงสุดไม่เหมือนมนุษย์ทั่วไป พระองค์จึงอยู่ในรูปกายของพระโพธิสัตว์

๒. ธรรมกาย (กายธรรม) เถรวาทหมายถึงคำสอนต่างๆที่พระพุทธเจ้าทรงสอนสาวก
 ทั้งหลายอัน ได้แก่พระปัญญา คุณ พระวิสุทธิคุณ และพระมหากรุณาธิคุณ ส่วนมหายานมองว่า
 ธรรมกายคือองค์ปฐมพุทธซึ่งเป็นอมตะไม่ตาย

๓. สัมโลกกาย (กายทิพย์) เถรวาทเห็นว่าคือรัศมีอันรุ่งเรืองที่พระพุทธเจ้าทรง แสดงออก แต่มหายานกลับหมายถึงเทพเจ้าที่แสดงนิรมิตกายมาเพื่อช่วยเหลือสัตว์โลกให้พ้นทุกข์ แสดงให้เห็นเฉพาะหมู่พระโพธิสัตว์ เป็นทิพยภาวะมีรัศมีรุ่งเรือง^{๕๖}

นิกายเถรวาทมีทัศนะว่า พระพุทธเจ้าเคยมีในอดีตหลายพระองค์ และจะมาตรัสรู้ใน อนาคตอีก แต่ตรัสรู้ทีละองค์ในยุคหนึ่งๆ ไม่ตรัสรู้พร้อมกันในภัทรกัปนี้คือพระโคตรมพุทธเจ้า แต่ นิกายมหายานมีความเห็นว่าพระพุทธเจ้ามี ๓ ประการคือ

๑. อาทิพุทธ หมายถึงปฐมพุทธเป็นผู้สร้างโลก สร้างสรรพสิ่ง รวมทั้งเป็นผู้ให้ กำเนิดพระพุทธเจ้าทั้งหลาย สถิตอยู่ที่อกนิษฐพรหม เป็นทิพยสถานอมตะ

๒. มานุสสพุทธะ หมายถึงการอวตารอุบัติมาในรูปของพระพุทธเจ้าเช่นพระทีปัง กร พุทธเจ้า พระกัสสปะพุทธเจ้า พระโคตมพุทธเจ้า เป็นต้น เป็นมนุษย์ธรรมดาบำเพ็ญตนจนตรัสรู้ ธรรมเป็นพระพุทธเจ้า

๓. ฌยานิพุทธะ คือพระพุทธเจ้าที่อวตารมาจากอาทิพุทธะเช่นเดียวกับมานุสสพุทธะ แต่สำเร็จเป็นพุทธเจ้าได้ ก็เพราะอำนาจของพระอาทิพุทธะ ฌยานิพุทธะมี ๕ องค์ คือ พระไวโรจนะ พระอักษโยภยะ พระรัตนสัมภวะ พระอมิตาภะและพระอโมฆสิทธิ^{๕๗}

ในส่วนของผู้นำเพ็ญตนตามวงศ์ของพระฌยานิพุทธะแต่ละองค์ก็จะกลายเป็นพระฌยานิ โภธิสัตว์ตามฌยานิพุทธแต่ละกลุ่มคือพระสมันตภัทร อยู่ในกลุ่มของพระไวโรจนะ ,พระวัชรปาณี อยู่ในกลุ่มของพระอักษโยภยะ พระรัตนปาณีอยู่ในกลุ่มของพระรัตนสัมภวะ พระอวโลกิตेशวอรอยู่ใน กลุ่มของพระอมิตาภะและพระวิศวาปาณีอยู่ในกลุ่มของพระอโมฆสิทธิ ในญี่ปุ่นยังเพิ่มเพิ่มเข้ามา อีกองค์ คือพระวัชรสัตว์ ชื่อที่ชาวไทยคุ้นมากที่สุคน่าจะเป็นพระพระอวโลกิตेशวอรโพธิสัตว์ พระ โพธิสัตว์ตามความหมายของศาสนาพุทธฝ่ายเถรวาทเห็นว่า พระโพธิสัตว์เป็นพระผู้ยังคนให้บรรลु โพธิญาณแล้วจึงสั่งสอน โปรดผู้อื่นให้ บรรลุ คือบรรลุธรรมก่อนค่อยสอนผู้อื่นทีหลัง ส่วนฝ่าย มหายานบันทึกว่า พระโพธิสัตว์เป็นพระผู้นำเพ็ญบารมี ด้วยการขนสัตว์อื่นให้ล่วงพ้นกองทุกข์ จน เหลือตนเองเป็นคนสุดท้ายแล้วจึงจะขอบรรลุโพธิญาณ นั่นคือช่วยผู้อื่นให้พ้นทุกข์หมดก่อนตัวเอง ค่อยบรรลุทีหลัง กระบวนการในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์เริ่มต้นขึ้นหลังจากที่พระ โพธิสัตว์ในนิกายเถรวาทเริ่มต้นจากการประกอบพร้อมด้วยคุณสมบัติ ๘ ประการ (อภัสสรัมม สโมธาน) โดยบริบูรณ์แล้ว จากนั้นพระโพธิสัตว์จึงได้เริ่มตั้งปณิธานคือ ความมั่นคง แน่วแน่ ไม่

^{๕๖}พระมหาบุญไทย ปุญญมโน, “พระพุทธเจ้าในทัศนะของนิกายมหายานและเถรวาท”, บทความ ทางวิชาการ, (นครปฐม : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕) : ๑.

^{๕๗}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑.

เปลี่ยนแปลง หรือความมุ่งมั่นตั้งใจจริง บำเพ็ญบารมี ๓๐ ทศน์ให้บริบูรณ์ ก็จะตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้า ฝ่ายพุทธศาสนamahayanเรียกปณิธานของพระโพธิสัตว์ซึ่งทุกคนเริ่มตั้ง ปณิธานได้เหมือนกันเรียกว่า "มหาจตุรปณิธาน" มี ๔ ประการ คือ

๑. เราจะละกิเลสทั้งหลายให้หมดสิ้น
๒. เราจะตั้งใจศึกษาพระธรรมทั้งหลายให้เจนจบ
๓. เราจะโปรดสรรพสัตว์ทั้งหลายให้สิ้น
๔. เราจะบำเพ็ญตนให้บรรลุถึงอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ

ปณิธานทั้ง ๔ ข้อนี้ กล่าวได้ว่าอยู่ในฐานะเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนา และเปรียบเสมือนสิ่งกระตุ้นความมุ่งมั่นอย่างอันแรงกล้า ในการบำเพ็ญบารมีธรรมของผู้เป็นพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนานิกายมหายาน

พระพุทธศาสนา "สอนให้ทุกคนบำเพ็ญตนเป็นพระโพธิสัตว์ เพื่อที่จะได้ช่วยปลดปล่อยทุกข์ของสัตว์โลกได้กว้างขวาง พระโพธิสัตว์หมายถึงผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้า ซึ่งในฝ่ายเถรวาทก็รับรอง แต่ฝ่ายมหายานหยิบยกเอาเรื่องพระโพธิสัตว์ ขึ้นมานั้นเป็นพิเศษ ฝ่ายเถรวาทประกาศเรื่องหลักอริยสัจ ๔ เป็นสำคัญ แต่ฝ่ายมหายานประกาศทศบารมีเป็นสำคัญ ทั้งนี้มิได้หมายความว่าฝ่ายเถรวาทจะไม่มีเรื่องทศบารมี หรือฝ่ายมหายานจะไม่มีหลักอริยสัจก็หาไม่ เป็นเพียงแต่ว่าต่างฝ่ายต่างหยิบเอาหลักธรรมทั้งสองมายกขึ้นเป็นจุดเด่นสำคัญเหนือหลักธรรมข้ออื่นๆ ที่มีอยู่เท่านั้น หนึ่ง หลักทศบารมีฝ่ายมหายานได้ย่อลงมาเหลือบารมี ๖ คือ ทาน ศีล ขันติ วิริยะ ฌาน ปัญญา ทาน กับ ศีล เป็นคู่ปรับทำลายกิเลส คือ โลภะ ขันติกับวิริยะ เป็นคู่ปรับทำลายกิเลสคือ โทสะ ฌานกับปัญญา เป็นคู่ปรับทำลายกิเลสคือ โมหะ พระโพธิสัตว์จะต้องบำเพ็ญบารมี ๖ ให้สมบูรณ์"^{๕๕}

พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานมีความเชื่อในเรื่องพระพุทธรเจ้าระยะแรกเช่นเดียวกับฝ่ายเถรวาท คือ เชื่อว่า พระพุทธรเจ้ามีเพียง ๒ ภาย คือ ธรรมกาย ซึ่งหมายถึงพระคุณของพระพุทธองค์ ได้แก่ พระเมตตาคุณ พระปัญญาคุณ และพระวิสุทธิคุณ นอกจากธรรมกายก็มี นิรมานกาย หมายถึง ภายเนื้อในขณะที่พระองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ มหายานได้แต่เดิมเพิ่มอีกกายหนึ่งเข้าไปคือ สัมโภคกายซึ่งเป็นกายของพระพุทธองค์ที่สำแดงให้ปรากฏเฉพาะ พระโพธิสัตว์ พระกายนี้เป็นสภาวะทิพย์มีรัศมีรุ่งเรืองแผ่ซ่านทั่วไป พระองค์ยังทรงสดับคำสวดมนต์ของเรา แม้จะดับขันธปรินิพพานไปแล้ว พุทธบริษัทฝ่ายมหายานเชื่อว่าพระพุทธรเจ้า และพระโพธิสัตว์ มีเป็นจำนวนมากมาย

^{๕๕} พระครูปริยัติคณาจารย์ (พงษ์สันต์ ศรีสมงาม), "การศึกษาเปรียบเทียบบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน", หน้า ๔๕.

ในจักรวาลนี้พระองค์เสด็จมาอุบัติเพื่อสั่งสอนธรรมอยู่ทั่วไปนับจำนวนไม่ถ้วน แม้ในโลกธาตุของ เราจะว่างเว้นจากพระพุทธเจ้าแต่โลกธาตุอื่น ๆ ก็มีพระพุทธเจ้าองค์อื่น ๆ กำลังสั่งสอนสัตว์โลก โลกธาตุที่พระพุทธเจ้ามาอุบัติเรียกว่า พุทธเกษตร ซึ่งมีหลายแห่ง เช่น พุทธเกษตรของพระพุทธ ภัทศชครุ วัชรุรุ ประภาราชาซึ่งอยู่ทางตะวันออกของโลกธาตุ พุทธเกษตรของพระพุทธอีก โภภะ มณฑลเกษตรของพระเมตไตรยโพธิสัตว์ในคฤทศวรรค์ และสุขาวดี พุทธเกษตรของพระอมิตาภะ ซึ่งอยู่ทางตะวันตกของโลกธาตุเป็นพุทธเกษตรที่มีชื่อเสียงและเป็นที่ยอมรับของชาวมหายานเป็น ส่วนมากสุขาวดีพุทธเกษตรห่างจากโลกธาตุนี้แสน โภภะ ผู้ไปอุบัติในพุทธเกษตรนั้นล้วนเป็นอุปปา ติกะเกิดขึ้นในดอกบัว ไม่มีทุกข์โศก โรคภัย มีอายุอันนับประมาณมิได้ เป็นแดนเสมือนที่พัก ะหว่าง สังสารวัฏฏ์กับพระนิรวาณ ผู้ไปอุบัติในที่แห่งนี้ล้วนเป็นผู้เที่ยงต่อพระนิพพาน แต่ถ้ายังมี กิเลส ติดจาก โลกอื่นไปก็จะได้รับการอบรมตัดกิเลสกัน ณ ที่แห่งนี้ การที่ชาวมหายานสร้างความ เชื่อในเรื่องพุทธเกษตร อาจเป็นเพราะต้องการปลอบใจมหาชนที่ยังอยากมีชีวิตสุขสบาย ไม่ต้องการ บรรลุนิพพาน คนส่วนมากคิดว่า การบรรลุนิพพานเป็นการยากยิ่งจึงต้องสร้างความเชื่อในเรื่อง พุทธเกษตรขึ้นมา เพื่อสนองความต้องการของคนบางกลุ่มที่ยังรักความสะดวกสบาย ทำให้เกิดการ ตั้งปณิธาน ไปเกิดในพุทธเกษตรเพื่อเป็นพระ โพธิสัตว์ และแล้วก็จะบรรลุนิพพานได้โดยสะดวกไป เอง ซึ่งต่างจากพวกเถรวาท แม้จะเชื่อว่ามีพระพุทธเจ้ามากมายหลายองค์ มีโลกธาตุอื่นๆ ที่ นอกเหนือจากโลกธาตุเรา นี้ แต่ไม่ได้สอนให้มีการตั้งปณิธานไปเกิดในพุทธเกษตร การบรรลุหลุด พ้นของเถรวาทจึงเป็นไปอย่างรีบเร่งโดยไม่จำเป็นต้องรอไปถึงพุทธภูมิ เพราะต้องใช้เวลาอีก ยาวนานแสนไกลกว่าจะบรรลุเป็นพระพุทธเจ้าได้ ชาวเถรวาทส่วนมากจึงมุ่งเพียงอรหันตภูมิ ยาน หรือหนทางที่จะนำมนุษย์ไปสู่การบรรลุหลุดพ้นในพุทธศาสนามี ๓ ทาง คือ

๑. สวากยาน คือ หนทางที่นำมนุษย์ให้บรรลุหลุดพ้นโดยการเรียนรู้แจ้งในอริยสัจจ์ ๔ เป็นยานของพระสาวกที่มุ่งเพียงอรหันตภูมิ

๒. ปัจเจกยาน คือ หนทางที่นำมนุษย์ไปสู่การบรรลุหลุดพ้นโดยการเรียนรู้แจ้ง ในปฏิจาสมุปบาทด้วยตนเอง แต่ไม่สามารถสั่งสอนผู้อื่น เป็นยานของพระปัจเจกพุทธเจ้า

๓. โพธิสัตว์ยาน คือ หนทางที่นำมนุษย์ไปสู่การบรรลุหลุดพ้น โดยการเรียนรู้แจ้ง ในศูนยตาธรรม เป็นยานของพระโพธิสัตว์ ที่ปรารถนาพุทธภูมิ เป็นพระพุทธเจ้า ไม่ต้องการ อรหันตภูมิ เพราะการ โปรดสัตว์ไม่กว้างขวางเท่ากับการเป็นพระพุทธเจ้า แต่การเป็นพระพุทธเจ้า จะต้องใช้เวลาแสนนานเป็นกัปป์เป็นกัลป์ชาวมหายานจึงปรารถนาเป็นพระ โพธิสัตว์เพื่อช่วยสัตว์ โลกทั้งหลายให้พ้นจากความทุกข์ แม้ตนเองอาจต้องทนทุกข์แทนสัตว์เหล่านั้นก็ตาม พระ โพธิสัตว์จึงเป็นบุคคลที่มีความเมตตากรุณาอย่างกว้างขวาง แม้ตนจะสามารถทำลายกิเลสให้หมด ไปในทันทีได้ แต่ก็ไม่ทำเพราะจะช่วยสรรพสัตว์ให้หมดความทุกข์ก่อน แล้วตัวท่านจะเป็นบุคคล

สุดท้ายที่บรรลุปุทธภูมิพระโพธิสัตว์จึงเป็นผู้ที่ชวามหายานรู้ลึกใกล้ชิดและอบอุ่น สามารถอ่อนวอนร้องขอสิ่งต่างๆ ได้ตามต้องการ เพราะพระโพธิสัตว์มีหลักการที่ต้องช่วยเหลือสัตว์และอาจรับทุกข์แทนสัตว์ทั้งหลายได้ แม้จะต้องทนรกรกก็ตาม พระโพธิสัตว์ซึ่งเป็นที่รู้จักและเป็นผู้ช่วยมนุษย์ให้พ้นจากทุกข์ คือพระอวโลกิเตศวร และพระมหาสถามปราปต์^{๖๐}

สรุปว่า เถรวาทและมหายานมีความเห็นเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าแตกต่างกันอย่างนี้ จึงทำให้การตีความหลักคำสอนแตกต่างกันไปด้วย นอกจากนั้นสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ สังคม วัฒนธรรมของแต่ละประเทศ ยังมีส่วนที่ทำให้พระพุทธศาสนามีแนวปฏิบัติที่แตกต่างกันไปด้วย แม้แต่ในประเทศไทยต่างภูมิภาคกันพระสงฆ์ก็ยังมีปฏิบัติแตกต่างกันบ้าง แต่เรามีองค์เดียวกันคอยควบคุมดูแล จึงทำให้แต่ละสำนักมีแนวทางในการปฏิบัติไม่แตกต่างกันมากนัก ในส่วนของพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ซึ่งกระจายอยู่ในหลายประเทศทั่วโลกมีแนวปฏิบัติที่แตกต่างกันออกไปมาก เพราะหลักการแรกของมหายานคือ ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงได้ตามความเหมาะสม ตามที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสั่งกับพระอานนท์ก่อนปรินิพพานไว้ว่า “อานนท์ ในอนาคตกาล หากคณะสงฆ์ต้องการเปลี่ยนแปลงสิกขาบทเล็กๆ น้อยๆ ก็สามารถทำได้” อาศัยพุทธดำรัสนี้ พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานจึงได้ตัดเพิ่มเติมเพิ่มเติมได้ตามสภาพกาลและสิ่งแวดล้อม ในขณะที่พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทไม่ได้เปลี่ยนแปลงและไม่ได้เพิ่มเติมตามที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้แต่ประการใด

๓.๖ ผลการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์

การบำเพ็ญบารมีเพื่อ เป็นพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์มหายาน เป็นเรื่อง ของ จิตโตตปาท ปณิธาน การได้รับพยากรณ์ และการบำเพ็ญความดีต่างๆ เพื่อให้บรรลุผลตามที่ได้ตั้งจิตตั้งปณิธานไว้

คัมภีร์มหายานถือว่า ทุกคนเป็นพระโพธิสัตว์ได้ สิ่งแรกที่จะต้องค้นให้พบ คือ ความตั้งใจที่จะไปเป็นพระพุทธเจ้า คัมภีร์มหายานใช้คำว่า โพธิ ประกอบเข้ากับคำว่า จิตโตตปาท เพื่อกำหนดให้แน่นอนลงไปว่า การตั้งจิตนี้มีได้มุ่งไปสู่อย่างอื่น นอกจากอนุตรสัมมัคค์ัมโพธิ การตั้งจิตเช่นนี้เป็นการแสดงจุดมุ่งหมายเรื่องปรัชญาหรือความรู้ที่สูงสุดของพระพุทธเจ้า เรื่องการตั้งปณิธานก็เน้นเช่นกัน เพราะเป็นการแสดงให้เห็นถึงความมุ่งหมายทางด้านความกรุณา การช่วยเหลือผู้อื่น ในขณะที่การพยากรณ์ก็เป็นสิ่งที่สำคัญที่จะบ่งบอกว่า พระโพธิสัตว์พระองค์นั้นได้บรรลุถึงธรรมชั้นสูง สามารถเป็นผู้ช่วยเหลือผู้อื่นได้อย่างแน่นอน จึงได้มีการพยากรณ์มากมายหลายลักษณะในคัมภีร์ของมหายาน ดังนั้น การบำเพ็ญ

^{๖๐}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๑.

ธรรมของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์มหายาน ได้ผนวกโพธิปักขิยธรรม อันเป็นธรรมที่พระอรหันต์บำเพ็ญเข้าไปด้วย โดยที่ถือว่าการบำเพ็ญธรรมของพระโพธิสัตว์เป็นชั้นสูงกว่าพระอรหันต์ จึงต้องผ่านธรรมที่พระอรหันต์จะบำเพ็ญเสียก่อนแล้วจึงบำเพ็ญปารมิตา ๖ ซึ่งต่อมาก็ขยายขึ้นเป็นปารมิตา^{๖๐}

ผลจากการบำเพ็ญบารมี ของพระโพธิสัตว์ จะส่งผลตามที่มุ่งมั่น และการได้รับพยากรณ์ จากพระพุทธเจ้า แต่ในขณะที่บำเพ็ญอยู่นั้น ผู้บำเพ็ญอาจได้รับอานิสงส์ เกี่ยวกับทาน ศีล และภาวนา ซึ่งเป็นคุณสมบัติส่วนตัวที่พระโพธิสัตว์ต้องมี เช่น เกี่ยวกับทาน

๑. ความร่ำรวยตั้งแต่วัยต้น เพราะผลของทานที่ได้ตั้งเจตนาไว้บริสุทธิตั้งแต่ก่อน จะทำทาน คือก่อนที่จะลงมือทำทานก็มีจิตเมตตา โสมนัสสำเร็จ เบิกบานยินดีในทานที่ตนจะได้ทำ เพื่อสงเคราะห์ผู้อื่น แล้วก็ได้ลงมือทำทานไปตามเจตนา นั้น เมื่อเกิดเป็นมนุษย์ย่อม โชคดี โดยเกิดในตระกูลที่ร่ำรวย ชีวิตในวัยต้นอุดมสมบูรณ์พูนสุขไปด้วยทรัพย์ ไม่ยากจนแร้นแค้น ไม่ต้อง ขวนขวายหาเลี้ยงตนเองมาก แต่ถ้าเจตนา นั้นไม่งามบริสุทธิพร้อมกันทั้ง ๓ ระยะเวลาแล้ว ผลทานนั้นก็ ย่อมส่งผลให้ไม่สม่าเสมอกัน คือแม้ว่าจะร่ำรวยตั้งแต่วัยต้น โดยเกิดมาบนกองเงินกองทองก็ตาม หากในขณะที่กำลังลงมือทำทานเกิดจิตเศร้าหมองเพราะหวนคิดเสียขายหรือห่วงแทนทรัพย์ที่จะให้ ทานขึ้นมา หรือเกิดหาคศรัทธาขึ้นมาเฉยๆแต่ก็ยังฝืนใจทำทานไปเพราะเสียไม่ได้หรือเพราะตาม พวกพ้องไปอย่างเสียไม่ได้ เช่นนี้ผลทานย่อมหมดกำลังให้ผลระยะที่ ๒ ซึ่งตรงกับวัยกลางคน ซึ่ง จะมีผลทำให้ทรัพย์สมบัติหายนะไปด้วยประการต่างๆแม้จะได้รับมรดกมาก็ไม่อาจจะรักษาไว้ได้ หากเจตนาในการทำทานนั้นเศร้าหมองในระยะที่ ๓ คือทำทานไปแล้วหวนคิดขึ้นมาทำให้เสียขาย ทรัพย์ ความหายนะก็มีผลต่อเนื่องมาจนบั้นปลายชีวิตด้วย คือทรัพย์สิ้นลงวิบัติเสียหายต่อเนื่องจาก วัยกลางคนตลอดไปจนถึงตลอดอายุขัยชีวิตจริงของผู้ที่เกิดบนกองเงินกองทองก็มีให้เห็น เป็น ตัวอย่างที่เมื่อได้รับทรัพย์มรดกแล้วก็วิบัติเสียหายไป หรือนักธุรกิจที่ประสบความสำเร็จในวัยต้น แต่ที่ต้องล้มละลายในวัยกลางคน และบั้นปลายชีวิต แต่ถ้าได้ตั้งเจตนาในการทำทานไว้บริสุทธิ ครบถ้วนพร้อม ๓ ระยะเวลาแล้ว ผลทานนั้นย่อมส่งผลสม่าเสมอ คือร่ำรวยตั้งแต่เกิด วัยกลางคนและจน บัณฑิตวัย

๒. ความร่ำรวยในวัยกลางคนการที่ร่ำรวยในวัยกลางคนนั้น สืบเนื่องมาจากผล ของทานที่ได้ทำเพราะเจตนางามบริสุทธิในระยะที่ ๒ กล่าวคือไม่งามบริสุทธิในระยะแรก เพราะ ก่อนที่จะลงมือทำทานก็มีได้มีจิตศรัทธามาก่อน ไม่คิดจะทำทานมาก่อนแต่ก็ได้ตัดสินใจทำทานไป

^{๖๐}พระนรงค์ฤทธิ ฐมฺรภุจโฑ (สุขอ้น), “ศึกษาหลักการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในพุทธ ศาสนามหายาน”, หน้า ๒๘.

เพราะเหตุบางอย่าง เช่นทำตามพวกพ้องอย่าเสียไม่ได้ แต่เมื่อได้ลงมือทำทานอยู่ก็เกิด โสมนัสรื่นเรริง ยินดีในทานที่กำลังกระทำอยู่นั้น ด้วยผลทานชนิดนี้ย่อมทำให้มาบังเกิดในตระกูลที่ยากจนคับแค้น ต้องต่อสู้สร้างตนเองมาในวัยต้น ครั้นเมื่อถึงวัยกลางคน กิจการหรือธุรกิจที่ทำก็ประสบความสำเร็จ รุ่งเรือง และหากเจตนาในการทำทานได้งามบริสุทธิ์ในระยะที่ ๓ ด้วย กิจการหรือธุรกิจนั้นย่อม ส่งผลรุ่งเรืองตลอดไปจนถึงบั้นปลายชีวิต หากเจตนาในการทำทานไม่บริสุทธิ์ในระยะที่ ๓ แม้ ธุรกิจหรือกิจการงานจะประสบความสำเร็จรุ่งเรืองในวัยกลางคน แต่ก็ล้มเหลวหายชะงักในบั้นปลาย ทั้งนี้เพราะผลทานหมกกำลังส่งผลไม่ตลอดจนถึงบั้นปลายชีวิต

๓. ความร่ำรวยปัจฉิมวัย คือร่ำรวยในบั้นปลายชีวิตนั้น สืบเนื่องมาจากผลทานที่ ผู้กระทำมีเจตนางาม ไม่บริสุทธิ์ในระยะแรกและระยะที่ ๒ แต่งามบริสุทธิ์เฉพาะในระยะที่ ๓ กล่าวคือ ก่อนและในขณะที่ลงมือทำทานอยู่นั้น ก็มีได้มีจิตโสมนัสยินดีในการทำทานนั้นแต่อย่างใด แต่ได้ทำลงไปโดยบังเอิญ เช่น ทำตามๆพวกพ้องไปอย่างเสียมิได้ แต่เมื่อได้ทำไปแล้วต่อมาหวน คิดถึงผลทานนั้น ก็เกิดจิตโสมนัสรื่นเรริง ยินดีเบิกบาน หากผลทานชนิดนี้จะนำมาให้มาบังเกิดเป็น มนุษย์ ก็จักเกิดในตระกูลที่ยากจนข้นแค้น ต้องต่อสู้ดิ้นรนศึกษาเล่าเรียนและชวนขวายเป็นตนเอง มากตั้งแต่วัยต้นจนล่วงวัยกลางคน ไปแล้ว กิจการงานหรือธุรกิจนั้นก็ยังไม่ประสบความสำเร็จ เช่นต้องล้มลุกคลุกคลานตลอดมา แต่ครั้นถึงบั้นปลายชีวิตก็ประสบช่องทางเหมาะ ทำให้กิจการนั้น เจริญรุ่งเรืองทำมาค้าขึ้นและร่ำรวยอย่างไม่คาดหมาย ซึ่งชีวิตจริง ๆ ของคนประเภทนี้ก็มีให้เห็นเป็น ตัวอย่างอยู่มาก^{๖๒}

การรักษาศีลเป็นการเพียรพยายามเพื่อระงับ โทษทางกายและวาจา อันเป็นเพียงกิเลส หยาบมิให้กำเริบขึ้น และเป็นการบำเพ็ญบุญบารมีที่สูงขึ้นกว่าการให้ทาน ทั้งในการถือศีลด้วย กันเองก็ยังสามารถได้บุญมากและน้อยแตกต่างกันตามลำดับ ดังนี้

๑. การให้อภัยทาน แม้จะมากถึง ๑๐๐ ครั้ง ก็ยังได้บุญน้อยกว่าการถือศีล ๕ แม้จะ ถือเพียงครั้งเดียวก็ตาม

๒. การถือศีล ๕ แม้จะมากถึง ๑๐๐ ครั้ง ก็ยังได้บุญน้อยกว่าการถือศีล ๘ แม้จะถือ เพียงครั้งเดียวก็ตาม

๓. การถือศีล ๘ แม้จะมากถึง ๑๐๐ ครั้ง ก็ยังได้บุญน้อยกว่าการถือศีล ๑๐ คือการ บวชเป็นสามเณรในพระพุทธศาสนา แม้จะบวชมาได้เพียงวันเดียวก็ตาม

^{๖๒} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, ทศปารมีทศพิธราชธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๒), หน้า ๔๘.

๔ . การที่ได้บวชเป็นสามเณรในพระพุทธศาสนา แล้ว รักษาศีล ๑๐ ไม่ให้ขาด ไม่ต่างพร้อย แม้จะนานถึง ๑๐๐ ปี ก็ยัง ได้บุญน้อยกว่าผู้ที่ได้อุปสมบทเป็นพระในพระพุทธศาสนาที่มีศีลปาฏิโมกข์สังวร ๒๒๗ ข้อ แม้จะบวชมาได้เพียงวันเดียวก็ตาม

ฉะนั้นในส่วนของศีลแล้ว การที่ได้อุปสมบทเป็นพระในพระพุทธศาสนา ได้บุญบารมีมากที่สุด เพราะเป็นเนกขัมมบารมีในบารมี ๑๐ ทศ ซึ่งเป็นการออกจากกามเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติธรรมขั้นสูง ๆ คือการภาวนาเพื่อมรรค ผล นิพพาน ต่อๆ ไป ผลของการรักษาศีลนั้นมีมาก ซึ่งจะยังประโยชน์สุขให้แก่ผู้นั้นทั้งในชาตินี้และชาติหน้า เมื่อได้ละอรรถภาพนี้ไปแล้วย่อมส่งผลให้ได้บังเกิดในเทวโลก ๖ ชั้น ซึ่งล้วนแต่ความละเอียดประณีตของศีลที่รักษาและที่บำเพ็ญมา ครั้นเมื่อสิ้นบุญในเทวโลกแล้ว ด้วยเศษของบุญที่ยังคงหลงเหลืออยู่แต่เพียงเล็กน้อย น้อยๆ หากไม่มีอกุศลกรรมอื่นมาให้ผล ก็อาจจะน้อมนำให้ได้มาบังเกิดเป็นมนุษย์ที่ถึงพร้อมด้วยสมบัติ ๔ ประการ เช่น อานิสงส์ของการรักษา ศีล ๕ กล่าวคือ

๑. ผู้ที่รักษาศีลข้อที่ ๑ ด้วยการไม่ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ด้วยเศษของบุญที่รักษาข้อนี้ เมื่อน้อมนำมาเกิดเป็นมนุษย์ก็จะมีพลานามัยที่แข็งแรง ปราศจากโรคภัย ไม่เจ็บโรค อายุยืนยาว ไม่มีศัตรูเบียดเบียนให้ต้องบาดเจ็บ ไม่มีอุบัติเหตุต่างๆที่จะทำให้บาดเจ็บหรือสิ้นอายุเสียก่อนวัยอันควร

๒. ผู้ที่รักษาศีลข้อที่ ๒ ด้วยการไม่ถือเอาทรัพย์ของผู้อื่นที่เจ้าของมิได้เต็มใจให้ ด้วยเศษของบุญที่น้อมนำมาเกิดเป็นมนุษย์ ย่อมทำให้ได้เกิดในตระกูลที่ร่ำรวย การทำมาหาเลี้ยงชีพในภพหน้ามักจะประสบกับช่องทางที่ดี ทำมาค้าขึ้นและมั่งมีทรัพย์ ทรัพย์สมบัติไม่วิบัติหายนะไป ด้วยภัยต่างๆ เช่น อัคคีภัย วัตภัย โจรภัย

๓. ผู้ที่รักษาศีลข้อที่ ๓ ด้วยการไม่ล่วงประเวณีในคู่ครอง หรือคนในปกครองของผู้อื่น ด้วยเศษของบุญที่รักษาศีลในข้อนี้ เมื่อเกิดมาเป็นมนุษย์ ก็จะประสบโชคดีในความรัก มักได้พบกับรักแท้ที่จริงจังและจริงใจ ไม่ต้องอกหัก อกโรย และอกเคาะ ครั้นเมื่อมีบุตรธิดาก็ว่านอนสอนง่าย ไม่คือด้น ไม่ถูกผู้อื่นนุคคร่าอนาจารไปทำให้เสียหาย บุตรธิดาย่อมเป็นอภิชาติบุตร ซึ่งจะนำเกียรติยศชื่อเสียงมาสู่วงศ์ตระกูล

๔. ผู้ที่รักษาศีลข้อที่ ๔ ด้วยการไม่กล่าวมุสา ด้วยเศษของบุญที่รักษาศีลข้อนี้ เมื่อน้อมนำมาเกิดเป็นมนุษย์ จะทำให้เป็นผู้ที่มีสุ้มเสียงไพเราะ พุดจามน้ำมีนวลชวนฟัง มีเหตุมีผลชนิดที่เป็น " พุทธวาจา " มีโวหารปฏิภาณไหวพริบในการเจรจา จะเจรจาคความสิ่งใดก็มีผู้ฟังและเชื่อถือสามารถว่ากล่าวสั่งสอนบุตรธิดาและศิษย์ให้อยู่ในโอวาทได้ดี

๕. ผู้ที่รักษาศีลข้อที่ ๕ ด้วยการไม่ดื่มสุราเมรัย เครื่องหมักดองของมีนเมา ด้วยเศษของบุญที่รักษาศีลข้อนี้ เมื่อนำมาเกิดเป็นมนุษย์ ย่อมทำให้เป็นผู้ที่มีสมอง ประสาท ปัญญา ความคิดแจ่มใส จะศึกษาเล่าเรียนสิ่งใดก็แตกฉานและทรงจำได้ง่าย ไม่หลงลืมเพื่อนเลอะเลือน ไม่เสียสติวิกลจริต ไม่เป็นโรคสมอง โรคประสาท ไม่ปัญญาทึบ ปัญญาอ่อนหรือปัญญานิ่ม^{๖๓}

อานิสงส์ของศีล ๕ มีดังกล่าวกว่า สำหรับศีล ๘ ศีล ๑๐ และศีล ๒๒๗ ก็ย่อมมีอานิสงส์เพิ่มพูนมากยิ่งขึ้น ขึ้นตามระดับและประเภทของศีลที่รักษา แต่ศีลนั้นแม้จะมีอานิสงส์เพียงไรก็ยังเป็นแต่เพียงการบำเพ็ญบุญบารมีในชั้นกลางๆ ในพระพุทธศาสนาเท่านั้น เพราะเป็นแต่เพียงระเบียบหรือกติกาที่จะรักษากายและวาจาให้สงบ ไม่ให้ก่อให้เกิดทุกข์โทษขึ้นทางกายและวาจาเท่านั้น ส่วนทางจิตใจนั้นศีลยังไม่สามารถที่จะควบคุมหรือทำให้สะอาดบริสุทธิ์ได้ การรักษาศีลจึงยังได้บุญน้อยกว่า การภาวนา เพราะการภาวนานั้น เป็นการรักษากาย รักรักษาใจ และชักฟอกจิตใจให้เบาบางหรือจนหมดกิเลสคือ ความโลภ ความโกรธ และความหลง อันเป็นเครื่องร้อยรัดให้บรรดาสรรพสัตว์ทั้งหลายต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏ การภาวนา จึง เป็นการบำเพ็ญบุญบารมีที่สูงที่สุด ประเสริฐที่สุด ได้บุญมากที่สุดเป็นกรรมดีอันยิ่งใหญ่เรียกว่า "มหัคคตกรรม" อันเป็นมหัคคตกุศลการเจริญภาวนา นั้น เป็นการสร้างบุญบารมีที่สูงที่สุดและยิ่งใหญ่ที่สุดในพระพุทธศาสนา จัดว่าเป็นแก่นแท้และสูงกว่าฝ่ายศีลมาก การเจริญภาวนานั้น มี ๒ อย่างคือ" สมถภาวนา การทำสมาธิ วิปัสสนาภาวนา การเจริญปัญญา

๓.๘ สรุป

จุดมุ่งหมายของพระพุทธศาสนาหา्यान คือ ปรัชญา กับ กุณมา โดยในโพธิสัตตวจรรยาคัมภีร์มหายาน มีแนวความคิดที่สำคัญอยู่ ๔ ประการ คือ

- ๑) การมีศรัทธา
- ๒) การตั้งจิตไปสู่อนุตตรสัมยักสัมโพธิ
- ๓) การตั้งปณิธานหรือการประกาศความตั้งใจที่จะช่วยเหลือผู้อื่น
- ๔) การบำเพ็ญธรรมเพื่อให้ตนเองมีอำนาจที่จะปฏิบัติได้ตามความตั้งใจที่ประกาศ

ออกไป

เมื่อเรียงลำดับของขั้นตอนในคัมภีร์มหายานทั้งหมดแล้ว ขั้นตอนของการเป็นพระโพธิสัตตจะประกอบด้วย

^{๖๓}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐.

- ๑) การเตรียมตัวก่อนโพธิจิตโตตปาท อันได้แก่ โคตร อธิมุกติ อนุตรบุชา ทั้งนี้ ศรัทธามีส่วนสำคัญเป็นเบื้องต้นเช่นเดียวกับคัมภีร์รุ่นก่อนหน้า
- ๒) ช่วงโพธิจิตโตตปาท ได้แก่ โพธิจิตโตตปาท การตั้งปณิธาน และการได้รับพยากรณ์
- ๓) การบำเพ็ญธรรมะ ได้แก่ โพธิปักขิยธรรม ปารมิตา ๑๐ ประการ คือ ทาน ศีล กษานติ วิริยะ ธ्यान ปรัชญา อุบายเภสัชย ประณิธาน พล และชญาณ
- ๔) ผลจากการบำเพ็ญธรรมะ เป็นการแสดงถึงภูมิทั้ง ๑๐ ที่พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญเป็นขั้นๆ และการบำเพ็ญภูมินั้นเรียกว่า “คัมภีร์โพธิจริยาวัตร”

บทที่ ๔

เปรียบเทียบการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท กับพุทธศาสนามหายาน

การศึกษาเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทกับมหายาน ” ในบทที่ ๔ ผู้วิจัยจะศึกษาเปรียบเทียบในประเด็นเกี่ยวกับนิยามและความหมาย บารมี พระโพธิสัตว์ การบำเพ็ญบารมี ประเภทของบารมี ลักษณะ และคุณค่าของการบำเพ็ญบารมี ระดับของบารมี จุดมุ่งหมายของการบำเพ็ญบารมี และผลของการบำเพ็ญบารมี จากแนวคิดและข้อเท็จจริงที่ว่า พระพุทธศาสนาดั้งเดิมไม่มีลัทธิที่เรียกว่า เถรวาท หรือมหายาน แต่เป็นพุทธธรรม หรือพรหมจรรย์ คือธรรมวินัย ต่อมาเมื่อพระพุทธเจ้านิพพานแล้วได้ประมาณร้อยปีเศษ หรือพุทธศตวรรษที่ ๒ พุทธศาสนาได้แตกแยกออกเป็นนิกายต่างๆ ถึง ๑๘ นิกายใน ๑๘ นิกายนั้นมีนิกายเถรวาทอยู่ด้วย นิกายเถรวาทมีลักษณะเป็นอนุรักษ์นิยม (Conservative) ยึดหลักธรรมวินัยที่คณะสงฆ์ซึ่งมีพระมหากัสสปเถระเป็นประธาน ได้ตกลงกันไว้ในการทำสังคายนาครั้งที่ ๑ เมื่อหลังพุทธปรินิพพาน ๓ เดือน เป็นทางดำเนิน ส่วนคณะสงฆ์กายอื่นๆ เช่น นิกายมหาสังฆิกะ พยายามปรับปรุงพระธรรมวินัยให้เหมาะกับกาลเทศะ หรือตามความคิดเห็นของตน เชื่อและปฏิบัติตามครูอาจารย์ในคณะของตน ๆ ต่อมาประมาณพุทธศตวรรษที่ ๕ - ๗ ได้เกิดนิกายมหายานขึ้น โดยการรวมตัวของพระผู้เป็นคณาจารย์ในนิกายต่างๆ ทั้ง ๑๘ นิกาย มาตั้งเป็นลัทธินิกายใหม่ คือ ลัทธินิกายมหายาน มีวัตถุประสงค์เพื่อปรับปรุงหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าให้ทันสมัย ทันเหตุการณ์ และแข่งขันกับศาสนาพราหมณ์หรือฮินดู ซึ่งกำลังฟื้นฟูเป็นการใหญ่ การนำเสนอข้อมูล จะเป็นการเปรียบเทียบ บน พื้นฐานเกี่ยวกับการการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทกับพุทธศาสนามหายาน พร้อมทั้งเปรียบเทียบแนวความคิดและทัศนคติในด้านต่างๆ ของพระโพธิสัตว์ทั้งฝ่ายเถรวาทและฝ่ายมหายาน เกี่ยวกับการบำเพ็ญบารมีของ พระโพธิสัตว์ ในแง่มุมต่างๆ ของ ทั้งสองนิกาย โดยการวิเคราะห์เปรียบเทียบ เพื่อให้เห็นถึงความเหมือนและความแตกต่างในประเด็นนั้นๆ ไปตามลำดับ ดังนี้

๔.๑ เปรียบเทียบความหมายของพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนาเถรวาทกับมหายาน

บุคคลผู้ปรารถนาพุทธภาวะจำต้องผ่านการบำเพ็ญตนเป็นพระโพธิสัตว์ก่อน เพื่อให้คุณธรรมเกิดความบริบูรณ์และแก่กล้าอันเป็นการเตรียมความพร้อมที่จะบรรลุพระสัมโพธิญาณ และบุคคลผู้จะได้ชื่อว่าเป็นพระโพธิสัตว์นั้น ต้องถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติเบื้องต้นแห่งการทำให้เป็น

พระโพธิสัตว์ซึ่งเรียกว่า "อัญญชัมมสโมธาน" คือ การประจบรวมกันของธรรม ๘ ประการ ธรรมในที่นี้หมายถึงองค์ประกอบต่างๆ ที่เมื่อพร้อมมูลอยู่ในบุคคลใดแล้วก็ส่งผลให้บุคคลนั้นได้ชื่อว่าเป็นนิยตโพธิสัตว์ คือ พระโพธิสัตว์ผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าอย่างแน่นอน คุณสมบัติเบื้องต้นหรือองค์ประกอบ ๘ ประการนั้น มีดังนี้

๑. ความเป็นมนุษย์ คือ บุคคลผู้ตั้งจิตปรารถนาบรรลุพระโพธิญาณนั้น จะต้องดำรงภาวะเป็นมนุษย์ จะเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉานหรือเทวดา ความปรารถนาไม่สามารถสำเร็จได้ เพราะ

๑.๑ ความถึงพร้อมด้วยเพศ คือ แม้จะเกิดเป็นมนุษย์ก็ตามแต่ก็จำกัดเฉพาะเพศบุรุษเท่านั้น จะเป็นสตรี บัณเฑาะก์ หรืออุกโตพยัคชนก(คนสองเพศ) ความปรารถนาก็หาสำเร็จไม่เช่นกัน

๑.๒ เหตุ คือ มีอรหัตตอุปนิสัย อันได้แก่ มีความพร้อมหรือมีศักยภาพพอที่จะสามารถบรรลุความเป็นพระอรหันต์ได้ในอภิปภที่กำลังเป็นอยู่หรือในขณะนั้นหากมีความปรารถนา

๑.๓ การเห็นพระศาสดา คือ การได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง แล้วตั้งความปรารถนาความเป็นพระพุทธเจ้าในสำนักของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น จะตั้งความปรารถนา ณ สถานที่นอกจากนี้ เช่น โคนต้นไม้เป็นต้นย่อมไม่สำเร็จ

๒. การบรรพชา คือ การต้องครองเพศเป็นบรรพชิตหรือกำลังถือบวชเท่านั้น จะอยู่ในเพศคฤหัสถ์แล้วตั้งความปรารถนาก็ย่อมไม่สำเร็จ

๕. การสมบรูณ์ด้วยคุณ คือ ถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติ อันได้แก่การได้บรรลุอภิญญา ๒ และสมาบัติ ๘ แล้วตั้งความปรารถนาจึงจะสำเร็จได้

๗. การกระทำที่ยิ่งใหญ่ คือ การกระทำบุญอันยิ่งด้วยชีวิต อันได้แก่การได้บริจาคชีวิตถวายแด่พระพุทธเจ้าที่เรียกว่าการกระทำอันยิ่งใหญ่

๘. ความพอใจ คือ มีฉันทะความพอใจอันใหญ่หลวง มีอุตสาหะและความพยายามที่จะบรรลุถึงพระโพธิญาณ คือ ความรักความปรารถนาที่จะบรรลุสัพพัญญุตญาณอย่างแรงกล้า แม้ว่าจะมีอุปสรรคที่ยากต่อการฝ่าฟันก็ไม่ยอมแพ้^๑

องค์ประกอบของธรรม ๘ ประการนี้เป็นองค์คุณที่จะทำบุคคลให้เป็น "นิยตโพธิสัตว์" จะขาดเสียซึ่งข้อใดข้อหนึ่งเป็นอันไม่บริบูรณ์ กล่าวคือ ความเป็นพระโพธิสัตว์ผู้มีพระโพธิญาณ เป็นเบื้องหน้าก็เป็นอันเกิดขึ้นไม่ได้ กล่าวโดยสรุป คือ บุคคลผู้ได้ชื่อว่าเป็นพระโพธิสัตว์ต้อง

^๑บรรจบ บรรณรุจิ, พระโพธิสัตว์ในภิกษุเถรวาท, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพ, ๒๕๒๕), หน้า ๑๒.

เริ่มต้นด้วยความถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติดังกล่าวแล้ว จึงเริ่มดำเนินการบำเพ็ญบารมีธรรมที่ทำให้เป็นพระพุทธเจ้า (พุทธการกรรม) ๑๐ ประการเป็นลำดับต่อไป อนึ่งประเด็นคุณสมบัติที่จะทำบุคคลให้เป็นพระโพธิสัตว์นี้ ในฝ่ายเถรวาท มีคิดว่าบุคคลผู้นั้นต้องสมบูรณ์ด้วยคุณสมบัติ ๘ ประการดังกล่าวแล้วเป็นเบื้องต้นก่อนจึงจะเป็นพระโพธิสัตว์ได้ แต่ในคติฝ่ายอาจารย์วาท (มหายาน) นั้นมีว่า ทุกคนสามารถบำเพ็ญตนเป็นพระโพธิสัตว์ได้เหมือนกันโดยไม่จำเป็นต้องมีคุณสมบัติข้างต้นครบ คตินิยมในฝ่ายอาจารย์วาทนั้นมักให้ความสำคัญกับความเป็นพระโพธิสัตว์เป็นอย่างมาก เพราะต้องการบำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพระพุทธเจ้าโดยหวังจะได้ช่วยขนสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ได้คราวละ มากๆ ดังนั้น คติแห่งการดำเนินชีวิตจึงมีจุดมุ่งหมายอยู่ที่การบำเพ็ญตนเป็นพระโพธิสัตว์

โดยลักษณะต่างๆ ไป แนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ของทั้งสองนิกายนี้ จึงมีความแตกต่างกัน กล่าวคือ พระโพธิสัตว์ในนิกายเถรวาทมี ๓ ประเภทสำคัญๆ คือ

๑. อุคฆตัตถุญญโพธิสัตว์ ได้แก่ พระโพธิสัตว์ประเภทที่มีปัญญามากกว่าศรัทธา พระโพธิสัตว์ประเภทนี้ใช้เวลาบำเพ็ญบารมีน้อยกว่าพระโพธิสัตว์ประเภทอื่น เมื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว เรียกว่า พระปัญญาธิกพุทธเจ้า

๒. วิปจิตถุญญโพธิสัตว์ ได้แก่ พระโพธิสัตว์ประเภทมีศรัทธามากกว่าปัญญา พระโพธิสัตว์ประเภทนี้ใช้เวลาในการบำเพ็ญบารมีมากกว่าอุคฆตัตถุญญโพธิสัตว์ แต่น้อยกว่าเนยยโพธิสัตว์ เมื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว เรียกว่า สัทธาธิกพุทธเจ้า

๓. เนยยโพธิสัตว์ ได้แก่ พระโพธิสัตว์ประเภทมีความเพียรมากกว่าปัญญา ใช้เวลาในการบำเพ็ญบารมีมากกว่าทั้งสองจำพวกข้างต้น เมื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว เรียกว่า พระวิริยาธิกพุทธเจ้า^๒

พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานนั้น คำว่า “โพธิสัตว์” ผู้ซึ่งอยู่ในโพธิ์ ความรู้ อันหมายถึง ผู้จักได้ตรัสรู้เป็นองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าในเบื้องหน้า^๓ พุทธศาสนาฝ่ายมหายานยังมีความเชื่อว่า พระโพธิสัตว์มีจำนวนมากมายมหาศาล แต่ที่ปรากฏนามเป็นรู้จักนั้นมีไม่กี่พระองค์ พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานแบ่งพระโพธิสัตว์ออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. พระฉานโพธิสัตว์ เป็นพระโพธิสัตว์ซึ่งกำหนดไม่ได้ว่า เกิดขึ้นมาในโลกมนุษย์เมื่อใด แต่เกิดขึ้นก่อนกาลแห่งพระศากยมุนีพุทธเจ้า ซึ่งพระโพธิสัตว์ประเภทนี้ได้บรรลุพุทธภูมิ

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓.

^๓ เสถียร โกเศศ-นาคะประทีป, ลัทธิของเพื่อน, (ม.ป.ท, ๒๕๐๐), หน้า ๑๘๕.

แล้ว แต่ด้วยความกรุณาในสรรพสัตว์ จึงตั้งปณิธานไม่เสด็จเข้าสู่พระนิพพาน ทรงดำรงอยู่เพื่อโปรดสัตว์โลกต่อไป พระโพธิสัตว์ประเภทนี้มีชื่อเรียกว่า พระฉานโพธิสัตว์

๒. พระมานุญโพธิสัตว์ เป็นพระโพธิสัตว์ที่อยู่ในสภาพของมนุษย์ทั่วไป ผู้กำลังปฏิบัติตนเพื่อบรรลุถึงความเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระมานุญโพธิสัตว์มีอยู่เป็นจำนวนมากมาย เพราะมหายานถือว่าใครก็ตามหากมีจิตใจประกอบด้วยความกรุณา พยายามช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ เป็นนักเสียสละ อุทิศชีวิตของตนเองเพื่อความสุขของผู้อื่น พระโพธิสัตว์ประเภทนี้ได้แก่ อดีตชาติของพระศากยมุนีพุทธเจ้า เช่น ในพระชาติที่เป็นพระเวสสันดร เป็นต้น รวมทั้งบุคคลทั่วไปที่อธิษฐานจิต และปฏิบัติโพธิสัตว์มรรคเพื่อมุ่งสู่พุทธภูมิก็ถือเป็นพระโพธิสัตว์ประเภทนี้ด้วย

เปรียบเทียบความหมายของพระโพธิสัตว์	
พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท	พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน
พระโพธิสัตว์ คือบุคคลที่บำเพ็ญบารมีเพื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ต้องเป็นผู้มีปัญญาฉลาด เมื่อเห็นภัยคือความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตายในวัฏสงสารว่าเป็นภัยที่น่ากลัวแล้ว ก็คิดที่จะหาทางพ้นจากภัยนั้น จึงได้นึกคิดตรึกตรองหาทางพ้นจากทุกข์นั้น การคิดหาทางพ้นจากทุกข์นี้เป็นแนวทางเบื้องต้นของความเป็นพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์จึงเป็นบุคคลผู้บำเพ็ญบารมี	พระโพธิสัตว์ หมายถึงผู้เกี่ยวข้องอยู่ในโพธิญาณ คือ ญาณเป็นเครื่องรู้อริยสัจ อันได้แก่ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรคหรือผู้ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ตามความหมายที่ได้จากพระจริยาวัตรต่างๆ แล้ว มีอยู่ ประการ คือ ผู้ที่ทำการที่ทำได้ยาก เพื่อช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ผู้ที่ยอมทุกข์ทรมานจากทุกข์

สรุปว่า พระโพธิสัตว์ คือ ผู้ที่ยึดถือเอาพระพุทธเจ้าเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิต พระพุทธเจ้าคือบุคคลในอุดมคติของพระโพธิสัตว์ที่พระโพธิสัตว์จะต้องบำเพ็ญบารมีธรรมให้ครบถ้วนบริบูรณ์ เพื่อก้าวเข้าสู่ฐานะอันเป็นความสำเร็จสูงสุดเช่นเดียวกับพระพุทธเจ้าทุกพระองค์แล้วดำเนินตามพุทธกิจที่พึงปฏิบัติ คือ การกระทำตามปณิธานที่ได้วางไว้ กล่าวคือ จักได้เป็นพระพุทธเจ้าแล้วทำการช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้ข้ามพ้นวัฏสงสาร ดังนั้น การที่บุคคลได้บรรลุถึงพระโพธิญาณ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ การอุปบัติขึ้นของพระพุทธเจ้านั้นเกิดขึ้นได้ยาก ดังนั้นบุคคลผู้จะบรรลุ พระโพธิญาณ ได้นั้นจึงจำต้องบำเพ็ญบารมีธรรมเป็นเวลานานยิ่ง เมื่อบุคคลผู้นั้นได้ชื่อว่าเป็นพระโพธิสัตว์ นั้นหมายความว่าเขาย่อมต้องประสบกับความลำบากในชีวิตนานประการ นับตั้งแต่การต้องจำยอมสละทรัพย์สินภายนอกร่างกายเป็นเบื้องต้น จนถึงการยอมสละชีวิต

ของตนเข้าแลกเป็นที่สุดและการปฏิบัติเช่นนั้นก็ต้องประกอบไปด้วยความเต็มใจของตน หากไม่สามารถปฏิบัติได้ ความหมายของคำว่าพระโพธิสัตว์ในตัวบุคคลนั้นก็ไม่สามารถเกิดขึ้นตามมา แม้พระโพธิสัตว์จะต้องเผชิญกับสถานการณ์ที่ต้องแลกด้วยชีวิตแต่พระโพธิสัตว์ก็เชื่อว่าหว่านต่อสถานการณ์เช่นนั้นไม่ ตรงกันข้ามพระโพธิสัตว์กลับมีใจมุ่งมั่นเด็ดเดี่ยวพร้อมที่จะเผชิญกับสถานการณ์ที่ประสบอย่างเต็มใจ และยินดีด้วยมุ่งมั่นที่จะอุทิศตนเพื่อเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น โดยหวังให้คุณธรรมความดีที่บำเพ็ญนั้นเป็นปัจจัยให้ได้บรรลุพระสัพพัญญุตญาณในกาลเบื้องหน้า

๔.๒ เปรียบเทียบความหมายของบารมีในพุทธศาสนาเถรวาทกับมหายาน

หลังจากที่พระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วประมาณ ๑๐๐ ปี พระพุทธศาสนาก็เริ่มมีเค้าแตกแยกในด้านความคิดเห็นเกี่ยวกับการปฏิบัติตามพระธรรมวินัย จนมาถึงสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชก็แตกแยกกันออกเป็นนิกายใหญ่ ๆ ๒ นิกาย คือมหายาน กับเถรวาทหรือ หินยาน มหายานเป็นนิกายของภิกษุฝ่ายเหนือของอินเดีย บางที่เรียก "อูตรนิกาย" (นิกายฝ่ายเหนือ) บ้าง "อาจารย์ยวาท" บ้าง ซึ่งมีจุดมุ่งสอนให้ระงับดับกิเลส ทั้งยังได้แก้ไขคำสอนในพระพุทธศาสนา ให้ผันแปรไปตามลำดับ พวกนี้เรียกลักษณะของตนว่า "มหายาน" ซึ่งแปลว่า "ยานใหญ่" อาจพาประชาชนให้ข้ามวิญญูสังสาร คือ ความทุกข์จากการเวียนว่ายตายเกิดได้คราวละมาก ๆ นิกายนี้ได้เข้าไปเจริญรุ่งเรืองอยู่ในประเทศทิเบต จีน มองโกเลีย ญี่ปุ่น เกาหลี และเวียดนาม เถรวาทหรือหินยาน เป็นนิกายของภิกษุฝ่ายใต้ของอินเดีย บางที่เรียกว่า "ทักษิณนิกาย" (นิกายฝ่ายใต้) คือ "เถรวาท" ซึ่งมุ่งสอนให้พระสงฆ์ปฏิบัติเพื่อดับกิเลสของตนเองก่อน และห้ามเปลี่ยนแปลงแก้ไขพระธรรมวินัยอย่างเด็ดขาด คำว่า "หินยาน" เป็นคำที่ฝ่ายมหายานตั้งให้ แปลว่า "ยานเล็ก" ส่วนภิกษุฝ่ายใต้เรียกตัวเองว่า "เถรวาท" หมายถึง ผู้ปฏิบัติตามพุทธบัญญัติอย่างเที่ยงตรง นิกายนี้มีผู้นับถือมากในประเทศศรีลังกา พม่า ลาว ไทย และกัมพูชา

สำหรับพระเจ้าอโศกมหาราชนั้น เป็นกษัตริย์พระองค์ที่ ๓ แห่งราชวงศ์โมริยะครองราชสมบัติ ณ พระนครปาฏลิบุตร ตั้งแต่ พุทธศักราช ๒๕๐ เมื่อครองราชย์ได้ ๘ พรรษา ทรงยกทัพไปปราบแคว้นกสิงคะที่เป็นชนชาติเข้มแข็งลงได้ ทำให้อาณาจักรของพระองค์กว้างใหญ่ที่สุดในประวัติศาสตร์อินเดีย พระเจ้าอโศกมหาราชนับเป็นพระราชาผู้ยิ่งใหญ่ที่สุดพระองค์หนึ่งของชมพูทวีป ในการสงครามครั้งนั้น มีผู้คนล้มตายและประสบภัยพิบัติมากมาย ทำให้พระองค์ทรงสลดพระทัย ครั้นได้ทรงสดับคำสอนในพระพุทธศาสนา ทรงเลื่อมใส ได้ทรงเลิกการสงครามหันมาทำนุบำรุงพระศาสนาและความรุ่งเรืองในทางสงบของประเทศ ทรงสร้างมหาวิหาร ๘๔,๐๐๐ แห่งทรงอุปถัมภ์การสังคายนา คือการประชุมตรวจชำระสอบทานและจัดหมวดหมู่คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าวางลงเป็นแบบแผนอันหนึ่งอันเดียวการสังคายนาครั้งที่ ๓ มีขึ้นเมื่อประมาณ

พุทธศักราช ๒๓๔ สิ้นเวลา ๕ เดือน จึงเสร็จ นอกจากนั้นยังอุปถัมภ์การส่งศาสนทูตออกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ในนานาประเทศพระเจ้าอโศกมหาราชนับเป็นพุทธศาสนูปถัมภกที่สำคัญยิ่ง

พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทนั้นพระโพธิสัตว์ คือ บุคคลผู้บำเพ็ญบารมีธรรมอุทิศตนช่วยเหลือสัตว์ผู้มีความทุกข์ยากและจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต พุทธศาสนาฝ่ายมหายานเรียกบุคคลเช่นนี้ว่าเป็นผู้มีพลังหรืออำนาจมั่งสุโพธิญาณ เป็นผู้บำเพ็ญความดีหรือที่เรียกว่าบารมีธรรมอย่างยิ่งยวดเพื่อการบรรลุถึงพระโพธิญาณ การดำเนินชีวิตของพระโพธิสัตว์เป็นไปเพื่อบำเพ็ญบารมีเพื่อตนและเป็นการเสียสละช่วยเหลือผู้อื่นไปพร้อมๆ กัน การกระทำทุกอย่างนี้ดำเนินไปได้ด้วยความรักความปรารถนาในพระพุทธภาวะอันเป็นความหมายของพระโพธิสัตว์ ด้วยความรักในพระโพธิญาณพระโพธิสัตว์จึงสามารถกระทำได้ทุกอย่าง เบื้องต้นแต่สละได้ซึ่งสิ่งของภายนอกจนถึงชีวิตและสิ่งเสมอด้วยชีวิตคือบุตรและภรรยาของตน ดังตัวอย่างพุทธดำรัสที่ตรัสในขณะที่เสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ความว่า “เราตามรักษาศีลของเรา มิใช่รักษาชีวิตของเรา เพราะในกาลนั้นเราเป็นผู้รักษาศีล เพราะเหตุแห่งพระโพธิญาณเท่านั้น เมื่อเราจะให้ทานก็คิดกำลังให้ทานที่ดี ให้ทานแล้วก็คิดจิตของเราไม่เป็นอย่างอื่น เพราะเหตุแห่งพระโพธิญาณเท่านั้น”^๔

พระพุทธศาสนานิกายเถรวาท มีแนวความคิดในเรื่องประเภทของพระพุทธเจ้าอยู่ว่า พระพุทธเจ้านั้น แบ่งออกเป็น ๓ ประเภท ตามระยะเวลาของการสร้างบารมี ระดับของปัญญา ศรัทธาและความเพียรของพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ ดังนี้

๑) พระปัญญาธิกะพุทธเจ้า ใช้เวลาในการสร้างบารมีอยู่ ๒๐ อสงไขยกับอีกหนึ่งแสนมหากัป เป็นพระพุทธเจ้าประเภทที่มีปัญญาแก่กล้าแต่มีศรัทธาน้อย

๒) พระสัทธาธิกะพุทธเจ้า ใช้เวลาในการสร้างบารมีอยู่ ๔๐ อสงไขยอีกหนึ่งแสนมหากัป เป็นพระพุทธเจ้าประเภทที่มีศรัทธาแก่กล้าและมีปัญญาปานกลาง

๓) พระวิริยธิกะพุทธเจ้า ใช้เวลาในการสร้างบารมีอยู่ ๘๐ อสงไขยกับอีกหนึ่งแสนมหากัป เป็นพระพุทธเจ้าประเภทที่มีความเพียรแก่กล้าแต่มีปัญญาน้อย^๕

พระโพธิสัตว์มาจากศัพท์สองศัพท์ประกอบกัน คือ คำว่าโพธิ ที่แปลว่าความตรัสรู้กับสัตตะ ที่แปลว่า สัตว์ในคำที่เรียกว่าสัตว์โลก อันมีความหมายครอบคลุมทั้งมนุษย์และสัตว์เดรัจฉาน ซึ่งจะเห็นได้จากคติชาติของพระพุทธเจ้า กล่าวคือ นอกเหนือจากที่พระองค์ได้เสวยพระชาติเป็นมนุษย์แล้ว บางพระชาติพระองค์ได้เสวยพระชาติเป็นพญาวานร เสวยพระชาติเป็นช้าง

^๔ จุ.จริยา. (ไทย) ๓๓/๑๖/๓๘๕.

^๕ ปัญญา ใช้บางยาง, พระโพธิสัตว์เป็นมาอย่างไร, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดิธรรม, ๒๕๔๘), หน้า ๒-๓.

เสวยพระชาติเป็นนาคราชเป็นต้น ดังพระพุทธดำรัสต่อไปนี้ ในภพที่เราเป็นพญาวานร ช้างฉัททันต์ และช้างเลี้ยงมารดาเป็นสีลขารมี ในภพที่เราเป็นพญาไถ่ป่า สีลวานค และพญากระต่ายเป็นทาน ปรมัตถบารมี พระโพธิสัตว์ไม่ว่าจะครองสภาวะความเป็นมนุษย์หรือสัตว์เดรัจฉานก็บำเพ็ญบารมี ธรรมเพื่อพระโพธิญาณเป็นเป้าหมาย เพราะคำว่า "โพธิสัตว์" หมายถึงผู้ปรารถนาพระโพธิญาณ คือ การตรัสรู้ โดยไม่ได้มีเป้าหมายเป็นอย่างอื่น เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อบำงูความรู้แจ้งโลก ซึ่งหมายรวมถึง โลก ทั้ง ๓ คือ

๑) สัตว์โลก อันได้แก่ หมูสัตว์ ชนิดต่างๆ รวมทั้งเทวดา มนุษย์และสัตว์เดรัจฉาน

๒) โอกาสโลก อันได้แก่ โลก คือ ที่อยู่อาศัย หมายถึง ระบบจักรวาล และดวงดาว ต่างๆ

๓) สังขารโลก อันได้แก่ โลก คือ สังขารที่เกิดจากการปรุงแต่ง ได้แก่ นามรูป^๖

คัมภีร์พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทต่างๆ มักกล่าวถึงพระโพธิสัตว์ว่าเป็นอดีตชาติของ พระพุทธเจ้า และชาติสุดท้ายก่อนการจุติเป็นพระพุทธเจ้าใน โลกมนุษย์นั้น มักจะเป็นเทพเจ้า ประทับอยู่ในสวรรค์ชั้นดุสิต (สวรรค์ชั้นที่ ๔ ต่อจากมนุษย์ภูมิ) เช่น พระเทมีย์ พระเวสสันดร ฯลฯ ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระพุทธเจ้าก็เรียกว่า พระโพธิสัตว์ และพระเวสสันดร ซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์ ชาติสุดท้ายนั้นเมื่อสิ้นพระชนม์แล้วก็ได้ไปเป็นเทพเจ้าในสวรรค์ชั้นดุสิตเพื่อรอจุติเป็นพระพุทธเจ้า ส่วนพระพุทธรูปองค์ต่อไป คือ พระศรีอริยเมตไตรยนั้น ขณะนี้เป็นเทพเจ้าประทับอยู่ ณ สวรรค์ชั้น ดุสิตเพื่อรอจุติมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าใน โลกมนุษย์ต่อจากพระสมณ โคดมพุทธเจ้า^๗

ความเป็นมาของบารมีหรือการบำเพ็ญบารมีของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทและพุทธ ศาสนาฝ่ายมหายาน มีความแตกต่างกันในพระคัมภีร์พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทเช่น ใน พระไตรปิฎก โดยเฉพาะชาดกต่างๆ และในผลงานทางวิชาการของนักปราชญ์ ที่ได้กล่าวถึงบารมี ของพระโพธิสัตว์นั้น มีความหมายอยู่สองนัย กล่าวคือ

๑) หมายถึงบุคคลผู้มีอุดมชีวิตอันประเสริฐ เสียสละตนเพื่อความสุขแก่มหาชน

๒) อีกนัยหนึ่งหมายถึงบุคคลผู้มีบุญญาธิการอันได้อบรมสั่งสมมาดีแล้วเกิดมาเพื่อ สร้างสันติสุขและความผาสุกแก่มวลชนอันได้แก่พระเจ้าจักรพรรดิ และพระราชา ผู้ประกอบตนอยู่ใน ทศพิศราชธรรม

^๖บุญจิริยา. (ไทย) ๓๓/๓๖/๔๐๖-๔๐๗.

^๗ภัทรพร สิริกาญจน, ความรู้พื้นฐานทางศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์, ๒๕๔๖), หน้า ๕๗.

พุทธบริษัททั้งสองนิกายต่างก็รอคอยบุคคลทั้งสองประเภทนี้ให้มาจุติในมนุษยโลก เหมือนกับการคอยหยาดฝนของเหล่าพญกษยา เพราะบุคคลสองประเภทนี้เกิดมาเพื่อความเจริญเพื่อความผาสุก เพื่อความสงบสุขของมวลมนุษยอย่างแท้จริงนั่นเองส่วนความเป็นมาในเรื่องบารมีของความเป็นพระโพธิสัตว์หรือพระพุทธเจ้าฝ่ายเถรวาทเท่าที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎกนี้ท่านแสดง หมายถึงพระประวัติของพระพุทธองค์ในขณะที่ท่องเที่ยวตั้งสมบารมีในวัฏฏะสงสาร เพื่อพัฒนาจิตวิญญาณให้สูงขึ้นไปตามลำดับเพื่อจุดมุ่งหมายอันสูงสุดของชีวิต กล่าวคือโพธิญาณ ดังนั้นพระโพธิสัตว์จึงเป็นชื่อของบุคคลผู้ที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตเบื้องหน้าและจากแนวความคิดนี้เองจึงกลายมาเป็นหลักของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานภูมิหลังประวัติความเป็นมาในพระสูตร ได้แสดงประวัติของผู้บำเพ็ญบารมีเป็น พระโพธิสัตว์ก่อนที่จะเป็นพระพุทธเจ้าในฝ่ายเถรวาท เมื่อวิเคราะห์หาคู่แล้วท่านได้แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. ประวัติความเป็นมาในการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน นับตั้งแต่เสด็จออกบรรพชา จนกระทั่งได้ตรัสรู้ ซึ่งเรื่องราวต่างๆ มีปรากฏอยู่ในหลาย สูตร เช่น “ภยเตวสูตร จุพทุกขกัณฑ์ธสูตร โพธิราชกุมารสูตร และ มหาสังจกสูตร”^๘

๒. ประวัติความเป็นมาในการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธเจ้า โดยมีได้ระบุว่า เป็นพระองค์ใด นับตั้งแต่จุติจากสวรรค์ชั้นดุสิต จนถึงตรัสรู้ พระสูตรประเภทนี้บางพระสูตรได้กล่าวถึงประวัติของพระโพธิสัตว์ซึ่งบางครั้งก็เป็นช่วงที่ศาสนาว่างเว้นจากพระพุทธเจ้า อันได้แก่ “มหาปทานสูตร”^๙

ความเป็นมาของบารมีในฝ่ายมหายาน เริ่มจำเดิมแต่พระพุทธศาสนาในอินเดียได้แบ่งออกเป็นนิกายถึง ๑๘ นิกายใหญ่ เมื่อกาลเวลาล่วงมิ่งต้นพุทธศตวรรษที่ ๕ มีขบวนการใหม่ขึ้นอีก ขบวนการหนึ่งในพระพุทธศาสนา เรียกตนเองว่า “ลัทธิมหายาน” และค่อยๆ พักตัวขึ้นมาจากนิกายมหาสังฆิกะผสมผสานกับปรัชญาของนิกายพุทธศาสนาอื่นๆ ทั้ง ๑๘ นิกาย รวมทั้งนิกายเถรวาทด้วย “ก่อกำเนิดจนเป็นลัทธิมหายาน”^{๑๐}

หลักธรรมของนิกายมหายานนี้ โดยส่วนใหญ่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับนิกายเถรวาท คือสอนเรื่องอริยสัจ ๔ และมีข้อปฏิบัติคือ “ศีล สมาธิ ปัญญา มีจุดมุ่งหมายอย่างเดียวกันคือความหลุดพ้นทุกข์ แต่ส่วนที่แตกต่างกันนั้น อยู่ตรงที่นโยบายการเผยแผ่กับทั้งวิธีการเผยแผ่เท่านั้น

^๘ม. ม. (ไทย) ๑๒/๒๖/๒๐๘,๔๑๑. และ ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๘/๘.

^๙ที. ม. (ไทย) ๑๐/๕/๑.

^{๑๐}สุมาลี มหณรงค์ชัย, พุทธศาสนามหายาน, (กรุงเทพฯมหานคร : สำนักพิมพ์ศยาม,๒๕๔๖), หน้า

พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ถือคุณภาพของศาสนิกชนเป็นจุดสำคัญ แต่พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานถือปริมาณเป็นจุดสำคัญ คือเขาถือว่าเมื่อมีปริมาณมากแล้วคุณภาพก็จะค่อย ๆ ตามมาด้วยการอบรมบ่มนิสัยได้ฉะนั้นฝ่ายมหายานจึงบัญญัติพิธีกรรม และจารีตแบบแผนต่าง ๆ ขึ้นชนิดที่ฝ่ายเถรวาทไม่มีเพื่อให้เป็นอุบายโกศลชักจูงประชาชนให้มาเลื่อมใส และมีการลดหย่อนพระวินัยได้ตามกาลเทศะแนวคิดและหลักธรรมต่างๆ ของพระพุทธศาสนาคั้งเดิมก็ได้ถูกเปลี่ยนแปลงขึ้น เช่นเรื่องบารมีและหลักธรรม ต่างๆ จึงเกิดขึ้นมา โดยเฉพาะเรื่องบารมีนั้นมีความแตกต่างกันกับพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ผู้ศึกษาวิจัยจึงสรุปได้ถึงความเป็นมาของเรื่องบารมีในพุทธศาสนาเถรวาทและมหายานนั้นจึงมีเหมือนอยู่บ้างบางประเด็น และมีความแตกต่างกันด้วยความหมายของบารมีพุทธศาสนาเถรวาทและบารมีของมหายานนั้น มีความแตกต่างกันอยู่บ้างบางประเด็น ในความหมายของพุทธศาสนาเถรวาท คำว่า”บารมี”ตามที่มีผู้แสดงความคิดเห็นทั้งในคัมภีร์เก่า เช่น ในอรรถกถา และฎีกา และตามหนังสือรุ่นใหม่ เช่น ใน พจนานุกรมภาษาบาลี และเอกสารทางพุทธศาสนาต่างๆ และนักวิชาการด้านพุทธศาสนาต่างให้ความเห็นว่า “คำบารมีน่าจะมาจากศัพท์เดิมว่า ปรม ลง ณ ปัจจัย ในราชาศัพท์ติดเมื่อได้ศัพท์ว่า ปารม แล้วลง อิ อติลึงค์ อีกที เป็นปารมี แม้ว่าเห็นตรงกันว่า ปารมีมันมาจากคำว่า ปรม ”^{๑๑} ยังมีการตีความหมายของคำว่าบารมีต่างกัน ไปอีกตามความคิดเห็นเรื่องความหมายและการประกอบรูปศัพท์ของคำว่า ปรมการวิเคราะห์ศัพท์ “ปรม” อันเป็นต้นศัพท์ของคำว่า ปารมี ตามแบบสัททนยะที่เก่าที่สุดใน เถรวาท ปรากฏอยู่ในจรียาปิฎก อรรถกถาของพระธรรมปาละ ธิติในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ๑๖ ได้วิเคราะห์ความหมายไว้ได้ดังนี้ คือ

๑. บารมี แปลว่า ผู้เป็นเลิศ ปารมี แปลว่า ภาวะหรือการกระทำของผู้เลิศดังคำอธิบายว่า “ทานสีลาทิกุณวิเสสโยเคน สตุตตุตมตตาย ปรมมา มหาสตุตา โภธิสตุตา เตสฺ ภวาโว กมฺมํ วา ปารมี ทานาทิกิริยา พระโพธิสัตว์ทั้งหลาย คือพระมหาสัตว์ทั้งหลาย ได้ชื่อว่า ปรม (เป็นเลิศ) คำว่า “ปรี วา อติวิย สีลาทิกุณคณฺ อุตฺตโน สนฺदानน มิโนติ ปกฺขิปติ อนึ่ง บุคคลใดยอมใส่ , บรรจุ ซึ่งหมู่แห่งคุณมีศีล เป็นต้น ในสันดานของตนอย่างดียิ่ง (บุคคลนั้นชื่อว่าปรมะ)”

๒) คำว่า “ปรม” มาจาก ปรี มินาติ ปรี หมายถึง อนตฺถกริ กิเลสโจรคณฺ หมู่แห่งโจร คือกิเลส อันเป็นผู้กระทำความไม่เป็นประโยชน์ และ อดุญฺญ ปฏูปกขํ สภาพตรงข้ามอื่นๆ มินาติ ตรงกับคำว่า หีสติ แปลว่า ทำลาย พระมหาสัตว์ ชื่อว่า ปรม เพราะเป็นผู้ทำลายซึ่งกองโจร คือกิเลสอันไม่เป็นประโยชน์ หรือสิ่งอื่น ซึ่งตรงข้ามจากกายที่แท้ของตน คือธรรมกายภาวะหรือการกระทำของพระมหาสัตว์พระองค์นั้นเรียกว่า “บารมี” ดังคำอธิบายว่า “บุคคลผู้ใด ย่อมกำจัดหรือยอมทำลายซึ่ง

^{๑๑}สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, บาลีไวยากรณ์วิจิตร ภาคที่ ๒ สมาส และศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๔), หน้า ๑๕๓.

กองโจร คือกิเลสอันกระทำ ซึ่งความไม่ ประโยชน์หรือเป็นสิ่งตรงข้ามอื่นจากกายที่แท้จริงของตน อย่างดียิ่ง ผู้นั้นคือ พระมหาสัตว์ผู้ปรมา ภาวะหรือการกระทำของท่านผู้ปรมา นั้น ชื่อว่า ปารมิตา ได้แก่กริยา มีการให้ทานเป็นต้น เรียกว่า บารมี”^{๑๒} พระอาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์บาลี อภิธานปฎิปปิกา สุกิ ได้วิเคราะห์หัวข้อนี “กรรมใด ย่อมยังฝ่ายอื่นให้ตาย เหตุนี้กรรมนั้นชื่อว่า “ปรมา” การวิเคราะห์ ความหมายของคำและการประกอบรูปศัพท์ตามแบบพระธรรมปาละ และพระอาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์ อภิธานปฎิปปิกา ข้างต้น เป็นแบบที่เรียกว่า สัททนยะเทียม (Pseudo etymology) มีความมุ่งหมาย สอนธรรมะมากกว่าจะวิเคราะห์ตามหลักภาษาศาสตร์นักวิชาการ สมัยหลัง ไม่นิยมวิเคราะห์เช่นนี้ นัก ได้มุ่งเฉพาะความหมาย ซึ่งปรากฏมีใช้จริง ๆ นักวิชาการเหล่านั้นได้ตีความหมายของ “ปรมา” ว่า ผู้ที่เต็มเปี่ยม ผู้ยอดเยี่ยม และ “บารมี” ซึ่งเป็นรูปศัพท์อดีตถึงคำว่า “ความเลิศ” คุณธรรมหรือ คุณสมบัติที่ทำให้เป็นเลิศ ตัวอย่างเช่น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรง อธิบายในธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๒ ว่า “ศัพท์ว่า บารมี สันนิษฐานว่า ออกจากศัพท์ ปรมา แปลว่า คุณสมบัติ หรือปฏิบัติทานอันยอดเยี่ยม ท่านพรรณนาว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ได้บำเพ็ญมา แต่ครั้งยังเป็น พระโฑธัสต์ว์เมื่อพระบารมีเหล่านี้เต็มจึงได้ตรัส ”^{๑๓} “ศัพท์ว่า บารมี สันนิษฐานว่า ออกจากศัพท์ ปรมา แปลว่า คุณสมบัติ หรือ ปฏิบัติทานอันยอดเยี่ยม ท่านพรรณนาว่า พระสัมมาสัมพุทธ เจ้าทุกพระองค์ได้บำเพ็ญมา แต่ครั้งยังเป็นพระโฑธัสต์ว์เมื่อพระบารมีเหล่านี้เต็มจึงได้ตรัส”^{๑๔}

เปรียบเทียบความหมายของบารมีในพุทธศาสนาเถรวาทกับมหายาน	
พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท	พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน
บารมี หมายถึงความเป็นเลิศในอะไรก็ได้ และเป็นคุณสมบัตินี้ของผู้ใดก็ได้ ไม่จำกัดว่า จะต้องเป็นความเป็นเลิศในทางพระพุทธ ศาสนา ความเป็นเลิศในการปฏิบัติธรรม ชั้นตอนหนึ่ง เพื่อการดับสิ้นแห่งอสาวกิเลส ดังสำนวนที่ใช้ คือ อภิญาโวสานปารมิปุตตา	บารมี คือ คุณธรรมหรือคุณสมบัตินั้นเป็นเหตุ ให้ถึงฝั่งคือ ความสำเร็จต่างๆ ตามที่บุคคลผู้นั้น มุ่งหมาย บุคคลต้องการบรรลุผลอันใด ต้อง บำเพ็ญบารมีอันเป็นเหตุให้บรรลุผลอันนั้นบารมี ซึ่งจะกล่าวในที่นี้ ฝ่ายมหายาน คือ บำเพ็ญบารมี ต่างๆ เพื่อมุ่งสู่ความหลุดพ้นจากปวงกิเลสและ ปวงทุกข์

^{๑๒} หลวงเทพคุณานุศิษย์, คัมภีร์ธาตุปฎิปปิกา, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๘), หน้า ๒๕๑.

^{๑๓} บาลีอภิธานปฎิปปิกา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไท, ๒๕๐๘), หน้า ๒๕๑.

^{๑๔} สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๔๘๘), หน้า ๑๑๑.

สรุปว่า ความหมายของและความเป็นมาของบารมีในพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน ในภาพรวมแล้วไม่ได้แตกต่างกันในภาพรวม มีบางประเด็นเท่านั้นที่แตกต่างกัน เช่น การเพิ่มเติมหลักคำสอนและพระคัมภีร์ การยกเลิกพุทธบัญญัติที่มีมาแต่เดิม และการบัญญัติสิกขาบทบาปข้อที่ไม่ได้เป็นพุทธบัญญัติเป็นต้น และสาเหตุของการแบ่งแยกนิกายของมหายานนั้นมีหลายประการ แต่โดยสรุปแล้วเกิดจากข้อขัดแย้งในทางความคิดเกี่ยวกับพระวินัยปิฎก การเชื่อในสิ่งที่เป็นอภิปรายของพระภิกษุรุ่นหลังจากที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้แล้ว ตลอดจนวิธีการเผยแพร่แบบใหม่และอิทธิพลของสภาพแวดล้อมในประเทศอินเดียขณะนั้น

๔.๓ เปรียบเทียบการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์

บารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท แบ่งออกได้เป็น ๑๐ อย่าง เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ทศบารมี” หรือ บารมี ๑๐ ประการ นี้คือ

๑. ทานบารมี คือ การให้โดยไม่หวังผล ทาน หมายถึง การให้ การแบ่งปัน การเสียสละ การเอื้อเฟื้อ หรืออีกความหมายหนึ่งคือ วัตถุที่พึงให้ทานที่แปลว่า การให้ การแบ่งปัน การเสียสละ การเอื้อเฟื้อ หมายถึงการให้ทานด้วยจิตใจที่ดีงาม มุ่งเพื่อบูชาพระคุณ เช่นที่ให้แก่บิดามารดา ถวายแก่พระสงฆ์ เป็นต้นบ้าง มุ่งเพื่อสงเคราะห์ เช่นที่ให้แก่คนตกทุกข์ได้ยาก ให้แก่คนทั่วไปด้วยความกรุณาสงสารบ้างทานที่แปลว่า วัตถุที่พึงให้ ย่อมาจาก “ทานวัตถุ” หมายถึงสิ่งของสำหรับให้สำหรับเสียสละให้ผู้อื่น ได้แก่สิ่งของที่ถวายพระ สิ่งของที่ควรนำไปให้เพื่อตอบแทนบุญคุณแก่ผู้มีพระคุณ เช่น พ่อแม่ ครู อาจารย์ ญาติผู้ใหญ่ เรียกว่าไทยทาน บ้าง ไทยธรรม บ้าง มี ๑๐ อย่างได้แก่อาหาร น้ำ เครื่องนุ่งห่ม ยานพาหนะ มาลัยและดอกไม้ ของหอม (ธูปเทียน) เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่อาศัย และประทีป (ไฟหรือไฟฟ้า) การให้ทานวัตถุ ๑๐ อย่างนี้มีผลคุณค่ามากเพราะเป็นสิ่งที่ให้ประโยชน์อย่างเดียว ไม่มีโทษ ไม่มีพิษภัยแก่ผู้รับ การเลือกของที่จะให้บัณฑิตสรรเสริญ ด้วยจิตใจที่ดีงาม ทานเป็นบุญอย่างหนึ่ง เรียกว่า “ทานมัย” คือบุญที่เกิดจากการให้ เป็นสังกหัตถ์ คือ เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจกันไว้ได้ และเป็นบ่อเกิดแห่งบารมีที่เรียกว่า ทานบารมี

๒. ศีลบารมี คือ การรักษาศีลให้เป็นปกติ ศีล (บาลี: สิล) คือข้อปฏิบัติตนขั้นพื้นฐานในทางพระพุทธศาสนาเพื่อควบคุมความประพฤติทางกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงามมีความปกติสุขเพื่อประโยชน์ขั้นพื้นฐานคือความสุขและไม่มีการเบียดเบียนกันในสังคมประโยชน์ของศีลในขั้นพื้นฐานคือทำให้กาย วาจา ใจ สงบไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ทำให้สามารถที่จะทำให้จิตสงบได้ง่ายในการทำสมาธิ ในระดับของบรรพชิต ศีลจะมีจำนวนมาก เพื่อกำกับให้พระภิกษุสงฆ์สามเณรสามารถครองตนในสมณภาวะได้อย่างสมบูรณ์ และเอื้อต่อการประพฤติพรหมจรรย์ในขั้นสูงต่อไปได้ ความหมายของศีลนั้นแปลได้หลายความหมาย โดยศัพท์แปลว่า ความปกติกายวาจา

กล่าวคือความปกติตามระเบียบวินัย ปกติมารยาทที่สะอาดปราศจากโทษ ข้อปฏิบัติในการเว้นจาก ความชั่ว ข้อปฏิบัติในการฝึกหัดกายวาจาให้ดียิ่งขึ้น ความสุจริตทางกายวาจาและอาชีพและยังมักใช้ เป็นคำเรียกอย่างง่ายสำหรับคำว่า "อริศิลสิกขา" อันได้แก่ข้อปฏิบัติขั้นต้นเพื่อการฝึกตนในทาง พระพุทธศาสนาด้วย

๓. เนกขัมมบารมี คือ การถือบวช เนกขัมมะ แปลว่า การออก การออกบวช ความไม่มี กามกิเลส ใช้คำว่า เนกขัม ก็มี เนกขัมมะ หมายถึงการละเหย้าเรือนออกไปบวชเป็นพระเป็นนักบวช การละชีวิตทางโลกไปสู่ชีวิตอันบริสุทธิ์ เป็นการปลดปล่อยตนจากโลกียวิสัยไปบำเพ็ญเพียรเพื่อ ความปลอดจากราคะและตัณหา ปกติใช้เรียกการออกบวชของนักบวชทุกประเภทและใช้ได้ทั้งชาย และหญิง เนกขัมมะ ในพระพุทธศาสนาจัดเป็นบารมีอย่างหนึ่งเรียกว่า เนกขัมมบารมีคือบารมีที่เกิด จากการออกบวช

๔. ปัญญาบารมี คือ ความรู้ ปัญญา แปลว่า ความรู้ทั่ว คือรู้ทั่วถึงเหตุถึงผล รู้อย่างชัดเจน รู้เรื่องบาปบุญคุณโทษ รู้สิ่งที่ควรทำควรเว้น เป็นต้น เป็นธรรมที่คอยกำกับศรัทธา เพื่อให้เชื่อ ประกอบด้วยเหตุผล ไม่ให้หลงเชื่ออย่างมงาย ปัญญา ทำให้เกิดได้ ๓ วิธี คือ

๔.๑ โดยการสดับตรับฟัง การศึกษาเล่าเรียน (สุตมยปัญญา)

๔.๒ โดยการใช้ความคิด การตรึกตรอง (จินตามยปัญญา)

๔.๓ โดยการอบรมจิต การเจริญภาวนา (ภาวนามยปัญญา)

ปัญญา ที่เป็นระดับ อธิปัญญา คือปัญญาอย่างสูง จัดเป็นสิกขาข้อหนึ่งใน สิกขา ๓ หรือ ไตรสิกขา คือ อธิศีล อธิสมาธิ อธิปัญญา

๕. วิริยะบารมี คือ ความเพียร วิริยะ แปลว่า ความเพียร ความพยายาม ความกล้าที่จะลง มือทำ ภาวะของผู้กล้า เป็นแนวทางให้ดำเนินไปสู่ความสำเร็จตามประสงค์ หมายถึง การลงมือ ปฏิบัติลงมือทำงานที่ตนชอบที่ตนรัก ทำด้วยความพากเพียรพยายาม ทำด้วยความสนุก กล้าหาญ กล้าเผชิญกับความทุกข์ยาก ปัญหาและอุปสรรคที่จะเกิดขึ้น หากมีอุปสรรคข้อขัดข้องใดๆ ก็เพียร กำจัดปิดเป่าไปให้หมดสิ้นไปโดยไม่ย่อท้อไม่สิ้นหวังเดินหน้าเรื่อยไปจนกว่าจะบรรลุเป้าหมาย คือ ความสำเร็จ วิริยะ เป็นเหตุให้กล้าลงมือทำงานและกล้าเผชิญปัญหาอุปสรรคต่างๆ ขณะทำงาน ตรงกันข้าม หากขาดความเพียรพยายามเสียแล้วก็ไม่สามารถบรรลุเป้าหมายได้ ดังที่พระพุทธเจ้า ตรัสไว้ว่า คนจะล่วงทุกข์ได้ก็เพราะความเพียร วิริยารัมภะ หมายถึง การปรารถนาความเพียรคือลงมือ ทำความเพียรอย่างเข้มแข็งเด็ดเดี่ยววิริยารัมภกถาเป็นถ้อยคำที่ชักนำให้ปรารถนาความเพียร

๖. ขันติบารมี คือ ความอดทนอดกลั้น หมายถึง การรักษาปกติภาวะของตนไว้ได้ ไม่ว่า จะถูกกระทบกระทั่งด้วยสิ่งอันเป็นที่พึงปรารถนา หรือไม่พึงปรารถนาก็ตาม มีความมั่นคงหนัก

แน่นเหมือนแผ่นดิน ซึ่งไม่หวั่นไหว ไม่ว่าจะมีคนทะเลาะไรลงไป ของเสีย ของหอม ของสกปรกหรือของดีงามก็ตาม

๗. สัจจะบารมี คือ ความตั้งใจจริง เอาจริง จริงใจ "สัจจะ" แปลว่า ความสัตย์ ความซื่อ ถ้ายกยความตามศัพท์แยกได้ ๓ ลักษณะคือ

๗.๑ มีความจริง

๗.๑ ความตรง

๗.๑ ความแท้ จริง

ไม่เล่นตรง คือ ความประพฤติทางกาย วาจา ตรงไม่บิดพลิ้ว ไม่บ่ายเบี่ยง แท้ คือ ไม่เหลวไหล แต่ถ้าในทางปฏิบัติสัจจะ คือ ความรับผิดชอบ หมายความว่า ถ้าจะทำอะไรแล้ว ต้องตั้งใจทำจริง ทำอย่างสุดความสามารถให้เป็นผลสำเร็จ การที่ใครจะสามารถสร้างตัวขึ้นมาได้นั้น ต้องมีสัจจะเป็นพื้นฐาน เพราะคนที่มีสัจจะ เป็นพื้นฐานจะมีความรับผิดชอบต่องานที่ทำทุกอย่าง ไม่ปล่อยผ่านกับสิ่งที่ได้รับมา จะทำทุกสิ่ง ที่มาถึงมืออย่างสุดกำลัง และเต็มความสามารถ

๘. อธิษฐานบารมี คือ ความตั้งใจมั่น ไม่เปลี่ยนแปลง อธิษฐาน แปลว่า การตั้งมั่น การตัดสินใจ การตั้งความปรารถนา ทั่วไปหมายถึงการตั้งใจมุ่งผลอย่างใดอย่างหนึ่ง การตั้งจิตร้องขอสิ่งใดสิ่งหนึ่งต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์, การนึกปรารถนาสิ่งที่ต้องการจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น ตั้งจิตอธิษฐานขอพรจากพระ นึกอธิษฐานในใจขอให้เดินทางแคล้วคลาด คำว่า อธิษฐาน ในคำวัดหมายถึงความตั้งใจมั่นคงตัดสินใจรักษาสัจจะ ตั้งใจประกอบความเพียร ตั้งใจเสียสละ ตั้งใจทำบุญ ตั้งใจหาความสงบ

๙. เมตตาบารมี คือ ความรักด้วยความปรานี เมตตา เป็นหนึ่งในพรหมวิหารธรรมในพระพุทธศาสนา หรือพรหมวิหารสี่ ซึ่งประกอบไปด้วย เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา โดยเป็นปัจจัยให้เกิดพรหมวิหารอื่นได้

๑๐. อุเบกขาบารมี คือ ความวางเฉย อุเบกขา หมายถึงความความวางเฉยแบบวางใจเป็นกลางๆ โดยไม่เอนเอียงเข้าข้างเพราะชอบ เพราะชัง เพราะหลงและเพราะกลัว เช่น ไม่เสียใจเมื่อคนที่ตนรักถึงความวิบัติ หรือไม่ดีใจเมื่อศัตรูถึงความวิบัติ มีใจวางเฉยแบบไม่แสบแสรหรือไม่รู้ไม่ชี้ ทั่วๆ ที่สามารถช่วยเหลือได้เป็นต้น ลักษณะของผู้มีอุเบกขา คือเป็นคนหนักแน่นมีสติอยู่เสมอไม่ดีใจไม่เสียใจจนเกินเหตุ เป็นคนยุติธรรม ยึดหลักความเป็นผู้ใหญ่ รักษาความเป็นกลางไว้ได้มั่นคงไม่เอนเอียงเข้าข้าง ปฏิบัติหน้าที่ด้วยเหตุผลถูกต้องคลองธรรม และเป็นผู้วางเฉยได้เมื่อไม่อาจประพฤติเมตตา กรุณา หรือมุทิตาได้^{๑๕}

^{๑๕}ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑/๔๑๔.

เปรียบเทียบการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์	
พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท	พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน
<p>พระพุทธศาสนาเถรวาท เชื่อว่า บุคคลที่ปรารถนาเพื่อจะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต แบ่งเป็น ๒ ประเภท</p> <p>๑. พระโพธิสัตว์ที่ยังไม่ได้รับพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าองค์ก่อนมาเลย เรียกว่า "อนิยตะโพธิสัตว์" ความหมายคือ ยังไม่แน่นอนว่าจะได้เป็นพระพุทธเจ้า เพราะอาจจะเลิกมีความปรารถนาเมื่อไรก็ได้</p> <p>๒. พระโพธิสัตว์ที่ได้รับพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าองค์ก่อนมาแล้ว เรียกว่า "นิยตะโพธิสัตว์" ตามความหมายคือจะได้เป็นพระพุทธเจ้าอย่างแน่นอน เพราะถ้าถึงนิพพานต้องดำรงฐานะเป็นพระพุทธเจ้าอย่างเดียว</p>	<p>พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานเรียกปณิธานของพระโพธิสัตว์ซึ่งทุกคนเริ่มตั้งปณิธานได้เหมือนกันเรียกว่ามหาเจตฐปณิธาน มี ๔ ประการ คือ</p> <p>๑. เราจะละกิเลสทั้งหลายให้หมดสิ้น</p> <p>๒. เราจะตั้งใจศึกษาพระธรรมทั้งหลายให้จบ</p> <p>๓. เราจะโปรดสรรพสัตว์ทั้งหลายให้สิ้น</p> <p>๔. เราจะบำเพ็ญตนให้บรรลุถึงอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ</p>

สรุปว่า ประเภทของบารมีทั้ง ๑๐ ประการในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น ผู้ประพฤติปฏิบัติได้ทั้ง ๑๐ ประการโดยสมบูรณ์ ย่อมนำมาซึ่งความบริสุทธิ์และสามารถหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวงได้ พระพุทธศาสนานิกายมหายาน มีความเชื่อในการตรัสรู้ มนุษย์ทุกคนมีความสามารถในการตรัสรู้ เพราะมนุษย์มีโพธิอยู่ในตัวของมนุษย์ก่อนแล้ว จึงควรถือเอาการบรรลุพุทธภูมิเป็นอุดมการณ์ การบรรลุพุทธภูมิจึงไม่จำกัดเพศ ไม่จำกัดวัย ไม่จำเป็นต้องถือบวช ดังนั้น ไม่ว่าใครหากมีความตั้งใจจะบรรลุให้ถึงพุทธภูมิก็จะบรรลุได้ตามความประสงค์ และสรรพสัตว์ทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นมนุษย์หรือสัตว์อื่นๆสามารถบำเพ็ญตนเป็นพระโพธิสัตว์ได้ ด้วยการบำเพ็ญบุญสั่งสมบารมี ประกอบการกุศลและประกอบเมตตาจิต คือช่วยเหลือสรรพสัตว์ผู้ทุกข์ยากให้รอดพ้นจากความทุกข์นานาประการ

๔.๔ เปรียบเทียบประเภทและระดับบารมีของพระโพธิสัตว์

๔.๔.๑ เปรียบเทียบประเภทบารมีของพระโพธิสัตว์

บารมี คือ คุณธรรม หรือคุณสมบัติอันเป็นเหตุให้ถึงฝั่ง คือ ความสำเร็จต่างๆ ตามที่บุคคลนั้นมุ่งหมาย บุคคลต้องการบรรลุผลอันใด ต้องบำเพ็ญบารมีผลอันนั้น^{๖๖} คำว่า บารมี เป็นภาษาบาลี ซึ่งตรงกับภาษาสันสกฤตว่า ปารมิตา มาจากคำว่า คุณธรรมหรือคุณสมบัติอันเป็นเหตุให้ถึงฝั่ง หรือคุณเครื่องที่นำไปสู่ความสำเร็จต่าง ๆ ตามที่ตั้งเอาใจ หรือมีความหมายว่า ความบำเพ็ญอย่างยิ่ง^{๖๗} กล่าวโดยธรรมแล้ว บารมีเป็นการรวบรวมข้อธรรมะต่าง ๆ ขึ้นเป็นหมวดสำหรับพระโพธิสัตว์บำเพ็ญโดยเฉพาะ หรือธรรมอันจุดหมาย หรือปัจจัยพื้นฐานอันเป็นส่วนผลักดันให้เกิดความคิดที่จะเป็นพระโพธิสัตว์ ได้แก่ โภธิ หรือความรู้ของพระพุทธเจ้า และความกรุณา ซึ่งธรรมทั้งสองนี้เป็นแกนกลางของธรรมทุกอย่างที่พระโพธิสัตว์จะบำเพ็ญต่อไป^{๖๘} ตามคติมหายาน บุคคลผู้ต้องการสร้างบารมีเพื่อเข้าสู่พุทธภาวะจะต้องดำเนินตามโพธิสัตว์จรียา ที่เรียกว่า โพธิสัตว์มรรค เมื่อปฏิบัติโพธิสัตว์มรรคได้อย่างสมบูรณ์ก็ย่อมจะเข้าถึงพุทธภูมิ ซึ่งลักษณะของการบำเพ็ญบารมีจะต้องประกอบไปด้วยหลักการปฏิบัติดังนี้

๑. การตั้งปณิธาน หรือปฏิญญา
๒. การสร้างบารมี ๕
๓. การมีอัปมัญญา ๔ หรือ พรหมวิหาร ๔
๔. หลักการ ๓ อย่าง

ในเรื่องของการตั้งปณิธานของพระโพธิสัตว์นั้น พระโพธิสัตว์จะต้องมีการตกลงในอันแน่วแน่ มั่นคง ที่เรียกว่า มหาปณิธาน ๔ ประการ คือ

- ๑) เราจะต้องโปรดสัตว์ทั้งหลายให้หมดสิ้น จะช่วยสัตว์เหล่านั้นให้พ้นทุกข์ พระโพธิสัตว์กำหนดรู้ทุกข์แห่งตนแล้ว
- ๒) เราจะต้องทำลายกิเลสให้หมดสิ้น และจะช่วยผู้อื่นให้ทำลายกิเลสด้วย เหมือนคนเป็นโรคอยู่ด้วยกัน เห็นพิษร้ายของโรคแล้ว ช่วยกันทำลายโรคนั้นเสีย

^{๖๖}วิสิน อินทสระ, **พุทธปรัชญามหายาน**, (กรุงเทพมหานคร : เจริญกิจ, ๒๕๓๐), หน้า ๓๗.

^{๖๗}พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๑๓๖.

^{๖๘}Har Dayal, **The Bodhisattva Doctrine in Buddhist Sanskrit Literature**, (Delhi : Motilal Banarsidass, 1970), p. 165.

๓) เราจะต้องศึกษาพระธรรมทั้งหมดให้เจนจบ และช่วยให้ผู้อื่นได้ศึกษาด้วย เปรียบเสมือนการศึกษาวิธีป้องกันและวิธีกำจัดโรค ใครศึกษาล่วงหน้าไปก่อนก็ต้องพยายามช่วยผู้อื่นที่เริ่มศึกษาภายหลังด้วย

๔) เราจะต้องบรรลุพุทธภูมิให้จงได้ และจะช่วยเหลือผู้อื่นให้บรรลุด้วย เปรียบเหมือนผู้ที่มุ่งการหายโรคด้วยตนเองแล้ว ประารถนาช่วยเหลือผู้อื่นให้หายโรคด้วย^{๑๕}

หลักการ ๓ อย่าง ซึ่งถือว่าเป็นหลักการอันเป็นบทบาทประจำชีวิตในการดำเนินงาน ตามทัศนะพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน อันประกอบไปด้วย

๑) หลักมหาปัญญา คือ พระโพธิสัตว์จะต้องมีปัญญาอันกว้างใหญ่ ประกอบด้วย สติ เป็นผู้รู้แจ้งในหลักธรรม ๒ ประการ คือ บุคคลศูนยตาและธรรมศูนยตา ไม่ตกอยู่ในอำนาจของกิเลสตัณหาแม้กระทั่งนิพพานก็ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น

๒) หลักมหากรุณา คือ พระโพธิสัตว์จะต้องเป็นผู้มีจิตใจกรุณาต่อสัตว์ทั้งหลาย อย่างไม่มีขอบเขต พร้อมทั้งยินดีสละตนเองเพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นจากทุกข์ แม้บางครั้งจะตกนรกแทนสรรพสัตว์เพื่อช่วยให้เขาพ้นทุกข์ก็จะต้องทำ

๓) หลักมหาอุบาย คือ พระโพธิสัตว์จะต้องมีวิธีการอันชาญฉลาดในการแนะนำสั่งสอนผู้อื่นให้เข้าถึงธรรม^{๑๖}

อุดมคติของพระโพธิสัตว์ทั้งสามข้อนี้ นับเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ข้อแรกหมายถึงการบำเพ็ญประโยชน์ของตนให้เพียงพอพร้อมสมบูรณ์ ส่วนสองข้อหลัง เป็นการบำเพ็ญประโยชน์เพื่อผู้อื่น เมตตาช่วยผู้อื่นให้พ้นทุกข์ และเป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนาพร้อมทั้งเผยแผ่คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าให้แพร่หลาย พระพุทธศาสนิกายมหายาน ความเป็นพระอรหันต์ก็ยังไม่นับว่าด้อยกว่าพระโพธิสัตว์ เพราะเป็นการเอาตัวรอดแต่เพียงผู้เดียว มิได้ช่วยเหลือผู้อื่นในระหว่างการบำเพ็ญเพียรของตน แต่พระโพธิสัตว์ผู้มุ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิเป็นผู้ที่เสียสละอย่างยิ่ง ไม่ยอมบรรลุโพธิในทันทีเพราะอาศัยความกรุณาเป็นที่ตั้งจึงปรารถนาที่จะช่วยเหลือผู้อื่นก่อน ความคิดที่เน้นการเสียสละช่วยเหลือ แก่ผู้อื่นโดยไม่คำนึงถึงความทุกข์ยากลำบากของตัวเอง จึงทำให้อุดมคติพระโพธิสัตว์มีความโดดเด่นเหนือกว่าอุดมคติพระอรหันต์ และได้รับความนิยมน่าขึ้นเรื่อยๆ จนกลายเป็นแกนกลางคำสั่งสอนทั้งหมดของฝ่ายมหายานในที่สุด

พระโพธิสัตว์ คือ ผู้ที่ยึดถือเอาพระพุทธเจ้าเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิต พระพุทธเจ้าคือบุคคลในอุดมคติของพระโพธิสัตว์ที่พระโพธิสัตว์จะต้องบำเพ็ญบารมีธรรมให้

^{๑๕}วิคิน อินทสระ, พุทธปรัชญามหายาน, หน้า ๓๕.

^{๑๖}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓.

ครบถ้วนบริบูรณ์ เพื่อก้าวเข้าสู่ฐานะอันเป็นความสำเร็จสูงสุดเช่นเดียวกับพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ แล้วดำเนินตามพุทธกิจที่พึงปฏิบัติ คือ การกระทำตามปณิธานที่ได้วางไว้ กล่าวคือ จักได้เป็นพระพุทธเจ้าแล้วทำการช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้ข้ามพ้นวิญญูะสงสาร เมื่อพิจารณาจากหลักการและความเชื่อของมหายานที่กล่าวมาข้างต้นทั้งหมด เราจะเห็นภาพรวมของคำสอนที่มีลักษณะพิเศษอันเป็นเอกลักษณ์ของฝ่ายมหายาน โดยเฉพาะ หลักคำสอนเหล่านี้สำหรับพุทธศาสนิกชนฝ่ายเถรวาท อาจมองว่าเป็นเรื่องที่น่าเข้าใจได้ยากเพราะห่างไกลจากคำสอนดั้งเดิมในฝ่ายเถรวาทต่างๆ ที่จริงแล้วก็เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับคำสอนของเถรวาททั้งหมด

เปรียบเทียบประเภทบารมีของพระโพธิสัตว์	
พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท	พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน
มี ๑๐ ประเภทด้วย ทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี วิริยบารมี ชันติบารมี สัจจบารม อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี อุเบกขาบารมี	มี ๖ ประเภทด้วย ทานบารมี ศีลบารมี กษานติบารมี “ความอดทน” วิริยบารมี สมาธิบารมี ปัญญาบารมี

สรุปว่า พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทพระอริยบุคคลชั้นพระอรหันต์ ๘ จำพวก เมื่อดับขันธปรินิพพาน ก็ไม่มีอะไรเหลืออยู่อีก ไม่ปรากฏอีก เหมือนไฟที่สิ้นเชื้อแล้วดับไป พ้นจากบัญญัติว่ามีหรือไม่มี ความเป็นพระอรหันต์เป็นสิ่งที่สูงที่สุด เป็นอุดมคติและจุดมุ่งหมายในการประพฤติความดีต่างๆ ถ้าว่พระอรหันต์สูงกว่าพระโพธิสัตว์ เพราะว่าพระอรหันต์หมดกิเลสแล้ว พระพุทธเจ้าเป็นพระโพธิสัตว์มาก่อน กว่าจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าได้ต้องบำเพ็ญเพียรอย่างยาวนาน ไม่ใช่จะเป็นพุทธเจ้าได้ง่ายๆ เพราะฉะนั้น ก็เป็นเครื่องเตือนใจเราว่า เราจะบรรลุสิ่งที่ตั้งมประเสริฐ จะเข้าถึงจุดหมายที่สูงที่สุด ได้นี้เราจะต้องมีความขยันหมั่นเพียรเข้มแข็ง อดทน เรามีพระพุทธเจ้าตั้งแต่ครั้งเป็นพระโพธิสัตว์เป็นตัวอย่าง เราจะต้องพยายามทำให้ได้อย่างนั้น คือ จะต้องเพียรพยายามเต็มที่ ไม่ยอมท้อถอย คติเดิมก็คือ พระโพธิสัตว์เป็นตัวอย่าง เป็นแบบอย่าง ให้แก่เราในการบำเพ็ญเพียรทำความดี

พร้อมกันนั้น เราก็จะเกิดความซาบซึ้งในพระคุณของพระพุทธเจ้าว่า โอ้ พระพุทธเจ้าของเราเนี่ย กว่าพระองค์จะเป็นพระพุทธเจ้าได้พระองค์ต้องบากบั่นเสียดสละเพียรพยายามทำความดีมากมายเหลือเกิน ไม่ใช่จะเป็นได้ง่ายๆ เมื่อมีความซาบซึ้งในพระคุณของท่าน แล้วก็จะทำให้เดกำลังใจแก่เราในการทำความดี เพราะคนเราที่ทำความดีนี้ บางทีก็ยังไม่มีความเข้มแข็งพอ ครั้นไปเจออุปสรรคเข้า ก็ท้อถอย บางครั้งทำไปแล้วไม่ได้รับผลที่ต้องการทันเวลาที่ต้องการ ก็เกิดความ

ผิดหวังและท้อใจ บางทีก็ถึงกับร้องทุกข์บ่นคร่ำครวญว่า เรานี้ทำดีไม่ได้ดี อุดสำหรับทำดีแทบตาย ไม่เห็นได้รับผลดีเลย คนทำชั่วได้ดีมีถมไป หลายคนจะโอดครวญร้องทุกข์อย่างนี้^{๒๐}

พระพุทธศาสนามหาชน มีความเชื่อว่าพระโพธิสัตว์มีคุณธรรมมากกว่าพระอรหันต์ เพราะว่าการเข้าถึงภาวะแห่งโพธิสัตว์เพื่อช่วยเหลือผู้อื่นนั้นสูงกว่าพระอรหันต์ มหาชนมีจุดมุ่งหมายที่พุทธภูมิ คือความสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า ในระหว่างที่ยังไม่สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าก็ประพฤติดูอยู่ในโพธิจิตริยา หรือ โพธิสัตว์ธรรม ช่วยเหลือผู้อื่นจนกว่าจะเข้านิพพาน มหาชนเชื่อว่าจิตสากลหรือพุทธภาวะที่มีอยู่แล้วบริสุทธิ์อยู่ในสัตว์ สัตว์ทั้งหลายมีพุทธภาวะอันบริสุทธิ์เป็นอันเดียวกันกับพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์จึงเป็นบุคคลที่มีความเมตตากรุณาอย่างกว้างขวาง แม้ตนจะสามารถทำลายกิเลสให้หมดไปในทันทีได้ แต่ก็ไม่ทำ เพราะจะช่วยสรรพสัตว์ให้หมดความทุกข์ก่อน แล้วตัวท่านจะเป็นบุคคลสุดท้ายที่บรรลุปุทธภูมิ พระโพธิสัตว์จึงเป็นผู้ที่ชาว มหาชนรู้สึกใกล้ชิดและอบอุ่น สามารถอ่อนวอนร้องขอสิ่งต่างๆ ได้ตามต้องการ เพราะพระโพธิสัตว์มีหลักการที่ต้องช่วยเหลือ สัตว์และอารยบุคคลแทนสัตว์ทั้งหลายได้ แม้จะต้องตกนรกก็ตาม พุทธศาสนาเถรวาท บารมี มี ๑๐ คือ

ทานบารมี มีการบริจาค เป็นลักษณะมีการกำจัด โภภในไทยธรรมทั้งหลาย เป็นรสมีการไม่ติดข้อง เป็นปัจจุปัญฐาน หรือ มีกาวสมบัติ และวิกาวสมบัติ เป็นปัจจุปัญฐาน มีวัตถุอันควรบริจาค เป็นปทัฏฐาน

ศีลบารมี มีการละเว้น เป็นลักษณะ คือ มีการสมาทานและการตั้งมั่น เป็นลักษณะ มีการกำจัดความเป็นผู้ทุศีล เป็นรส หรือ มีความไม่มีโทษ เป็นรส มีความสะอาด เป็นปัจจุปัญฐาน มีหิริ โอตตปปะ เป็นปทัฏฐาน

เนกขัมมบารมี มีการออกจากกาม และออกจากภพ เป็นลักษณะ มีการประกาศโทษของกามและภพนั้น เป็นรส มีความหันหลังจากโทษนั้น เป็นปัจจุปัญฐาน มีความสังเวชสลัดใจ เป็นปทัฏฐาน

ปัญญาบารมี มีการรู้แจ้งแทงตลอดตามสภาวะ เป็นลักษณะ หรือมีการรู้แจ้งแทงตลอดไม่พลาด เป็นลักษณะ คุณการชดและการยิงธนูของคนฉลาด มีการส่องแสงตามวิสัย เป็นรส คุณประทีป มีความไม่หลง เป็นปัจจุปัญฐาน คุณคนนำทางในป่า มีสมาธิ หรือ มีอริยสัจสี่ เป็นปทัฏฐาน

วิริยบารมี มีอุตสาหะเป็นลักษณะ มีการอุปถัมภ์ เป็นรส มีการไม่จมลง เป็นปัจจุปัญฐาน มีวัตถุปรารถนาความเพียร หรือ มีความสังเวช เป็นปทัฏฐาน

^{๒๐}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), เมืองไทยจะวิกฤต ถ้าคนไทยมีศรัทธาวิปริต, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๘), หน้า ๔๒-๔๓.

ขันติบารมี มีความอดทน เป็นลักษณะ มีความอดกลั้นต่อสิ่งที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนาเป็นรส มีความอดทนอดกลั้น หรือมีความไม่โกรธ เป็นปัจจุปัญฐาน มีการเห็นตามความเป็นจริง เป็นปทัฏฐาน

สัจจบารมี มีการไม่กล่าวผิด เป็นลักษณะ มีการประกาศตามความเป็นจริง เป็นรส มีความชื่นชม เป็นปัจจุปัญฐาน มีความสงบเสงี่ยม เป็นปทัฏฐาน

อธิษฐานบารมี มีความตั้งมั่นในโพธิสมภาร เป็นลักษณะ มีการครอบงำสิ่งที่ปฏิบัติปฏิบัติของโพธิสมภารเหล่านั้น เป็นปัจจุปัญฐาน มีโพธิสมภาร เป็นปทัฏฐาน

เมตตาบารมี มีความเป็นไปแห่งอาการเป็นประโยชน์เกื้อกูล เป็นลักษณะ มีการนำประโยชน์เกื้อกูลเข้าไป เป็นรส หรือมีการกำจัดอาฆาต เป็นรส มีความสุภาพเรียบร้อย เป็นปัจจุปัญฐาน มีการเห็นสัตว์ทั้งหลายเป็นที่น่าพอใจ เป็นปทัฏฐาน

อุเบกขาบารมี มีความเป็นไปโดยอาการเป็นกลาง เป็นลักษณะ มีการเห็นความเสมอกัน เป็นรส มีการสงบความเคียดแค้นและความยินดี เป็นปัจจุปัญฐาน มีการพิจารณาความสัตว์มีกรรมเป็นของตน เป็นปทัฏฐาน

พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน มี ๖ ประกอบด้วย

๑. ทานบารมี พระพุทธศาสนาเน้นคุณธรรมเกี่ยวกับการช่วยเหลือผู้อื่น
๒. ศีลบารมี ศีลหมายถึงปกติหรือการประพฤติที่อยู่ในครรลองคลองธรรม
๓. กษานติบารมี กษานติ แปลว่า “ความอดทน”
๔. วิริยบารมี วิริยะ คือความขยันและกล้าหาญ
๕. สมาธิบารมี หลังจากบำเพ็ญวิริยบารมีจนเต็มกำลังแล้ว พระโพธิสัตว์ควรทำให้สงบ โดย การทำสมาธิ ฝึกจิตใจให้เข้มแข็ง
๖. ปัญญาบารมี ปัญญาคือความเห็นแจ้งในกุศลและอกุศล ซึ่งถือว่าเป็นบูรณาการขั้นสุดท้ายของทุกบารมีดังกล่าวมาแล้ว

๔.๔.๒ เปรียบเทียบระดับบารมีของพระโพธิสัตว์

การสร้างบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาทมี ๑๐ ขั้นตอน คือ การให้ทาน การรักษาศีล และการเจริญภาวนา รวมเรียกว่า “ทาน ศีล ภาวนา” แนวคิดเกี่ยวกับการบำเพ็ญบารมีที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน มีรายละเอียดไม่แตกต่างจากพุทธศาสนาเถรวาทมากนัก โดยสามารถที่จะแบ่งได้เป็น ๑๐ ประเภท เช่นกัน ในแต่ละประเภทจะเน้นหนักในเรื่องของการบำเพ็ญคุณธรรมที่แตกต่างกัน เพียงแต่ในระยะเริ่มต้น พุทธศาสนาฝ่ายมหายาน มีเพียง ๖ มาเพิ่มเติมในภายหลัง เป็น ๑๐

เปรียบเทียบระดับของบารมี	
พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท	พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน
<p>พระโพธิสัตว์ ต้องปฏิบัติตามหลักบารมี ๑๐ ประการ ๓ ระดับ (บารมี อุปปบารมีและปรมัตถบารมี) ได้แก่</p> <ol style="list-style-type: none"> ๑) ทานบารมี ๒) ศีลบารมี ๓) เนกขัมมบารมี ๔) ปัญญาบารมี ๒) วิริยบารมี ๕) ขันติบารมี ๓) สัจบารมี ๘) อธิษฐานบารมี ๕) เมตตาบารมี ๑๐) อุเบกขาบารมี <p>พระโพธิสัตว์ตามทัศนะนิกายนี้ จึงหมายถึง บุคคลผู้กำลังบำเพ็ญบารมี ๑๐ และตั้งความปรารถนาต่อพุทธภูมิ โดยได้รับคำพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าพระองค์พระองค์หนึ่งในกัปที่ตนเกิด</p>	<p>พระโพธิสัตว์ ทำหน้าที่ช่วยสัตว์โลกให้หลุดพ้นจากความทุกข์ โดยตนขอหลุดพ้นเป็นคนสุดท้าย ฉะนั้น หลักพุทธการกกรรม คือ คุณธรรมเพื่อความเป็นพระพุทธเจ้า จัดเป็นหลักพุทธบารมีอันเป็นหัวใจของนิกายนี้ และยึดเรื่องบารมี ๖ ประการเป็นสำคัญ คือ</p> <ol style="list-style-type: none"> ๑) ทานบารมี ๒) ศีลบารมี ๓) ขันติบารมี ๔) วิริยบารมี ๕) ฌานบารมี ๖) ปัญญาบารมี <p>โพธิสัตว์ ตามความเชื่อของนิกาย มหายาน ได้แก่ ผู้ซึ่งอยู่ในโพธิ คือ ความรู้ อันหมายถึง ผู้จักได้ตรัสรู้เป็นองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าในเบื้องหน้า</p>

สรุปว่า พุทธศาสนิกชนฝ่ายมหายานและเถรวาทมีความมุ่งหวังอันเดียวกัน คือ ปฏิบัติตามคำสั่งสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ไม่ว่าพระองค์จะประทานให้โดยตรงหรือโดยอ้อม ล้วนแล้วแต่แสดงถึงความสัมพันธ์กับสถานะนิพพาน โดยเป็นธรรมชาติ มีนิพพานเป็นที่สุด ทรงแสดงอุปมาว่า แม่น้ำทุกสายที่ไหลลงมาจากทิศต่างๆ กันย่อมไหลรวมลงสู่ทะเลเป็นที่สุดนั้น ใด คำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลายที่ทรงประทานแก่สรรพสัตว์ต่างกัน โดยสถานที่ต่างกัน โดยวาระ ก็ย่อมสนับสนุนโน้มนำไปสู่นิพพาน พระพุทธศาสนานิกายมหายาน มีแนวความคิดเรื่องการสร้างบารมีเพื่อเป็นพระพุทธเจ้านั้น บุคคลผู้จะต้องดำเนินวิถีชีวิตตามหลักคำสอนที่เรียกว่า โพธิสัตว์มรรค อันประกอบด้วยบารมี ๕ อัปมัชฌา ๔ มหาปณิธาน ๔ และคุณสมบัติ ๓ ซึ่งการที่ฝึกฝนอบรมให้คุณธรรมเหล่านี้มีวามเต็มเปี่ยมนั้น จะต้องใช้ความเพียรและความอดทนอย่างยิ่งยวด เป็น

ระยะเวลาอันยาวนาน เมื่อบารมีอันเกิดจากการปฏิบัติตามหลักธรรมเหล่านี้เต็มเปี่ยมบริบูรณ์แล้ว บุคคลนั้นย่อมเข้าสู่พุทธภาวะเป็นพระพุทธรเจ้า

๔.๕ เปรียบเทียบลักษณะและคุณค่าการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์

คุณลักษณะและคุณค่า ของบารมีมีความสำคัญในการดำเนินชีวิตตามหลักพุทธศาสนา ทั้งเถรวาทและมหายาน ต่างก็ได้ยึดหลักการที่มีอยู่ในพระไตรปิฎกที่แยกออกเป็นข้อห้าม คือ พระวินัยปิฎก ข้อที่ควรปฏิบัติ คือ พระสุตตันตปิฎกที่กล่าวถึงบุคคลที่เป็นตัวอย่างที่ดี และพระอภิธรรมปิฎกจะกล่าวถึงหลักธรรมล้วนๆ เพื่อการเรียนรู้และสามารถทำให้มนุษย์ละจากกามได้ ซึ่งมีลักษณะและให้คุณค่าต่างกัน ความจำเป็นของบารมีในการดำเนินชีวิตที่เป็นข้อห้ามหรือพระวินัยปิฎก เป็นบารมีที่เกี่ยวข้องวิธีการบัญญัติ พระวินัยของพระพุทธรเจ้านั้นมีจุดประสงค์ คือ “ให้มีความประพฤติเสมอกันและเป็นแนวเดียวกันเพื่อให้เกิดความสงบสุขในหมู่คณะสงฆ์ ในพระพุทธรศาสนาได้จัดการรักษาการปฏิบัติไว้ให้อยู่ในศีล บุคคลที่ไม่สำรวมในศีลย่อมไม่ชื่อว่าประพฤติปฏิบัติเนกขัมมะ”^{๒๒} พระพุทธรเจ้าได้ทรงเน้นให้ผู้ปฏิบัติมีระเบียบวินัย กล่าวทำในสิ่งที่ถูกต้องตามพุทธบัญญัติ นั้นๆ พระพุทธรองค์ทรงเป็นผู้โดดเด่นในมนุษย์และเทวดาทั้งหลาย เนื่องด้วยการที่พระองค์ได้เสด็จออกผนวชในเบื้องต้นก่อนตรัสรู้หกพรรษา ถือเป็นแบบอย่างที่น่าประโยชน์ต่อมนุษย์ผู้หวังความเจริญในธรรมวินัยให้ได้รับความสุขอย่างแท้จริง คำสอนของพระพุทธรองค์ประกอบไปด้วยองค์ ๒ ธรรมและวินัย รวมกันเข้าเป็นระบอบแห่งความประพฤติอันประเสริฐ ที่เรียกว่า พรหมจรรย์ พระธรรมคำสั่งสอนของพระองค์มีวิมุติ คือ ความหลุดพ้น จากกิเลสตัณหาเป็นแก่น เรียกว่า “วิมุตตสารธรรม ซึ่งแสดงหลักปฏิบัติตามลำดับคือ ศีลสมาธิ ปัญญา เรียกว่าไตรสิกขา”^{๒๓}

คุณค่าของการบำเพ็ญบารมีที่เกิดแก่ตนเอง เป็นคุณค่าที่จะพึงได้รับจากการบำเพ็ญบารมี โดยส่วนใหญ่ย่อมหมายถึงการพ้นไปจากการเผาผลาญของไฟกิเลสและไฟทุกข์หรือที่เรียกว่า “นิพพาน” เป็นที่ตั้ง หากยังบำเพ็ญไม่ได้ถึงขั้นเข้าสู่พระนิพพานได้ ก็สามารถทำให้กามกิเลสลดลงได้ แต่จะขึ้นอยู่กับความสามารถของแต่ละบุคคลจะประพฤติปฏิบัติธรรมวินัยได้ ดังที่ได้กล่าวมานี้เป็นการบำเพ็ญสำหรับผู้ทั่วชนตลอดไป ส่วนผู้ที่บวชเฉพาะกาลชั่วคราวตามขนบธรรมเนียมประเพณีของบางประเทศนั้นย่อมได้ผลโดยสรุปคือ ได้เรียนรู้หรือการได้รับการปลูกฝังในด้านศาสนาที่ตนนับถืออย่างใกล้ชิดได้ทดลองการปฏิบัติธรรมะเป็นเครื่องพ้นทุกข์ เท่าที่

^{๒๒} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, วินัยมุขเล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๑๕.

^{๒๓} เตือน คำดี, ศาสนาศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๑), หน้า ๑๓๔.

ตนจะปฏิบัติได้และในที่สุดจึงได้กลับออกมาใช้ชีวิตที่เป็นฆราวาสที่ดีในสังคม เหมาะที่จะเป็นผู้นำในครอบครัว ซึ่งเป็นคุณค่าที่จะพึงได้รับเฉพาะตน

คุณค่าของการบำเพ็ญบารมีที่เกิดขึ้นแก่ผู้อื่นที่เกี่ยวข้องนั้น มีมารดาบิดาและผู้เกี่ยวข้องทั่วไป ข้อนี้ย่อมหมายถึงการมุ่งตอบแทนบุญคุณของผู้ที่มีบุญคุณเป็นที่ตั้ง มีมารดาบิดาเป็นประธานของบุคคลเหล่านั้น คนเราพอสักว่าเกิดมาในขณะนั้น ยังไม่ทันจะลืมตาดูโลกได้ ก็เป็นหนี้บุญคุณแก่คนทั้งหลายอย่างมากมายเหลือที่จะกล่าวได้เสียแล้ว สำหรับมารดาบิดานั้นไม่ต้องกล่าว เพราะที่ท่านมีบุญคุณเหนือเศียรเกล้าของบุตรเพียงไรนั้น ย่อมเป็นที่ประจักษ์กันคืออยู่แล้ว ส่วนที่ว่า “เป็นหนี้บุญคุณผู้อื่นอีกมากมายเสียตั้งแต่ยังไม่ทันลืมตาดูโลก ” นั้น ข้อนี้หมายความว่า พอเด็กคลอดออกมาก็ต้องอาศัยสติปัญญาวิชาความรู้ที่เป็นแพทย์รู้จักคิดรู้จักทำเครื่องนุ่งห่มขึ้นในโลก และเป็นผู้ที่ช่วยเหลือแวดล้อมทุกอย่างทุกประการ โดยไม่รู้สีกตัวจนอาจจะสรุปได้ว่า พอเกิดมาก็เป็นหนี้ บุญคุณคนทั้งโลก เพราะฉะนั้น จึงเป็นหน้าที่ของคนดีที่จะต้องตอบแทนบุญคุณของผู้มีคุณทั้งหลาย ซึ่งมีมารดาบิดาเป็นประธานในการตอบแทนบุญคุณนั้น บัณฑิตทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ได้กล่าวไว้ว่า ไม่มีอะไรที่จะตอบแทนดียิ่งไปกว่าการทำให้ผู้มีบุญคุณ ได้รับความดีความงาม อันสูงสุด สำหรับความดีความงามสูงสุดนั้น ก็ไม่มีอะไรยิ่งไปกว่าการได้พ้นไปจากความทุกข์หรือพ้นไปจากการถูกเผาผลาญของไฟกิเลสและไฟทุกข์ เพราะเหตุฉะนั้นกุลบุตรที่จะต้องตอบแทนมารดาบิดา จักต้องสำนึกถึงการทำให้มารดาบิดาเป็นต้นนั้น ได้รับความดีความงามเป็นความพ้นจากทุกข์ก่อนสิ่งอื่นใดทั้งสิ้น ท่านผู้รู้ได้กล่าวเปรียบความข้อนี้ไว้ว่า แม้หากจะทำได้ถึงกับทำให้มารดาบิดาทั้งสองอยู่บนบ่าของบุตร แล้วพุ่มพีกรักษามารดาบิดานั้นไม่ให้หนาวร้อนใจด้วยการกินอยู่เป็นต้น บนบ่า โดยไม่ต้องลงสู่พื้นดินเลย เป็นเวลาตลอดกาล ก็ยังไม่จัดว่าเป็นการตอบแทนบุญคุณมารดาบิดาได้เพียงพอหรือเหมาะสมกันไม่ แต่ท่านได้กล่าวไว้สืบไปว่า ถ้าหากว่าบุตรคนใดได้ทำมารดาบิดาที่เป็นมิชฌาติภูฐิให้กลายเป็นสัมมาติภูฐิ หรือว่าทำมารดาบิดาที่เป็นสัมมาติภูฐิให้เป็นสัมมาติภูฐิยิ่งขึ้น จนถึงกับออกจากทุกข์ได้หมดจดสิ้นเชิงนี้แหละ คือการตอบแทนบุญคุณของมารดาบิดาได้อย่างสมกัน โอกาสแห่งการตอบแทนบุญคุณของมารดาบิดานั้น นับว่ามีมากที่สุดในการบวช คือว่า ด้วยการบวชนั้น จักทำให้มารดาบิดาเป็นต้นนั้น มีศรัทธามั่นคงในพระพุทธศาสนายิ่งขึ้น ได้เป็นผู้ใกล้ชิดหรือเป็นญาติในพระศาสนายิ่งขึ้น ได้ใกล้ชิดการประพฤติปฏิบัติธรรมวินัยยิ่งขึ้น ได้มีความรู้ความเข้าใจในธรรมอันลึกซึ้งยิ่งขึ้น หรืออย่างน้อยที่สุด ก็เป็นผู้มั่นคงไม่หวั่นไหวใน พระรัตนตรัย จนเป็นที่รับประกันได้ว่าไม่มีทางที่จะตกไปสู่อบายได้เลย ดังนั้นเป็นต้น จึงนับว่า การบวชที่ถูกต้องนี้เป็นโอกาสที่จะตอบแทนบุญคุณมารดาบิดาได้จริงๆ แต่ในที่นี้ย่อมหมายถึงว่า ผู้นั้นจะต้องบวชจริง ศึกษาเล่าเรียนจริง ประพฤติปฏิบัติจริง ได้รับผลแห่งพรหมจรรย์นี้จริงตั้งใจสอนผู้อื่นจริงๆ ล้วนแต่ เป็นการทำจริงไปทั้งหมดดังนี้ จึงจะมีผลเป็น

การตอบแทนบุญคุณมารดาบิดาเป็นต้น อันเป็นที่รักเคารพจริงอย่างเหมาะสมกันได้ จะต้องอ้างเอา
 คุณมารดาบิดาเป็นที่ตั้งโดยมีความสำนึกว่า ท่านเหล่านั้นได้มีบุญคุณแก่เรามาก่อนแล้ว เป็นฝ่ายที่
 ทำแก่เราก่อน เรากำลังเป็นหนี้บุญคุณของท่านอยู่แล้ว แล้วตั้งใจประพฤติปฏิบัติธรรมวินัยด้วยการ
 ทำจริง ดังกล่าวมาให้เป็นการตอบแทนบุญคุณมารดาบิดาอย่างเหมาะสมกัน อย่าให้เป็นขบถหรือ
 หลอกลวงต่อความหวังของมารดาบิดาแต่ประการใดเลย อันนี้แหละเรียกว่า คุณค่าของการบวช ที่
 จะพึงได้แก่ผู้มีบุญคุณทั้งหลายมีมารดาบิดาเป็นต้น

คุณค่าของการบำเพ็ญบารมีที่เกิดขึ้นแก่ส่วนรวม เป็นคุณค่าที่เกิดขึ้นเพื่อใช้สำหรับ
 ส่วนรวม เช่น พระพุทธศาสนา เป็นของส่วนรวมทุกคนมีสิทธิ์ที่จะนับถือได้ทุกคนไม่เลือกชั้น
 วรรณะ อย่างไรก็ตามแม้พระศาสนาก็เป็นสิ่งที่มิพึงจัญปรุงแต่ง อาจจะไม่เสื่อมสูญไปได้ถ้าหากไม่มี
 การปรุงแต่งสืบต่ออายุเอาไว้ เพราะฉะนั้น การบวชจึงมีความมุ่งหมายให้เป็นการสืบอายุของพระ
 ศาสนาไปด้วยอีกส่วนหนึ่งบุคคลใดได้บวชนั้นก็เพราะมีพระพุทธศาสนา ถ้าหากไม่มีพระศาสนาจะ
 บวชได้อย่างไร เป็นสิ่งที่เข้าใจกันคืออยู่แล้ว บุญคุณของพระศาสนานั้นเองที่ทำให้เราได้บวช
 เพราะฉะนั้น การที่จะตอบแทนคุณของศาสนา ถ้ากล่าวให้ยืดออกไปกว่านี้อีกก็คือ เราต้องรำลึกถึง
 คุณอุปัชฌาย์อาจารย์เหล่านั้น ซึ่งแต่ละท่านล้วนแต่หวังว่า เราผู้เป็นลูกศิษย์ชั้นหลัง ๆ จักช่วยกัน
 สืบอายุของ พระศาสนาให้เป็นช่วง ๆ รับมอบกันไปอย่าให้ขาดสายได้ นี่เป็นเหตุให้เราต้องคิดตอบ
 แทนคุณอุปัชฌาย์อาจารย์เหล่านี้ด้วยการสืบอายุพระศาสนาไว้ให้ได้จริง ๆ ถ้าจะกล่าวให้ยืดออกไป
 กว่านั้นอีก เราจะต้องรำลึกถึงพระคุณของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นต้นกำเนิดของพระศาสนา ในข้อ
 ที่พระองค์ได้ทรงเสียสละไม่เห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อยยากลำบากในการประดิษฐานพระศาสนา ซึ่งเมื่อ
 เราได้ศึกษา พระประวัติอันประเสริฐของพระองค์แล้ว เราจะเห็นได้ว่า พระองค์ทรงบากบั่นในการ
 ประดิษฐานและเผยแผ่พระศาสนา ถ้าจะกล่าวโดยโวหารธรรมดาก็กล่าวได้ว่า “ตายคาที่บน
 แผ่นดินกลางทางเดินที่โคนต้นไม้แห่งหนึ่ง”^{๒๔} ไม่ได้ตายบนกุฏิเหมือนบุคคลทั่วไป พระองค์ทรง
 เป็นผู้เปี่ยมล้นด้วยคุณค่าของเนกขัมมบารมี พระองค์ทรงบำเพ็ญเพื่อให้เกิดแก่พระองค์เองด้วยการ
 สามารถทำให้พระตัสสุระขอบได้ด้วยพระองค์ ทรงสั่งสอนให้ผู้อื่นรู้ตามและประดิษฐาน
 พระพุทธศาสนาไว้ให้เป็นของใช้สอยส่วนรวมให้มั่นคงอยู่ในโลกนี้ เพื่อเป็นประโยชน์แก่สัตว์
 ทั้งหลายรวมทั้งพวกเราด้วย เพราะเหตุฉะนั้นทุกคนจะต้องบากบั่นในการสืบอายุพระศาสนา ให้สม
 กับตัวอย่างที่พระองค์ได้ทรงกระทำกันไว้และให้สมกับบุญคุณอันใหญ่หลวง ที่พระองค์ทรง
 กระทำไว้แก่สัตว์ทั้งหลายรวมมนุษย์ด้วย เพื่อจะให้เป็นการสืบอายุพระศาสนาได้สมจริงนั้น ย่อมมี

^{๒๔}พุทธทาสภิกขุ, คำสอนผู้บวชพรหมชาเดียว, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สุภาพ
 ใจ, ๒๕๔๔), หน้า ๑๕-๑๖.

อยู่แต่ทางเดียวเท่านั้น คือ เราจะต้องบวชจริง ศึกษาเล่าเรียนจริง ประพฤติปฏิบัติจริง ให้ได้รับผลของพรหมจรรย์นี้จริงแล้วพยายามสั่งสอนผู้อื่นต่อกันไป จึงจะเป็นการสืบอายุของพระศาสนาเป็นเครื่องบูชาตอบแทนพระคุณของพระองค์ได้ ดังนั้น เราทั้งหลายควรจะรำลึกถึงพระคุณของพระผู้มีพระภาคเจ้า ถึงพระคุณของอุปัชฌาย์อาจารย์ที่ได้สืบอายุพระศาสนาสืบต่อกันลงมาถึงพวกเรา และรำลึกถึงคุณของพระศาสนาซึ่งเป็นเครื่องบำบัดความทุกข์ของสัตว์ได้จริงแล้ว ตั้งหน้าตั้งตาตอบแทนคุณพระศาสนา คุณอุปัชฌาย์อาจารย์และคุณพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยการเรียนจริง ปฏิบัติจริง คุณค่าของการบวช อันจะพึงได้แก่ตัวศาสนาเอง ซึ่งในที่สุดคุณค่าอันนั้นก็จะมีไปในทุก ๆ โลกทั้งมนุษย์โลกและเทวโลก เป็นเหมือนร่มโพธิ์ร่มไทร ที่คุ้มครองสิ่งที่มีชีวิตทั้งหลาย ให้เยือกเย็นอยู่ภายใต้ร่มเงาของพระพุทธศาสนาตลอดไป

สรุปว่า ลักษณะและคุณค่าของบารมีทั้งพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทและมหายาน ไม่มีข้อแตกต่างกัน มีลักษณะและให้คุณค่าเหมือนกัน ทั้งกับ ตนเอง สังคม และสรรพสัตว์

๔.๖ เปรียบเทียบจุดมุ่งหมายการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์

พระพุทธศาสนาเถรวาท มีหลักความเชื่อที่ว่า ธรรมซึ่งจัดเป็นขั้นของผู้จะเป็นพระพุทธเจ้า ในภพชาติที่บำเพ็ญบารมีธรรมจนได้รับการพยากรณ์ว่าจะได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต เรียกว่า "นิยตโพธิสัตว์" คือ ผู้ที่เที่ยงแท้แน่นอนที่จะได้เป็นพระพุทธเจ้า และธรรมซึ่งเป็นภูมิหรือเป็นขั้นเชิงของผู้ที่จะเป็นพระพุทธเจ้านั้น เรียกว่า พุทธภูมิธรรม มีจุดมุ่งหมายอยู่ ๔ ประการ คือ

- ๑ อุตสาโท มีความองอาจกล้าหาญในการทำดี
- ๒ อุมมุคโค มีปัญญาแก้กล้าเชี่ยวชาญ
- ๓ วุตถานัน มีอธิษฐานมั่นคง คือมีใจคอกหนักแน่นมั่นคง
- ๔ หิตจริยา ทำแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์

พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน พระโพธิสัตว์ ที่เริ่มตั้งปณิธาน คือ ความมั่นคง แน่วแน่ ไม่เปลี่ยนแปลง หรือความมุ่งมั่นตั้งใจจริง ในบำเพ็ญบารมี ๓๐ ทัศน์ให้บริบูรณ์ และจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งในฝ่ายพุทธศาสนาฝ่ายมหายานเรียก ว่า ปณิธานของพระโพธิสัตว์ซึ่งทุกคนเริ่มตั้งปณิธานได้เหมือนกันเรียกว่า "มหาจตุรปณิธาน" มี ๔ ประการ คือ

๑. เราจะละกิเลสทั้งหลายให้หมดสิ้น
๒. เราจะตั้งใจศึกษาพระธรรมทั้งหลายให้เจนจบ
๓. เราจะโปรดสรรพสัตว์ทั้งหลายให้สิ้น
๔. เราจะบำเพ็ญตนให้บรรลุถึงอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ

ในส่วนนี้ ทั้งสองฝ่ายจะมีความมุ่งมั่นที่ไม่แตกต่างกัน เพียงแต่กระบวนการและรายละเอียดบางอย่างเท่านั้นที่ต่างกันบ้าง แต่มีจุดหมายเดียวกัน

การบำเพ็ญบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท พระโพธิสัตว์นอกจากจะมีคุณสมบัติที่จะต้องประพฤติเพื่อความเป็นพระพุทธเจ้าในชาติสุดท้ายหรือเพื่อความสมบูรณ์ของพระโพธิสัตว์ มีอยู่สามนัยกล่าวคือ

๑. ธรรมอันเป็นจุดหมายหรือเป็นปัจจัยซึ่งถือว่าเป็นเรื่องปกติที่พระโพธิสัตว์ทุกพระองค์จะต้องปฏิบัติซึ่งถือว่าเป็นผลต่อความเป็นพระโพธิสัตว์เนื่องจากว่าเป็นเหตุหนุนอุฏมการณ์ของความเป็นพระโพธิสัตว์ ได้แก่ “โพธิ” หรือความรู้ของพระพุทธเจ้าและความกรุณา ธรรมทั้งสองข้อนี้ ถือว่าเป็นธรรมพื้นฐานของธรรมหรือเป็นประธานของคุณธรรมอื่น ๆ ที่พระโพธิสัตว์จะต้องบำเพ็ญต่อไป

๒. ธรรมอันเป็นขั้นเตรียมตัวสำหรับพระโพธิสัตว์จะต้องบำเพ็ญอันเป็นการแสดงจุดยืนหรือเป้าหมายของการบำเพ็ญธรรมะของพระโพธิสัตว์ อันได้แก่ธรรมต่างๆ ที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญในช่วงการตั้งปณิธาน ซึ่งผู้วิจัยได้กล่าวไปบ้างแล้วในเรื่องนี้ในข้างต้น

๓. ธรรมอันเป็นเครื่องแสดงออกของความคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ และความกรุณา ซึ่งในทางศาสนาเรียกว่า “บารมี” อันเป็นการรวบรวมข้อธรรมต่าง ๆ เช่น ทาน ศีล เป็นต้นซึ่งเป็นการบำเพ็ญเฉพาะสำหรับโพธิสัตว์ในแต่ละชาติเป้าหมายของการบำเพ็ญบารมีพระพุทธศาสนาในฝ่ายเถรวาทนั้น เมื่อพระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญบารมีไปตามลำดับขั้นตอนจนบารมีเต็มเปี่ยมแล้ว ในชาติสุดท้ายนั้นพระโพธิสัตว์ก็จะเสด็จออกพรรพชา บำเพ็ญพรหมจรรย์อันประกอบด้วยธรรมต่าง ๆ มีโพธิปักขิยธรรม เป็นต้นและก็จะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เช่น เจ้าชายสิทธัตถะ เป็นต้น ได้กล่าวถึงประเภทของพระโพธิสัตว์ว่ามีอยู่ ๓ ประเภท ซึ่งการแบ่งประเภทของพระโพธิสัตว์ออกเป็นสามดังกล่าวก็ด้วยเหตุผลที่ว่า การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์แต่ละองค์นั้นแตกต่างกัน เมื่อสรุปก็คือ ระยะเวลาในการบำเพ็ญบารมีจนกระทั่งได้ตรัสรู้ธรรมเร็วหรือช้ากว่ากัน อินทริยธรรม ที่เป็นตัวนำในการตรัสรู้ธรรมมีมากน้อยแตกต่างกันกล่าวคือ ในด้าน ปัญญา ศรัทธา วิริยะ การสร้างบารมีของพระอรหันต์ที่นอกเหนือจากพระพุทธเจ้า ในวิสุทธิชนวิลาสิณี อรรถกถาพุทธกนิยาย อปทาน มีคำอธิบายถึงระยะเวลาในการบำเพ็ญบารมีหลังจากได้รับพุทธพยากรณ์ของพระปัจเจกพุทธเจ้า พระอัครสาวก และพระอสีติมหาสาวกไว้ว่า

๑) พระปัจเจกพุทธเจ้า บำเพ็ญบารมี ๒ อสงไขยแสนกัป

๒) พระอัครสาวก บำเพ็ญบารมี ๑ อสงไขยแสนกัป และ

๓) พระอสีติมหาสาวก บำเพ็ญบารมี แสนกัป^{๒๕}

ในระดับพระอรหันต์สาวกตามปกติ จะไม่มีระยะเวลาการบำเพ็ญบารมีระบุไว้ แต่เราน่าจะอนุมานโดยใช้ระยะเวลาหลังจากได้รับพุทธพยากรณ์ “ไม่เกินแสนกัป” โดยพิจารณาจากระยะเวลาที่ถดถอยมาจากพระอสีติมหาสาวกได้^{๒๖}

พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานสอนให้ทุกคนบำเพ็ญตนเป็นพระโพธิสัตว์ เพื่อที่จะได้ช่วยปลดปล่อยทุกข์ของสัตว์โลกได้กว้างขวาง พระโพธิสัตว์หมายถึงผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งในฝ่ายเถรวาทก็รับรอง แต่ฝ่ายมหายานหยิบยกเอาเรื่องพระโพธิสัตว์ ขึ้นมานั้นเป็นพิเศษ ฝ่ายเถรวาทประกาศเรื่องหลักอริยสัจ ๔ เป็นสำคัญ แต่ฝ่ายมหายานประกาศทศบารมีเป็นสำคัญ ทั้งนี้มีใ้หมายความว่าฝ่ายเถรวาทจะไม่มีเรื่องทศบารมี หรือฝ่ายมหายานจะไม่มีหลักอริยสัจก็หาไม่ เป็นเพียงแต่ว่าต่างฝ่ายต่างหยิบเอาหลักธรรมทั้งสองมายกขึ้นเป็นจุดเด่นสำคัญเหนือหลักธรรมข้ออื่น ๆ ที่มีอยู่เท่านั้น หลักทศบารมีฝ่ายมหายานได้ย่อลงมาเหลือบารมี ๕ คือ ทาน ศีล ขันติ วิริยะ ฌานปัญญา ทาน กับ ศีล เป็นคู่ปรับทำลายกิเลส คือ โภคะ ขันติกับวิริยะ เป็นคู่ปรับทำลายกิเลสคือ โทสะ ฌานกับปัญญา เป็นคู่ปรับทำลายกิเลสคือ โมหะ พระโพธิสัตว์จะต้องบำเพ็ญบารมี ๕ ให้สมบูรณ์ พุทธบริษัทฝ่ายมหายานมีเป้าหมาย ๔ ประการ ดังนี้ คือ

๑. เราจะสละกิเลสให้หมด
๒. เราจะศึกษาสังขารมให้จบ
๓. เราจะช่วยโปรดสัตว์ทั้งหลายให้สิ้น
๔. เราจะบรรลุพระพุทธรูมิอันประเสริฐสุด^{๒๗}

^{๒๕} พระครูปริยัติคณาจารย์ (พงษ์สันต์ ศรีสมงาม), “การศึกษาเปรียบเทียบบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๓๘-๓๙.

^{๒๖} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎก และอรรถกถาแปล ขุททกนิกายอปทาน เล่มที่ ๘ ภาคที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒๗๑.

^{๒๗} เสถียร โพธิ์นันทะ และเลียง เสถียรสุต, พระพุทธศาสนามหายาน, (กรุงเทพมหานคร : เสถียรสุต, ๒๕๒๙), หน้า ๑.

เปรียบเทียบจุดมุ่งหมายการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์	
พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท	พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน
<p>พุทธศาสนาเถรวาท มีจุดมุ่งหมาย อยู่ ๔ ประการ คือ</p> <ol style="list-style-type: none"> ๑. อุตสาหโท มีความองอาจกล้าหาญในการทำดี ๒. อุมมุคโค มีปัญญาแก้แค้นเจ้าชู้ชวชาญ ๓. วาตุถานัน มีอธิษฐานมั่นคง คือมีใจคอกแน่วแน่นมั่นคง ๔. หิตจริยา ทำแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ 	<p>พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน มีจุดมุ่งหมาย ๔ ประการ เรียกว่า "มหาจตุรปณิธาน" มี ๔ ประการ คือ</p> <ol style="list-style-type: none"> ๑. เราจะละกิเลสทั้งหลายให้หมดสิ้น ๒. เราจะตั้งใจศึกษาพระธรรมทั้งหลายให้เจนจบ ๓. เราจะโปรดสรรพสัตว์ทั้งหลายให้สิ้น ๔. เราจะบำเพ็ญตนให้บรรลุถึงอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ

๔.๓ เปรียบเทียบผลการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์

พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทกับนิกายมหายาน ถึงผลของการบำเพ็ญบารมี สรุปในภาพรวมได้ ดังนี้

๑) พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทนิยมรักษานบธรรมเนียมนิยมประเพณีเดิมค่อนข้างเคร่งครัด ไม่ค่อยนิยมการเปลี่ยนแปลงอะไร และไม่ค่อยยอมรับสิ่งใหม่ๆ เข้ามาในคณะของตน นิกายเถรวาทจึงอยู่ในลักษณะอนุรักษ์นิยม (Conservative) ส่วนพระพุทธศาสนานิกายมหายานพยายามเอาเหตุผลเข้าจับพุทธพจน์ แล้วเปลี่ยนแปลงขนบประเพณีบางประการ ดัดบ้าง เดิมบ้าง สุดแล้วแต่เห็นควรไม่เคร่งครัดในวินัยนัก ด้วยเห็นว่า วินัยเป็นสิ่งที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติตามกาลเทศะ

๒) เกี่ยวกับองค์พระพุทธเจ้า พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทเชื่อว่าพระพุทธเจ้ามี ๒ กายเท่านั้น คือ กายธรรมดาค่าที่มีความแก่ เจ็บและตาย เหมือนบุคคลทั้งหลายอื่น กายนี้ประกอบขึ้นจากราคะ ๕ หรือขันธ ๒ ซึ่งไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา อีกกายหนึ่ง คือ ธรรมกาย ซึ่งหมายถึงพระคุณสมบัติของพระองค์ ส่วนพระพุทธศาสนานิกายมหายานได้เพิ่มกายขึ้นอีกกายหนึ่งเรียกว่า สัมโลกกาย เป็นพระกายที่บริสุทธิ์ยั่งยืน ดำรงอยู่ชั่ววันรันครเป็นพุทธภาวะที่สมบูรณ์แท้จริง บัดนี้ก็ยังดำรงอยู่ ณ พุทธเกษตร อันรุ่งเรืองยิ่ง ส่วนนิรมานกายที่ชาวโลกเห็นนั้นเป็นเพียงมายา ทรงเนรมิตขึ้นเพื่อโปรดชาวโลกให้เห็นธรรมเท่านั้น สัมโลกกายของพระองค์นั้น พระโพธิสัตว์ทั้งหลายเห็นได้

๓) จุดมุ่งหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทโดยทั่วไปอยู่ที่อรหัตตภาวะ คือ ความเป็นพระอรหัตตสันนิทสน์ ส่วนพระพุทธศาสนานิกายมหายานมีจุดมุ่งหมายอยู่ที่พุทธภูมิ คือ ความสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า ระหว่างที่ยังไม่สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าก็ประพฤติอยู่ในโพธิจริยา หรือโพธิสัตว์ธรรม ช่วยเหลือผู้อื่นจนกว่าจะเข้าถึงนิพพาน นิกายมหายานถือว่าความเป็นพระโพธิสัตว์สูงกว่าเป็นพระอรหัตต มีเรื่องทางพระพุทธนิกายมหายานเล่าไว้ว่าอาจารย์ซึ่งเป็นพระอรหัตตเดินหน้า ศิษย์ซึ่งเป็นสามเณรเดินตามหลังถือบาตรและร่มของอาจารย์ มีบางขณะที่สามเณรตั้งโพธิจิตปรารถนาโพธิญาณ คือ การตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า อาจารย์รู้วาระจิตของสามเณรจึงขอบาตรและร่มมาถือเอง แล้วขอให้สามเณรเดินหน้า แต่ก็มีบางขณะที่สามเณรคิดว่าเป็นพระพุทธเจ้านั้นยากนัก ต้องบำเพ็ญบารมีกันนานเหลือเกิน ขอเป็นพระอรหัตตธรรมคาถาเถิดพอพ้นจากสังสารวัฏ เมื่อสามเณรคิดอย่างนี้ อาจารย์ก็ส่งบาตรและร่มให้สามเณรพร้อมกับบอกให้ไปเดินข้างหลังท่านเดินหน้า ทำอยู่อย่างนั้นหลายหน จนสามเณรสงสัยถามขึ้น ท่านอาจารย์จึงตอบว่า “ตอนที่เณรปรารถนาพุทธภูมินั้น เณรเป็นพระโพธิสัตว์ ซึ่งจะต้องตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าต่อไป สูงกว่าพระอรหัตตธรรมคาถาซึ่งเป็นพระอรหัตตธรรมคาถา จะให้พระพุทธเจ้าในอนาคตถือบาตรและร่มตามหลังได้อย่างไร แต่พอสามเณรปรารถนาเป็นพระอรหัตตธรรมคาถาก็ต่ำกว่าผม เพราะผมเป็นพระอรหัตตอยู่แล้ว”

๔) โดยทั่วไป พุทธบริษัทฝ่ายเถรวาทพยายามเพื่อความหลุดพ้นเฉพาะตน มิได้มีปฏิธานเพื่อช่วยเหลือสัตว์อื่นให้พ้นจากสังสารวัฏ คงปล่อยให้เป็นที่ของแต่ละคนและหน้าที่ของพระพุทธเจ้าที่จะต้องช่วยเหลือ ทางพระพุทธศาสนานิกายมหายานจึงเห็นว่านิกายเถรวาทมีใจคับแคบเป็นยานเล็ก ส่วนพระพุทธศาสนานิกายมหายานมีอุดมคติสูงมาก มีกรุณาไม่มีขอบเขต มิได้พยายามเพื่อความหลุดพ้นของคนฝ่ายเดียว แต่เพื่อสัตว์โลกทั้งปวงด้วยมหายานจึงเห็นว่าเถรวาทเป็นเรื่องส่วนตัว ส่วนนิกายมหายานเป็นเรื่องของโลก นิกายเถรวาทมุ่งความบริสุทธิ์แห่งตนยิ่งกว่าอย่างอื่น แต่นิกายมหายานมุ่งประโยชน์ในการช่วยเหลือ โลกทั้งมวล

๕) พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทย้ำหนักเรื่องให้พึ่งตนเอง บุคคลจะหลุดพ้นได้ก็เพราะความพยายามด้วยตนเอง ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “จงมีตนและธรรมเป็นที่พึ่งอย่าได้มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งเลย” ความเพียรสำหรับเผาบาปท่านทั้งหลายต้องทำเอง ตถาคตเป็นเพียงผู้ชี้ทางให้เท่านั้น เพราะฉะนั้น พุทธสาวกผู้มุ่งบรรลุธรรมจึงต้องขวนขวายช่วยตัวเองอย่างเต็มที่ จะพึ่งใครอื่นไม่ได้ แม้ในความสำเร็จเรื่องอื่นๆ ก็เหมือนกัน ส่วนพระพุทธศาสนานิกายมหายานเห็นว่าชาวโลกมีธุระยุ่งเกินไป ไม่มีเวลาขวนขวาย เพื่อความหลุดพ้นหรือเพื่อความสุขความสำเร็จของตนได้จึงต้องการความช่วยเหลือจากผู้อื่น ดังนั้น ทัศนะของนิกายมหายานจึงมีว่า พระมหากรุณาของพระพุทธเจ้านั้นสามารถช่วยเหลือสัตว์อื่นให้หลุดพ้นได้ด้วย และแม้พระนิรมลกายของพระองค์จะนิพพานไป

แล้ว แต่พระสัมโมคคกายยังคงอยู่ และยังทรงรับรู้การขอร้องวิงวอนของพุทธมามกชนทั้งหลาย พร้อมทั้งจะทรงช่วยให้เขาผู้อ่อนนวยพระองค์พ้นทุกข์ได้

๖) พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทเป็นอเทวนิยม (Atheism) แต่ ไม่มีพระเจ้าผู้บันดาล ควบคุม สิ่งที่แทนพระเจ้าของนิกายเถรวาท คือ กฎแห่งกรรม และธรรม (ซึ่งหมายถึง ธรรมชาติและกฎแห่งธรรมชาติ) ธรรมเป็นสิ่งครองโลกทุกๆ คนต้องตกอยู่ภายใต้กฎแห่งกรรม ที่พึงสูงสุดของฝ่ายเถรวาท คือ พระพุทธ พระธรรมและพระสงฆ์ นิกายมหายานถืออย่างนั้นเหมือนกัน แต่แปลกออกไปที่ว่า พระพุทธเจ้านั้นอยู่ในฐานะเดียวกับพระเจ้า (GOD) ในศาสนาอื่นๆ พระสิทธัตถะ โคตมะนั้นเป็นเพียงอวตารของพระพุทธองค์จริง ทำนองเดียวกับพระนารายณ์อวตารลงมาเป็นพระรามในศาสนาฮินดูด้วยเหตุนี้ผู้มีทุกข์จึงสามารถสวดอ่อนนวยขอความช่วยเหลือจากพระองค์ได้ตามรูปแบบนี้ พระพุทธเจ้าได้รับพระนามใหม่ว่าพระอมิตากพุทธเจ้า พระผู้มีแสงสว่าง ไม่มีประมาณ

๗) เนื่องจากเป็นอนุรักษนิยม (Conservative) พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทจึงมักประพฤติตนเป็นนักพรตที่เคร่งครัด ส่วนพระพุทธศาสนานิกายมหายาน เนื่องจากเป็นพวกหัวก้าวหน้า จึงมักไม่ประพฤติตนเป็นนักพรตที่เคร่งครัดนัก แต่ทำตนเป็นหัวก้าวหน้าทันสมัย คล่องตัวในการปฏิบัติทางศาสนารวมทั้งการเผยแผ่พระศาสนาอีกด้วย

๘) พระพุทธศาสนานิกายมหายานกล่าวว่า การบรรลุธรรมสูงสุดของนิกายเถรวาทก็ยังเป็นบุคคลสุญญตาเท่านั้น กล่าวคือ ทำลายความยึดมั่นในตัวบุคคลได้แต่ไม่เห็นธรรมสุญญตา กล่าวคือ ยังยึดถือยังคิดอยู่ในเรื่อง ชันธ์ ธาตุ อายตนะและสภาวะธรรมต่างๆ กล่าวอีกอย่างหนึ่งว่านิกายเถรวาทยังมีธรรมปาทานอยู่ แม้จะทำลายอัตตวาทุปาทานได้แล้วก็ตาม ส่วนนิกายมหายานเห็นแจ้งทั้งบุคคลสุญญตา และธรรมสุญญตา (เรื่องนี้เถรวาทไม่ยอมรับ)

๙) พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทถือว่าพระอริยบุคคลชั้นพระอรหันต์เมื่อดับขันธแล้วก็ไม่มีอะไรเหลืออยู่อีก ไม่ปรากฏอีกเหมือนไฟที่สิ้นเชื้อแล้วดับไป พ้นจากบัญญัติว่ามีหรือไม่มีฝ่ายมหายานกล่าวว่าถึงอย่างนั้นเป็นการหลุดพ้นแบบ “ลบ” ส่วนการหลุดพ้นของนิกายมหายานนั้น เมื่อหลุดพ้นแล้วก็ยังมีอยู่อย่างบริสุทธิ์ เพราะฉะนั้น ตามทัศนะของนิกายมหายานแล้วพระอรหันต์และพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพระพุทธเจ้าที่นิพพานแล้ว ยังมีอยู่ที่สิ้น ไม่ได้ดับไปไหนเลย^{๒๘}

ความตั้งใจมั่นในการบำเพ็ญซึ่งบารมีของพระโพธิสัตว์ผู้ยอมสละได้แม้ชีวิตตนและสิ่งอันเสมอด้วยชีวิต คือ บุตรและภรรยา จึงเปรียบเสมือนการที่บุคคลได้เผชิญกับโรคร้ายซึ่ง

^{๒๘} วคิน อินทสระ, สารสำคัญแห่งพุทธปรัชญามหายาน, หน้า ๔๖-๕๒.

เปรียบเสมือนความทุกข์ในวิภวสงสาร แต่มีความประสงค์ที่จะหายขาดจากโรคร้ายนั้นซึ่งเปรียบเสมือนความต้องการที่จะพ้นจากวังวนของวิภวสงสาร ก็จำเป็นที่จะต้องทนทุกข์ทรมานจากการเยียวยาที่มีฤทธิ์แรงครั้งใหญ่ซึ่งเปรียบเสมือนกับความกล้าหาญในการบำเพ็ญบารมีแม้ต้องสละชีวิต เพื่อกลับสู่ภาวะปกติทางร่างกายและมีความสุขดั้งเดิมตลอดไป ซึ่งเปรียบเสมือนกับการบรรลุถึงพุทธภาวะซึ่งหมายถึงการเข้าสู่นิพพานฉะนั้น

บุคคลผู้ได้ชื่อว่า เป็นพระโพธิสัตว์นั้น คือ ผู้ดำเนินชีวิตเพื่ออุทิศตนให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นอย่างแท้จริง ปณิธาน ๔ ประการ คือ เครื่องยืนยันถึงความหมายข้อนี้ การยอมเสียสละตนเพื่อสรรพสัตว์ของพระโพธิสัตว์มิใช่เกิดขึ้นเพียงคราวใดคราวหนึ่งในบรรดา ๒ คราว กล่าวคือ ในคราวเป็นพระโพธิสัตว์กำลังบำเพ็ญบารมี พระโพธิสัตว์ก็ทรงมีกรุณาธรรมอันไร้ขอบเขตแก่ปวงสัตว์ผู้ทุกข์ยาก และในคราวเมื่อได้ตรัสรู้ธรรมเป็นพระพุทธเจ้าแล้วพระโพธิสัตว์ก็ได้ทอดทิ้งสัตว์โลกผู้มีคบอดไปด้วยอวิชชาให้เผชิญกับความทุกข์ของชีวิต แต่พระโพธิสัตว์ก็ได้ชี้หนทางเครื่องพ้นจากวังวนแห่งความทุกข์แก่มวลสัตว์ด้วยมหากรุณาคุณ พระโพธิสัตว์หาใช่อาศัยบารมีธรรมที่ตนได้บำเพ็ญช่วยเหลือสรรพสัตว์เพื่อการบรรลุพระโพธิญาณแล้วเสวยโลกุตระสุขแต่เพียงผู้เดียวไม่ แต่เจตจำนงของพระโพธิสัตว์ในขั้นแรกคือการบำเพ็ญตนช่วยเหลือผู้อื่นเพื่อให้เป็นบารมีธรรมที่สมบูรณ์ อันเป็นเครื่องกำหนดให้ตนบรรลุพระสัมพันธคุณญาณก่อน แล้วจึงดำเนินการช่วยเหลือสัตว์ทั้งปวงให้บรรลุความสุขอันเป็นความสุขอย่างแท้จริงเหมือนที่ตนได้บรรลุถึงเป็นขั้นที่สองต่อไป และตั้งแต่นิกายมหายานเกิดขึ้นในโลก สิ่งที่ไม่อาจปฏิเสธได้ประการหนึ่ง คือ นิกายมหายานทำงานมาก มีคนนับถือมาก แพร่หลายมาก เพราะนิกายมหายานคำนึงถึงปริมาณมากกว่าคุณภาพ และพร้อมที่จะผสมผสานแนวคิดกับลัทธิประเพณีที่คนในถิ่นนั้นเชื่อถืออยู่ในลักษณะบัวไม่ช้ำน้ำไม่ขุ่น งานเด่นๆ ในโลกพระพุทธศาสนาส่ว่นมากจึงเป็นผลงานของพระพุทธศาสนานิกายมหายาน^{๒๕}

พระพุทธศาสนาไม่ว่านิกายใด ต่างก็มุ่งเผยแผ่สังฆธรรมด้วยกันทั้งนั้น มีจุดหมายปลายทางเหมือน ๆ กัน ต่างกันก็แต่วิธีการปลุกย่อยและพระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองสืบต่อมาได้จนกระทั่งถึงทุกวันนี้ นั่นก็ด้วยการศึกษาค้นคว้าพระธรรมวินัย การประพฤติปฏิบัติ และการรู้แจ้งเห็นจริงในหลักธรรมคำสั่งสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของปวงพุทธบริษัทเป็นสำคัญ เมื่อได้มาศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับการเกิดขึ้นทั้งเหตุที่ทำให้เกิดขึ้นของพระพุทธศาสนามหายานแล้ว ทำให้เข้าใจในความเปลี่ยนแปลงของแนวความคิดต่าง ๆ ที่มนุษย์พร้อมจะแก้ไขจากจุดหนึ่ง

^{๒๕} พระราชาธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตตภาโณ), ประวัติศาสนาพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๒๓๔.

ไปสู่อีกจุดหนึ่งซึ่งขึ้นอยู่กับสถานการณ์ต่างๆ ในยุคสมัยนั้น รวมทั้งองค์ประกอบประการอื่น ๆ ที่จำเป็นสำหรับมนุษย์ อันทำให้พุทธบริษัทต้องแก้ไขและเปลี่ยนแปลงปรับปรุงตนเองเพื่อให้ดำรงอยู่ได้ทั้งที่เป็นแนวคิดและการดำรงชีวิตโดยยึดถือเอาศาสนาเป็นที่พึ่งทางกาย วาจา ใจ เท่าที่จะนำมาประยุกต์ใช้กับตนเอง สังคม และประเทศชาติได้อย่างมีความสุข ความเจริญ ความมั่นคง อย่างไรก็ตามการปรับปรุงคำสอนให้เข้ากับสังคมและกาลสมัยตามแนวทางของพระพุทธศาสนานิกายมหายาน ถือว่าเป็นข้อเด่นที่เป็นประโยชน์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา แต่อย่างไรก็ดี ในประเด็นนี้มีข้อที่ควรพิจารณา คือ

๑) การปรับพุทธพจน์ พระพุทธศาสนานิกายมหายานได้ใช้หลักจิตวิทยาที่เหนือกว่าการจูงใจคนคือปรับพุทธพจน์ให้เข้ากับบุคคล ให้คนทั่วไปมีความรู้สึกว่ามีพุทธภวะนั้นอยู่แค่เอื้อมบุคคลทุกเพศทุกวัยก็อาจบรรลุพุทธภวะนั้นได้ โดยไม่ต้องอาศัยพิธีรีตองหรือการปฏิบัติมาก เป็นการดึงพุทธธรรมเข้าหาบุคคลอย่างเหมาะสม และเกิดความรู้สึกว่าเป็นกันเอง คือ พุทธธรรมอยู่ในวิสัยอยู่ในความสามารถของสามัญชนที่ยังไม่ถึง โดยไม่ต้องอาศัยพิธีการอะไรให้ยุ่งยากนัก

เมื่อเปรียบเทียบกับ อาจดูเหมือนว่า พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทจะตั้งเป้าหมายและวิธีบรรลุเป้าหมาย ไว้สูงส่งและยากเกิน ไป และอาศัยผู้มีศรัทธาจริงๆ จึงจะกล้าดำเนินตามเป้าหมาย และบรรลุตามเป้าหมาย ทำให้สามัญชนโดยทั่วไปมองพระพุทธศาสนาในแง่สูงสุดเอื้อม จะเห็นได้ง่ายๆ ว่าแม้แต่พุทธศาสนิกชนชาวไทยส่วนใหญ่ ก็ยังมีความเห็นว่า เรื่องการปฏิบัติธรรมนั้นเป็นเรื่องของพระภิกษุเท่านั้น ยิ่งเมื่อพูดถึงการบรรลุมรรคผลด้วยแล้ว ดูจะเป็นสิ่งที่เกินวิสัย และเป็นไปไม่ได้เลยสำหรับฆราวาสผู้ที่ยังครองเรือนจะบรรลุธรรมได้ ดังนั้นจึงมักคิดว่าทางโลกและทางธรรมเป็นสิ่งที่ต้องแยกออกจากกันและยากที่จะไปด้วยกันได้

เมื่อมองในอีกแง่หนึ่ง พระพุทธศาสนาเถรวาทมุ่งที่ปัจเจกภาพเฉพาะบุคคล คือเริ่มที่ตนก่อนแล้วจึงไปหาผู้อื่น แต่มหายานมุ่งที่ผู้อื่น แล้วจึงเข้ามาหาตนเอง กล่าวง่ายๆ คือ มหายานเอาปริมาณไว้ก่อน เพราะถือว่าเมื่อคนที่สนใจธรรมะมีมากขึ้น คนที่รู้แจ้งธรรมก็ย่อมจะมีมากตามไปด้วยเป็นเงาตามตัว ด้วยเหตุนี้พระพุทธศาสนาแบบมหายานจึงได้รับความนิยมและแพร่หลายอย่างรวดเร็วและสามารถดึงดูดความสนใจของผู้คนได้มากกว่า

๒) ปัญหาที่เกิดจากการปรับพุทธพจน์ แม้ว่าการปรับพุทธพจน์จะทำให้มหายานประสบความสำเร็จในการเผยแผ่ แต่ถึงกระนั้น ก็ยังก่อให้เกิดผลเสียที่เห็นได้ชัดเจนในแง่ที่ว่า เมื่อมีการมองคำสอนหรือพระพุทธรูปในแง่ปรัชญา คือ มุ่งพิจารณาในแง่เหตุผลมิใช่ในแง่ศรัทธา จึงปรากฏมีคณาจารย์มหายานตีความพระธรรมวินัยไปตามหลักเหตุผลที่แตกต่างกันและเนื่องจากเหตุผลก็ย่อมขึ้นอยู่กับขอบเขตแห่งแนวความคิดของบุคคลแต่ละคนไม่จำเป็นที่บุคคลอื่นๆ จะต้อง

ยอมรับ ดังนั้นนิยายย่อยๆ ของมหายานจึงเกิดขึ้นเรื่อยมา เมื่ออยู่ที่ใด สภาพแวดล้อมเปลี่ยนไป ความคิดที่จะปรับปรุงก็มีอยู่ อย่างไรก็ตาม ถ้าบุคคลมีจิตใจสูง พุทธพจน์ก็ไม่แปรเป็นมลทินมากนัก แต่ถ้าบุคคลมีจิตใจต่ำ พุทธพจน์ก็พลอยมัวหมองไปด้วย

ด้วยเหตุนี้ พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทจึงมีท่าทีในการรักษาพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด ซึ่งมีประโยชน์ต่อความมั่นคงของพระพุทธศาสนาในระยะยาว ในขณะที่พระพุทธศาสนานิกายมหายาน สนองความต้องการที่เหมาะสมในขณะนั้นเท่านั้น และเมื่อกาลเวลาผ่านไป พระพุทธศาสนานิกายมหายานก็ต้องเปลี่ยนแปลงตัวเองอยู่เรื่อยไปอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ จึงปรากฏว่ามีนิกายของนิกายมหายานมากมายเหลือเกินในปัจจุบันพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทถือว่ามนุษย์มีทางเลือกได้ทั้ง ๒ ทาง ตามความสามารถของตน บางคนอาจจะเหมาะในการบำเพ็ญเพียรเชิงพระโพธิสัตว์เพื่อเป็นพระพุทธเจ้า บางคนเหมาะที่จะเป็นพุทธสาวกเพื่อบรรลุพระอรหัตผล ส่วนฝ่ายมหายานมองว่า การรับเร่งบรรลุอรหัตผลแบบพระอรหันต์ทางฝ่ายเถรวาทนั้น เป็นการกระทำที่เห็นแก่ตัว เป็นการเอาตัวรอดแบบตัวใครตัวมัน

การบำเพ็ญเพียรเพื่อเสียดส่วยมนุษย์แบบพระโพธิสัตว์โดยยอมบรรลุนิพพานเป็นคนสุดท้ายเท่านั้นจึงเป็นสิ่งที่ถูกต้อง ด้วยเหตุนี้มหายานจึงเน้นให้ศาสนิกบำเพ็ญโพธิสัตว์ธรรม ด้วยการช่วยเหลือเกื้อกูลเพื่อนร่วมโลก เท่าที่จะสามารถทำได้ มหายานเชื่อว่าการเข้าถึงการหลุดพ้นไม่ควรทำแบบตัวใครตัวมันดังความเชื่อของฝ่ายเถรวาท แนวคิดเรื่องโพธิสัตว์ธรรม ของฝ่ายมหายานเช่นนี้ หากคิดอย่างผิวเผินก็ดูจะมีเหตุผลที่สอนให้มนุษย์ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ในฐานะของผู้ที่ให้ความช่วยเหลือกับผู้ที่รอรับความช่วยเหลือ ซึ่งในที่สุดน่าที่จะไม่มีผู้ใดบรรลุนิพพาน เพราะคนที่รอคอยขอความช่วยเหลือมีมากกว่าผู้ให้ความช่วยเหลือ แนวความคิดให้โพธิสัตว์ช่วยเหลือคนที่รอคอยขอความช่วยเหลือ ดังกล่าวนี้นี้

หากพิจารณาให้คืบหน้าที่จะขัดกับแนวคิดพื้นฐานเดิมของฝ่ายมหายานที่เชื่อว่ามนุษย์ทุกคนมีความสามารถเท่าเทียมกันที่จะเข้าถึงพุทธภูมิ เพราะตามความเป็นจริงที่เห็นกันอยู่ในปัจจุบันมีคนจำนวนไม่น้อยชอบกราบไหว้อ้อนวอนรอรับความช่วยเหลือ มากกว่าที่จะบำเพ็ญตนเป็นพระโพธิสัตว์ จึงยังมองไม่เห็นที่ศาสนิกมหายานเหล่านั้นจะบรรลุพุทธภูมิด้วยตนเองได้อย่างไร

กลับมาพิจารณาเปรียบเทียบกับพระพุทธศาสนาแบบดั้งเดิม พระพุทธศาสนานิกายเถรวาท มีทัศนะว่า ในการช่วยเหลือให้ผู้อื่นบรรลุอุดมคติสูงสุดในชีวิตนั้น ก็ด้วยการให้คำแนะนำสั่งสอนหรือชี้ทางให้เท่านั้นทุกคนต้องลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง จะหวังพึ่งจากผู้อื่นหาได้ไม่ แม้จะมีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นพร้อมกันสักกี่ร้อยพระองค์ พระพุทธเจ้าเหล่านั้นก็ไม่สามารถที่จะช่วยบำเพ็ญกิจเหล่านั้นแทนเราได้ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ตนเองเป็นที่พึ่งของตนเอง ” พระพุทธศาสนาเถรวาท

ศรัทธาตัวมนุษย์ เชื่อว่ามนุษย์ทุกคน มีศักยภาพในการเข้าถึงสัจธรรมได้เท่ากัน แต่อาจจะแตกต่างกันที่การใช้เวลาทำความเข้าใจหลักธรรมที่จะนำไปสู่การปฏิบัติ อย่างไรก็ตาม แม้ว่าพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท จะยังคงยึดมั่นอยู่ในหลักธรรมดั้งเดิมมาโดยตลอด แต่น่าเสียดายที่ความเป็นจริงในปัจจุบัน ศาสนาของพุทธศาสนาในประเทศไทยที่อ้างตนเองว่าเป็นเถรวาทในขณะนี้ กลับมีความเชื่อความศรัทธาที่ผิดเพี้ยนไปจากเดิม พุทธศาสนิกชนถูกสอนให้เชื่อในเรื่องกรรมเก่า เรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ เรื่องทำบุญหวังผลชาติหน้า เชื่อในอำนาจในการลดบันดาลและการฟุ้งฟิง จนทำให้พุทธธรรมผิดเพี้ยนไปจากเดิม พระพุทธศาสนาเถรวาทและพระพุทธศาสนาเถรวาทมีความเห็นเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าแตกต่างกัน จึงทำให้การตีความหลักคำสอนแตกต่างกันไปด้วย นอกจากนี้สภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ สังคมวัฒนธรรมของแต่ละประเทศ ยังมีส่วนที่ทำให้พระพุทธศาสนามีแนวปฏิบัติที่แตกต่างกันไปด้วย แม้แต่ในประเทศไทยต่างภูมิภาคกันพระสงฆ์ก็ยังปฏิบัติแตกต่างกันบ้าง แต่เรามีองค์กรเดียวกันคอยควบคุมดูแล จึงทำให้แต่ละสำนักมีแนวทางในการปฏิบัติไม่แตกต่างกันมากนัก

ในส่วนของมหายาน ซึ่งกระจายอยู่ในหลายประเทศก็ย่อมมีแนวปฏิบัติที่แตกต่างกันออกไปมาก เพราะหลักการแรกของมหายานคือ ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงได้ตามความเหมาะสม เพราะพระพุทธเจ้าตรัสสั่งพระอานนท์ก่อนปรินิพพานไว้ว่า “อานนท์ ในอนาคตกาล หากคณะสงฆ์ต้องการเปลี่ยนแปลงสิกขาบทเล็กๆ น้อยๆ ก็สามารถทำได้ ” มหายานจึงตัด เพิ่มเติมได้ตามสภาพกาลแวดล้อม ในขณะที่เถรวาทไม่เปลี่ยนไม่เพิ่มสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้แล้ว

๔.๘ สรุป

พระพุทธศาสนามี ๒ นิกายใหญ่ เรียกว่า เถรวาทและมหายานตามลำดับ การแตกแยกของสงฆ์เริ่มขึ้นเกือบทันทีที่พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน และการแตกแยกของพระสงฆ์เป็น ๒ นิกายอย่างชัดเจนปรากฏขึ้นเมื่อประมาณ ๑ ศตวรรษหลังพุทธปรินิพพาน การแตกแยกเริ่มเกิดเมื่อพระสงฆ์ ๒ ฝ่ายมีทัศนคติต่างกันในเรื่องเกี่ยวกับพระวินัยบัญญัติบางประเด็น ต่อมาไม่ช้าการตีความพระธรรมต่างก็ติดตามมา พอถึงพุทธศตวรรษที่ ๑ หลังพุทธกาล ก็เกิดมีสำนักทางความคิดแล้วถึง ๑๘ สำนัก พระพุทธศาสนาแบบมหายานต่างๆ นั้น เริ่มเกิดเป็นรูปเป็นร่างขึ้นเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๖ หลังพุทธกาล เมื่อเกิดมีพระสูตรมหายานขึ้นหลายสูตร ความแตกต่างสำคัญระหว่างนิกายทั้ง ๒ มีดังต่อไปนี้

๑. พระพุทธศาสนาเถรวาท ได้ชื่อเช่นนั้นเพราะยึดถือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งที่ประชุมใหญ่ของพระมหาเถระผู้มีชีวิตร่วมสมัยกับพระพุทธเจ้าช่วยกันรวบรวม แจกแจงจัดหมวดหมู่ ยอมรับกันและท่องจำไว้ในการทำสังคายนาครั้งที่ ๑ ซึ่งจัดขึ้นหลังพุทธปรินิพพานเพียง

๓ เดือนพระพุทธศาสนามหายาน บางที่เรียกว่า “อาจารย์วาท” หรือลัทธินิยมของพระอาจารย์รุ่นหลัง ชาวเถรวาทเชื่อว่า พระสูตรมหายานถูกสร้างขึ้นมาแล้วก็เอาใส่พระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้า โดยพระนักปราชญ์ผู้มีชื่อเสียงเด่น (อาจารย์ยะ) ในระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ ๑ ถึงที่ ๕

๒. พระพุทธศาสนาเถรวาท ได้รับการตั้งชื่อโดย ชาวมหายานว่า “หินยาน” หมายถึง “ยานน้อย คับแคบและต่ำทราม ” เพราะพระพุทธศาสนาเถรวาทเน้นความสำคัญของการหลุดพ้นจากสังสาระ (การเวียนว่ายตายเกิด) ของบุคคลแต่ละคนก่อนสิ่งใด ชื่อว่า “หินยาน” ถูกห้ามมิให้ใช้กันในโลกของชาวพุทธ โดยการตกลงกันในที่ประชุมครั้งแรกขององค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก (พ.ส.ล.) ที่จัดขึ้นในศรีลังกาในปี พุทธศักราช ๒๔๕๓ (๑๙๑๐) พระพุทธศาสนามหายานนั้น ชาวมหายานเรียกตัวเองเช่นนั้น เพราะชาวมหายานมุ่งเป็นพระโพธิสัตว์เพื่อที่จะช่วยคนให้พ้นจากความทุกข์ได้ทีละมากๆ

๓. พระพุทธศาสนาเถรวาท บางที่ก็เรียกว่า “สาวกยาน” หรือ “ยานของพระสาวก ” เพราะว่าชาวเถรวาทมุ่งเป็นเพียงสาวกของพระพุทธเจ้า พระพุทธศาสนามหายาน เรียกว่า “โพธิสัตว์ยาน” (ยานของพระโพธิสัตว์) เพราะว่าชาวมหายานมุ่งต่อการเป็นพระโพธิสัตว์ ที่จะช่วยนำสัตว์อื่นๆ ให้บรรลุถึงพระนิพพานก่อน ส่วนตนเองจะเป็นคนสุดท้ายที่จะเข้าสู่นิพพาน

๔. พระพุทธศาสนาเถรวาท บางที่เรียกว่า ”นิกายฝ่ายใต้” (ทักษิณนิกาย) เพราะแผ่ขยายจากอินเดียไปสู่ภาคใต้ของเอเชีย และทุกวันนี้มีอยู่ในประเทศแถบใต้ของเอเชีย เช่น ศรีลังกา พม่า ไทย ลาว และกัมพูชา พระพุทธศาสนามหายาน เรียกว่า “นิกายฝ่ายเหนือ ” เพราะจะพบได้ในประเทศแถบเหนือของเอเชีย เช่น มองโกเลีย ทิเบต เกาหลี ญี่ปุ่น

๕. พระพุทธศาสนาเถรวาท ยึดถือพระไตรปิฎกกว่าเป็นที่มาที่แท้จริงและขั้นสุดท้ายของคำสั่งสอนอันแท้จริงของพระพุทธเจ้า และมองว่าพระสูตรมหายานเป็นงานที่สร้างขึ้นภายหลัง พระพุทธศาสนามหายาน ถือว่า พระสูตรมหายานต่างๆ เช่น ปรัชญาปารมิตาสูตร ลัทธธรรมปุลนทริกสูตร อวตังสกสูตร ฯลฯ เป็นคำสั่งสอนอันแท้จริงของพระพุทธเจ้าที่ได้รับการอนุรักษ์ไว้และนำสืบต่อกันมาโดยทางลัทธินิยมสายอื่น

๖. พระพุทธศาสนาเถรวาท ใช้ภาษาบาลี ซึ่งเป็นภาษาถิ่นภาษาหนึ่งแห่งภาษาโบราณของอินเดียโบราณ เป็นภาษาศักดิ์สิทธิ์และเป็นภาษาสากลของตน พระพุทธศาสนามหายาน ใช้ภาษาสันสกฤตเป็นภาษาจารึกพระคัมภีร์ ก่อนที่คัมภีร์ทั้งหมดจะถูกแปลเป็นภาษาจีนและภาษาถิ่นอื่นๆ

๗. พระพุทธศาสนาเถรวาท เคารพบูชาพระโคตมะพุทธเจ้า เป็นสิ่งที่เคารพบูชาสูงสุด แม้ว่าพระองค์จะเสด็จสู่นิพพานมาเป็นเวลานานแล้วก็ตามพระพุทธศาสนามหายาน เคารพบูชาพระ

โพธิสัตว์ต่างๆ ซึ่งคนเชื่อว่ายังมีพระชนม์อยู่และท่องเที่ยวไปในโลกเพื่อช่วยเหลือใครๆ ก็ตามที่ต้องการช่วยเหลือและสวดมนต์ขอให้ท่านมาช่วย

๘. พระพุทธศาสนาเถรวาท เชื่อว่า พระพุทธเจ้าโคตมะได้เข้าถึงนิพพานแล้ว จึงเสด็จไปแล้วอย่างสิ้นเชิง ไม่สามารถจะกลับมาช่วยใครได้ ชาวพุทธได้แต่เคารพบูชาพระองค์ในฐานะเป็นครูและเป็นผู้ก่อตั้งในประวัติศาสตร์แห่งพระพุทธศาสนาเท่านั้น พระพุทธศาสนาเถรวาท เชื่อว่า พระศากยมุนีพุทธเจ้าเป็นเพียงการปรากฏตัวครั้งหนึ่ง เพื่อประกอบภารกิจในการสอนคนเฉพาะคราว ของธาตุพุทธะอันเป็นอมตะ เรียกว่า ธรรมกาย

๙. พระพุทธศาสนาเถรวาท มีทัศนคติแบบอนุรักษนิยม คำสอนของพระพุทธเจ้าที่รวบรวมไว้ในพระไตรปิฎกได้รับความเชื่อถือว่าเป็นความจริงขั้นสุดท้ายแล้ว ไม่มีความจำเป็นที่จะต้องตีความใหม่ใดๆ เพราะฉะนั้น จึงมีเอกภาพค่อนข้างสูงและหยุดนิ่ง พระพุทธศาสนาเถรวาท มีลักษณะเปิดกว้าง มีเสรีภาพในการตีความหลักคำสอนต่างๆ ทำให้ใจกว้างแบบนี้ประกอบกับการไม่มีศูนย์กลางมาควบคุม ได้เปิดโอกาสให้มีการตีความคำสอนใหม่ และเกิดมีนิกายและอนุ นิกายขึ้นมามากมาย ดังนั้น พระพุทธศาสนาเถรวาทจึงเจริญเติบโตและแตกแยกออกไปเรื่อย ๆ

๑๐. พระพุทธศาสนาเถรวาท มีลักษณะเป็นปฏิบัตินิยม มีการวางหลักปฏิบัติที่ชัดเจน และปฏิบัติได้ไว้เพื่อไปสู่เป้าหมายที่ชัดเจนและแน่นอน พระพุทธศาสนาเถรวาท มีลักษณะคิดถึงความจริง ค้นหาเหตุผลและเป็นปรัชญามากกว่า ชอบเสนอเหตุผลที่เป็นนามธรรมเพื่อสนับสนุนหรือค้านความเป็นจริงทางอภิปรายต่างๆ เช่น ธรรมชาติของพระพุทธจิตดั้งเดิมแท้จริง สุธัญญา

๑๑. พระพุทธศาสนาเถรวาท ส่งเสริมให้ดำเนินตามมรรคไปตามลำดับขั้น ตามปกติ เริ่มต้นด้วย

- ๑๑.๑ การมีความเชื่อ (ศรัทธา) ในพระรัตนตรัย
- ๑๑.๒ งดเว้นจากการกระทำชั่วที่เป็นพิษเป็นภัย(ศีล)
- ๑๑.๓ ทำความดีด้วยการให้ (ทาน)
- ๑๑.๔ สร้างความรักความปรารถนาดี (เมตตา) ในสัตว์ทั้งปวง
- ๑๑.๕ สร้างความสงสารเห็นใจ(กรุณา)
- ๑๑.๖ ความพลอยยินดีในผลสำเร็จของผู้อื่น (มุทิตา)
- ๑๑.๗ และการวางตัวเป็นกลาง (อุเบกขา)
- ๑๑.๘ ปฏิบัติสมถภาวนา (สมาธิ)
- ๑๑.๙ การพัฒนาปัญญาเพื่อรู้แจ้งในความจริงแท้ของสิ่งทั้งปวง (ปัญญา)

พระพุทธศาสนาเถรวาท มิได้กำหนดทางดำเนินที่แน่นอนเพียงหนึ่งเดียวแก่ศาสนิกชน ทั้งปวง แต่ละคนมีอิสระที่จะยึดถือขั้นใดขั้นหนึ่งที่ตนชอบหรือที่เหมาะสมกับภูมิหลังทางศักยภาพ

หรือความถนัดของตน ตัวอย่างเช่นนิกายสุขาวดี อาจจะเน้นศรัทธา ส่วนนิกายเช่นอาจเน้นวิชชญาณและการตรัสรู้แบบฉับพลัน

๑๒. พระพุทธศาสนาเถรวาท สอนให้พระคกรักษาศีล ๒๒๗ ที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้เมื่อเกือบ ๒,๖๐๐ ปี มาแล้ว พระภิกษุมหายาน ได้ยกเลิกพระวินัยมากมายหลายข้อ คกรักษาไว้เฉพาะบางข้อที่ปฏิบัติได้เหมาะสมกับสภาพทางสังคมและดินฟ้าอากาศของตนเท่านั้น

๑๓. พระพุทธศาสนาเถรวาท ไม่บังคับให้พระฉันอาหารมังสวิรัต พระส่วนมากจึงยังฉันเนื้อสัตว์ ถ้าเนื้อนั้นประกอบด้วยองค์ ๓ ประการ คือ

๑๓.๑ ไม่ได้เห็นเขามา

๑.๓.๒ ไม่ได้ยินเสียงเขามา

๑๓.๓ ไม่รังเกียจว่าเขาฆ่าสัตว์นั้นเพื่อตน โดยเฉพาะ

พระฝ่ายมหายาน เป็นนักมังสวิรัตที่เคร่งครัด นอกจากพระวินัยสงฆ์ต่างๆ ไปแล้ว พระสงฆ์ฝ่ายพุทธศาสนามหายานต้องรักษาศีลของพระ โทษสัตว์อีกจำนวนหนึ่งด้วย รวมทั้งข้อที่ให้เจริญมหากรุณาด้วย คือไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม

การเกิดของนิกายนี้ค่อยเป็นค่อยไปและปรากฏเป็นนิกายชัดเจนในพุทธศตวรรษที่ ๕ จากพระสงฆ์พวกมหาสังฆิกะ ซึ่งสืบเนื่องมาจากพวกวัชชีบุตรคราวทำสังคายนาครั้งที่ ๒ นิกายนี้เกิดขึ้น โดยมีความมุ่งหมายดังนี้คือ

๑) เพื่อความคงอยู่ของพระพุทธศาสนาในอินเดียด้วยสู้กับลัทธิพราหมณ์

๒) เพื่อปรับปรุงวิธีเผยแผ่เสียใหม่แข่งกับลัทธิพราหมณ์

๓) เพื่อทำตนให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม เพื่อประโยชน์ ในการเผยแผ่

ความแตกต่างระหว่างเถรวาทกับมหายาน

๑) พระพุทธศาสนาเถรวาท ถือเรื่องอริยสังข์เป็นสำคัญ

๒) มหายาน ถือเรื่องบารมีเป็นสำคัญ

๓) เถรวาท ถือคุณภาพของศาสนิกชนเป็นสำคัญ

๔) มหายาน ถือปริมาณเป็นสำคัญก่อนแล้วจึงค่อยปรับปรุงคุณภาพภายหลัง

ด้วยเหตุนี้พุทธศาสนามหายานจึงต้องลดหย่อนการปฏิบัติพระวินัยบางข้อลงเข้าหาบุคคลและเพิ่มเทวดาและเพิ่มพิธีกรรมสังคีตกรรมเพื่อจูงใจคน ได้อธิบายพุทธมตอย่างกว้างขวางเกินประมาณเพื่อการเผยแผ่ จนทำให้พระพุทธพจน์ซึ่งเป็นสัจจนิมกกลายเป็นปรัชญา และตรรกวิทยาไป

แนวคิดเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า เถรวาทมีพระพุทธรูปองค์เดียว คือ พระสมณโคดม หรือ พระศากยมุณี พุทธศาสนาฝ่ายมหายาน มีหลายองค์ องค์เดิมคือ อาทิพุทธะ (กายสีน้ำเงิน) เมื่อท่านบำเพ็ญฌานก็เกิดมีพระฌานีพุทธะอีกมาก เป็นต้นว่า พระไวโรจนพุทธะ อักโขภยพุทธะ รัตนสมภพพุทธะ ไภสัชชคุรุ โอมลัทธิ และอมิตาภา เฉพาะองค์นี้ที่มาในร่างที่เป็นคน (มานุษย์พุทธะ) คือ พระศากยมุณี

ความมุ่งหมาย พุทธศาสนาเถรวาท มีความพ้นจากกิเลสชาติ ภพ เป็นอัตตตถจริยา แล้วบำเพ็ญประโยชน์แก่ผู้อื่นเป็นโลกัตถจริยา ความมุ่งหมายสำคัญมหายาน มีความเป็นพระโพธิสัตว์ หรือพุทธภูมิเพื่อบำเพ็ญโลกัตถจริยาได้เต็มที่ที่เป็นความมุ่งหมาย และมีพระโพธิสัตว์หลายองค์ เช่น พระอวโลกิตेश্বর มัญชุสี วัชรปาณี กษิตีครรภ สมันตภัทร อริยเมตไตรย เป็นต้น (พอเป็นพระพุทธเจ้าแล้วก็ลดความสำคัญลง)

บารมี เถรวาท มี ๑๐ คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา อันให้ถึงความ เป็นพระพุทธเจ้า พระพุทธศาสนา มหายาน มี ๖ คือ “ทาน ศีล วิริยะ ขันติ ฌาน ปัญญา อันให้ถึงความสำเร็จเป็นพระโพธิสัตว์”

คุณสมบัติของพระโพธิสัตว์

๑) มหาปัญญา พิจารณาสุญญตา คือเข้าถึงสุญญตาทั้งบุคคลทั้งธรรม จนละความเข้าใจว่า พระนิพพาน เป็นต้นมีอยู่ นี่เป็นภูมิของพระโพธิสัตว์ชั้นสูง

๒) มหากรุณา ตั้งโพธิจิต มุ่งพุทธภูมิไม่มุ่งอรหันตภูมิ อันคับแคบเห็นแก่ตัว ช่วยสัตว์ให้พ้นทุกข์ได้น้อย ผู้การเป็รณพระโพธิสัตว์ไม่ได้

๓) มหาอุบาย สำหรับชักจูงคนให้นับถือด้วยต้องเพิ่มสิ่งต่างๆเข้ามา เช่นพิธีกรรม ซึ่งทางเถรวาทไม่มี

อุดมคติของพระโพธิสัตว์

๑) เราจะสละกิเลสให้หมด

๒) เราจะศึกษาสังธรรมให้จบ

๓) เราจะช่วยสัตว์ให้พ้นทุกข์ให้หมดสิ้น

๔) เราจะบรรลุปุทธภูมิอันประเสริฐสุด

ฝ่ายเถรวาทช่วยตัวเองให้ได้ก่อน จัดเป็นอัตตตถจริยา แล้วจึงช่วยผู้อื่น จัดเป็นโลกัตถจริยา (เพราะถ้ายังช่วยตัวเองไม่ได้ แล้วจะช่วยเหลือผู้อื่นได้อย่างไร) คัมภีร์ เถรวาท ถือพระไตรปิฎกเถรวาทคือพระธรรมวินัย ยุติตามปฐมสังคาถา ไม่มีพระธรรมวินัยเพิ่มเติม มหายาน พระ

ธรรมวินัยเก่าก็มี และมีพระสูตรใหม่เพิ่มเติม เช่นสุขาวคีย์ยหสูตร ลังกาวตารสูตร สัทธรรมปุลนทริกสูตร ปรัชญาปารมิตาสูต เป็นต้น

ลักษณะ เถรวาท รักษาธรรมวินัยเดิมเอาไว้ มหายาน ปรับปรุงพระธรรมวินัยให้เข้ากับภาวะแวดล้อม นิกาย เถรวาท มีทักษิณนิกาย หินยาน มหายาน มีอจารีวาท อุตตรนิกาย และแบ่งเป็นนิกายอื่นๆ อีกมากที่สำคัญๆ เช่น ต้นตระกูล (เช่นมันทรยานเกี่ยวกับเวทมนตร์) โยคจาร ถือว่าวิญญาณบริสุทธิ์เป็นความแท้จริง และมีชยามิก (สุญญาวาท) ถือความไร้สมมติ (เช่นบุญ-ความดี-ชั่ว นิพพาน เป็นต้น ไม่มี เพราะเป็นสมมติ) เป็นความแท้จริงและอมตจิตวาท ถือว่าจิตดวงเดิมเป็นอมตะ

พระอรหันต์ พุทธศาสนาเถรวาท พระอรหันต์เมื่อปรินิพพานแล้วก็ไม่เกิดอีก พุทธศาสนามหายาน พระอรหันต์เมื่อปรินิพพานแล้วย่อมกลับมาเกิดใหม่ สำเร็จเป็นพระพุทธรูปอีก พุทธศาสนาเถรวาท ยอมรับแต่ธรรมกายและนิรมานกายบางส่วน นอกนั้นไม่ยอมรับพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ถือว่าพระพุทธรูปมีกาย ๓ คือธรรมกายได้แก่ธรรม สัมโภคกายหรือกายจำลองหรือกายอวตารของ พระพุทธรูป แบบนารายณ์อวตารคือที่พระพุทธรูปเป็นพระกัศปสัมพุทธะบ้าง เป็นพระศากยมุนีบ้าง เป็นพระกกุสันธะบ้างเป็นต้นนั้น ล้วนเป็นสัมโภคกายของพระพุทธรูปองค์เดิม (อาทิพุทธะ) ทั้งนั้น และนิรมานกาย ก็กายที่ต้องอยู่ในสภาพของธรรมดา คือต้องแก่ เจ็บและปรินิพพาน ซึ่งเป็นกายที่พระพุทธรูปสร้างขึ้นเพื่อสอนคนให้เห็นความจริงของชีวิต แต่สำหรับพระพุทธรูปที่แท้นั้น ไม่ต้องตกอยู่ในสภาพเช่นนั้น แบบเดียวกับ ปริมาณัน ของพราหมณ์ แม้ว่าทั้ง ๒ นิกายจะต่างกันบ้าง แต่จุดหมายปลายทางก็รวมกันที่วิมุตติเหมือนกัน เช่นกับแม่น้ำหลายสาย บางสายก็ใส บางสายก็ขุ่น แต่ก็รวมลงในทะเลเป็นอันเดียวกัน ซึ่งหมายถึงว่า การบำเพ็ญบารมีแม้จะแตกต่างกันในรูปแบบและกระบวนการ แต่สุดท้ายก็คือการหลุดพ้นเป็นที่ตั้ง

ในบรรดาขานทั้งสามอย่างนี้ แม้ว่าจะมีเป้าหมายอันเดียวกัน คือ การหลุดพ้นจากกิเลสอาสวะ แต่อย่างไรก็ตาม สำหรับพุทธศาสนิกชนฝ่ายมหายานยังคงถือว่าโพธิสัตว์ขานเป็นทางที่สำคัญที่สุด และควรยกย่องไว้ในฐานะมหายาน หรือขานที่ยิ่งใหญ่กว้างขวาง และควรยกย่องว่าเป็นอนุตตรขาน หรือขานที่ประเสริฐสูงสุด โดยมีข้ออุปมาที่นำฟังว่า เหมือนสัตว์ ๓ ตัวคือกระต่าย ม้า และช้าง ที่กำลังว่ายน้ำข้ามแม่น้ำคงคา กระต่ายไม่อาจหยั่งถึงพื้นดินได้จึงลอยน้ำข้ามไป ส่วนม้าบางขณะก็หยั่งถึงบางขณะก็หยั่งไม่ถึง ส่วนช้างนั้นยอมหยั่งถึงพื้นดิน แม่น้ำคงคาเปรียบได้กับปฏิกิจสมุบาทซึ่งเป็นธรรมอันลึกซึ้ง วิธีข้ามไปของกระต่ายเปรียบได้กับสาวกขาน ม้าข้ามเปรียบได้กับปัจเจกขาน ส่วนช้างข้ามเปรียบได้กับโพธิสัตว์ขาน ซึ่งเป็นขานของพระตถาคตเจ้าทั้งหลาย แนวคิดเรื่องตรีขาน สะท้อนให้เห็นรากฐานความเชื่อของมหายานที่มองว่า ทางหลุดพ้นสายเดิมหรือสายเถรวาทนั้นเป็นทางแคบที่มุ่งเน้นเฉพาะคนบางกลุ่ม กล่าวคือผู้ที่จะหลุดพ้นด้วย

สาวกยานได้จะต้องเป็นพระอรหันต์ผู้มีปัญญาและประกอบความเพียรมาแล้วอย่างยิ่งยวดเท่านั้น อีกทั้งผลสำเร็จที่เกิดจากความหลุดพ้นดังกล่าว ก็เป็นไปเพื่อประโยชน์แก่บุคคลผู้นั้น เพียงผู้เดียว ฉะนั้นจึงดูเหมือนว่าได้ละเลยคนส่วนใหญ่ที่ยังคิณรนอยู่ในโลกไปเสีย ในขณะที่โพธิสัตว์ยานของฝ่ายมหายานกลับเป็นเหมือนพาหนะใหญ่ที่สามารถรับคนทุกประเภท ทุกชนชั้นวรรณะ ทุกเพศทุกวัย ทุกสาขาอาชีพ โดยไม่เคยปฏิเสธ หรือจำกัดว่าเป็นผู้ใด จึงควรยกย่องว่าเป็นยานอันสูงสุดเพราะสามารถช่วยเหลือสรรพสัตว์ไปได้มากที่สุดนั่นเอง

สังฆกรรมปณทริกสูตร เป็นพระสูตรที่สำคัญในพระพุทธศาสนา มหายาน เป็นที่เลื่อมใสศรัทธาในพุทธศาสนิกชนมหายาน โดยเฉพาะชาวจีนและประเทศในเอเชียตะวันออก เวลาการแต่งพระสูตรนั้น ไม่มีมติที่แน่นอน บ้างก็ว่าหลายร้อยปีหลังพุทธปรินิพพาน บ้างก็ว่าแต่งขึ้นในราวพุทธศักราช ๓๐๐ เป็นอย่างรวดเร็ว แต่ต้นฉบับสันสกฤตที่ค้นพบในเนปาลล้วนมีอายุหลังพุทธกาลราว ๑,๕๐๐ ปีทั้งสิ้น แม้ฉบับแปลของทิเบตก็มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๕ วินเตอร์นิตซ์ได้เสนอความเห็นที่ พระนาคารชุน ได้อ้างถึงข้อความจากสังฆกรรมปณทริกสูตรอยู่หลายตอน เพราะฉะนั้น ต้นฉบับเดิมย่อมต้องมีอยู่แล้วในพุทธศักราช ๖๕๓ จึงสันนิษฐานได้ว่า “สังฆกรรมปณทริกสูตร น่าจะมีอายุไม่ต่ำกว่าพุทธศตวรรษที่ ๖ ซึ่งเป็นช่วงระยะเวลาที่ความคิดแบบมหายานพัฒนาขึ้นอย่างสมบูรณ์แล้วในอินเดีย”

พระสูตรนี้มีด้วยกัน ๓ ภาค หรือยาน ได้แก่ สาวกยาน (ศรวกยาน) , ปัจเจกพุทธยาน (ปรตฺยอกพุทธยาน) และ โพธิสัตว์ยาน (โพธิสฺตฺยยาน) แต่มีใช้หนทางที่ต่างกัน ๓ สาย อันจะนำไปสู่เป้าหมาย ๓ อย่างต่างกัน ทว่าเป็นหนทางหนึ่งเดียวที่จะนำไปสู่เป้าหมายหนึ่งเดียว ในสังฆกรรมปณทริกสูตรได้กล่าวถึงพระศรีอริยเมตไตรยว่าเป็นพระมานุญิพุทธเจ้า คือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่เสด็จมาตรัสรู้ในโลกมนุษย์ เป็นผู้ซึ่งได้สำเร็จพระโพธิญาณ โดยอาศัยที่ได้เสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์มาแล้วเป็นลำดับ ซึ่งโดยแท้ที่จริงแล้วพระมานุญิพุทธเจ้านี้ ก็คือพระฉานิพุทธะที่แบ่งภาคลงมาเกิดเพื่อการแสดงธรรมโปรดสัตว์โลกนั่นเอง การที่ทำเช่นนี้เป็นเพียงแต่มาয়াแสดงให้เห็นและเข้าใจว่าเป็นเช่นนั้นจริง เพื่อช่วยส่งเสริมสรรพสัตว์ที่ข้อย่อนความเพียรให้มีมานะที่จะปฏิบัติธรรมมากยิ่งขึ้นเท่านั้น ตัวอย่างของพระมานุญิพุทธเจ้า ได้แก่ พระศรีศากยมุนีพุทธเจ้าหรือพระสมณโคดม พระกัสสปพุทธเจ้า พระโกนาคมนพุทธเจ้า และพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายที่มาตรัสรู้ในโลกนี้สังฆกรรมปณทริกสูตรกล่าวถึงพุทธภาวะหลังปรินิพพาน เนื่องจากพระพุทธศาสนา มหายานมีความเชื่ออยู่ว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้อุบัติขึ้นในโลก เพื่อทำหน้าที่สั่งสอนธรรมแก่สรรพสัตว์ทั้งหลายนั้นจะอยู่ในรูปของนิรมานกาย ซึ่งยังมีการเกิด แก่ เจ็บ และตาย เหมือนมนุษย์ธรรมดาทั่วไปที่ตกอยู่ในไตรลักษณ์ เมื่อพระองค์ได้สั่งสอนสรรพสัตว์เป็นระยะเวลาอันเหมาะสมแก่อายุกาลแล้ว ร่างกายก็จะแตกดับ เหมือนสังขารแห่งปุถุชนทั่วไป และ

มหายานยังมีความเชื่อว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ปรินิพพานไปนั้น หาได้เป็นการสิ้นสุดพุทธภาวะไม่ แท้จริงพระองค์ทรงดำรงอยู่ตลอดกาล ดังปรากฏเรื่องราวอยู่ในคัมภีร์สังฆกรรมปุณฺณทริกสูตร ดังนี้

แต่เพื่อสร้างพืชกุศลในสรรพสัตว์ ผู้มีวิถีการดำเนินชีวิตที่ต่างกัน และประพฤติกฎปฏิบัติ ตามความเข้าใจที่ต่างกัน พระองค์ทรงแสดงธรรมบรรยายต่าง ๆ ด้วยหลักพื้นฐานที่แตกต่างกันพระ ตถาคตเจ้า ผู้ได้ตรัสรู้พระสัมโพธิญาณนานแล้วทรงมีพระชนมายุกาลอันไม่จำกัด พระองค์ทรง เป็นอยู่ตลอดไป โดยไม่ดับสูญ แต่ทรงแสดงว่ามีการเสด็จดับขันธปรินิพพานเพื่อสั่งสอนผู้ที่ยัง ศึกษาอยู่กุกุบุตรทั้งหลาย แม้ขณะนี้ตถาคตก็ยังมีได้ทำโพธิสัตว์มรรคแต่อดีตให้สมบูรณ์ และ พระชนมายุกาลของพระตถาคตก็ยังไม่เต็ม กุกุบุตรทั้งหลาย ตถาคตยังมีพระชนมายุกาลอีก ๒ เท่า ของหลายร้อยพันหมื่น โกฎีกัลป์ ก่อนที่อายุของตถาคตจะเต็ม ตถาคตประกาศการเสด็จดับขันธปรินิ พพาน กุกุบุตรทั้งหลาย ทั้งๆ ที่ตถาคตเองยังไม่ดับขันธฯ ด้วยวิธีนี้ กุกุบุตรทั้งหลายตถาคต สามารถน้อมนำสรรพสัตว์ทั้งหลายให้ถึงพร้อมด้วยเหตุนี้ตถาคตจึงประกาศการดับขันธปรินิพพาน ทั้งๆ ที่พระองค์มิได้ทรงดับขันธฯ จริง เพื่อประโยชน์ของสรรพสัตว์ทั้งหลายที่ยังศึกษาอยู่ กุกุบุตร ทั้งหลายนี้เป็นวิธีการสอนของพระตถาคต

พระพุทธศาสนามหายานมีแนวความคิดในเรื่องพุทธภาวะหลังปรินิพพานว่า พระ สัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อได้แสดงตนว่าปรินิพพานแล้วนั้น ที่จริงหาได้เป็นการสิ้นสุดของพุทธภาวะไม่ การปรินิพพานเป็นเพียงอุบายแห่งการสั่งสอนสรรพสัตว์เท่านั้น แท้จริงพระองค์ยังคงมีพุทธภาวะ อยู่โดยสมบูรณ์ในรูปของสัมโภคกาย สามารถที่จะรับรู้เรื่องราวต่างๆ ได้ และจะอุบัติมาเป็นพระ สัมมาสัมพุทธเจ้าได้อีกเพื่อสั่งสอนสัตว์โลก เมื่อถึงช่วงเวลาที่เหมาะสม และจะดำรงอยู่เช่นนี้ตลอด ชั่วกาลนาน จนกว่าจะช่วยเหลือสรรพสัตว์ได้จนหมดสิ้น พระองค์จึงจะเสด็จเข้าสู่พระนิพพาน

พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน พระโพธิสัตว์จะมีความใกล้ชิดกับสรรพสัตว์มากกว่าพระ สัมมาสัมพุทธเจ้า และสามารถช่วยเหลือสรรพสัตว์ได้อย่างมากมาย จึงเป็นผู้ควรกราบไหว้บูชาและ เป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจ พระโพธิสัตว์จึงมีลักษณะเป็นสื่อระหว่างพระสัมมาสัมพุทธเจ้าใน นิพพานกับบรรดามวลมนุษย์ เป็นผู้ที่ทำหน้าที่ช่วยเหลือมนุษย์ มีอำนาจพิเศษที่สามารถจะ ช่วยเหลือสรรพสัตว์ได้มากๆ บทบาทของพระโพธิสัตว์ตามคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนา มหายนี จำต้องศึกษาถึงวิวัฒนาการของมหายานในอดีตว่า ทำไมจึงเน้นเรื่องพระโพธิสัตว์ มากกว่าพระสงฆ์ในการต่อสู้กับลัทธิศาสนาพราหมณ์ในสมัยนั้นด้วยเหตุ ๓ ประการ คือ

๑. สถานการณ์สังคมที่พลให้ต้องปรับตัว สถานการณ์ในช่วงนั้นศาสนาพราหมณ์ มีการนำเสนอแนวคิดเรื่องตรีมูรติ คือพระผู้เป็นเจ้า สูงสุด ๓ องค์ คือพระพรหม พระวิษณุ พระ อิศวร และศาสนาพราหมณ์ได้รับการสนับสนุนจากกษัตริย์ จึงฟื้นตัวอย่างรวดเร็ว พระพุทธศาสนา

บางกลุ่มมองเห็นเหตุนี้จึงจำเป็นต้องหาวิธีการต่างๆ จนกลายเป็นการปรับตัวเพื่อความมั่นคงของพุทธศาสนา

๒. หลักคิดเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า พระพุทธศาสนamahayanเห็นว่าความมีอยู่ของพระพุทธรองค์ ไม่ควรสิ้นสุดหลังจากปรินิพพาน เพราะจะทำให้ชาวพุทธชาติที่พึ่ง จึงพยายามทำให้รู้สึกว่พระพุทธเจ้ายังอยู่ จึงเน้นคุณความดีของพระองค์ ในฐานะที่เป็นพระโพธิสัตว์ เน้นให้ชาวพุทธปรารถนาพุทธภูมิ บำเพ็ญตนเป็นพระโพธิสัตว์ช่วยเหลือผู้อื่น ภายหลังจึงเกิดแนวคิดศรัทธาของพระพุทธเจ้า

๓. คฤหัสถ์เป็นห่วงเป็นใยในพระพุทธศาสนา เกิดจากบทบาทของพุทธบริษัทที่เป็นคฤหัสถ์ เพราะลัทธิมหานเน้นที่การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ซึ่งพระโพธิสัตว์เป็นคฤหัสถ์ได้ จึงเป็นการเปิดโอกาสให้คฤหัสถ์เข้ามามีบทบาทมากขึ้น ดังนั้น อุดมการณ์เรื่องพระโพธิสัตว์นี้ยังมีสมบัติเป็นตัวเชื่อมทำให้ไม่มีช่องว่างมากนักระหว่างบรรพชิตกับฆราวาส เนื่องจากผู้ที่จะเป็นโพธิสัตว์ ไม่จำกัดว่าจะต้องเป็นบรรพชิต แม้ฆราวาสเองก็เป็นโพธิสัตว์ได้ (ไม่ใช่ด้วยความอยากจะเป็น) เช่นกัน โดยหัวใจของการเป็นโพธิสัตว์นั้นขั้นแรกต้องมีโพธิจิต คือ จิตตั้งมั่นยึดพุทธภูมิเป็นจุดมุ่งหมายของชีวิต มีศรัทธาในโพธิ หรือความรู้แจ้งว่าเป็นอุดมการณ์สูงสุด และมีความปรารถนาอย่างแรงกล้าในการที่จะช่วยเหลือสรรพสัตว์

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทกับมหายาน ” มีวัตถุประสงค์ประกอบด้วย ๑) เพื่อศึกษาการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ๒) เพื่อศึกษาการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา มหายาน ๓) เพื่อศึกษาเปรียบเทียบการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทกับมหายาน ได้ศึกษาเปรียบเทียบในประเด็น เกี่ยวกับ นิยามและความหมาย นิยามและความหมายของบารมี นิยามและความหมายของพระโพธิสัตว์ นิยามและความหมายของการบำเพ็ญบารมี ประเภทของบารมี ลักษณะและคุณค่าของการบำเพ็ญบารมี ระดับของบารมี จุดมุ่งหมายของการบำเพ็ญบารมี ผลของการบำเพ็ญบารมี และสรุปทำ ขบท ผลการศึกษาปรากฏผลสรุปและข้อเสนอแนะ ดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การบำเพ็ญบารมีในพุทธศาสนาเถรวาทมี ๑๐ ประการ คือทานบารมี คือเจตนาที่จะบริจาคตนเองและอุปกรณ์ต่างๆ สีลบารมี คือความประพฤติทางกาย วาจา ที่มีความกรุณาและอุบายโกศลกำกับเนกขัมมบารมี คือการมีจิตคิดออกจากกามและภพ ปัญญาบารมี คือความรู้ลักษณะทั่วไปและลักษณะวิเศษ รายละเอียดของธรรมทั้งหลาย วิริยบารมี คือการขวนขวายที่จะกระทำประโยชน์ต่อผู้อื่นด้วยกาย และใจ ขันติบารมี คือการเกิดของจิต ความตั้งใจ ที่จะอดทนต่อความผิออันสัตว์ทั้งหลายกระทำแล้ว สัจจบารมี คือการไม่กล่าวคลาดเคลื่อนจากความ อธิษฐานบารมี คือการตั้งมั่นสมาทานอย่างไม่หวั่นไหว เมตตาบารมี คือมีจิตใจไม่ประทุษร้าย มีความปรารถนาที่จะนำประโยชน์สุขมาให้แก่โลก อันมีความกรุณาและอุบายโกศลกำกับ การบำเพ็ญบารมีของพุทธศาสนาฝ่ายมหายานนั้น เป็นไปในสองแนว คือ แนวคิดที่ให้คนทุกคนปรารถนาพุทธภูมิ บำเพ็ญตนเป็นพระโพธิสัตว์ โดยมีพระบรมโพธิสัตว์เป็นที่พึ่ง และแนวแห่งการอธิบายพุทธธรรมโดยวิธีทางตรรกวิทยาและปรัชญา อันลึกซึ้งไพศาล และควรเข้าใจเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา มหายานในเรื่องยาน ๓ ประการ คือ ตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา มหายาน ได้กล่าวถึงยาน ๓ ประการเพื่อมุ่งสู่ความหลุดพ้น อันได้แก่ สวากยานหมายถึง ยานของพระสาวกที่มุ่งสู่อรหัตภูมิ ซึ่งรู้แจ้งในอริยสัจ ๓ เพื่อข้ามพ้นวัฏสงสารเท่านั้น ไม่ได้หวังพุทธภูมิแต่อย่างใด มหายานจึงถือว่า สวากยานเป็นการทำประโยชน์เฉพาะตนในวงแคบและช่วยเหลือสรรพสัตว์ไปได้น้อย และที่สำคัญ

พระสาวกที่จะหลุดพ้นได้จะต้องอาศัยคำชี้แนะสั่งสอนจากพระพุทธเจ้าก่อน เพราะไม่อาจหลุดพ้นได้ด้วยความสามารถของตนเพียงลำพัง ปัจเจกยาน หมายถึง ยานของพระปัจเจกพุทธเจ้า ผู้รู้แจ้งด้วยตนเอง แต่ไม่อาจแสดงธรรมสั่งสอนผู้อื่นได้ เพราะมิได้ตั้งสมจริตในการโปรดสรรพสัตว์อื่น และโพธิสัตว์ยาน หมายถึง ยานของพระโพธิสัตว์ผู้มีน้ำใจกว้างขวาง ประกอบด้วยพระมหากรุณาในสรรพสัตว์ ก้าวล่วงอหัตถภูมิ จึงกล่าวได้ว่าโพธิสัตว์ยานเป็นการสร้างเหตุอันมีพุทธภูมิเป็นผล หรือกล่าวได้ว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในนิคายมหายานนั้น คือ พระโพธิสัตว์ที่ได้สร้างบารมีมาด้วยการช่วยสัตว์ให้พ้นจากความทุกข์นั่นเอง

บารมี ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกนั้น ใช้ในความหมายคล้ายคลึงกัน คือ หมายถึงความเป็นเลิศ แสดงว่าคำนี้มีการประกอบรูปศัพท์มาจากคำว่า “ปรม” แต่ความหมายที่ว่าเป็นเลิศนั้นได้ใช้แตกต่างกัน ในพระสูตรต่างๆ ๓ แบบ คือ ๑) ตามความหมายดั้งเดิมที่สุด บารมี หมายถึงความเป็นเลิศในอะไรก็ได้ และเป็นคุณสมบัติของผู้ใดก็ได้ ไม่จำกัดว่าจะต้องเป็นความเป็นเลิศในทางพระพุทธศาสนา ๒) คำว่า บารมี ได้ใช้มากขึ้นในพุทธศาสนา แต่มีความหมายเพียงความเป็นเลิศในการปฏิบัติธรรมขั้นตอนหนึ่ง ๓) ความหมายของคำว่า บารมี ได้ขยายเจาะจงจำเพาะถึงความเป็นเลิศที่สุดในการปฏิบัติธรรมในพุทธศาสนา คือ การดับสิ้นแห่งอสาวิกเลส ดังสำนวนที่ใช้ คือ อภิญญาโอสถปารมิปุคฺคา พุทธศาสนามหายาน มีลักษณะของการบำเพ็ญบารมีที่แตกต่างจากพุทธศาสนาเถรวาทไม่มาก เพราะจุดหมายคือการหลุดพ้นและการนำเวไนยสัตว์สู่จุดหมายสูงสุดคือพระนิพพานนั่นเอง

พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทนิยมนรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีเดิมค่อนข้างเคร่งครัด พระพุทธศาสนานิกายมหายานพยายามเอาเหตุผลเข้าจับพุทธพจน์ แล้วเปลี่ยนแปลงขนบประเพณีบางประการ ดัดบ้าง เติมบ้าง สุดแล้วแต่เห็นควรไม่เคร่งครัดในวินัยนัก เกี่ยวกับองค์พระพุทธเจ้า พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทเชื่อว่าพระพุทธเจ้ามี ๒ กายเท่านั้น คือ กายธรรมดาที่มีความแก่ เจ็บ และตาย เหมือนบุคคลทั่วไป ประกอบขึ้นจากธาตุ ๕ หรือขันธ ๒ ซึ่งไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา อีกกายหนึ่ง คือ ธรรมกาย ซึ่งหมายถึงพระคุณสมบัติของพระองค์ พระพุทธศาสนานิกายมหายานได้เพิ่มกายขึ้นอีกกายหนึ่งเรียกว่า สัมโภคกาย เป็นพระกายที่บริสุทธิ์ยั่งยืน ดำรงอยู่ชั่วนิรันดรเป็นพุทธภาวะที่สมบูรณ์แท้จริง บัดนี้ก็ยังดำรงอยู่ ณ พุทธเกษตร อันรุ่งเรืองยิ่ง ส่วนนิรมลกายที่ชาวโลกเห็นนั้นเป็นเพียงมายา ทรงเนรมิตขึ้นเพื่อโปรดชาวโลกให้เห็นธรรมเท่านั้น สัมโภคกายของพระองค์นั้น พระโพธิสัตว์ทั้งหลายเห็นได้

มุ่งหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทโดยทั่วไปอยู่ที่อรหันตภาวะ คือ ความเป็นพระอรหันต์สิ้นกิเลส ส่วนพระพุทธศาสนานิกายมหายานมีจุดมุ่งหมายอยู่ที่พุทธภูมิ พุทธ

บริษัทฝ่ายเถรวาทพยายามเพื่อความหลุดพ้นเฉพาะตน มิได้มีปฏิธานเพื่อช่วยเหลือสัตว์อื่นให้พ้นจากสังสารวัฏ คงปล่อยให้เป็นที่ขี้ของแต่ละคนและหน้าที่ของพระพุทธเจ้าที่จะต้องช่วยเหลือทางพระพุทธศาสนานิกายมหายานจึงเห็นว่านิกายเถรวาทมีใจคับแคบเป็นยานเล็ก ส่วนพระพุทธศาสนานิกายมหายานมีอุดมคติสูงมาก มีกรุณาไม่มีขอบเขต มิได้พยายามเพื่อความหลุดพ้นของตนฝ่ายเดียว แต่เพื่อสัตว์โลกทั้งปวงด้วยมหายานจึงเห็นว่าเถรวาทเป็นเรื่องส่วนตัว ส่วนนิกายมหายานเป็นเรื่องของโลก นิกายเถรวาทมุ่งความบริสุทธิ์แห่งตนยิ่งกว่าอย่างอื่น แต่นิกายมหายานมุ่งประโยชน์ในการช่วยเหลือโลกทั้งมวล

พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทย้ำหนักเรื่องให้พึ่งตนเอง บุคคลจะหลุดพ้นได้ก็เพราะความพยายามด้วยตนเอง ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “จงมีตนและธรรมเป็นที่พึ่งอย่าได้มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งเลย” ความเพียรสำหรับเผาบาปท่านทั้งหลายต้องทำเอง ตถาคตเป็นเพียงผู้ชี้ทางให้เท่านั้น เพราะฉะนั้น พุทธสาวกผู้มุ่งบรรลุธรรมจึงต้องขวนขวายช่วยตัวเองอย่างเต็มที่ จะพึ่งใครอื่นไม่ได้ แม้ในความสำเร็จเรื่องอื่นๆ ก็เหมือนกัน พระพุทธศาสนานิกายมหายานเห็นว่าชาวโลกมีธุระยุ่งเกินไป ไม่มีเวลาขวนขวาย เพื่อความหลุดพ้นหรือเพื่อความสุขความสำเร็จของตนได้จึงต้องการความช่วยเหลือจากผู้อื่น พระมหากรุณาของพระพุทธเจ้านั้นสามารถช่วยเหลือสัตว์อื่นให้หลุดพ้นได้ด้วย และแม้พระนิรมลกายของพระองค์จะนิพพานไปแล้ว แต่พระสัมโภคกายยังคงอยู่ และยังทรงรับรู้การขอร้องวิงวอนของพุทธมามกชนทั้งหลาย พร้อมทั้งจะทรงช่วยให้เขาผู้อ่อนน้อมพระองค์พ้นทุกข์ได้

พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทเป็นอเทวนิยม (Atheism) แท้ ไม่มีพระเจ้าผู้บันดาลควบคุม สิ่งที่แทนพระเจ้าของนิกายเถรวาท คือ กฎแห่งกรรม และธรรม (ซึ่งหมายถึงธรรมชาติและกฎแห่งธรรมชาติ) ธรรมเป็นสิ่งครองโลกทุกๆ คนต้องตกอยู่ภายใต้กฎแห่งกรรม ที่พึงสูงสุดของฝ่ายเถรวาท คือ พระพุทธ พระธรรมและพระสงฆ์ นิกายมหายานถืออย่างนั้นเหมือนกัน แต่แปลออกไปที่ว่า พระพุทธเจ้านั้นอยู่ในฐานะเดียวกับพระเจ้า (GOD) ในศาสนาอื่นๆ พระลิตซ์ตะโคตมะนั้นเป็นเพียงอวตารของพระพุทธองค์จริง ทำนองเดียวกับพระนารายณ์อวตารลงมาเป็นพระรามในศาสนาฮินดูด้วยเหตุนี้ผู้มีทุกข์จึงสามารถสาธออ่อนน้อมขอความช่วยเหลือจากพระองค์ได้ตามรูปแบบนี้ พระพุทธเจ้าได้รับพระนามใหม่ว่า พระอมิตากพุทธเจ้า พระผู้มีแสงสว่างไม่มีประมาณ พระพุทธศาสนานิกายมหายานกล่าวว่า การบรรลุธรรมสูงสุดของนิกายเถรวาทก็ยังเป็นบุคคลสุญญาเท่านั้น กล่าวคือ ทำลายความยึดมั่นในตัวของบุคคลได้ แต่ไม่เห็นธรรมสุญญา กล่าวคือ ยังยึดถือยังติดอยู่ในเรื่อง ชันธ์ ธาตุ อายตนะและสภาวะธรรมต่างๆ กล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า นิกายเถรวาทยังมีธรรมปาทานอยู่ แม้จะทำลายอึดติดวาทุปาทานได้แล้วก็ตาม ส่วนนิกายมหายานเห็นแจ้งทั้งบุคคลสุญญา และธรรมสุญญา (เรื่องนี้เถรวาทไม่ยอมรับ) พระพุทธศาสนานิกายเถ

วาทถือว่าพระอริยบุคคลชั้นพระอรหันต์เมื่อดับขันธแล้วก็ไม่มีอะไรเหลืออยู่อีก ไม่ปรากฏอีก เหมือนไฟที่สิ้นเชื้อแล้วดับไป พ้นจากบัญญัติว่ามีหรือไม่มีฝ่ายมหายานกล่าวว่าถึงอย่างนั้นเป็นการ หลุดพ้นแบบ “ลบ” ส่วนการหลุดพ้นของนิกายมหายานนั้น เมื่อหลุดพ้นแล้วก็ยังมีอยู่อย่างบริสุทธิ์ เพราะฉะนั้น ตามทัศนะของนิกายมหายานแล้วพระอรหันต์และพระพุทธเจ้า พระปัจเจก พระพุทธเจ้าที่นิพพานแล้ว ยังมีอยู่ทั้งสิ้น ไม่ได้ดับไปไหนเลย

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์ พระพุทธศาสนาเถรวาทกับมหายาน” มีข้อเสนอแนะดังนี้

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

๕.๒.๑.๑ หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการบำเพ็ญบารมี เป็นหลักธรรมที่สูงส่งและ ทรงคุณค่าในสังคม สามารถสร้างให้เกิดมีขึ้นกับตนเองได้ และประยุกต์ใช้กับวิถีชีวิต ทั้งในระดับปัจเจกและส่วนรวมได้ ยังปฏิบัติใช้ได้ในชีวิตประจำวัน เพราะช่วยส่งเสริมให้บุคคลผู้ปฏิบัติ ได้รับผลอย่างดีและเกิดความสงบสุขภายในใจ และลดความขัดแย้งกันในสังคมได้ เพราะการ สะสมบารมี ถือว่าเป็นการสร้างคุณประโยชน์ในสังคมส่วนรวมด้วย

๕.๒.๑.๒ หลักธรรมเรื่องบารมี ทั้งสองนิกายเป็นคุณธรรมที่ผู้วิจัยได้ประโยชน์ จากการศึกษาค้นคว้าโดยตรงและได้รับความสุขจากการศึกษาค้นคว้า ถึงได้ว่าเป็นการสร้างบารมี ได้จากงานวิจัยเรื่องบารมีเถรวาทและมหายาน

๕.๒.๑.๓ สถาบันการศึกษาและรัฐตลอดถึงหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ควรส่งเสริม เรื่องการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ให้ถูกต้อง และสอนให้สังคมดำเนินตามอย่าง เพื่อเป็นการ ลดละความเห็นแก่ตัว และลดความขัดแย้งในสังคมอย่างยั่งยืน

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

๕.๒.๒.๑ ควรศึกษาวิเคราะห์หลักบารมี ๓๐ ทศของพระพุทธเจ้าใน พระพุทธศาสนาเถรวาทในมิติทางพุทธปรัชญา และมิติทางจริยศาสตร์ โดยเปรียบเทียบกับจริย ศาสตร์ทางตะวันออกและตะวันตก

๕.๒.๒.๒ ควรศึกษาวิเคราะห์หลักธรรมบารมีธรรมทั้ง ๖ ของพระโพธิสัตว์ใน พระพุทธศาสนาเถรวาท และเปรียบเทียบกับหลักบารมีธรรมในพุทธศาสนาเถรวาท

๕.๒.๒.๓ ควรศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องการสร้างบารมีของพระ โพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน โดยใช้ บุคคลตัวอย่างในสังคม เป็นข้อ เปรียบเทียบ ว่าใครบ้างที่เข้าข่าย บำเพ็ญสาธารณประโยชน์เพื่อพุทธภูมิและโพธิญาณ

บรรณานุกรม

๑. ข้อมูลชั้นปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย. ฉบับมหาจุฬาปิฎก. ๒๕๐๐

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕.

.....พระไตรปิฎกภาษาไทย. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕.

..... อรรถกถาภาษาบาลี. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, โรงพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๑๒.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล . ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย. พิมพ์ครั้งที่ ๓.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๖.

(๒) ข้อมูลชั้นทุติยภูมิ

ก. หนังสือทั่วไป

กumar ชีวะ. สัทธรรมปุณฑริกสูตร. ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ แปล, กรุงเทพมหานคร : เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๑๗.

คณัย ไชยโยธา. ลัทธิ ศาสนา และระบบความเชื่อกับประเพณีนิยมในท้องถิ่น. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเคียนสโตร, ม.ป.ป.

บรรจบ บรรณรุจิ. พระโพธิสัตว์ในนิยายเถรวาท. กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๑๕.

ผาสุข อินทรารุช. พุทธปฏิมาฝ่ายมหายาน. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรสมัย, ๒๕๔๑.

พระพจนารถ ปภาโส. ปัญญาบารมี. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ส่องสยาม จำกัด, ๒๕๔๔.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). พุทธศาสนากับคุณค่าร่วมสมัย . กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๕.

..... พระพุทธศาสนาในเอเชีย. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๐.

..... ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมมิกจำกัด, ๒๕๔๕.

..... พุทธวิธีในการสอน. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๗.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยายความ . กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พระมหาวชิตร ดิสุทตฺโต. ๔ ทศวรรษ รัฐประศาสนศาสตร์. กรุงเทพมหานคร : สถาบันบัณฑิต-
พัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๓๘.

พระมหาสมจินต์ สุมมาปญฺโญ. พระพุทธศาสนามหายานในอินเดีย พัฒนาการและสรีดถธรรม .
พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

พระมหาสี สยาคอ. วิปัสสนาธุณี. จำรูญ ธรรมดา แปล. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ทิพยวิสุทธิ์ ,
๒๕๔๐.

_____ . หลักการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน . จำรูญ ธรรมดา แปล. พิมพ์ครั้งที่ ๒.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ ฐิตญาโณ). ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา . กรุงเทพมหานคร : โรง
พิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาลถึกษมณ). สังคดียวงศ์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: ห้าง
หุ้นส่วนจำกัด สีวพร, ๒๕๒๑.

พระมหานุกูญไทย ปุญญมโน. พระพุทธเจ้าในทัศนะของนิกายมหายานและเถรวาท . นครปฐม :
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

พัฒน์ เฟื่องผลา. วิเคราะห์การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในนิบาตชาดก . พิมพ์ครั้งที่ ๑.
กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๔.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ประวัติพระพุทธศาสนา. เอกสารประกอบการสอน
หมวดวิชาแกนพระพุทธศาสนา . หลักสูตรพุทธศาสนานบัณฑิต. กรุงเทพมหานคร : ห้าง
หุ้นส่วนจำกัดนวสาส์นการพิมพ์, ๒๕๕๓.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์, ๒๕๓.

วศิน อินทสระ. พุทธปรัชญามหายาน. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๑.

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์. ธรรมานุกรม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา
จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

สมเด็จพระกรมพระปรมานุชิตชิโนรส. พระปฐมสมโพธิกถา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา,
๒๕๐๕.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก. ทศปารมี ทศพิชราชธรรม.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๒.

สุมาลี มหาณรงค์ชัย. พุทธศาสนามหายาน. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๖.

เสฐียร พันธรังสี. พุทธศาสนมหายาน. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๔๓.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

สารัตถธรรมมหายาน. พระอาจารย์จันทรรณมคณาธิการ (เย็นเจี้ยว) (แปล). ม.ป.ท. ๒๕๑๓.

สุวิญญู รักสัตย์. “คู่มือประกอบการสอน วิชาพุทธปรัชญามหายาน”. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

_____ . พระพุทธศาสนมหายาน. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ห้างหุ้นส่วน
จำกัด บางกอกบล๊อค, ๒๕๕๒.

หลวงเทพธรรมานุศิษย์. คัมภีร์ธาตุปฐพีปกาศ. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๕.

อภิชัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์. พระพุทธศาสนมหายาน. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

เอกสารประกอบการสอน. ประวัติพระพุทธศาสนา. หมวดวิชาแกนพระพุทธศาสนารายวิชา
หลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต, ๒๕๕๐.

ข. วิทยานิพนธ์

ประพจน์ อัสวีรุพหการ. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาทและคัมภีร์
มหายาน”. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต . บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓.

ผุดพรรณ ศุภพันธ์. “การศึกษาเปรียบเทียบความคิดเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าในพุทธปรัชญาเถรวาทกับ
พุทธปรัชญามหายาน”. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย :
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

ไพลิน องค์สุพรรณ. “การศึกษาวิเคราะห์บารมีของพระนางพิมพาที่ปรากฏในชาดก”. วิทยานิพนธ์
พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๔๖.

พระครูปริยัติคณานุรักษ์ (พงษ์สันต์ ศรีสมงาม). การศึกษาเปรียบเทียบบารมีในพระพุทธศาสนาเถร
วาทและมหายาน. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา).
กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ,
๒๕๕๒.

พระนรงค์ฤทธิ์ ธรรมรฤจิโต (สุขอื่น). ศึกษาหลักการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนา
มหายาน. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต. กรุงเทพมหานคร : บัณฑิต
วิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

(๓) ภาษาต่างประเทศ

E.J. Thomas. **The History of Buddhist Thought**. London : Routledge & Kegan Paul, 1971.

H.Kern. **Manual of Indian Buddhism**. Delhi : Motilal Banarsidas, 1974.

Har Dayal. **The Bodhisattva Doctrine in Buddhist Sanskrit Literature**. Delhi : Motilal Banarsidas, 1970.

D.T. Suzuki. **Mahayana Buddhism**. 4th ed. London : Biddles, 1981.

ภาคผนวก ก

หนังสือเชิญผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบวิทยานิพนธ์

องสรภานอนัฒพจนั (พิลัษฐั ถึยบเบ้า,คร. พฐ.บ. ศศ.ม., Ph.D.)

โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา
ศาสนาเปรียบเทียบ ภาควิชาศาสนาและปรัชญา คณะ
พุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วัดมหาธาตุฯ ท่าพระจันทร์ กรุงเทพมหานคร ๑๐๒๐๐
โทร. ๐-๒๒๒๖ -๖๐๒๖ ภายใน ๑๑๐๓

๒๗ มีนาคม ๒๕๕๕

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ให้นิสิตรองการหลักสูตร พธ.ม. สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ ศึกษาข้อมูลงานวิจัย

เรียน อังสรภานนท์ นัมพจน์

ด้วยสันติ ถ่ออาจ (สิทธิสมบูรณ์) เลขประจำตัว ๕๓๐๑๔๐๑๒๓๘ นิสิตรองการหลักสูตรพุทธศาสตร
มหาบัณฑิต สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ ภาควิชาศาสนาและปรัชญา คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย ได้เสนอทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในพุทธ
ศาสนาเถรวาทกับพุทธศาสนมหายาน” “A Comparative Study of the perfecting Mauritius Acts of
Bodhisattva in Theravāda Buddhism and Mahāyāna Buddhism” มีความประสงค์จะขอศึกษาข้อมูลใน
ประเด็นเกี่ยวกับการบำเพ็ญบารมีในพุทธศาสนมหายาน เพื่อความสมบูรณ์แห่งงานวิจัย

เพื่อการนี้ ทางโครงการฯ จึงขอความอนุเคราะห์ท่านได้เมตตาให้พระนิสิตได้ศึกษาข้อมูลในประเด็น
ดังกล่าวด้วย และขอบคุณที่ได้เมตตาอนุเคราะห์ในครั้งนี้ และหวังเป็นอย่างยิ่งที่จะได้รับความอนุเคราะห์จากท่านใน
โอกาสต่อไป

จึงเรียนมาเพื่อทราบ

เรียนมาด้วยความเคารพ

(ดร.แสวง นิลนามะ)

หัวหน้าภาควิชาศาสนาและปรัชญา

ผู้อำนวยการโครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ

ผมก็ได้ศึกษาจากเอกสารแล้ว
ในหนังสือสารศึกษาค้นคว้าในพระไตรปิฎก
เพื่อจะได้เป็นประโยชน์ต่อพระภิกษุสงฆ์
ในมจร. มจร. ๑๐๓๓ ต่อไป.

ดร. อังสรภานนท์ นัมพจน์

(พิศมัย (กิตติมศักดิ์))
พธ.ม. ศศ.ม. - Ph.D. ๒๕๖-๓-๕๕

ผู้ประสานงานโครงการ :

ดร.แสวง นิลนามะ (พอ. ๐๘๖-๔๘๘๕๕๘๒)

อาจารย์กฤต ศรียะอาจ (ผู้ประสานฯ ๐๘๑-๑๔๒๖๖๕๑)

นายไชยา เสนแสนยา (จนท. ๐๘๐-๗๗๖๑๑๗๙)

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ** : พระสันติ สิทธิสมบุรณ์ (ถ่อออง)
- เกิด** : ๑๖ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๐๐
- สถานที่เกิด** : บ้านเลขที่ ๑๕ อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี
- การศึกษา** : พุทธศักราช ๒๕๑๔ ระดับประถมศึกษา โรงเรียนถาวรวิทยาจังหวัดกาญจนบุรี
: พุทธศักราช ๒๕๑๘ ระดับมัธยมศึกษา โรงเรียนกาญจนาอนุเคราะห์
จังหวัดกาญจนบุรีสิงคราราชวิทยาลัย
- ประสบการณ์การทำงาน**
: พุทธศักราช ๒๕๕๒ - ๒๕๕๓ เป็นอาสาสมัครที่ ๓ จังหวัดชายแดนภาคใต้
จังหวัดยะลา
- อุปสมบท** : พุทธศักราช ๒๕๓๕ ณ วัดถ้ำเขาน้อย วันที่ ๖ ตุลาคม จังหวัดกาญจนบุรี
- สังกัดและที่อยู่ปัจจุบัน** : วัดชัยภูมิอาราม ถนนเขาวพานิชย์ กรุงเทพมหานคร
- เข้าศึกษาเมื่อ** : ปีการศึกษา ๒๕๕๓

การศึกษาเปรียบเทียบการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทกับมหายาน

A Comparative Study of the Bodhisattva's Perfections Practice in Canon of
Theravāda and Mahāyāna Buddhism

พระสันติ สิทธิสมบุรณ์ (ถ่ออง)
สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ

บทคัดย่อ

พระโพธิสัตว์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง ผู้บำเพ็ญบารมีเพื่อการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์มี ๒ ประเภท ได้แก่ อนิยตะ ๑ นียตะ ๑ พระโพธิสัตว์ที่ไม่ได้รับพยากรณ์ หรือรับรองจาก พระพุทธเจ้าว่า จะได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต เรียกว่า อนิยตโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ที่ได้รับการพยากรณ์จาก พระพุทธเจ้าแล้ว เรียกว่า นียตโพธิสัตว์ ก็ จะต้องมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าอย่างแน่นอน โดยที่จำต้องประพฤติ ปฏิบัติตนด้วยหลักธรรมสโมธาน ๘ และบำเพ็ญบารมี ๑๐ ให้บริบูรณ์เป็นต้นด้วย

ผลการเปรียบเทียบพบว่า พระพุทธศาสนาเถรวาทยึดหลักการบำเพ็ญบารมี ๑๐ ทศ แบ่งเป็น ๓ ลำดับชั้น ส่วนพระพุทธศานามหายาน แต่เดิมมีเพียงบารมี ๖ ทศ ต่อมาภายหลังซึ่งไม่ปรากฏแน่ชัดว่าเริ่มสมัยไหน เพิ่มจาก ๖ ทศมาเป็น ๑๐ ทศเช่นเดียวกัน พระพุทธศานามหายาน ได้กล่าวถึงโพธิสัตว์ยานอันหมายถึงยานของพระโพธิสัตว์ผู้มี น้ำใจกว้างขวาง ประกอบด้วยพระมหากษัตริย์ในสรรพสัตว์ ก้าวล่วงอหัตถภูมิ จึงกล่าวได้ว่าโพธิสัตว์ยานเป็นการสร้าง เหตุอันมีพุทธภูมิเป็นผล การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ เบื้องต้นจะต้องมีมหาปณิธาน ๔ ประการและบำเพ็ญ บารมี ๑๐ ประการให้เป็นไปตามลำดับและต้องบำเพ็ญให้บริบูรณ์ก่อนแล้วจึงบำเพ็ญบารมีข้ออื่นต่อไป จุดมุ่งหมาย ของมหายานทุกๆ นิกายต่างมุ่งบรรลุพุทธภูมิได้ โดยผ่านการบำเพ็ญจริยธรรมแห่งพระโพธิสัตว์มา แต่จุดมุ่งหมาย สูงสุดของฝ่ายเถรวาทโดยทั่วไปอยู่ที่อรหันตภาวะ คือ ความเป็นพระอรหันต์สิ้นกิเลสโดยสิ้นเชิง

Abstract

The results of the study reveal that : The Bodhisattva in Theravāda Buddhist Scripture means the one who has resolved to attain enlightenment for helping his fellowmen. There are two kinds of Bodhisattvas : the one having been declared by one of the Buddhas is called Niyata Bodhisattva, and the one who has not been declared by the pedaka is called Aniyata Bodhisattva, who has to absolutely observe the eight Dhamma Samodhanas and ten perfections.

Mahayana Buddhism is the Bodhisattvayāna, It means the vehicles of the Bodhisattva, with graciousness in the animals. It creates factor and Buddhahumi as results. the Bodhisattva's Perfections Practice must have some basics on Four Wish and ten Perfections in order to complete the Perfections.

The aim of Every Nikāya Mahāyāna Buddhism is to Stage of astern the Buddha (Buddhabhumi) by the practice of Bodhisattva's Perfections. Hovered the ultimate aim of Theravada Buddhism is Arahanta's ship (the Condition of final emancipation, Nibbāna).

๑. บทนำ

หลังจากพุทธปรินิพพานได้ ๑ เดือน ได้มีการทำสังคายนาครั้งที่ ๑ แล้วจัดระเบียบพระธรรมวินัยเป็นหมวดหมู่ เพื่อสะดวกในการจดจำ เรียกว่าพระไตรปิฎก ต่อมาเกิดการแตกแยกของพระสงฆ์สืบเนื่องมาจากความคลาดเคลื่อนของพระพุทธรูปและคัมภีร์ที่บรรดาพระภิกษุชาวเมืองวัชชีได้ยืมได้ฟังมาจากพระโอรสของพระพุทธเจ้า ในสมัยที่เกิดการขาดแคลนอาหารซึ่งทำให้ภิกษุได้รับความเดือดร้อน และพระพุทธองค์ได้ตรัสอนุญาตให้ภิกษุวัชชีปฏิบัติตามวัตร ๑๐ ประการ เพื่อเป็นการแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้น จนกระทั่งหลังการสังคายนาครั้งที่ ๑ ผ่านไป ภิกษุชาววัชชีก็ยังประพฤติปฏิบัติตามวัตร ๑๐ ประการดังกล่าวอยู่ จึงเป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งในการประพฤติพระธรรมวินัย อันเป็นสาเหตุที่นำไปสู่การเกิดการสังคายนาครั้งที่ ๒ และหลังจากเสร็จสิ้นการสังคายนาครั้งที่ ๒ ทำให้สังฆมณฑลได้แตกออกเป็น ๒ ฝ่าย คือ เถรวาท หรือ สลววิระ อันเป็นนิกายเดิม กับ มหาสังฆิกวาท คือพวกที่แตกออกไปในการต่อมา “นิกายทั้งสองนั้นได้แตกออกไปเรื่อยๆ จนถึง ๑๘ นิกาย โดยเป็นฝ่ายสลววิระ ๑๒ นิกาย และฝ่ายมหาสังฆิกะ ๖ นิกาย ซึ่งฝ่ายสลววิระเป็นต้นเค้าของนิกายเถรวาทหรือหินยานในเวลาต่อมา ส่วนฝ่ายมหาสังฆิกะเป็นต้นเค้าของมหายานในปัจจุบัน”

คำว่า “การบำเพ็ญบารมี” เป็นหลักธรรมหนึ่งเป็นที่รู้จักของพุทธศาสนิกชนทั่วไป แต่คำว่า “บารมี” ในที่นี้ไม่ใช่อาณาวาสนาที่จะคุ้มครองและรักษาผลประโยชน์ของตนเองอย่างที่เข้าใจกันในปัจจุบัน หากแต่เป็นคุณธรรมที่นำผู้ปฏิบัติก้าวหน้าไปสู่ความสำเร็จสูงสุดตามที่ตั้งปณิธานไว้แล้ว “บารมี” ยังเป็นหลักธรรมสำคัญในระบบจริยธรรม มีความหมายว่า คุณความดีที่บำเพ็ญอย่างยิ่งยวด เพื่อบรรลุจุดหมายอันสูงยิ่ง คือ คุณธรรมหรือคุณสมบัติอันเป็นเหตุให้ถึงฝั่งคือความสำเร็จต่าง ๆ ตามที่บุคคลผู้นั้นมุ่งหมาย ส่วนคำว่า พระโพธิสัตว์ หมายถึงท่านผู้ซึ่งติดอยู่ในความรู้ แปลว่ายังไม่รู้ปลอดโปร่ง แจ่มแจ้งถึงที่สุด เรียกว่า พระโพธิสัตว์ จึงกลายเป็นชื่อประเภทบุคคลผู้ที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ช่วงการแตกเป็นสำนักต่าง ๆ คำว่า โพธิสัตว์เป็นชื่อประเภทบุคคลผู้บำเพ็ญตน หรือมีความมุ่งหมายที่จะบรรลุโพธิญาณและในที่สุดเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ก็ได้เป็นแก่นกลางหรือหลักพระพุทธศาสนาเรื่องของพระโพธิสัตว์นั้นดูเหมือนว่าจะไม่ค่อยได้รับความสนใจจากพุทธศาสนิกชนฝ่ายเถรวาทมากนัก ซึ่งผิดกันกับพุทธศาสนิกชนฝ่ายมหายาน ซึ่งจะได้รับการยกย่องกล่าวขวัญกันอย่างกว้างขวาง และทุกคนต่างปรารถนาที่จะเป็นพระโพธิสัตว์ แต่ในทางกลับกันพุทธศาสนิกชนฝ่ายเถรวาทนั้นมุ่งเป้าหมายชีวิตไปที่การบรรลุพระนิพพาน โดยไม่ได้ตั้งความปรารถนาถึงความเป็นพระโพธิสัตว์อย่างพุทธศาสนิกชนฝ่ายมหายาน อาจจะเป็นเพราะชาวพุทธเถรวาทคุ้นเคยกับการสั่งสอนให้บรรลุความเป็นพระอรหันต์หมดกิเลส เพื่อจะได้สิ้นทุกข์หรือพ้นจากความทุกข์เช่นเดียวกับเหล่าพระอริยสาวกทั้งหลาย

จากการศึกษาความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาของ “บารมี” กับ “โพธิสัตว์” ที่ปรากฏใช้ในคัมภีร์รุ่นแรกพุทธศาสนาใช้ในข้อความแสดงประวัติพระโคตมสิทธัตถะแต่ครั้งยังไม่ตรัสรู้ ต่อมาเมื่อเกิดความคิดเรื่องพระพุทธเจ้าหลายพระองค์จึงได้ใช้หมายรวมถึงพระพุทธเจ้าองค์อื่นๆ เมื่อยังไม่ตรัสรู้ คำว่าโพธิสัตว์ จึงกลายเป็นชื่อประเภทบุคคลผู้ที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พุทธศาสนา ช่วงการแตกเป็นสำนักต่างๆ คำว่า โพธิสัตว์เป็นชื่อประเภทบุคคลผู้บำเพ็ญตน หรือมีความมุ่งหมายที่จะบรรลุโพธิญาณและในที่สุดเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ก็ได้เป็นแก่นกลางหรือหลักพระพุทธศาสนาเรื่องของพระโพธิสัตว์นั้นดูเหมือนว่าจะไม่ค่อยได้รับความสนใจจากพุทธศาสนิกชนฝ่ายเถรวาทมากนัก ซึ่งผิดกันกับพุทธศาสนิกชนฝ่ายมหายาน ซึ่งจะได้รับการยกย่องกล่าวขวัญกันอย่างกว้างขวาง และทุกคนต่างปรารถนาที่จะเป็นพระโพธิสัตว์ แต่ในทางกลับกันพุทธศาสนิกชนฝ่ายเถรวาทนั้นมุ่ง

เป้าหมายชีวิตไปที่การบรรลุพระนิพพาน โดยไม่ได้ตั้งความปรารถนาถึงความเป็นพระโพธิสัตว์อย่างพุทธศาสนิกชนฝ่ายมหายาน อาจจะเป็นเพราะชาวพุทธเถรวาทคุ้นเคยกับการสั่งสอนให้บรรลุความเป็นพระอรหันต์หมดกิเลส เพื่อจะได้สิ้นทุกข์หรือพ้นจากความทุกข์เช่นเดียวกับเหล่าพระอริยสาวกทั้งหลาย ด้วยเหตุผลดังกล่าวมา ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาเปรียบเทียบการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์พระพุทธรศาสนาเถรวาทกับมหายาน เพื่อทำความเข้าใจในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ทั้งสองนิกายให้ชัดเจนยิ่งขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์ ๓ ประเด็นดังนี้

๒. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์พระพุทธรศาสนาเถรวาท
๒. เพื่อศึกษาการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์พระพุทธรศาสนามหายาน
๓. เพื่อเปรียบเทียบการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์พระพุทธรศาสนาเถรวาทกับมหายาน

๓. วิธีดำเนินการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร โดยมีวิธีดำเนินการ ดังนี้

๑. ศึกษาข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ได้แก่ จากคัมภีร์พระไตรปิฎก ภาษาไทย

๒. ศึกษาข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) ได้แก่ วรรณคดี ฎีกาอนุฎีกา ปกรณ์วิเสส รวมถึงตำราและเอกสารงานวิจัยผลงานที่เกี่ยวข้องของท่านผู้รู้ทั้งหลายที่ได้กล่าวถึงการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ

๓. วิธีดำเนินการ คือ รวบรวมข้อมูลจากทั้งสองแหล่งนั้นแล้ว นำมาวิเคราะห์ และสังเคราะห์เปรียบเทียบโดยจำแนกข้อมูลแยกออกเป็นประเด็นตามความมุ่งหมายของการวิจัย ตรวจสอบความถูกต้องสมบูรณ์ แล้วสรุปผลการวิจัยเป็นประเด็น โดยใช้แนวคิดทฤษฎีงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเป็นแนวทาง แล้วนำเสนอผลการศึกษาวิจัยในเชิงพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis)

๔. สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๔. ผลของการวิจัย (บทสรุป)

การบำเพ็ญบารมีในพระพุทธรศาสนาเถรวาทมี ๑๐ ประการ มีทาน (ทานบารมี) เป็นต้น ส่วนการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธรศาสนาฝ่ายมหายานนั้น เป็นไปในสองแนว คือ แนวคิดที่ให้คนทุกคนปรารถนาพุทธภูมิ บำเพ็ญตนเป็นพระโพธิสัตว์ โดยมีพระบรมโพธิสัตว์เป็นที่พึ่ง จึงกล่าวได้ว่าโพธิศตวยานเป็นการสร้างเหตุอันมีพุทธภูมิเป็นผล หรือกล่าวได้ว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในนิกายมหายานนั้น คือ พระโพธิสัตว์ที่ได้สร้างบารมีมาด้วยการช่วยสัตว์ให้พ้นจากความทุกข์นั่นเอง

จุดมุ่งหมายสูงสุดของพระพุทธรศาสนามหายานโดยทั่วไปอยู่ที่อรหันตภาวะ คือ ความเป็นพระอรหันต์สิ้นกิเลส ส่วนพระพุทธรศาสนามหายานมีจุดมุ่งหมายอยู่ที่พุทธภูมิ พุทธบริษัทฝ่ายเถรวาทพยายามเพื่อความหลุดพ้นเฉพาะตน มิได้มีปฏิธานเพื่อช่วยเหลือสัตว์อื่นให้พ้นจากสังสารวัฏ ทางพระพุทธรศาสนามหายานจึงเห็นว่านิกายเถรวาทมีใจคับแคบเป็นยานเล็ก ส่วนพระพุทธรศาสนามหายานมีอุดมคติสูงมาก มีกรุณาไม่มีขอบเขต มิได้พยายามเพื่อความหลุดพ้นของตนฝ่ายเดียว แต่เพื่อสัตว์โลกทั้งปวงด้วยมหายานจึงเห็นว่าเถรวาทเป็น

เรื่องส่วนตัว ส่วนนิภาษมหายานเป็นเรื่องของโลก นิภาษเถรวาทมุ่งความบริสุทธิ์แห่งตนยิ่งกว่าอย่างอื่น แต่นิภาษมหายานมุ่งประโยชน์ในการช่วยเหลือโลกทั้งมวล

๕. เอกสารอ้างอิง

กรมการศาสนา, กระทรวงศึกษาธิการ. พระไตรปิฎกฉบับหลวง ภาษาไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๒๕.

บุญ นิลเกษ. พุทธศาสนมหายาน. กรุงเทพฯ : อักษรเกษม, ๒๕๑๖.

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี . ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท . กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

อภิชาต โปธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์. พระพุทธศาสนมหายาน. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.